

รศวรรณคดีไทยในกลอนบทละครเรื่อง อิเหนา พระราชนิพนธ์ใน
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

นุชรี ขุนน้ำ

การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองเสนอเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาไทย

กันยายน 2556

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยพะเยา

อาจารย์ที่ปรึกษา และคณบดีคณะศิลปศาสตร์ได้พิจารณาการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง เรื่อง “รสวรรณคดีไทยในกลอนบทละครเรื่อง อิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย” เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยพะเยา

.....
(รองศาสตราจารย์เปรมวิทย์ วิวัฒน์เศรษฐ์)

อาจารย์ที่ปรึกษา

.....
(รองศาสตราจารย์พูนพงษ์ งามเกษม)

คณบดีคณะศิลปศาสตร์

มกราคม 2557

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความเมตตากรุณาและความช่วยเหลือเป็นอย่างดียิ่งจาก รองศาสตราจารย์เปรมวิทย์ วิวัฒน์เศรษฐ์ อาจารย์ที่ปรึกษาที่ได้กรุณาสละเวลาให้คำแนะนำ ช่วยเหลือ ตรวจสอบแก้ไขปรับปรุงข้อบกพร่องต่าง ๆ ในการจัดทำงานวิจัยฉบับนี้ตั้งแต่เริ่มต้นจนสำเร็จด้วยดี ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

นอกจากนี้ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์พูนพงษ์ งามเกษม คณบดีคณะศิลปศาสตร์ รวมทั้งคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิจากภายนอก ที่เสนอแนะแก้ไข เพิ่มเติมให้การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองฉบับนี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

คุณประโยชน์อันพึงมีจากงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบแด่ บิดา มารดา ครูอาจารย์ และผู้มีพระคุณทุกท่าน

นุชรี ชุนน้ำ

ชื่อเรื่อง	รสวรรณคดีไทยในกลอนบทละครเรื่อง อิเหนา พระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ผู้ศึกษาค้นคว้า	นุชรี ชุนน้ำ
ที่ปรึกษา	รองศาสตราจารย์เปรมวิทย์ วิวัฒน์เศรษฐ์
ประเภทสารนิพนธ์	การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง ศศ.ม. สาขาวิชาภาษาไทย, มหาวิทยาลัยพะเยา, 2556
คำสำคัญ	รสวรรณคดีไทย, อิเหนา

บทคัดย่อ

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์รสวรรณคดีไทยในกลอนบทละครเรื่อง อิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยวิเคราะห์รสวรรณคดีไทยทั้ง 4 รส คือ เสาวรรชนี นารีปราโมทย์ พิโรธวาทัง สัลลาบังคพิสัย ที่ปรากฏในกลอนบทละครเรื่อง อิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แล้วนำเสนอผลการศึกษาโดยการพรรณนาวิเคราะห์

ผลการศึกษาพบว่า กลอนบทละครเรื่อง อิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ฉบับหอสมุดแห่งชาติ มีรสวรรณคดีไทยครบทั้ง 4 รส ซึ่งรสวรรณคดีที่มีมากที่สุด คือ นารีปราโมทย์ 589 บท รองลงมาคือ เสาวรรชนี 471 บท สัลลาบังคพิสัย 371 บท และพิโรธวาทัง 349 บท ตามลำดับ

Thesis title THE THAI RASA LITERATURE IN INAO PLAY BY KING
PHRABUDDHALERTLANAPALAI

Author Noucharee Khunnam.

Advisors Associate Professor, Premvit Vivattanaseth.

Academic Paper Independent Study M.A. in Thai, University of Phayao, 2013

Keywords Thai Rasa literature, Inao

ABSTRACT

The purpose of this study is to investigate the Thai Rasa literature. Saovarojane Nareepromot Pirotvatung and Sallapungkapisai, presented in Inao Play by king Phra Buddhalertlanapalai. The result from the study will be illustrated by descriptive analysis.

From the study it showed that Inao Play of king PhraBuddhalertlanapalai is composed of the Thai Rasa literature. The topmost of those is Nareepromot 589 chapters, followed by Saovarojane 471 chapters, Sallapunhkapisai 371 chapters and Pirotvatung 349 chapters respectively.

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	6
ขอบเขตของการวิจัย	6
ประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย	7
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	8
แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องรวรรณคดี.....	8
รสรวรรณคดีไทย	8
รสรวรรณคดีสันสกฤต	10
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	13
งานวิจัยที่เกี่ยวกับรสรวรรณคดี.....	13
งานวิจัยที่เกี่ยวกับรสรวรรณคดีเรื่องอิเหนา.....	15
เนื้อเรื่องย่อกลอนบทละครเรื่อง อิเหนา.....	17
3 วิธีดำเนินการวิจัย	22
การศึกษาระเบียบวิธีวิจัย	22
การศึกษาเอกสาร แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	22
การรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล.....	23
การสรุปและอภิปรายผล.....	23
การนำเสนอผลการศึกษา.....	23

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	24
ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	24
เสาวรจณี	24
นารีปราโมทย์	81
พิโรธวาทัง	140
สัลลาปังคพิสัย	182
5 บทสรุป	232
สรุปผลการวิจัย	232
อภิปรายผลการวิจัย	233
ข้อเสนอแนะ	235
บรรณานุกรม	236
ประวัติผู้ศึกษาค้นคว้า	240

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

วรรณคดีไทยเป็นสมบัติล้ำค่าของแผ่นดินที่กวีทั้งหลายได้รังสรรค์ไว้เพื่อให้เป็นมรดกของแผ่นดินไทยมาในทุกยุคทุกสมัย วรรณคดีไทยทุกเรื่องมักจะสะท้อนภาพของสังคมไทยตามทัศนะของกวีที่เฝ้ามองและจับตาดูสภาพสังคมในฐานะสมาชิกคนหนึ่งของสังคม แล้วได้นำเสนอภาพที่มองเห็นออกมาตามมุมมองของตนโดยใช้อักษรที่มีแงงามในด้านวรรณศิลป์ อันเป็นเครื่องมือสำคัญในการถ่ายทอดความรู้ ความคิด และความรู้สึกสู่ผู้อ่าน จึงกล่าวได้ว่าวรรณคดีไทยคือ สมบัติคู่บ้านคู่เมืองและมีส่วนสำคัญในการแสดงถึงความเป็นชาติมาช้านาน นอกจากนี้แล้ววรรณคดียังสะท้อนความเจริญก้าวหน้าทางวัฒนธรรมของชาติ ทั้งด้านภาษา และสังคมศาสตร์ ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมด้านต่าง ๆ และยังประโยชน์ต่อผู้อ่านในด้านความรู้ ความสนุกสนานเพลิดเพลิน สร้างอารมณ์สะท้อนใจ ตลอดจนจินตนาการแก่ผู้อ่าน ซึ่งนอกจากนี้วรรณคดีไทยเป็นศิลปะแขนงหนึ่ง ที่เกิดจากความต้องการที่จะถ่ายทอดอารมณ์และความรู้สึกของผู้เขียนไปยังผู้อ่านวรรณคดี โดยใช้ภาษาเป็นสื่อการถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึกทั้งหลาย ซึ่งอารมณ์ความรู้สึกเหล่านี้จะงดงาม มีความลึกซึ้ง และชัดเจนเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้สร้างสรรค์ที่จะสรรหากลวิธีในการแสดงออก รวมทั้งการเลือกใช้ภาษาที่มีพลังในการสื่อความหมายตามต้องการ

การศึกษาวรรณคดี จะศึกษาเพียงประวัติวรรณคดีเพียงอย่างเดียว หรือนั้นหนักทางเนื้อหาอาจจะไม่เพียงพอ เพราะผู้อ่านจะไม่ได้รับอรรถรสจากวรรณคดีอย่างสมบูรณ์ ไม่เกิดความซาบซึ้งใจในความเป็นวรรณคดีมากนัก การศึกษาถึงคุณค่าของวรรณคดีไทยนั้นสามารถศึกษาได้หลายแนวทาง แนวทางหนึ่ง คือ การศึกษารสวรรณคดีซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ทำให้วรรณคดีมีคุณค่า เป็นสิ่งที่ประดับตกแต่งวรรณคดี อันได้แก่ การศึกษาถ้อยคำที่ไพเราะ งดงาม ตลอดจนเร้าอารมณ์ให้เกิดความรู้สึกสะท้อนใจและความซาบซึ้งในวรรณคดี ในที่สุดความซาบซึ้งดังกล่าวที่เกิดขึ้นนั้นล้วนเกิดจากอารมณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏในการดำเนินเรื่องหรือที่

เรียกว่า “รสวรรณคดี” อันเป็นส่วนสำคัญในการสร้างอารมณ์สะท้อนใจให้กับผู้อ่าน ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ความรู้สึกคล้อยตาม อันเป็นผลให้วรรณคดีมีคุณค่า มีความงดงามมากขึ้น

ในการศึกษารสวรรณคดีนั้น อาจศึกษาได้ใน 2 ลักษณะ คือ รสวรรณคดีไทย มี 4 รส และรสวรรณคดีสันสกฤตมี 9 รส รสวรรณคดีไทยทั้ง 4 รส ได้แก่ **เสาวรจนี** (บทชมโฉม) คือ การชมความงามของตัวละครในเรื่อง ซึ่งอาจเป็นตัวละครที่เป็นมนุษย์ อมนุษย์ หรือสัตว์ ซึ่งการชมนี้จะรวมถึงการชมความเก่งกล้าของกษัตริย์ ความงดงามของปราสาทราชวัง หรือความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองด้วย หากแต่วรรณคดีส่วนใหญ่จะปรากฏบทเสาวรจนีในลักษณะของการชมความงามของตัวละครเอก เช่น บทชมโฉมนางมัทนา ที่ท้าวชัยเสนรำพันไว้ในวรรณคดีเรื่อง มัทนะพาธา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2466, หน้า 109)

ไอ้ไอ้กระไรเลย	บมิเคย ฌ ก่อนกาล
พอเห็นก็ทราบชาน	ฤดีรัก บ หักหาย
ยี่งยลระนิดา	ละก็ยี่งจะร้อนคล้าย
เพลิ่งรุ่มประชุมกาย	ฌ อูรา บ ลาลด
พิศไหน บ มีทราม	วะจูงามสง่าหมด
จนสุดจะหาพจน์	สรเสริญเสมอใจ
องค์วิศวะกรรมัน	นะลีป็นวะฐุไซร์
พอเสร์จก็เทพไท	พิศะรูปสุรางค์เพลิน
ยี่นเพ่งและนั่งพิศ	วรพักตร์ บ หมางเมิน
งามใด บ งามเกิน	มะทะนา ฌ โลกสาม
แลวิศวะกรรมัน	ผิจะป็นวะฐุตาม
แบบอีกก็ไม่งาม	ดูจะโฉมอนงค์นี้
เหตุนี้สิ้นงคราญ	ฌ สถานพิภพตรี
จึงไม่ประสบที่	สิริรูปะเทียมทัน
งามเกินมนุษย์จริง	กละหญิงนิมิตฝัน
จนแรกประสบนั้น	คนุจวนจะปลุกตัว

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว)

นารีปราโมทย์ (บทเกี่ยว ใ้อ์โถม) คือ การกล่าวข้อความแสดงความรัก ทั้งที่เป็นการเกี่ยวพาราณี การพบกันในระยะแรก ๆ ตลอดจนถึงการใ้อ์โถมปฏิโถมก่อนจะถึงบทสังวาส เช่น บทเกี่ยวพาราณีของศรีสุวรรณสลักใบตองอ่อนเป็นสารรักถึงนางเกษราในวรรณคดีเรื่อง พระอภัยมณี ความว่า (สุนทรภู่, 2544, หน้า 208)

ในสารศรีสุวรรณวงศ์พงศ์กษัตริย์	บุรีรัตนมหาสวรรค์
สวาทหวังพระธิดาวิลาวัลย์	สู้ต้นต้นดงแดนแสนกันดาร
พยายามข้ามมหาสมุทร	หวังประสบนงนุชสุดสงสาร
มาอาศัยในสวนอุทยาน	บุญบันดาลดลจิตพระธิดา
เผชิญให้โถมงามทรามสวาท	มาประพาสชมพรรณบุปผา
พี่ยลยอดเขาวเรศเกษรา	ช่างโสภานี่มน้องละอองนวล
ประไพพร้อมนิมน้อยกลอยสวาท	ตั้งนางในไกรลาสมาเล่นสวน
เสด็จกลับลับไปให้รัญจวน	เฝ้าอักอ่วนอวารณ์ร้อนฤทัย

(สุนทรภู่)

พิโรธวาทัง (บทโกรธ) หมายถึงการแสดงอารมณ์ ขุนเคียว ประชดประชัน โกรธเคือง โกรธแค้น ทะเลาะ ทุ่มเถียง ฯลฯ ดังตอนที่ขุนช้างโกรธเมื่อทราบข่าวพลาญงามไม่ใช้ลูกของตน จึงคิดลวงพาไปฆ่าในป่า จากเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ความว่า (สุนทรภู่, 2544, หน้า 311)

ฝ่ายขุนช้างหมางจิตให้คิดแค้น	ลูกขุนแผนมันคงไม่สงสัย
เมื่อกระนั้นเหมือนภูครันดูไป	ก็กลับไพร่เหมือนพ่ออำยทรพี
อี่แม่มันวันทองก็สองจิต	ช่างประดิษฐ์ชื่อลูกให้ถูกที่
เรียกพ่อพลาญคล้ายพ่ออี่ตัวดี	ทุกราดรีตริกตราจะฆ่าฟัน
พอวันทองน้องป่วยลงด้วยเคราะห์	มาจำเพาะจะวิโยคให้ไศกคัลย์
ฟังเสียงเจียรประจับหลับกลางวัน	พลาญงามนั้นนั่งกับพ่อที่หอกกลาง
ขุนช้างเห็นเป็นที่ไม่มีเพื่อน	แกลั้งชี้เชื่อนชักพาลงมาล่าง
ให้ชี้หลังนั่งป่าแล้วว่าพลาญ	ไปชมช้างกวางทรายมีหลายพรรณ

ทั้งนกยูงฝูงหงส์มันลงเกลื่อน
พูดให้เพลินเดินพลาวงกลางอรัญ

จับไก่เถื่อนมาเลี้ยงฟังเสียงขัน
แกลั้งให้หมั่นดูแลฝูงแกลกา

(สุนทรภู่)

สัลลาปังคพิสัย (บทโคกเค็ร่า) หมายถึง การแสดงความเศร้าโศกเสียใจ ท้อแท้สิ้นหวัง ร้องไห้คร่ำครวญ ระทมทุกข์ หมดอาลัย เช่น ตอนที่ท้าวยศวิมลคร่ำครวญหานางจันทเทวีกับพระสังข์ที่ถูกขับไล่ออกจากวังในบทละครนอกเรื่อง สังข์ทอง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2496, หน้า 259)

เมื่อนั้น
ไสยาสน์เหนืออาสน์รูจี
ยกหัตถ์พาดพักตร์พูนทวยช
ไอ้เจ้างามทรามกอดยอจดจิตใจ
จะตกระกำลำบากยากเย็น
หลายปีมิได้ข่าวเจ้าเลย
ลูกเสียเมียเข้าไปจากร่าง
ครวญคร่ำกำสรดสลดใจ
ไอ้จันทเทวีเจ้าพี่เอ๋ย
เข้าเฝ้าเคยเห็นกันมา
เห็นแต่ที่นอนหมอนเปล้า
เคยล้อมพร้อมหน้าทุกนารี

ท้าวยศวิมลหมองศรี
คิดถึงมเหสีที่จากไป
น้ำเนตรอาบหมอนถอนใจใหญ่
เจ้าจะเป็นฉันใดไม่รู้เลย
หรือวอดวายตายเป็นนงน้องเอ๋ย
น้องเอ๋ยจะดันไปไหนใด
ไอ้กรรมตามล้างแต่ปางไหน
มิได้สละสรคงคา
ทรามเซยเคยเคียงเรียงหน้า
เคยร่วมนิทราทุกราตรี
ขวัญข้าวของผัวเอาตัวหนี
แก้วพี่หนีกายไปหายองค์

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

รสวรรณคดีไทยทั้ง 4 รสจากเนื้อหาในวรรณคดีดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าเป็นรสที่ครอบคลุมอารมณ์ความรู้สึกพื้นฐานของมนุษย์ คือ รัก โกรธ เกลียด โศกเศร้า ได้เป็นอย่างดี จากบทประพันธ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงรสวรรณคดีไทยที่ถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ ของผู้แต่งให้เกิดขึ้นในใจของผู้อ่านได้อย่างลึกซึ้งกินใจและสะท้อนอารมณ์ความรู้สึกไปพร้อม ๆ กัน ดังนั้นผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษารสวรรณคดีไทยจากกลอนบทละครเรื่อง อิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

นิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยซึ่งถือเป็นวรรณคดีมรดกของไทยอีกเรื่องหนึ่ง ที่เพียบพร้อมไปด้วยคุณค่าในทุกด้าน

กลอนบทละครเรื่อง อิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรณคดียอดเยี่ยมของไทยอีกเรื่องหนึ่ง ที่เปี่ยมด้วยคุณค่าในด้านต่าง ๆ มากมาย โดยเฉพาะคุณค่าในด้านวรรณศิลป์ ที่มีความเหมาะสมทั้งด้านเนื้อเรื่อง และรูปแบบ บทละครอิเหนาเป็นบทละครในที่มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับกษัตริย์ ดังนั้น กลวิธีการดำเนินเรื่องจึงยึดรูปแบบอย่างเคร่งครัด อาทิ กิริยาของตัวละครต้องสง่า มีลีลางดงามตามแบบแผนของละครใน โดยเฉพาะการแสดงศิลปะการรำที่ต้องมีความงดงาม ภาษาที่ใช้มีความไพเราะเหมาะสมกับตัวละคร มีการแสดงออกถึงอารมณ์ต่าง ๆ ของตัวละคร ไม่ว่าจะเป็น ความอาลัยอาวรณ์ ความโกรธ ความรัก การประชดประชัน ส่วนกระบวนการกลอนตลอดจนเพลงขับร้องและเพลงหน้าพาทย์มีความไพเราะอย่างยิ่ง ซึ่งถือว่าเป็นบทละครในที่เพียบพร้อมด้วยรูปแบบของการละครอย่างครบถ้วน นอกจากนี้การบรรยายและการพรรณนายังมีความละเอียดชัดเจน ทำให้เกิดจินตภาพ ไม่ว่าจะเป็นฉาก สถานที่ เหตุการณ์ สภาพบ้านเมือง ภูมิประเทศ รวมทั้งอารมณ์และความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกและความเข้าใจในเรื่องได้เป็นอย่างดี เนื่องจากการใช้โวหารเรียบเรียงอย่างประณีต เรียบง่าย และชัดเจน การใช้ถ้อยคำที่ง่าย แสดงความหมายที่ชัดเจนลึกซึ้งและกินใจ กระบวนการกลอนมีความไพเราะอันเกิดจากการใช้ถ้อยคำสัมผัสในบทกลอนมีทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษรอย่างกลมกลืน ด้วยคุณค่าดังกล่าวจึงทำให้กลอนบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสร เมื่อปีพุทธศักราช 2459 ว่าเป็นยอดของกลอนบทละครรำ ซึ่งในเวลาต่อมาได้มีผู้นำกลอนบทละครเรื่องอิเหนามาศึกษาในแง่มุมต่าง ๆ อีกหลายเรื่อง อาทิ การศึกษาเปรียบเทียบสำนวนเรื่องดาหลังและอิเหนา หรือการวิเคราะห์กลวิธีในการดัดแปลงวรรณคดีไทยให้เป็นบทละครสมัยใหม่ที่มีความสอดคล้องกับการตีความของผู้เขียนบท (มนตรี มีเนียม, 2550) หากแต่ยังไม่มีผู้ใดนำกลอนบทละครเรื่องอิเหนามาศึกษาอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับรสนวนคดีไทย ประกอบกับการที่หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานกระทรวงศึกษาธิการ ปีพุทธศักราช 2551 ได้บรรจุกลอนบทละครเรื่องอิเหนาไว้ในหนังสือเรียนภาษาไทย วรรณคดีวิจักษ์ณ์ โดยกำหนดให้นักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ได้ศึกษา ย่อมแสดงถึงคุณค่าเชิงประจักษ์ของวรรณคดีเรื่องดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาเกี่ยวกับรสน

วรรณคดีไทยในกลอนบทละครเรื่อง อิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งผลของการศึกษาในครั้งนี้ นอกจากจะทำให้ทราบถึงศิลปะในการสร้างสรรค์รสต่าง ๆ ในวรรณคดีแล้ว ยังจะได้นำแนวทางจากการศึกษาไปใช้จัดกิจกรรมการเรียนรู้เกี่ยวกับการศึกษาวรรณคดีไทยเรื่องอื่น ๆ อันเป็นการส่งเสริมนักเรียนให้ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของวรรณคดีไทย และพร้อมที่จะอนุรักษ์วรรณคดีไทยอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่ายิ่งให้คงอยู่สืบไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อวิเคราะห์รสวรรณคดีไทยที่ปรากฏในกลอนบทละครเรื่อง อิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ข้อตกลงเบื้องต้น

ในการพิจารณาอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครนั้น ผู้วิจัยจะพิจารณาโดยการตีความจากบริบทที่แสดงถึงพฤติกรรมของตัวละคร

ขอบเขตของการวิจัย

ในการวิเคราะห์รสวรรณคดีไทยที่ปรากฏในกลอนบทละครเรื่อง อิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิจัยดังนี้

1. ขอบเขตด้านข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษากลอนบทละครเรื่อง อิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ฉบับหอสมุดแห่งชาติ พิมพ์ครั้งที่ 7 โดยสำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร ปีพุทธศักราช 2506

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้จะวิเคราะห์รสวรรณคดีไทยในกลอนบทละครเรื่อง อิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งเป็นรสวรรณคดีไทยทั้ง 4 รสได้แก่

- 2.1 เสาวรจนี
- 2.2 นาโรปราโมทย์
- 2.3 พิโรธวาทัง

2.4 สัลลาปังคพิไสย

ประโยชน์ที่จะได้รับการวิจัย

1. ทำให้เข้าใจถึงรสวรรณคดีไทยที่ปรากฏในกลอนบทละครเรื่อง อิเหนา พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
2. ผลของการศึกษาค้นคว้าทำให้เข้าใจอารมณ์ความรู้สึกในความเป็น “คน” ที่กวีได้ถ่ายทอดออกมา อันจะเป็นแนวทางการใช้ประโยชน์จากรสวรรณคดีไทยในการศึกษาอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ต่อไป
3. ทำให้ผู้อ่านและผู้สนใจทั่วไปได้ประจักษ์ในคุณค่าของวรรณคดีไทยในแง่มุมของรสวรรณคดีมากขึ้น
4. เป็นแนวทางในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เกี่ยวกับการศึกษาวรรณคดีไทยให้นักเรียนต่อไป

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิเคราะห์รสวรรณคดีไทยที่ปรากฏในกลอนบทละครเรื่อง อีเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ผู้วิจัยได้จัดแบ่งเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้าออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับรสวรรณคดี
  - 1.1 รสวรรณคดีไทย
  - 1.2 รสวรรณคดีสันสกฤต
2. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
  - 2.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรสวรรณคดี
  - 2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีเรื่องอีเหนา
3. เนื้อเรื่องย่อกลอนบทละครเรื่องอีเหนา

1. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับรสวรรณคดี

1.1 รสวรรณคดีไทย

ผู้วิจัยได้ศึกษารสวรรณคดีเพื่อนำมาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์รสวรรณคดีไทยในกลอนบทละครเรื่อง อีเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ดังนี้

ประสิทธิ์ กาพย์กลอน (2518, หน้า 116) ได้อธิบายลักษณะและความสำคัญของรสวรรณคดีไว้ว่า อาหารมีรสต่าง ๆ กันให้ความโอชะแก่ผู้เสพฉันใด วรรณคดีก็มีรสต่าง ๆ กันย่อมให้ความโอชะแก่ผู้อ่านฉันนั้น ซึ่งรสทั้งสองนี้แตกต่างกันตรงที่รสอาหารใช้ลิ้นเป็นเครื่องสัมผัส เพื่อให้รู้ว่าอาหารนั้นมีรสเปรี้ยว หวาน มัน เค็ม หรือเผ็ดอย่างไร บางทีก็ใช้จมูกดมกลิ่นพิสูจน์ว่าอาหารนั้นมีกลิ่นหอมชวนชวนให้รับประทานแค่ไหน ส่วนรสวรรณคดีนั้นสัมผัสด้วยตาและหู จากภาษาที่วิจิตรจะรู้รส และรสแห่งวรรณคดีนี้เป็นรสที่บอกถึงอารมณ์ได้เพียงอย่างเดียว คือ บอกอารมณ์ออกเป็นส่นปลีกย่อยลงไปอีกก็จะมีอยู่มากมายประการเช่น ความยินดี ความร่าเริง ความทุกข์โศก ความโกรธ ความมองอาจ ความกลัว ความเกลียด ความพิศวง และความสงบ เป็นต้น ถ้าวรรณคดีเรื่องใดขาดรสของวรรณคดีก็เปรียบเสมือนคนกินอาหารที่ไม่มี

รสแล้วไม่ร่อยฉันทใด การอ่านวรรณคดีที่ขาดรสก็อ่านไม่สนุกฉันทนั้น แต่วรรณคดีเรื่องใดจะมีรสดีหรือไม่ย่อมขึ้นอยู่กับภาษาที่แสดงออกเป็นสำคัญ ภาษากวีกับรสวรรณคดีจึงแยกออกจากกันไม่ออก

กุหลาบ มัลลิกะมาส (2531, หน้า 13) ได้อธิบายเกี่ยวกับองค์ประกอบของวรรณคดีด้านการแสดงออกซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับอารมณ์สะท้อนใจอันก่อให้เกิดรสวรรณคดีสรุปได้ว่าการแสดงออกเป็นสื่อ นำความนึกคิด ความสะท้อนใจ และจินตนาการของผู้แต่งออกสู่ผู้อ่าน และการแสดงออกที่ดีจะต้องทำให้ผู้อ่านมีความรู้สึกและความเข้าใจดีในสิ่งต่อไปนี้

1. ทำให้ผู้อ่านรู้สึกหรือเห็นภาพตามคำบรรยาย
2. ทำให้เห็นความเคลื่อนไหวหรือนาฏการ
3. เผยให้เห็นบุคลิกภาพและนิสัยใจคอของตัวละครในเรื่อง
4. ช่วยให้เกิดความหยั่งเห็น คือ ความรู้สึกเข้าใจว่าทำไมบุคคลจึงแสดงออกเช่นนั้น
5. เผยให้เห็นบุคลิกภาพของผู้แต่ง

ส่วนผลกระทบทางจิตใจอันเนื่องมาจากการอ่านวรรณคดีจะมีมากน้อยเพียงใดถือเป็นเรื่องของแต่ละบุคคล ดังเช่น สายทิพย์ นุกูลกิจ (2523, หน้า 167) ได้กล่าวถึงเรื่องการเกิดอารมณ์สะท้อนใจว่า “อารมณ์สะท้อนใจอาจเกิดเมื่อตัวละครได้เห็นนางอันเป็นที่รักสิ้นชีวิต” ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของพระยาอนุমানราชชน (2546, หน้า 51) ที่ได้กล่าวถึงอัตวิสัยในการเกิดอารมณ์สะท้อนใจของผู้ที่อ่านวรรณคดีไว้ว่า “จะเป็นวรรณกรรมทำให้ท่านบังเกิดอารมณ์สะท้อนใจแรงแค่ไหน จะเป็นไปในทางฝ่ายสูงหรือฝ่ายต่ำ เกิดขึ้นแล้วและหมดไปเร็วหรือช้าก็ตามที ก็สุดแท้แต่ตัวท่าน ตามส่วนแห่งอำนาจความรู้สึกนึกเห็นและความคุ้นเคยอบรมมา เป็นเรื่องต่างคนต่างรู้สึก ไม่มีอะไรต้องได้เถียงกันในเรื่องนี้”

ดวงมน จิตรจำนงค์ (2536, หน้า 37) กล่าวว่ารสนิยมไทย 4 รส ได้แก่ เสาวรจณี (บทชมโฉม) คือการชมความงามของตัวละครในเรื่อง ซึ่งอาจเป็นตัวละครที่เป็นมนุษย์ อมนุษย์ หรือสัตว์ ซึ่งการชมนี้อาจจะเป็นการชมความเก่งกล้าของกษัตริย์ ความงามของปราสาทราชวัง หรือความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง นารีปราโมทย์ (บทเกี่ยว ใ้อัโลม) คือการกล่าวข้อความแสดงความรัก การเกี่ยวพาราสี การพบกันในระยะแรก ๆ และในการใ้อัโลมปฏิโลมก่อนจะถึงบทสังวาส พิโรธวาทัง (บทตัดพ้อ) คือการกล่าวข้อความแสดงอารมณ์ไม่พอใจ ตั้งแต่บ่อยไปจนมาก จึงเริ่มตั้งแต่ ไม่พอใจ โกรธ ตัดพ้อ ประชดประชัน กระทบกระเทียบเปรียบเปรย เสียดลี

และคำว่าอย่างรุนแรง สัลลาปังคพิไลย (บทโศก) คือการกล่าวข้อความแสดงอารมณ์โศกเศร้า อาลัยรัก ซึ่งรสวรรณคดีไทยทั้ง 4 รสนี้จะเป็นรสที่ครอบคลุมอารมณ์ความรู้สึกพื้นฐานของมนุษย์ คือ รัก โกรธ เกลียด เศร้าใจท้อแท้ และสิ้นหวัง

จิตรลดา สุวัตติกุล (2538, หน้า 227-228) ได้กล่าวถึงเรื่อง รสวรรณคดีในเอกสารประกอบการสอนภาษาไทยของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช สรุปได้ดังต่อไปนี้ รสวรรณคดี ได้แก่ อารมณ์หรือภาวะต่าง ๆ ที่ปรากฏในวรรณคดี เช่น อารมณ์รัก อารมณ์โกรธ อารมณ์เกลียด และอารมณ์เศร้า เป็นต้น การอ่านวรรณคดีให้ได้รสผู้อ่านต้องพิจารณาถ้อยคำของผู้เขียนทุกตัวอักษร แล้วจึงคิดวิเคราะห์ตามเพื่อให้รับรู้ภาวะแห่งอารมณ์นั้น ๆ รสวรรณคดีแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ รสวรรณคดีไทย มี 4 รส คือ เสาวรสจณี นารีปราโมทย์ พิโรธวาที สัลปังคพิลัย ส่วนรสวรรณคดีสันสกฤตมี 9 รส คือ ศฤงคารรส รุทธรส กรุณารส หาสยรส วีรรส ภูยานกรส พิภัสรส อัษฎุตรส และศานติรส

1.2 รสวรรณคดีสันสกฤต

กฤษณา รัชชมนี (2534, หน้า 21-22) กล่าวถึงทฤษฎีรสวรรณคดีสันสกฤต สรุปได้ว่ารสคือปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน เมื่อผู้อ่านได้รับรู้อารมณ์ที่กวีได้ถ่ายทอดเอาไว้ในวรรณคดี โดยนักวรรณคดีตามทฤษฎีรสวรรณคดีสันสกฤตมีความเห็นว่ารสวรรณคดีเกิดขึ้นเมื่อกวีมีอารมณ์สะเทือนใจ แล้วถ่ายทอดความรู้สึกนั้นออกมาในบทประพันธ์ อารมณ์นั้นจะกระทบใจผู้อ่านทำให้เกิดการรับรู้และเกิดปฏิกิริยาทางอารมณ์เป็นการตอบสนองของสิ่งที่กวีได้เสนอออกมา รสจึงเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน มิใช่สิ่งที่อยู่ในวรรณคดีซึ่งเป็นเพียงอารมณ์ที่กวีถ่ายทอดลงไปและเป็นตัวทำให้เกิดรสเท่านั้น ส่วนรายละเอียดส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับลักษณะของรสและลำดับขั้นตอนในการเกิดรสนั้น กฤษณา รัชชมนี (2534, หน้า 25) ได้สรุปไว้ว่า อารมณ์ต่าง ๆ ที่กวีแสดงไว้ในผลงานเรียกว่า “ภาวะ” ในระยะแรกภาวะหลักมี 9 อย่าง คือ ความรัก (รติ) ความขบขัน (หาสะ) ความทุกข์โศก (โสกะ) ความโกรธ (โกธะ) ความมุงมัน (อุตสาหะ) ความน่ากลัว (ภยะ) ความน่ารังเกียจ (ชุกุปสา) ความน่าพิศวง (วิสมยะ) และความสงบ (ศมะ) เพื่อให้ผู้อ่านสามารถรับรู้ที่เกิดภาวะหนึ่งขึ้นแก่ตัวละคร กวีต้องแสดงเหตุของภาวะ (วิภาวะ) ไว้เป็นเบื้องต้น ต่อจากนั้นตัวละครต้องแสดงผลของภาวะ (อนุภาวะ) ให้รู้ว่าเกิดภาวะหนึ่งขึ้นในใจของตัวละครในเรื่องแล้ว นอกจากนั้นยังมีการแสดงออกอีกอย่างหนึ่งเป็น

ภาวะที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ (สาตตวิกภาวะ) สาตตวิกภาวะจึงทำหน้าที่ช่วยอนุภาวะให้ผู้อ่านได้รับรู้ภาวะในใจตัวละครได้ง่ายขึ้น เมื่อผู้อ่านได้รับรู้ภาวะที่กวีแสดงไว้แล้วก็จะเกิดอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะนั้น เรียกว่า “รส” ซึ่งมี 9 รส เท่ากับจำนวนภาวะและจะสัมพันธ์กับแต่ละภาวะ คือ ความซาบซึ้งในความรัก (ศฤงคารรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะรัก

ความสนุกสนาน (หาสยรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะขบขัน ความสงสาร (กรุณา-รส) เป็นอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะทุกข์โศก ความแค้นเคือง (เราทรรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะโกรธ ความชื่นชมในความกล้าหาญ (วีรรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะความมุ่งมั่นในการต่อสู้ ความเกรงกลัว (ภยานกรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะน่ากลัว ความเปื้อนระอา ซิงซัง (พีภัตสรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะน่ารังเกียจ ความอัศจรรย์ใจ (อัทภูตรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะน่าพิศวง และความสงบแห่งจิตใจ (ศานตรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะสงบ

วาคภฏ (ม.ป.ป., หน้า 28-30) ผู้เขียนตำราอสังการศาสตร์ กล่าวถึงรสวรรณคดีไว้ในปริศนาที่ 5 สรุปได้ดังนี้ อาหารถ้าขาดเกลือก็ไม่อร่อยฉันใด รสก็ย่อมไร้อารมณ์ฉันนั้น รสเป็นองค์ประกอบที่ทำให้กาพย์กลอนเด่นชัดขึ้นมี สุธาณีภาวะ อันวิภาวะ อนุภาวะสาตวิก และ วุชภิจารี ซึ่งนักปราชญ์กล่าวว่ารสมิ 9 อย่าง คือ ศฤงคาร วีร กรุณา หาสุย อทฤต ภยานก เราทร พีภต และศานต ทั้งนี้ “ศฤงคาร” คือ รสของการที่สามิภรรยาปฏิบัติต่อกันและกันด้วยความรักใคร่ มี 2 ประเภท คือ “สียศศฤงคาร” และ “วิปรลมภศฤงคาร” ศฤงคารทั้งสองอย่างนี้เป็นไปในระหว่างสามิภรรยาที่อยู่ด้วยกันและคู่ที่พรากจากกันโดยเป็นไปอย่างลับหรืออย่างจะแจ้ง ในเรื่องศฤงคารนี้ “ตัวละคร” ที่ท่านยกย่อง คือ สาวผู้ประกอบไปด้วยรูปและเสาวภาคย์ มีสกุล ชำนิชำนัญ หม่อมสุภาพ พูดคำที่ทั้งไพเราะ และจริง มีเกียรติ และมีคุณความดีต่าง ๆ ขณะสามิภรรยาที่รักกัน ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งถึงแก่กรรมลง “ศฤงคาร” ชื่อ “กรุณา” ก็เกิดขึ้น (วิธีแสดง “กรุณา”) นี้ก็แต่พรรณนาถึงเรื่องที่แล้วมาแล้ว “วีรรส” มีความเพียรเป็น “สธาณีภาวะ” และเป็นสามิอย่างโดยที่ได้เนื่องมาแต่ความเพียรในทางธรรม การรบ หรือการให้ทาน “กรุณารส” เกิดแต่ “สธาณีภาวะ” คือ ความโศก เมื่อจะบังเกิดรสนี้ ควรกล่าวถึงการไหว้ การร้องไห้ หน้าซีดลง สลบ พูดถ่อมตัว รำพึงรำพันและหลั่งน้ำตา รสชื่อ “หาสุย” นั้น ปราชญ์ว่ามีความรู้สึกขบขันเป็น “สธาณีภาวะ” ความขบขันเกิดจากการเห็นกิริยาท่าทาง ร่างกาย หรือการแต่งตัวพิลึก “อทฤตรส” มีความรู้สึกประหลาดใจเป็น “สธาณีภาวะ” ความรู้สึกประหลาดใจเกิดขึ้นด้วยได้เห็นหรือได้ยินถึงสิ่งที่ไม่น่าจะเป็นไปได้ “ภยานกรส” มีความกลัวอันเกิดแต่การได้เห็นสิ่งที่น่าเกลียด

นำสยดสยของนั้น “สถายีภาว” ความกล้วนั้น กล่าวถึงลักษณะของหญิงคนชั่วเลว และเด็ก “เราทรรส” มีความโกรธเป็น “สถายีภาว” ความโกรธก็เกิดแต่การที่ศัตรูดูหมิ่น ในโอกาสนั้น “ตัวละคร” ได้ประพุดิสิ่งที่น่าหวาดกลัว ฉุนเฉียวและไม่อดโทษ “พีภัตสรส” มีความเกลียดชัง เป็น “สถายีภาว” ความเกลียดชังที่เกิดขึ้นโดยทันที พอได้ยินถึงสิ่งที่ไม่ชอบ และมีอาการตามมา คือ ถ่มน้ำลาย และทำหน้าอยู่เป็นต้น ยกเว้นแต่มหาบุรุษจะไม่ทำเช่นนั้น สุดท้าย “ศานตฺรล” มีความรู้ชอบอันมีอาการไม่ปรารถนาสิ่งใด ๆ นั้น เป็น “สถายีภาว” ความรู้ชอบก็เกิดแต่การสละความรักความเกลียด

กระแสร มาลาภรณ์ (2516, หน้า 23) อธิบายไว้ว่า คุณค่าส่วนหนึ่งของวรรณคดี คือ คุณค่าทางอารมณ์นั่นเอง คือ กวีต้องมีแรงบันดาลใจในการที่จะทำให้เกิดจินตนาการ มีการสร้างภาพสะท้อนอารมณ์ ช่างผู้อ่านก็จะตีความวรรณคดีนั้น ๆ ออกมา อันอาจจะเป็นอารมณ์ที่คล้ายกับกวีหรือผู้แต่ง อารมณ์ของกวีนั้นย่อมเป็นอารมณ์โคก อารมณ์รัก อารมณ์เคียดแค้น ฯลฯ เราย่อมได้ประโยชน์ด้วย การที่จะเป็นคนอยู่เฉย ๆ ไม่มีความอ่อนไหวหรือโศกโศกทางอารมณ์นั้นจะไม่ “สนุก” ไม่ได้รับ “รสแห่งภาษา” เลย “รส” ของวรรณคดีเหล่านั้นท่านเรียกว่า “พนธรส” มี 9 รส คือ ศฤงคารรส (ความซาบซึ้งในความรัก) หาสยรส (ความสนุกสนาน) กรุณารส (ความสงสาร) เราทรรส (ความแค้นเคือง) วีรรส (ความชื่นชมในความกล้าหาญ) ภยานกรส (ความเกรงกลัว) พีภัตสรส (ความเปื้อนระอา ซิงซัง) อัฏฐตรส (ความอัศจรรย์ใจ) และศานตฺรล (ความสงบแห่งจิตใจ) วรรณคดีที่ดีย่อมให้รสต่าง ๆ เหล่านี้แก่ผู้อ่าน

เบญจมาศ พลอินทร์ (2526, หน้า 76-77) ได้กล่าวถึงเรื่องรสวรรณคดีสรุปได้ว่า อรรถรส หมายถึง รสของวรรณคดีที่ก่อให้เกิดความรู้สึกทางด้านอารมณ์ เป็นอาการที่เกิดขึ้นเมื่อได้ฟังเรื่องราวจากวรรณคดีและวรรณกรรม หรือถ้อยคำของกวีเป็นเหตุจูงใจให้เป็นไป ทั้งนี้ กวีจะต้องเข้าถึงภาวะแห่งจิตใจของผู้อ่าน ผู้ฟังและอารมณ์ของคนในลักษณะต่าง ๆ แล้วปรับ ถ้อยคำปรุงแต่งให้เกิดอรรถรส หรือรสแห่งวรรณคดี ซึ่งบรรดาปรมาจารย์ได้แยกแยะและ กำหนดไว้ตามภาวะแห่งอารมณ์ มีอาการเป็นไปตามถ้อยคำของกวีอันมีอยู่ 9 ประการ คือ

1. สิงคารรส	คือ	รติ	หมายถึง รสแห่งความรัก
2. หัสสรส	คือ	หาสะ	หมายถึง รสแห่งความขบขันหรือขบขัน
3. กรุณารส	คือ	โสกะ	หมายถึง รสแห่งความโศกเศร้าสงสาร
4. รุทธรส	คือ	โกธะ	หมายถึง รสแห่งความโกรธแค้น

5. วีรรส	คือ	อุตสาหะ	หมายถึง รสแห่งความกล้าหาญ
6. ภายนอกรส	คือ	ภยะ	หมายถึง รสแห่งความกล้าภัยและสยดสยอง
7. วิภังคะรส	คือ	ชिक्षุฉนา	หมายถึง รสแห่งความเกลียดและขยะแขง
8. อัฏฐตรส	คือ	วิมหยา	หมายถึง รสแห่งความประหลาดใจ
9. สันตรส	คือ	สมะ	หมายถึง รสแห่งความสงบแห่งจิตใจ

2. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 งานวิจัยที่เกี่ยวกับรสวรรณคดี

ภาวณี โชติมณี (2543, หน้า 160) ได้วิเคราะห์วีรรสในวรรณคดีเรื่อง รามเกียรติ์ ฉบับพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยมุ่งวิเคราะห์ห้องคำประกอบและพฤติกรรมต่าง ๆ ของตัวละครที่แสดงถึงวีรรส ซึ่งองค์ประกอบของวีรสนั้น ผู้วิจัยได้แบ่งพฤติกรรมของตัวละครออกเป็น 2 ฝ่าย คือ วีรรสของตัวละครฝ่ายพลับพลา และวีรรสของตัวละครฝ่ายลงกา

ผลการวิเคราะห์วีรรสปรากฏผลดังนี้ ผลการวิเคราะห์วีรรสในแต่ละด้านของตัวละครฝ่ายพลับพลา พบว่า ในด้านธรรมวีระมีบทบาทในการทำหน้าที่ที่โดดเด่นของตัวละคร 9 ตัว ด้านธรรวีระ มีบทบาทการรบที่โดดเด่นของตัวละคร 5 ตัว ผลการวิเคราะห์วีรรสของตัวละครฝ่ายลงกา พบว่า ในด้านธรรมวีระ มีบทบาทการทำหน้าที่ที่โดดเด่นของตัวละคร 6 ตัว ในด้านธรรวีระ มีบทบาทการรบที่โดดเด่นของตัวละครจำนวน 13 ตัว โดยตัวละครทุกตัวได้แสดงพฤติกรรมการสู้รบเพื่อต้องการเอาชนะฝ่ายปฏิบัติ ทั้งนี้ ไม่ปรากฏพฤติกรรมที่แสดงถึงวีรรสด้านทานวีระจากตัวละครทั้งฝ่ายพลับพลาและฝ่ายลงกา

เบญจวรรณ ส่งสมบูรณ์ (2540, หน้า 79) ได้ศึกษาบทละครเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ที่กรมศิลปากรจัดแสดง ตั้งแต่ พ.ศ. 2492 ถึง พ.ศ. 2537 รวม 27 ตอน เพื่อวิเคราะห์ลักษณะเด่นของเนื้อหา โดยใช้ทฤษฎีรสของวรรณคดีสันสกฤต

ผลการวิจัยพบว่า บทละครเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผนมีรสที่เป็นรสเด่น 6 รส รสรอง 3 รส สรุปได้ว่า บทละครเสภาขุนช้างขุนแผนที่นำมาทำบทละครมีรสวรรณคดีครบทั้ง 9 รส ตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต รสวรรณคดีเหล่านี้เกิดจากเนื้อหา ตัวละครที่ตริ่งใจผู้ชม จึงทำให้บทเสภาเรื่องนี้เป็นที่นิยมตลอดมา

วงเดือน สุขบาง (2524, หน้า 235) ได้ศึกษาวรรณคดีไทยเรื่อง พระปฐมสมโพธิกถา ในแนวสุนทรียะ เพื่อศึกษารสความที่เกิดจากการบรรยายและพรรณนาความได้ก่อให้เกิดรสวรรณคดีครบทั้ง 9 รส ผลการศึกษาพบว่า ในพระปฐมสมโพธิกถามีครบทุกรส นอกจากนี้จะได้รับรสแห่งวรรณคดีทั้ง 9 รสนี้แล้ว ยังได้รับรสแห่งธรรมด้วย ซึ่งรสแห่งธรรมนี้ย่อมชนะรสทั้งปวง

นงลักษณ์ แซ่มโซติ (2521, หน้า 290-291) ได้ศึกษาเรื่อง หาสยรสในวรรณกรรมร้อยกรองของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 – พ.ศ. 2475 เพื่อวิเคราะห์หาสยรสที่ปรากฏในวรรณกรรมร้อยกรองของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 – พ.ศ. 2475 ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ในวรรณกรรมร้อยกรองของไทยทำให้เราทราบว่า แม้ในเรื่องตลกขบขัน ผู้แต่งบางท่านยังใช้ประสบการณ์ทางวรรณกรรม ร่วมกับศิลปะเชิงภาษาอย่างสูง จึงเท่ากับได้ศึกษาศิลปะการประพันธ์ในรูปแบบหนึ่งซึ่งจะช่วยให้เข้าใจลักษณะวรรณกรรมร้อยกรองของไทยได้ลึกซึ้งและกว้างขวางขึ้น หาสยรสในการเสียดสีเหน็บแนมที่ผู้แต่งนำมาใช้จับจุดบกพร่องในสังคมนั้น แม้สถานภาพของผู้แต่ง และสภาวะทางการเมืองจะเป็นเหตุให้ปรากฏวรรณกรรมรูปแบบนี้ไม่มากนัก แต่ก็พอจะยืนยันได้ว่า ผู้แต่งในฐานะเป็นสมาชิกส่วนหนึ่งของสังคมมีจิตสำนึกที่ดี หรือมีความรับผิดชอบต่อสังคม

ธนันต์ พิลัยสวัสดิ์ (2531, หน้า 472-473) ได้วิเคราะห์วรรณคดีอีสานเรื่อง ขุนทิง โดยมิจุดประสงค์ เพื่อวิเคราะห์ศิลปะการเสนอเรื่องและสุนทรียะเชิงประพันธ์ พบว่า ผู้นิพนธ์วรรณคดีเรื่อง ขุนทิง สามารถเรียบเรียงถ้อยคำพรรณนาความตอนต่าง ๆ ให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านบังเกิดอารมณ์ทางใจได้ครบทั้งเก้ารส ซึ่งผู้วิจัยได้แสดงรายละเอียดไว้ว่า รสวรรณคดีได้ปรากฏอยู่ในตอนใดบ้าง และรสวรรณคดีที่เด่นที่สุดของเรื่อง ขุนทิง คือ ศานติรส กรอุณารส และศฤงคารรส ตามลำดับ ล้วนแต่เป็นรสสำคัญที่จะนำผู้อ่านเข้าถึงจุดมุ่งหมายของผู้ประพันธ์ตลอดจนการสร้างรสวรรณคดีดังกล่าวนี้สอดคล้องกับแก่นเรื่องมากที่สุด

กัลยา พลายชุม (2538, หน้า 130-140) ได้ศึกษาวรรณคดีเรื่อง อุเทนคำฉันทน์ ของพระสมุห์หนู ฉบับศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช เพื่อวิเคราะห์ถึงองค์ประกอบต่าง ๆ ในวรรณคดีเรื่อง อุเทนคำฉันทน์ ผลการศึกษาพบว่า องค์ประกอบของแก่นเรื่องมีลักษณะเด่นเฉพาะทั้งโครงเรื่อง แนวคิด ทรรศนะของผู้แต่ง ตัวละคร บทสนทนา และฉาก ซึ่งด้านรูปแบบคำประพันธ์มีการใช้คำประพันธ์แต่ละชนิดได้เหมาะสมกับเนื้อหา ส่วนด้าน

ขนบนิยมในการแต่งจะปฏิบัติตามแบบของกวีรุ่นก่อน แต่มีเอกลักษณ์อยู่บ้างในบทไหว้ครูและ บทอัครจริย ส่วนด้านศิลปะการประพันธ์นั้นพบว่ามีความไพเราะทั้งรสคำ รสความและรส วรรณคดี โดยมีรสรวรรณคดีตามทฤษฎีอสังการศาสตร์ 8 รส แต่ไม่ปรากฏหาสรส ซึ่งรสร วรรณคดีแต่ละรสปรากฏอยู่ล้วนให้ความรู้สึกสะท้อนอารมณ์แก่ผู้อ่าน ทำให้วรรณกรรมเรื่องนี้ มีคุณค่าน่าสนใจเป็นอย่างมาก

ศศิธร แสงเจริญ (2537, หน้า 548-552) ได้ศึกษาศฤงคารรสจากวรรณคดีเรื่อง พระนลคำหลวง สาวิตรี ศกุนตลา มัทนะพาธา ทั้งนี้เพื่อวิเคราะห์ศฤงคารรสที่ปรากฏในวรรณคดี ทั้ง 4 เรื่อง โดยศึกษาเฉพาะศฤงคารรสจากวรรณกรรมทั้ง 4 เรื่อง สรุปผลการวิเคราะห์ได้ว่า พระนลคำหลวง เป็นวรรณคดีเรื่องเดียวใน 4 เรื่องที่ไม่มีข้อจำกัดทางด้านศิลปะการแสดงเข้ามาเป็นอุปสรรคต่อการส่งสาร ผู้แต่งจึงสามารถแสดงรติภาวะของตัวละครได้อย่างเข้มข้นทุกรูปแบบ สาวิตรีแม้จะเป็นวรรณคดีที่มีขนาดสั้น และเป็นบทละครร้องแบบดึกดำบรรพ์แต่ก็มีพลังของศฤงคารรสที่โดดเด่น ศกุนตลา เป็นบทละครร้องแบบดึกดำบรรพ์เช่นกัน ดังนั้นจึงมีข้อจำกัดทางด้านศิลปะการแสดงตัวละครจึงขาดความซับซ้อนทางอารมณ์ ศฤงคารรสที่เกิดขึ้น ในเรื่องจึงเด่นเฉพาะช่วงแรก และเรื่องสุดท้ายคือ เรื่องมัทนะพาธา ถือเป็นเรื่องที่ประสบความสำเร็จในด้านรูปแบบ แต่ยังมีจุดอ่อนในด้านของโครงเรื่อง ผู้วิจัยพบว่า วรรณคดีทั้ง 4 เรื่องนี้มิได้เป็นเพียงวรรณคดีที่ให้ความบันเทิงใจเท่านั้น แต่ยังให้คติธรรมด้านความรักอย่างลึกซึ้งกินใจ ทำให้ผู้เสพได้เข้าใจชีวิตดียิ่งขึ้น ตลอดจนสามารถดำรงชีวิตอยู่ในโลกแห่งความจริง ได้อย่างมีความสุข

2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวกับวรรณคดีเรื่อง อิเหนา

โสมรัศมิ์ สินธุวณิชการ (2547, หน้า 205-206) ได้ศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่อง ตาหลังและอิเหนากับเรื่องปันหยิมลาญ เพื่อเปรียบเทียบถึงความเหมือน ความคล้ายและความแตกต่างในด้านต่าง ๆ อันได้แก่ โครงเรื่อง แก่นเรื่อง เหตุการณ์สำคัญของเรื่อง ตัวละคร และ กลวิธีการดำเนินเรื่อง โดยเปรียบเทียบเรื่องอิเหนา 2 ส่วน พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 และ รัชกาลที่ 2 เรื่องปันหยี 4 ส่วน รวมทั้งสิ้น 6 ส่วน ผลการเปรียบเทียบพบว่า ด้านโครงเรื่องทั้ง 6 ส่วนมีลักษณะรวมกันทั้งหมด ด้านแก่นเรื่องทั้ง 6 ส่วน มีแก่นเรื่องเดียวกัน เหตุการณ์สำคัญของเรื่องมีครบทั้ง 6 ส่วน ส่วนเหตุการณ์สำคัญด้านสงครามมีปรากฏเพียง

5 ส่วนวน การเปรียบเทียบตัวละครพบว่ามีลักษณะเหมือนกันทั้ง 6 ส่วนวน ในการเปรียบเทียบ กลวิธีการดำเนินเรื่อง อันได้แก่ การสร้างปมเรื่อง การสร้างตัวละคร การผูกเรื่อง เป็นไปในแนว ซิงรักหักสวาท และมีการสอดแทรกศิลปะวัฒนธรรมทุกส่วนวน แต่จะแตกต่างกันออกไปตามถิ่น กำเนิดของเรื่อง จากผลของการศึกษาดังกล่าวทำให้เห็นว่าเรื่องปันทิพย์แต่ละส่วนวนมีลักษณะที่ จัดว่าเป็นวรรณกรรมชุดปันทิพย์ ซึ่งวรรณกรรมอาเซียนที่มีชื่อเสียงเรื่องหนึ่ง

มนตรี มีเนียม (2550, หน้า 212-213) ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง กลวิธีในการดัดแปลง วรรณคดีไทยเป็นบทละครสมัยใหม่ที่สอดคล้องกับการตีความของผู้เขียนบท ทั้งนี้เพื่อศึกษา เปรียบเทียบความแตกต่างทางโครงสร้างของบทละครสมัยใหม่ที่ดัดแปลงจากวรรณคดีไทยกับ วรรณคดีต้นเรื่อง โดยศึกษาจากวรรณคดีบทละคร จำนวน 4 เรื่อง คือ บทละครเรื่อง ศกุนตลา บทละครเรื่อง กามุทปมาทาน กากิ บทละครเรื่อง บุษบา-อุณากรรณ และบทละครเรื่อง พิมพิลาไลย

ผลการศึกษาพบว่า เป็นวรรณคดีที่มีจุดเด่นด้านแนวคิดที่นักวรรณคดีได้ศึกษาไว้ว่า เป็นเรื่องประโลมโลก ที่แสดงความสุขสมหวังของตัวละคร ซึ่งผู้อ่านอาจหาไม่ได้ในโลกของ ความเป็นจริง แต่จะเน้นกับโลกของคุณธรรมนำเสนอในทัศนะเชิงวิพากษ์โดยตีความแนวคิด ของเรื่องใหม่จากการไม่เชื่อฟังเทวดาต้นวงศ์ ทั้งนี้ก็เพื่อธำรงราชตระกูลเป็นความผิดอันนำโทษ มาสู่ชีวิต เป็นเรื่องของสิทธิสตรีและเพิ่มเติมแนวคิดรองของเรื่องกิเลสตัณหาของมนุษย์ โดยเฉพาะตัวละครสำคัญ คือ อิเหนา ที่มีทั้งส่วนดีและส่วนด้อยอย่างมนุษย์ปุถุชนธรรมดาสามัญ นั่นก็คือ ผู้ชายเจ้าชู้ที่ใช้เสน่ห์ห่มัดใจผู้หญิงเพื่อสนองตัณหาของตนจึงส่งผลให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมาในที่สุด

กาญจนา เรืองทุ่ง และธีราพร ขวัญคง (2549, หน้า 115-116) ได้วิเคราะห์รสรวรรณ- คดีไทยจากเนื้อเพลงไทยเดิมที่มาจากวรรณโณคดีเรื่อง ขุนช้างขุนแผน อิเหนา และพระอภัยมณี ทั้งนี้เพื่อศึกษารสรวรรณคดีไทยจากเนื้อเพลงไทยเดิมที่มาจากวรรณคดีทั้ง 3 เรื่องปรากฏรสใด มากที่สุด และรสใดที่ได้รับความนิยมนำมาเป็นบทร้องเพลงไทยเดิมมากที่สุด

ผลการศึกษาพบว่า วรรณคดีไทยเรื่อง อิเหนา ปรากฏรสรวรรณคดีนารีปราโมทย์มาก ที่สุด คือมีจำนวนถึง 27 เพลง รองลงมาคือสัลปังคพิสัย 14 เพลง เสาวรจณี 4 เพลงและพิโรธ วาทังมีจำนวน 1 เพลงตามลำดับ ซึ่งผลของการศึกษาทำให้มองเห็นว่าวรรณคดีไทยเรื่อง อิเหนามีความไพเราะเป็นเยี่ยม ซึ่งมีให้เลือกทุกอารมณ์ตามต้องการ ไม่ว่าจะป็นอารมณ์รัก

โตกเคว้า โกรธซึ่ง ตัดพ้อต่อว่า หรือชมธรรมชาติ ซึ่งล้วนเป็นบทที่ดีเด่นทั้งสิ้น ที่สำคัญเนื้อหาของ ความหมายตรงกับอารมณ์ของเพลง และต้องคำนึงถึงสำเนียงของเพลงนั้น ๆ ด้วย โดยเฉพาะ วรรณคดีเรื่อง อิเหนาที่ส่วนมากจะเป็นเพลงสำเนียงแขกมากที่สุด

ผลจากการศึกษาแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีไทยและร วรรณคดีสันสกฤต จากวรรณคดีเรื่อง อิเหนา ที่กล่าวมาแล้วนั้น ทำให้ผู้วิจัยได้เห็นลักษณะของ การจำแนกวรรณคดีไทย และถือเป็นองค์ความรู้สำคัญที่ผู้วิจัยได้นำมาใช้เป็นแนวทางในการ วางกรอบเพื่อวิเคราะห์วรรณคดีไทยที่ปรากฏในกลอนบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยต่อไป

3. เนื้อเรื่องย่อกลอนบทละครเรื่องอิเหนา

ลลิตา พินิจภูวนล (2520, หน้า 37) กล่าวถึงบทละครเรื่อง อิเหนาโดยสรุปว่า กลอน บทละครเรื่อง อิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้รับการยก ย่องว่าเป็นวรรณคดียอดเยี่ยมของไทยอีกเรื่องหนึ่ง ที่มีคุณค่าในด้านต่าง ๆ มากมาย โดยเฉพาะ คุณค่าในด้านวรรณศิลป์ และเป็นวรรณคดีไทยที่ได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสร เมื่อปี พุทธศักราช 2459 ว่าเป็นยอดของบทละครว่า และเนื่องด้วยพระองค์ได้ทรงนำเค้าโครงเรื่อง พงศาวดารชวามาดัดแปลงโดยใช้ฉากขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมความเป็นอยู่ แบบไทย จึงเป็นเรื่องที่สะท้อนภาพสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้อย่างชัดเจน ซึ่งมีเนื้อ เรื่องย่อดังต่อไปนี้

เนื้อเรื่องตอนที่ 1 บ้านเมืองและกำเนิดตัวละคร

ในชวาลสมัยโบราณ มีกษัตริย์ปกครองเมืองใหญ่เมืองน้อย กษัตริย์วงศ์เทวาซึ่งถือว่าเป็นชาติตระกูลสูงสุด ด้วยสืบเชื้อสายมาจากเทวดา ใช้คำนำหน้าพระนามว่า **ระเด่น** ส่วน กษัตริย์นอกรวงศ์นั้น ใช้คำว่า **ระตุ** เริ่มต้นบทละครเรื่องนี้ กล่าวถึงกษัตริย์วงศ์เทวา 4 องค์ ต่าง เป็นพี่น้องร่วมบิดามารดา ทรงพระนามว่าท้าวกูเรปัน ท้าวดาหา ท้าวกาหลัง ท้าวสิงห์สำหรับ ครองเมือง 4 เมือง ซึ่งมีชื่อเช่นเดียวกับพระนามกษัตริย์ ทุกพระองค์ต่างก็มีมเหสี 5 องค์ ตาม ประเพณี เรียงลำดับศักดิ์ คือ ประโหมสุหรี มะเดหวิ มะโต ลิกู และเหมาหลาหิง ประโหมสุหรี ของท้าวกูเรปันและท้าวดาหานั้น เป็นธิดาของกษัตริย์หมันหยาเมืองใหญ่อีกเมืองหนึ่ง จึงทำให้ เมืองหมันหยามีความเกี่ยวข้องกับกษัตริย์วงศ์เทวามากขึ้น ท้าวกูเรปันมีโอรสกับลิกูองค์หนึ่ง

ทรงพระนามว่า กระหัดตะปาดิ ซึ่งได้หมั้นไว้กับบุษบาราภา ธิดาของท้าวกาหลังซึ่งเกิดจากลูก ต่อมาพระองค์ปรารถนาจะให้ประไหมสุหรีมีโอรสบ้าง จึงได้ทำพิธีบวงสรวง ก่อนประไหมสุหรี ทรงครรภ์ก็ได้สุบินว่าพระอาทิตย์ทรงกลดลอยมาตกตรงหน้า และนางรับไว้ได้ เมื่อประสูติก็เกิด อัศจรรย์ต่าง ๆ เป็นนิมิตดี องค์ปะตาระกาหลาซึ่งเป็นเทวดาต้นวงศ์บนสวรรค์ เหาะนำกริชมา ประทานให้ พร้อมทั้งจาริกนามโอรสด้วยว่า อิเหนา ต่อมาประไหมสุหรีได้ธิดาอีกหนึ่งองค์ พระ นามว่า วิยะดา

ฝ่ายท้าวดาหาประไหมสุหรีก็ประสูติธิดาได้พระนามว่า บุษบา ขณะที่นางประสูติก็เกิด อัศจรรย์มีกลิ่นหอมตลบทั่วเมือง หลังจากประสูติบุษบาแล้ว ประไหมสุหรีก็ประสูติโอรสอีกองค์ ทรงมีพระนามว่า สียะตรา

ท้าวกาหลังมีธิดาพระนามว่า สะการะหนึ่งหรัต ส่วนท้าวสิงหัดสำหรับโอรส พระนาม ว่า สุหรานากง และธิดาพระนามว่า จินดาสำหรับ กษัตริย์ในวงศ์เทวาจึงได้จัดให้มีการดูนาหงัน กันขึ้น ระหว่างโอรสและธิดาในวงศ์เดียวกันโดยให้ อิเหนาหมั้นไว้กับบุษบา กระหัดตะปาดิกับ บุษบาราภา สียะตรากับวิยะดา สุหรานากงกับสะการะหนึ่งหรัต แต่ก่อนจะมีการแต่งงาน ความ ยุ่งยากก็เกิดขึ้น

เนื้อเรื่องตอนที่ 2 ความขัดแย้ง ต้นเหตุของความยุ่งยาก

จุดเริ่มต้นที่เป็นปัญหาหรืออุปสรรคที่ทำให้ตัวละครประสบกับปัญหาและความยุ่งยาก กับการเกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ มากมายอันเป็นการดำเนินเรื่องของบทละครเรื่องนี้ เริ่มต้นเกิดจาก พระอัยยิกาของอิเหนาที่เมืองหมันหยาลีนพระชนม์ เป็นเหตุให้อิเหนาต้องเสด็จไปในงานพระเมรุ แทนท้าวกูเรปัน แต่เสร็จพิธีแล้วอิเหนาไม่ยอมกลับ เพราะหลงรักนางจินตะหรา ซึ่งเป็นธิดา ของท้าวหมันหยาลิน จนท้าวกูเรปันต้องมีสารไปเตือน เมื่อกลับมากรุงกูเรปันแล้วและใกล้เวลา อภิเษกกับบุษบา อิเหนาก็ไม่ใคร่เต็มใจ จึงออกอุบายทูลลาพระบิดาไปประพาสป่า แล้วปลอม องค์เป็น ปันหยีหรือโจรป่า นามว่ามีสาระปันหยี คุมไพร่พลรุกรานเมืองต่าง ๆ เมื่อเสด็จไปถึง เมืองใดก็ได้เมืองนั้นเป็นเมืองขึ้น ระตูหลายเมืองได้ถวายโอรสและธิดาให้ ที่สำคัญคือระตูปันจะ รากันและระตูปักมาหงัน ได้ถวายธิดาคืออมหารัตน์มีและสะการาวาดิ ซึ่งต่อมาได้เป็นชายาของ อิเหนา และถวายโอรสคือสังคามาระตา ซึ่งอิเหนายกย่องให้เป็นน้องและเป็นทหารคู่มือ กองทัพ

ของบันทึรอนแรมไปจนถึงเมืองหมันหย่าทำวหมันหย่าไม่กล้าต่อสู้และยอมยกธิดาให้ แต่พอรู้ว่า เป็นอิเหนา ทำวหมันหย่าไม่ยอมปฏิบัติตามสัญญา อิเหนาจึงลอบเข้าหานางจินตะหราและได้เสียกัน ทำวหมันหย่าก็ไม่สามารถแก้ไขอะไรได้

พอถึงกำหนดการอภิเษกของอิเหนากับนางบุษบา ทำวดาหาก็มีสารถึงท้าวกูเรปันให้เตรียมพิธีอภิเษก แต่อิเหนาบอกปิด ทำให้ทำวดาหาโกรธมาก จึงประกาศจะยกบุษบาให้กับใครก็ได้ที่มาสู่ขอก่อน ปรากฏว่ามีระตุจระกา กษัตริย์รูปชั่วตัวดำแต่อยากได้ชายาสวยสดงดงามจึงให้พี่ชายคือระตุล่ำสำไปสู่ขอบุษบาให้ตน ทำวดาหาก็ยอมยกให้ตามที่ประกาศไปด้วยความโกรธ ต่อมาทำวกระหมังกุหนึ่งกษัตริย์อีกเมืองหนึ่งได้ส่งทูตมาสู่ขอบุษบาให้วิหยาสะกำซึ่งเป็นโอรสที่แค่เห็นภาพของนางบุษบาถึงกับหลงรักไม่ยอมกินไม่ยอมนอนแต่ทำวดาหาปฏิเสธเพราะได้ยกให้ระตุจระกาไปแล้ว เป็นเหตุให้ทำวกระหมังกุหนึ่งโกรธและยกกองทัพมาล้อมเมืองดาหา ทำวดาหาจึงขอกำลังจากพระเจ้าเชษฐาและพระอนุชา ท้าวกูเรปันมีคำสั่งให้อิเหนาไปช่วยรบ อิเหนาจึงต้องจำใจจากนางจินตะหราและยกกองทัพไปช่วยรบ การศึกครั้งนี้ อิเหนามีชัยชนะ ส่วนทำวกระหมังกุหนึ่งถูกอิเหนาฆ่าตาย และโอรสคือวิหยาสะกำถูกสังคามาระตาฆ่าตาย บรรดากองทัพที่ล้อมเมืองดาหาก็ตกพ่ายไป เมื่อชนะศึกแล้ว อิเหนาก็ได้เข้าเฝ้าทำวดาหาและได้พบกับบุษบา อิเหนาได้เห็นความงามของบุษบาก็หลงรักและเสียตาย จึงได้พยายามหาอุบายอยู่ในเมืองดาหาต่อไป และพยายามหาโอกาสใกล้ชิดบุษบา โดยอาศัยสียะตราเป็นสื่อรัก

อิเหนาพยายามหาวิธีการทุกทางเพื่อจะได้บุษบาเป็นของตน เช่นตอนที่ทำวดาหาไปใช้บนที่เขาวิลิตมาหรา อิเหนาได้แอบส่งสารบนกลีบดอกปะหนัน (ลำเจียก) ให้นางบุษบาและแอบเข้าไปในวิหารพระปฎิมา ตรัสตอบคำถามแทนพระปฎิมาตอนค้างคาวมาดับไฟแล้วจึงแอบมากอดนาง ตลอดจนคาดคั้นองค์มะเดหิให้ช่วยเหลือตน เป็นต้น และเมื่อทำวดาหาจะจัดพิธีอภิเษกระหว่างบุษบากับระตุจระกา อิเหนาก็ใช้วิธีการสุดท้ายโดยการทำอุบายเผาเมืองดาหาแล้วลักลอบพานางบุษบาหนีออกจากเมืองไปซ่อนในถ้ำที่เตรียมไว้ และได้นางเป็นมเหสี

เนื้อเรื่องตอนที่ 3 ปัญหาใหม่ และการมะงุมมะงาหรา

หลังจากอิเหนากับบุษบาเข้าใจกันแล้ว ก็เกิดความยุ่งยากใหม่ขึ้นกับตัวละครอีก เพราะองค์ปะตาระกาเหล่าทรงพิโรธอิเหนาที่ก่อเหตุวุ่นวายมาตลอด จึงดลบันดาลให้ลมหอบเอานางบุษบาพร้อมพี่เลี้ยงสองนางไปตกในเมืองปะมอดันขณะที่อิเหนาเข้าไปในเมืองดาหาเพื่อ

แก้สงสัย อิเหนากลับมาไม่พบบุษบาก็ปลอมองค์เป็นปันหยีออกตามหาพร้อมกับนำวิยะดาไปกับตนด้วย โดยให้ปลอมเป็นปันหยีชื่อเกนหลงหนึ่งหรัต ผ่านเมืองใดก็รับฟุ้งเอาไปเป็นเมืองขึ้นไปตลอดเส้นทาง จนถึงเมืองกาหลัง จึงได้เข้าไปขอพักอาศัยอยู่ด้วย ส่วนบุษบานั้นหลังจากลมหอบไปยังเมืองปะมอดตันแล้ว องค์ปะตาระกาหลา ก็สำแดงตนบอกเล่าเรื่องราวให้ทราบว่าเป็นการลงโทษอิเหนาทั้งสองจะต้องผจญความลำบากอยู่ระยะหนึ่ง จึงจะได้พบกันองค์ปะตาระกาหลาได้แปลงตัวบุษบาให้เป็นชายพร้อมกับทรงมอบกริชจารึกพระนามว่ามีสาธุณากรรม และให้มีความสามารถทางการรบ

หลังจากนั้น อุณากรรมเดินทางเข้าเมืองปะมอดตัน ท้าวปะมอดตันรับเลี้ยงไว้เป็นโอรส ต่อมาอุณากรรมกับพี่เลี้ยงก็ยกพลออกเดินทางเพื่อตามหาอิเหนา ผ่านเมืองใดเจ้าเมืองไม่อ่อนน้อมก็รับฟุ้งได้ชัยชนะหลายเมือง จนกระทั่งถึงเมืองกาหลัง ได้พบกับปันหยี ทั้งสองฝ่ายต่างพากันแคลงใจว่าอีกฝ่ายคือบุคคลที่ตนเที่ยวหา แต่ก็ไม่กล้าเปิดเผยตัวได้แต่สังเกตุและคุมเชิงกันอยู่ที่เมืองกาหลัง ปันหยีและอุณากรรมได้เข้าอ่อนน้อมต่อท้าวกาหลัง ท้าวกาหลังก็ทรงโปรดทั้งสองเหมือนโอรส ต่อมาเมื่อศึกมาประชิดเมืองกาหลังเพราะท้าวกาหลังไม่ยอมยกธิดา คือนางสะการะหนึ่งหรัตให้ ปันหยีและอุณากรรมอาสารบกับข้าศึก และสามารถชนะศึกได้อย่างง่ายดาย เหตุการณ์นี้ทำให้ปันหยี อุณากรรมและสะการะหนึ่งหรัตใกล้ชิดสนิทสนมกันมากยิ่งขึ้น จนทำให้อุณากรรมกลัวความจะแตกว่านางเป็นหญิง กอปรกับนางต้องการจะติดตามหาอิเหนาต่อไป จึงทูลลาท้าวกาหลังเพื่อเดินทางกลับเมืองปะมอดตัน แต่นางออกอุบายให้ทหารกลับเมืองตามลำพัง ส่วนนางกับพี่เลี้ยงหนีไปบวชชี (แหม่น) เพื่อหาทางหลบหนีการตามพัวพันของปันหยี (อิเหนา) ฝ่ายสียะตราโอรสแห่งเมืองดาหา ครั้นทำพิธีโสกันต์เสร็จก็แอบหนีพระบิดาปลอมตัวโจรป่าชื่อว่า ย่าหรัน ซึ่งได้เที่ยวออกเดินทางตามหาอิเหนาและบุษบา ฝ่ายองค์ปะตาระกาหลาแปลงเป็นนกยูงมาล่อย่าหรันไปถึงเมืองกาหลังได้เข้าเฝ้าและพำนักอยู่ในเมือง ต่อมาย่าหรันและปันหยีเกิดต่อสู้กันเพราะเกนหลงหนึ่งหรัตเป็นต้นเหตุ จนในที่สุดแล้วอิเหนาและสียะตราก็จำกันได้เพราะมองเห็นกริชของกันนั่นเอง

ต่อมาปันหยีทราบว่ามีแหม่นบวชบนภูเขา ซึ่งแหม่นนี้มีรูปโฉมงดงามละม้ายบุษบา จึงออกอุบายปลอมตัวเป็นเทวดาหลอกนางมายังเมืองกาหลัง เมื่อปันหยีพิศดูนางก็ยิ่งเห็นว่านางละม้ายคล้ายบุษบายิ่งนัก แต่พอเห็นกริชของนางที่มีชื่ออุณากรรมสลักอยู่ ก็เข้าใจว่านางเป็นชายาของอุณากรรม ฝ่ายพี่เลี้ยงของปันหยีคิดเล่นหน้างเพื่อพิสูจน์ว่าแหม่นก็คือบุษบา

โดยได้ผูกเรื่องตามชีวิตจริงของอิเหนากับบุษบาทุก ๆ ตอน เมื่อแหม่มฟังเรื่องราวก็ร้องไห้คร่ำครวญ ทั้งสองฝ่ายจึงจำกันได้ อิเหนาจึงให้นางลี้กจากชี ระเด่นทั้งสี่ คือ อิเหนา บุษบา ลียะตรา และนางวิยะดา จึงพบกันและจำกันได้หลังจากตั้งต้นติดตามกันโดยปราศจากทิศทางเสียนาน

เนื้อเรื่องตอนที่ 4 ปิดเรื่อง

กษัตริย์วงศ์เทวาได้มาพร้อมกัน ณ เมืองกาหลัง หลังจากทราบเรื่องและเข้าใจกันดีแล้ว จึงได้มีการอภิเษกสมรสกันขึ้นระหว่างคู่ตุนาหงันในวงศ์เทวา พร้อมทั้งอภิเษกกับธิดาระตูอื่น ๆ เป็นมเหสีของกษัตริย์วงศ์เทวาจนครบตำแหน่ง และได้ครองเมืองแทนพระบิดาให้ร่มเย็นเป็นสุขสืบไป

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์รสนิยมคดีไทยในกลอนบทละครเรื่อง อิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยตามลำดับขั้นตอน ดังต่อไปนี้

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการดำเนินการวิจัย ผู้วิจัยดำเนินการวิจัยตามลำดับขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. การศึกษาเอกสาร ตำรา และรายงานการวิจัยต่าง ๆ
2. การศึกษาระเบียบวิธีวิจัย
3. การวิเคราะห์ข้อมูล
4. การสรุป และอภิปรายผลการวิจัย
5. การนำเสนอผลการศึกษา

การศึกษาระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยนี้เลือกใช้ระเบียบวิธีวิจัย แบบเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) การศึกษารสนิยมคดี ถือว่าเป็นสิ่งที่ทำให้วรรณคดีมีคุณค่ายิ่งขึ้น และเป็นสิ่งที่ประดับตกแต่งวรรณคดี ซึ่งได้แก่ ถ้อยคำที่งดงามและไพเราะ เร้าอารมณ์ให้เกิดความรู้สึกสะเทือนใจ ผู้อ่านเกิดความซาบซึ้งในรสของวรรณคดีและเป็นสิ่งสำคัญในการสร้างอารมณ์สะเทือนใจให้กับผู้อ่าน ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ความรู้สึกคล้อยตาม ทั้งยังทำให้วรรณคดีมีคุณค่าและมีความงดงามมากขึ้น

การศึกษาเอกสาร แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการดำเนินการวิจัย ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสาร แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยได้จัดแบ่งเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้าออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับรสนิยมคดี
  - 1.1 รสนิยมคดีไทย
  - 1.2 รสนิยมคดีสันสกฤต

2. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดี

2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีเรื่องอิเหนา

การเก็บรวบรวม และวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยนี้ผู้วิจัยได้ทำการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลดังนี้

1. ศึกษาวรรณคดีกลอนบทละครเรื่อง อิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
2. วิเคราะห์วรรณคดีไทยที่ปรากฏในกลอนบทละครเรื่อง อิเหนา
3. การบันทึกข้อมูลตามหัวข้อของแบบบันทึกข้อมูลอย่างถูกต้องและชัดเจนที่สุด
4. จัดกระทำข้อมูลโดยจัดกลุ่มวรรณคดีไทยตามที่ปรากฏ

การสรุปและอภิปรายผล

เมื่อวิเคราะห์และจัดกระทำข้อมูลแล้ว ผู้วิจัยได้สรุปประเด็นการวิจัย ตามด้วยการอภิปรายผล โดยการเชื่อมโยงผลการวิจัยที่ได้รับกับความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา ตลอดจนผลการวิจัยที่ได้ศึกษามาก่อนแล้ว

การนำเสนอผลการศึกษา

เสนอผลการศึกษาโดยการพรรณนาวิเคราะห์

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิเคราะห์รสวรรณคดีไทยในกลอนบทละครเรื่อง อิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งเป็นรสวรรณคดีไทยทั้ง 4 รส ได้แก่ เสาวรจนี นารีปราโมทย์ พิโรธวาที และสลลาปังคพิไสย ที่ปรากฏในเรื่อง ซึ่งปรากฏผลดังนี้

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

กลอนบทละครเรื่อง อิเหนาถือว่าเป็นวรรณคดีไทยที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นยอดกลอนบทละครว่า เป็นเรื่องราวที่ให้อารมณ์ความรู้สึกหรือรสวรรณคดีครบทั้ง 4 รส ดังนี้

1. **เสาวรจนี** (บทชมโฉม) คือ การชมความงามของตัวละครในเรื่อง ซึ่งอาจเป็นตัวละครที่เป็นมนุษย์ อมนุษย์ หรือสัตว์ ซึ่งการชมนี้ อาจจะเป็นการชมความเก่งกล้าของกษัตริย์ ความงามของปราสาทราชวัง หรือความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง

เริ่มตั้งแต่การชมบ้านชมเมืองและชื่นชมกษัตริย์วงศ์เทวัญทั้ง 4 เมืองที่เป็นหน่อเนื้อเชื้อสายวงศ์เทวัญ หรือ เทวดา องค์พี่ครองกรุงบัน องค์รองครองหรือเมืองดาหา กาลหลัง และสิงห์สำหรับตามลำดับ ทุกพระองค์ทรงครองบ้านเมืองอย่างร่มเย็นเป็นสุข ด้วยพระเดชานุภาพและทรงทศพิธราชธรรมเป็นอย่างยิ่ง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1)

มาจะกล่าวบทไป	ถึงสี่องค์ทรงธรรมนาถา
เป็นหน่อเนื้อเชื้อวงศ์เทวา	บิดุเรศมารดาเดียวกัน
รุ่งเรืองฤทธาคัดกดาเดช	ได้ดำรงนครเขตชั้นันท์
พระเชษฐาครองกรุงกูเรบัน	ถัดนั้นครองดาหาธานี
องค์หนึ่งครองกาลหลังบุรีรัตน์	องค์หนึ่งครองสิงห์สำหรับ
เฉลิมโลกโลกกาธาตรี	ไม่มีผู้รอดต่อฤทธิ์

ระปือสื่อทั่วทุกประเทศ ย่อมเกรงเดชเดชาอาญาสิทธิ์
 บำรุงราษฎร์ดับเข็ญอยู่เป็นนิจ โดยทางทศพิศราชธรรม
 (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หรือบทที่กวีได้บรรยายความมั่งคั่งของพระมเหสีของกษัตริย์ทั้งสี่เมือง ซึ่งบรรดา
 กษัตริย์แต่ละองค์ทรงมีพระมเหสี 5 องค์ตามตำแหน่งดังนี้ ประโหมสุหรี มะเดหวิ มะโต ลีฎุและ
 เหมมหลาหิง ต่างมีพระสิริโฉมงดงามและยังพรั่งพร้อมด้วยบรรดานางสนมกำนัลที่สวยงามสด
 งามทุกนาง จำนวนหมื่นหกพันนางที่คอยปรนนิบัติรับใช้ตามหน้าที่อย่างครบครัน ความว่า
 (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1-2)

มีพระมเหสีห้าองค์	ตั้งอนงค์นางฟ้ากระยาหงัน
เลือกล้วนสุริย์วงศ์พงศ์พันธุ์	กษัตริย์ครองเขตชั้นสวรรค์รยา
ตั้งแต่งตามตำแหน่งครบที่	คือประโหมสุหรีเสนหา
มะเดหวิที่สองรองลงมา	แล้วมะโตโสภานารี
ที่สี่ลีฎุองเยาว์	ที่ห้าหมื่นเหมมหลาหิง
อันอัศรชยาทั้งห้านี้	ตั้งได้แต่สี่พารา
ประดับด้วยสุวรรณคันทน์งาม	ล้วนอุดมรูปทรงวงศา
ถ้วนหมื่นหกพันกัลยา	วิลาศเลิศลักขณาทุกนางใน
สำหรับขับรำบำเรอราช	พิณพาทย์จำเรียงเสียงใส
ผลัดกันปั่นโหมมาคอยใช้	พนักงานของใครระไวระวัง
มีเหล่าเฝ้าแก้ท้าวนาง	งานเครื่องงานกลางผู้รับสั่ง
โขนจ่าหลวงแม่เจ้าชาวคลัง	จัดแจงแต่งตั้งครบครัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

และการบรรยายกองทหารไพร่พลของแต่ละเมืองไว้ว่า ทรงมีหมู่เสนาอำมาตย์และ
 ไพร่พลที่กล้าหาญในการรบจำนวนนับหมื่น ทำให้บรรดาประเทศเขตแดนต่าง ๆ ครั้นคร้าม
 เกรงกลัวพระฤทธาอำนาจจอมสวามิภักดิ์ ทุกสารทิศต่างถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทอง พระโอรส
 พระธิดามาเป็นราชบรรณาการ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506,
 หน้า 2)

มีหมู่มาตยาสามนต	โยธีรีพลแข็งขัน
นับหมื่นพื้นหาญาญจกรรจ	เคยณรงค์โรมรันไม่ครั้นคร้าม
ม้ารถชไกรไม่ใช่ชั่ว	แต่ละตัวแกล้วยกลางสนาม
ทนป็นยืนยงในสงคราม	ญานามขามฤทธิทุกทิศไป
นานานักเรศประเทศราช	เซ็ดขยาดย่อท้อไม่ต่อได้
ต่างถวายสุวรรณมาลัย	โอรสยศไกรและธิดา
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

บทชมบ้านชมเมืองทั้ง 4 เมืองก็เช่นกัน กวีได้บรรยายไว้ทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพและ
เกิดจินตนาการตามได้อย่างชัดเจน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506,
หน้า 2-3)

อันสี่ธานีราชฐาน	กว้างใหญ่ไพศาลหนักหนา
เทเวศร์นฤมิตด้วยฤทธา	สนุกตั้งเมืองฟ้าสุราลัย
มีปราสาททั้งสามตามฤดู	เสด็จอยู่โดยจินดาอัชฌาสัย
หลังคาฝาผนังนอกใน	แล้วไปด้วยโมราศิลาทอง
ภูเขาเงินรองฐานมีมารแบก	ยอดแทรกยอดใหญ่ไม้สิบสอง
แก้วไพฑูรย์ทำเป็นลำยอง	บัญชรช่องซัซวัลบานบัง
พระปรีศร์ซ้ายขวาอ่าโถง	ห้องพระโรงรจนาหน้าหลัง
พระแท่นแก้วกุดันบัลลังก์	กางกั้นเศวตฉัตรอยู่อัครา
บรรจจรณ์ที่ไถยาสน์อาสน์สุวรรณ	มีฉากแก้วแพรพรรณคั่นฝา
ที่เสวยที่สรองคองคา	ที่นั่งเย็นอยู่หน้ามนเทียรทอง
พรรณไม้ดอกกลูกปลกกระถาง	ไว้หว่างอ่างแก้วเป็นแถวถ้อง
ราบรินพื้นซาลาดังหน้ากอง	อิฐทองปูลาดสะอาดตา
ที่ทิมที่ล้อมวงองครักษ์	นอกกองเกณฑพิทักษ์รักษา
โรงแสงโรงภูษามาลา	เรียงเรียบริถยาหน้าพระลาน

เครื่องเนืองกันเป็นหลั่นลด	โรงม้าโรงรถชสาร
ตึกาหลังสำหรับพระกุมาร	อยู่นอกปราการกำแพงวัง
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จากบทประพันธ์ก็ได้บรรยายชื่นชมราชธานีทั้ง 4 เมืองว่ามีขนาดใหญ่โต กว้างใหญ่ไพศาลเพียงใด มีความสวยงามราวกับเมืองสวรรค์ แต่ละเมืองมีปราสาทครบทั้ง 3 ถดูสำหรับประทับตามพระราชอัธยาศัย พระราชวังแต่ละองค์ประดับประดาไปด้วยแก้วมณีอันมีค่า ส่วนในท้องพระโรงก็โออ่ามีพระราชบัลลังก์เป็นแท่นแก้วกุดั่นกางกั้นด้วยเศวตฉัตรสมพระเกียรติยศ นอกจากนี้บริเวณนอกพระราชวังก็ร่มรื่นไปด้วยพรรณไม้ดอกไม้ประดับที่งดงาม พื้นที่ปูด้วยอิฐสีทองราบเรียบและสะอาดตาหรือแม้แต่การชื่นชมสถานที่ต่าง ๆ ทั้งสิ้นครกก็ตาม ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 3)

ประตูลักลงท่าชลาสัย	มีโรงเรือเรียงไปริมฝั่ง
เรือศรีสุวรรณบัลลังก์	เรือแข่งเรือที่นั่งตั้งบนม้า
เรือกิ่งเอกชัยใส่บุษบก	งามกระหนกวดลายท่ายหน้า
พนักงานตำรวจใหญ่ไทรตรา	เกณท์ไพร่ให้รักษานาวี
ตำหนักแพแลล้าอำไพ	มุขตลพาลไหลังคาสี
ช่อฟ้าหน้าบันปราลี	ล้วนมณีเนาวรัตน์ชัชวาล
ข้างหน้าตำหนักน้ำนั้นท่าเกรง	สำหรับราชสุริย์วงศ์สงสนาน
เบื้องบนบังสาดแดดเพดาน	ผูกม่านมู่ลี่ลายทอง
ถดูสิบเอ็ดเสด็จจง	ลอยกระทงทรงประทับเป็นแถวถ้อง
ทอดทูนท่ายน้ำประจำช่อง	ตั้งกองล้อมวงพระทรงธรรม
อันถนนหนทางท้องฉนวน	คิลาลายลาดล้วนเลือกสรร
มีตึกแถวทิมรอบขอบคัน	เรือนสนมกำนัลเป็นหลั่นมา
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

บทประพันธ์นี้กล่าวถึงประตูลงท่าน้ำว่ามีเรือเรียงรายอยู่ริมฝั่ง มีตำหนักแพที่สวยงาม ช่อฟ้า หน้าบัน ปราลีก็ประดับด้วยแก้วเนาวรัตน์งามตระการ และการกล่าวชมบริเวณท้องสนามที่ใช้เป็นสนามประลองฝีมือของบรรดาเหล่าทหารหาญ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 3-4)

ท้องสนามแก่งปราบราบรื่น	ฟ้างพื้นปถพีไม่มีหญ้า
กว้างใหญ่ไพศาลสุดตา	เตียนสะอาดตาชดด้วยทรายทอง
มีสุวรรณพลับพลาบนปราการ	สูงตระหง่านเอี่ยมฟ้าลิบห้าห้อง
ช่อฟ้าปราสาทลัยอง	ฉลัคนลุ่มของอร่ามไป
สำหรับที่ทอดพระเนตรระสนาน	ล่อแพนผัดพานเป็นการใหญ่
ประลองเหล่าทหารชาญชัย	ยิงธนูครใส่ยาพิษ
ตั้งป้อมหัดปืนยิงหุ่น	แมนยำช้ำกระสุนไม่มีผิด
โล่ตั้งดาบฟันกระชั้นชิด	เพลงกริชสั้นทัดทั่วทุกตัวตน
บ้างรำทวนเปลี่ยนท่าบนพาศี	ขับชี่เคยศึกฝึกฝน
ประลองคชสารสู้บารุชน	ใช้ชำนาญในกลการยุทธ์

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

บริเวณสนามนี้กว้างใหญ่ไพศาลสุดลูกหูลูกตาเลยทีเดียว พื้นราบเรียบไม่มีหญ้า แต่โรยด้วยทรายทอง มีพลับพลาที่สูงใหญ่และกว้างขวางด้วยห้อง 15 ห้อง ช่อฟ้าฉลุสลักบุทอง อร่ามเรืองรายสวยงามมาก ส่วนบริเวณรอบนอกเขตพระนครก็เช่นกัน กวีได้บรรยายภาพบรรยายกาศของบ้านเมืองตลอดจนวิถีชีวิตของชาวบ้านชาวเมืองไว้อย่างชัดเจน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 4-5)

รอบปราชนิเวศน์เขตชั้นตรี	มีปราการแก้วกันสูงสุด
ซุ้มทวารบานสุวรรณชมพูนุท	ประตูลักช่องกุฎีสลักกัน
มีทิวแถวโรงช้างระวางค้าย	เชิงเรียงรายเขื่อนเพชรเขื่อนชั้นตรี
หอรบแลสล้างนางจรัล	ป้อมสูงสามชั้นเป็นหลังนลต
รายป็นจินดาจังกาส่อง	วางประจำทุกช่องเสมาหมด
เชิงเทินดั่งเนินบรรพต	บันไดลดเลี้ยวลาดสะอาดตา
ท่ามกลางทางท้องสถลมาศ	ลำดับตาดอิฐแผ่นแน่นหนา
บ้านช่องสองข้างมรรคา	ล้วนเคหาหน้าถ้งนั่งร้าน
เหล่าพวกกรมท่าเจ้าภาษี	มั่งมีสมบัติพิสดาน
เรือนริมรัถยาฝากระดาน	ตึกกว้านบ้านขุนนางนองเนือง
สุหร่าเรียงเคียงคั่นป็นทยา	ก่อผนังหลังคามุงกระเบื้อง

ศาลเทพารักษ์หลักเมือง	นับถือลือเลื่องทั้งกรุงไกร
เสาชิงช้าอาวาสวัดพราหมณ์	ทำตามประเพณีพิถีไสย
หอกลองอยู่กลางเวียงชัย	แม้เกิดไฟไฟริตีสัญญา
สะพานข้ามทางข้ามคชสาร	ก่ออิฐปูนกระดานไม้หนา
คลองหลอดแลลิวสุดตา	น้ำลงคงคาไม่ขอเดเคือง
นาวาค้าขายพายขึ้นล่อง	ตามแม่น้ำลำคลองแน่นเนื่อง
แพจอดตลอดท่าหน้าเมือง	นองเนื่องเป็นชนิดในนี้ที่
ข้าวของต่างต่างเอาวางขาย	แพร่ม้วนมากมายหลายสี
ยกทองล่องจวนเจ็ดตะคลี	พลอยมณีเพชรนิลจินดา
บริบูรณ์พูนสุขด้วยสมบัติ	แก้วเก้าเนาวรัตน์วัดตา
ทุกสิ่งสรรพเอมโอชโภชนา	ย่อมเอาราคาสารพัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จากบทประพันธ์ข้างต้นก็ได้ชื่นชมสภาพบ้านเมืองตลอดจนวิถีชีวิตของชาวเมืองไว้ว่า บ้านช่องของเหล่าขุนนางและเหล่ากรมท่าเจ้าภาษีล้วนแต่มีฐานะที่ร่ำรวย บ้านช่องใหญ่โตอัครฐาน กล่าวถึงการค้าขายของชาวเมือง มีสุหร่า ศาลเทพารักษ์หลักเมือง วัดวาอารามต่าง ๆ ในคลองลัดวันแออัดด้วยเรือขนส่งสินค้ามากมาย มีมหรสพบันเทิงหลากหลายให้ชมกัน เป็นการแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์พูนสุขของชาวเมือง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 5-6)

ลูกค้าวานิชทุกนิเวศน์	มาแต่ต่างประเทศเขตชั้นนท์
สำเภาจอดทอดท่าเรียงรัน	สลูบแขกกำปั่นวิลันดา
จีนจามอะแจแซ่ซ้อง	คับคั่งทั้งสิบสองภาษา
แสนสนุกสุขเกษมเปรมปรา	ถ้วนหน้าประชาชนมนตรี
บ้างฝึกสอนคนร่ำทำบทบาท	พิณพาทย์ระนาดซ้องอึงมี
ลูกค้าวานิชทุกนิเวศน์	มาแต่ต่างประเทศเขตชั้นนท์
พวกขุนนางต่างหัดมโหรี	ลาวสาวเสียงดีมีหลายคน
บ้างลงท่าโกนจุกสนุกสนาน	มีงานการก็ก้องทุกแห่งหน
บ้างตั้งปอนปลากัดดักไก่อ้น	ทรทอดทนเป็นเดิมพัน

บ้างเล่นวิ่งวัวคนโคระทะ	ชนแพะแกะกระบือคู่ขัน
บ้างเล่นว่าวคุลาคว่าพัน	ปากเป่าสั้นโห่ฉาววิ่งราวมา
ราตรีมีหนังประชันเชิด	ฉลุฉลั๊กลายเลิศเลขา
บ้างเล่นเพลงครึ่งท่อนกลอนสักวา	ทั้งสุดใจโก่ป่าสารพัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หรือจะเป็นบทประพันธ์ที่กล่าวชื่นชมความงามของหญิงสาวชาวเมือง ความว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 6)

ฝ่ายฝูงสาวสาวชาวกรุง	ก็บำรุงรูปโฉมเฉิดฉัน
ซัดขมื่นหนุนเนื้อเจือจันทร์	ทวีผมคมลั่นกันไร
ที่ลูกเหล่าพงศ์เผ่าพวกผู้ดี	รูปทรงสงศรีฟ่องใส
ซ่อนตัวกลัวจะเก็บเป็นนางใน	ถึงมิงงานการใหญ่ไม่ไปดู
นางพวกเพ็งตรูณีแรกสาว	เจ้าบ่าวไปปลุกหอขอสู่
บ้างลอบลักรักเร็นเป็นซู้	หมากพลูพวงมาลัยให้กัน
พวกหนุ่มหนุ่มพากเพียรเวียนเวดชาย	มุ่งหมายรักใคร่ไฝฝืน
หยอกเอินเดินเคียงเมียงมัน	ติดพันพูดจาเป็นแยบคาย
บ้างดีดนิ้วผิวปากทำเพลง	ล้วนนักเลงเจ้าชู้ฉุยฉาย
ลดเสียงเที่ยวเล่นตามสบาย	หญิงชายเป็นสุขทุกคืนวัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นอกจากนี้ยังได้กล่าวชื่นชมสถานที่สำคัญของเมือง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 6-7)

ทิศใต้ภายนอกธานี	มีสระสวนศรีสะอาดหมั่น
มีงไม้หลายอย่างต่างพรรณ	ล้วนแก่งกลั่นสรรพสาปลูกไว้
บ้างพลัดผลพการะย้าย้อย	ช่อช้อยชูกำนบานไสว
ฟางพ้านรุ่มร่ามสำราญใจ	มีตำหนักน้อยในวาริ
อันโบกขรณีสี่เหลี่ยม	น้ำเปี่ยมเทียบปากสระศรี
ใสสะอาดปราศจากราคี	ดั่งแสงแก้วมณีรจนา

มีสุพรรณโกสมปทุมมาลัย	ตูมบานแย้มกลีบกลืนเกล้า
เกสรร่วงลงคงคา	พระพายพาหอมฟุ้งจรุงใจ
เป็นที่ภูธรแต่ก่อนมา	แม่นปราบข้าศึกเสร็จเสด็จสรอง
ประดับด้วยโกมุทบุษบง	ลินจงอุบลบัวบาน
มีพลับพลาที่ประทับยับยั้ง	อยู่ริมฝั่งสระใหญ่ไพศาล
สำหรับเมืองเฝ้ามาแต่โบราณ	ทั้งสี่ราชฐานพารา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เป็นบทที่กวีบรรยายเกี่ยวกับการชมสถานที่สำคัญของพระนครว่ามีมาแต่โบราณกาล นั่นคือ สระน้ำขนาดใหญ่ที่ร่มรื่นด้วยพฤกษาคอกไม้ นานาพรรณ ใช้เป็นที่ทำพิธีเสด็จสรองของ กษัตริย์ที่ทรงชนะศึกสงครามทุกครั้ง และชื่นชมสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ คือ เทพารักษ์บนภูเขา วิไลศมาหรา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 6-7)

แต่กรุงดาหาธานี	มีศิริวิไลศมาหรา
อยู่นอกเมืองข้างเบื้องบูรพา	มรรคาวนหนึ่งถึงบรรพต
อารักษ์เรื่องฤทธิ์สถิตสถาน	เชี่ยวชาญเดชาปราภภู
ย่อมเป็นที่นับถือสือยศ	แห่งชาวชนบทพระบุรี
แม้มีเหตุเภทพารประการใด	ก็บวงบนเทพไทเรื่องศรี
ทำตามบูรณราชประเพณี	ถึงปีไปเคารพอภิวันท์
ทั้งที่พระองค์วงศ์เทเวศร์	ดำรงนคเรศเกษมสันต์
โพร่ฟ้าข้าแผ่นดินลั่นทั้งนั้น	เป็นสุขทุกวันทุกเวลา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ต่อไปคือบทประพันธ์ที่กล่าวชื่นชมเมืองหมันหย่าว่า ชาวเมืองอยู่เย็นเป็นสุข และมีความยิ่งใหญ่กว่าเมืองใด ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 8)

มาจะกล่าวบทไป	ถึงพิชัยเขตต์หมันหย่า
แสนสนุกสุขเกษมเปรมปรา	บรรดากรุงชาวไม่เทียมทัด
เป็นใหญ่ยิ่งกว่าทุกธานี	แต่ก่อนทั้งบุรีสี่กษัตริย์
ประกอบด้วยแก้วแก้วเนาวรัตน์	ไอศูรย์สมบัติศฤงคาร

มีหม่อมมาตยาข้าเฝ้า	สองเหล่าพลเรือนแลทหาร
โยธินับหมื่นพันชีวะชาญ	แต่ละคนเคยชำนาญในการรบ
อยู่ยงคงกระพันสาตรา	วิชาโล่เขนเจนจบ
ราชรถคชสารสินธพ	เลิศลบเลื่อนกว่าทุกธานี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นอกจากนี้ก็ยังมีขึ้นชมความงามขององค์ประไพสุหรืของเมืองกูเรปัน ขณะที่ทรงพระครรภ์ว่า พระองค์ทรงมีแต่ความสุขทุกเวลา มีผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนัก สวยราวกับนางสวรรค์ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 12)

เมื่อนั้น	องค์ประไพสุหรืเสนาหา
อยู่เย็นเป็นสุขทุกเวลา	ประมาณเดือนหนึ่งมาก็มีครรภ์
ยิ่งผุดผาดผิวผ่องละขององค์	ดั่งอนงค์นางฟ้ากระยาหงัน
เมื่อจวนจะถ้วนกำหนดนั้น	ให้บังเกิดอัศจรรย์จลาจล

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

แม้แต่ตอนที่โหรได้ทำนายและชื่นชมพระเกียรติยศของอิเหนาว่าจะยิ่งใหญ่ไม่มีใครเทียบได้ จะปราบปรามเหล่าอริราชได้ทั่วทุกสารทิศ ได้พระชายาเอก 2 องค์ กลับคืนนครกูเรปัน และมีมเหสี 10 องค์ บ้านเมืองจะสมบูรณ์พูนสุข และมีพระเดชาานุภาพจะแผ่กว้างไพศาล บรรดาเมืองต่าง ๆ ยอมเป็นเมืองขึ้นพร้อมทั้งส่งราชบรรณาการให้กูเรปัน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 13-14)

บัดนั้น	ขุนโหรกราบทูลแถลงไข
ข้าพิเคราะห์เห็นไม่เป็นไร	แต่วันแรกนั้นได้ปรึกษากัน
คุณควณสวณสอทุกตำรา	ดูชะตานครเขตเขตชั้นซันท์
วางลัดนอินทบาทบาทจันทร์	ก็ไม่เห็นสำคัญอันตราย
เพราะอาณุภาพพระโอรส	ให้ปรากฏแก่โลกทั้งหลาย
ซึ่งฟ้าร้องสนั่นลั่นแลบพราย	บันดาลเป็นสายอินทรธนู
จะกีกักองเกียรติยศทั้งทิศ	เรื่องฤทธิ์ไม่มีที่เคียงคู่
พระจะเที่ยวโรมรันพันตู	ปราบหมู่อริราชทุกบุรี
อันเกิดพายุใหญ่ไม้ล้ม	ระตูจะบังคมบทศรี

ซึ่งฝนตกเจ็ดวันเจ็ดราตรี	บรรณาการจะมีเนืองมา
เมื่อพระชันษาสิบห้าขวบ	พระเคราะห์ร้ายประจวบกันหนักหนา
จะพลัดพรากจากเมืองถึงสามครา	แต่ว่าเห็นไม่เป็นไรนัก
พระจะไปได้นางในเมืองอื่น	ชมชื่นรื่นรสด้วยศคักดี
แล้วจำเป็นจะจากกันทั้งรัก	พระจะได้ทุกซั๊กเพราะนารี
นางใจที่ประสงค์จางให้	ไม่อาลัยจะสลัดหลิกหนี
ซึ่งเมฆหมอกมืดมัวทั่วราตรี	บดบังรังสีสุริยน
พระองค์ตั้งดวงทึนกร	ทรงเดชขจรทุกแห่งหน
พระโอรสยศยิ่งภูวดล	เหมือนเมฆเคลื่อนกล่นเข้าบังไว้
ซึ่งเป็นควันตลบอบอัมพร	ภูธรจะทุกซั๊กทนมน์ไหม้
ด้วยโอรสาจะคลาไคล	จำเป็นจำให้กำจัดกัน
พระจะเที่ยววมะงุมมะงาหรา	ย้ายปีศาทุกเขตชั้นน
สิบสามปีจะคืนกูเรป็น	จะได้สองนางนั้นมาธานี
จึงจะเย็นแหล่งหล้าประชากร	สโมสรเป็นสุขเกษมศรี
จะสมบูรณยิ่งกว่าทุกวันนี้	พระจะมีมเหลืถึงสิบองค์
บรรดากรุงชวาทั้งปวง	จะขึ้นแก่กูเรป็นเป็นส่วยส่ง
ข้าเห็นพร้อมกันเป็นมั่นคง	มิได้พะวงสงกา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หรือการกล่าวชื่นชมยินดีที่ประไพสุหรืกูเรป็นทรงประสูติโอรส ว่าเป็นผู้มีบุญมาเกิด ทรงมีรูปโฉมงดงามไม่มีที่ติ ผิวพรรณผุดผ่องของเีย หน้าตาน่ารักเป็นอย่างยิ่งสร้างความถวิล ยินดีแก่ผู้พบเห็น ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 15-16)

เมื่อนั้น	องค์ศรีปัทหารรังสรรค์
พิศโฉมลูกยาริวาวันนย์	สารพันงามสิ้นทั้งอินทรีย
ดำแดงเน่งเนื้อนวลผจง	นารักรูปทรงส่งศรี
สมหมายเหมือนถวิลยินดี	เสนหาพันที่จะพรรณนา
บัดนั้น	ทำวนางข้างในถ้วนหน้า
ทั้งเฝ้าแก่ชะแม่เจ้าชา	ก็จัดสรรภรรยาเสนี

เป็นนางสนมสมบุรณ์ด้วยรูปร่าง	ครบถ้วนตามอย่างหกสิบสี่
เว้นโทษขาดำพอมพิ	ไม่มีต่ำสูงเสมอกัน
แล้วจัดเหล่านารีพีเลี้ยง	ที่ควรเคียงถือต้องประคองขวัญ
สี่นงศ์ทรงลักษณะลาวัลย์	ล้วนวงศ์พงศ์พันธุ์กษัตรา
กับนางกำนัลน้อยน้อย	สองร้อยรูปร่างไ้อ่า
ทั้งเงินทองของขวัญนานา	นำมาถวายทันที

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หรือกล่าวชมความงามของนางจินตะหราและนางจินตาส่าหรีว่า มีความงดงาม
พิวพรรณสองสีผุดผ่องยอไยตั้งพระจันทร์ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย,
2506, หน้า 22-23)

เมื่อนั้น	องค์ประไหมสุหรีหมั้นหย่า
ทรงครรภ์ถ้วนทศมาตรา	ประสูติมาเป็นราชบุตรี
งามอนอ่อนระทวยนวยแนว	ดำแดงนวลเนื้อสองสี
ผ่องพักตร์พิวพรรณตั้งจันทร์	นางในธานีไม่เทียมทัน
อยู่มามีราชบุตรี	นวลละของสองสีขาวเหลือง
พักตร์ผ่องผิวเนื้อเรืองเรือง	จึงให้นามตามเรื่องมารดา
ชื่อระเด่นจินตาส่าหรี	พระชนกชนนีเสนาหา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หรือชื่นชมความสวยงามของนางบุษบาธิตาของท้าวดาหาขณะทีประสูติว่าสวยงามยิ่ง
นัก รวากับนางฟ้านางสวรรค์ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า
23-24)

จึงประสูติธิตายาใจ	งามวิไลล้ำเลิศเพริศพราย
อันอัศจรรย์ที่บันดาล	ก็อันตรธานสูญหาย
ยังแต่กลิ่นหอมรอยช่วยชาย	จึงถวายพระนามตามเหตุนั้น

ชื่อระเด่นบุษบาหนึ่งหรัต

ลออเอี่ยมเทียมทัดนางสวรรค

ทั้งในกรณีไม่มีทัน

ผิวพรรณผุดผ่องดังทองทา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

รวมทั้งการกล่าวชื่นชมตัวเอกของเรื่อง คืออิเหนา ว่ารูปโฉมงดงามราวกับเทวดา เป็นที่หลงใหลในหมู่สตรี และได้เล่าเรียนศิลปศาสตร์สำหรับกษัตริย์ทุกประการ จนมีความชำนาญในการใช้อาวุธทุกชนิด โดยเฉพาะกริช ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 26-27)

เมื่อนั้น

ฝ่ายอิเหนากุเรบันโอรสา

ปรีดีเปรมเกษมสุขทุกทิวา

จนจำเริญชนมาลิบห้าปี

งามรับสรรพสิ้นสรรพางค์

ยิ่งอย่างเทวาในราศี

ทรงโฉมประโลมใจนารี

เป็นที่ประติพัทธ์ผูกพัน

เนาในตึกหลังวังสถาน

ตั้งวิมานเมืองฟ้ากระยาหัน

พร้อมด้วยสุรางค์นางกำนัล

พี่เลี้ยงกิดาหยันโยธา

อันศิลปศาสตร์สำหรับกษัตริย์

ทุกสิ่งสารพัดหัดหา

รำกริชกระบี่ชี่อาชา

ศึกษาซ้อมเล่นไม่เว้นวัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นอกจากนี้ยังได้กล่าวชื่นชมความงามของขบวนราชรถของอิเหนาขณะที่เดินทางไปยังเมืองหมันหย่าว่ามีความงดงามยิ่ง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 38)

รถเอ๋ยราชรถแก้ว

จำหลักลายพรายแพรวพลอยฝัง

งามงอนอ่อนแอกแปรกบัง

บุษบกที่นั่งบัลลังก์ลอย

หน้ากระดานฐานปัทม์บัวหงาย

กระจังรายรจนาตาอ้อย

กระหนกเกรินท่ายรถชดช้อย

เพลาพลอยประดับทับทิมแดง

เทียมสินธพที่นั่งทั้งสี่

สารถึชี่ขับเข้มแข็ง

ทหารม้าเกณท์หัดจัดแจง

เดินแข่งสองข้างมรคา

ประดับด้วยเครื่องสูงซุ่มสาย	ธงชายปลายเชือกนั้นนำหน้า
เยียดยัดจัดตั้งคโยธา	โคลคลามาในไพรพนม
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หรือจะกล่าวชมการแต่งองค์ของอิเหนาว่า ตกแต่งด้วยเครื่องประดับที่งดงามด้วยแก้วมณีอันมีค่ายิ่ง ซึ่งช่วยทำให้อิเหนานั้นมีรูปโฉมสง่างามเป็นที่ประทับใจแก่ผู้พบเห็น ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 41)

เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีสูงส่ง
เสด็จจากแท่นสุวรรณบรรจง	มาสรรสร้างวาทินกลิ่นเกลา
ทรงสุคนธ์ปันทองชมพูนุท	นวลละอองผ่องผุดคิ่งหล่อเหลา
พระฉายตั้งคั่นฉ่องส่องเงา	สอดใส่สนับเพลาเพราผจง
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

และบทประพันธ์ที่ชื่นชมม้าต้นของอิเหนากับระเด่นดาหยันที่ทรงประทับไปถวายบังคมพระศพของพระอัยกีว่าเป็นม้าที่อาจหาญ แคล้วคล่องและสง่างามเป็นอย่างยิ่ง อีกทั้งชาวหมัน-หยาได้กล่าวชื่นชมว่าอิเหนานั้นรูปโฉมงดงามราวกับเทวดา ผู้คนต่างจ้องมองจนตาไม่กระพริบต่างพากันก้มกราบพร้อมทั้งอัญวยอวยพร สร้างความเกษมเปรมปรีดีแก่ชาวหมันหยาเป็นอย่างยิ่ง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 41-42)

ม้าเอยม้าต้น	สามารถอาจผจญเจนนจบ
แคล้วคล่องที่ทวนกระบวรรบ	ไม่หลีกหลบเลื่อมตื่นปืนประทัด
ฝ่าโผนโจนฝ่ามากกลางพล	ผู้คนเดินกีดกั้ดีดกั้ด
ม้ากิดาหยันตามเยียดยัด	ม้าแห่แออัดรัถยา
ม้าระเด่นดาหยันเดินรอง	ม้าพีเลี้ยงเคียงสองซ้ายขวา
พนักงานกั้นกลศรจนา	บังแสงสุริยาตรัสไตร
อภิรมซุ่มสายสีประเทือง	ธงเทียวเขียวเหลืองล้วนใหม่ใหม่
สนั่นเสียงฆ้องกลองก้องไพร	รีบรรณพลไกรเข้าในเมือง

...

ครั้นได้เห็นองค์พระทรงธรรม์	งามดังอัสัญแดหวา
พิศวงงไปในพริบตา	ทั่วทั้งไพร่ฟ้าประชากร

หญิงชายชาวเมืองก็หมอบกราบ   ทุกบ้านบังคมอยู่สลอน

บ้างร้องอำนวยอวยพร   ราษฎรเกษมเปรมปรีดี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

บทประพันธ์ที่บรรยายภาพการแต่งองค์ของประไหมสุหรีหมั้นหย่าและนางจินตะหรา โดยชื่นชมว่าทั้งสองพระองค์มีผิวพรรณที่ผุดผ่องงดงามยิ่ง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 46)

เมื่อนั้น

โฉมยงองค์ประไหมสุหรี

จึงชวนจินตะหราวาที

เข้าในที่สรองสนานสำราญกาย

สองกษัตริย์ซัดสีนวิวรรณ

นางกำนัลตั้งสุคนธ์คอยถวาย

ทรงอุหรัับจับกลิ่นอบอาย

น้ำกุหลาบละลายกรายกรีดนิ้ว

กวดเกล้าเปลาปลายพระฉายส่อง

ผัดพักตร์นวลละอองผ่องผิว

ทรงภูษายักแย่งแพลงพลิว

หม่นริ้วทองทับซับใน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หรือเป็นบทที่อิเหนาได้พบกับนางจินตะหราครั้งแรก จนกล่าวชื่นชมความงามของนางจินตะหราว่า มีกิริยางดงาม สวยล้ำยิ่งกว่าหญิงใด ใบหน้างามผุดผ่องยิ่งนัก ผิวพรรณเป็นนงนุชรูปร่างอรชรอ่อนแอ้นงามไม่มีที่ติ ซึ่งเป็นตอนที่อิเหนาจะไปถวายบังคมพระศพของพระอัยกี ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 47)

เมื่อนั้น

ระเด่นมนตรีเรืองศรี

จึงถวายอภิวันท์อัญชลี

องค์ประไหมสุหรีศรีโสภา

แล้วทำทิมให้ใครสังเกต

ชำเลื่องเนตรดูระเด่นจินตหรา

งามอ่อนจริตกิริยา

ลักษณะเลิศล้ำนารี

พิศพักตร์งามพักตร์ผุดผ่อง

ผิวเนื้อนวลละอองสองสี

อรชรอ่อนแอ้นทั้งอินทรีย์

ภูมิดูนางไม่วางตา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

และตอนที่ประไหมสุหรีหมั้นหย่าได้เห็นหน้าอิเหนาครั้งแรก ก็ได้กล่าวชมอิเหนาว่ามีพระสิริโฉมงดงามยิ่งสมกับเป็น เชื้อสายกษัตริย์ของเทวดา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 47)

เมื่อนั้น

พินิจพิศพัศตร์พระนัตตา

แต่เจ้ากำเนิดเกิดมา

ทรงโฉมประโลมเลิศลักษณ์

องค์ประไหมสุหรีเสนาหา

กัลยาแยมพรายทวยทัก

ถึงเพียงนี้น้ำเพ็งรู้จัก

สมศักดิ์สุริย์วงศ์เทวัญ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

บทประพันธ์ที่ได้ชมความสวยงาม และความสุขสนุกสนานของชาวเมืองหมันหย้าโดยมีการจัดแสดงมหรสพบันเทิงต่าง ๆ มากมายแก่ชาวหมันหย้า ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 57-58)

บัดนั้น

พวกผู้หญิงสาวสาวชาวร้าน

นักเลงเหล่าเจ้าชู้ฉุยฉาย

ตัดจริตปิดขมัดทาไฟล

เห็นสาวสาวเหล่าเข้าหลวงเรือนนอก

บ้างเดินเวียนแหวดววยชายรุ่มเราะ

พวกดูโขนโคลนตมก็ไม่ว่า

บ้างยืนนั่งตั้งใจจะดูงาน

พวกผู้ชายรายยืนอยู่สองข้าง

ที่ลิ้นลมกลางถนนคนชุม

ฝูงประชามาลิ้นทุกถิ่นฐาน

เดินเที่ยวดูงานพล่านไป

นุ่งรายฉีกผ้าตัดตัดผมใหม่

ห่มแพรหนังไก่อสองเพลาะ

สะกิดบอกเพื่อนกันคนนั้นเหมาะะ

พูดปะเพลาะลดเลี้ยวเกี่ยวพาน

สูทผนฟ้าไม่ไปบ้าน

สับสนอลหม่านเล้ารุ่ม

แหวกทางให้ผู้หญิงถล่ำหลุ่ม

หนุ่มหนุ่มสรวลเสเฮฮา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หรือการบรรยายภาพของการแสดงมหรสพต่าง ๆ ทั้งหุ่น โขน หนังใหญ่ เป็นต้น ชาวหมันหย้าต่างพากันเที่ยวงานกันอย่างสนุกสนานสำราญใจ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 60)

บัดนั้น

เป็นหมู่หนุ่มมาดูดอกไม้

พวกผู้ดีหนุ่มหนุ่มคลุมศิระชะ

ปลอมปนมิให้คนสงกา

ประชาชนอลหม่านไม่นับได้

แล้วไปดูหนังฟังเจรจา

เดินปะใครพบก็หลบหน้า

เที่ยวเล่นตามประสาหนุ่มคะนอง

พวกผู้หญิงชาวบ้านบ้านใกล้
 หมากพลุบุหรีใส่ซอง
 พวกบัณฑิตติดตะเคอะเข้านั่งใกล้
 ปะเหล้าโลนลำพองคะนองมือ
 พวกผู้ชายโฉบเฉี่ยวนักเลงถั่ว
 เห็นบ่อนตั้งหลังระทาดอกไม้
 บ้างยกขึ้นเล่นเล่นพกเปล้า
 บ้างปลอมเปลี่ยนลับจับเงินแดง
 ลางลอบเหล้าลอบจุดประทัดทิ้ง
 บ้างโกรธบ้างว่าน่าชัง

ตามได้นั่งรายชายของ
 เห็นใครเดินมาร้องเรียกให้ซื้อ
 ช่วยเขียนได้อ่านอวดสวดหนังสือ
 เอาอิฐถือลอบทิ้งจนหนึ่งไป
 แต่งตัวนุ่งผ้าพกใหญ่
 ก็แหวะวางเข้าไปนั่งแท่ง
 ครั้นเสียเข้าก้นนั่งทำหน้าแค้น
 ที่ติดพันยื้อแย่งกันรุ่งรัง
 พวกผู้หญิงเป็นหมู่มาดูหนัง
 บ้างนั่งดูสนุกบ้างลุกไป
 (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ตอนที่นางกำนัลทั้งหลายที่แอบดูอิเหนารำกระบี่ ต่างพากันกล่าวชื่นชมว่า อิเหนารำ
 กระบี่ได้สวยงามราวกับเป็นเทพบุตรเทวดา เป็นบุญวาสนายิ่งนักที่ได้มาเห็นในครั้งนี้ ความว่า
 (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 72)

บัดนั้น	ฝ่ายฝูงสุรางค์นางสาวสวรรค์
ทั้งเฝ้าแก่ชะแม่นางกำนัล	แอบดูอยู่ที่ชั้นศาลา
บ้างนิยมชมระเด่นมนตรี	รำกระบี่น่ารักหนักหนา
บุญตัวได้เห็นเป็นขวัญตา	งามดั่งเทवासुरาลัย
ลางนางนั่งชิดสะกิดเพื่อน	แย้มเยื้อนพูดจาอัชฌาสัย
ดูที่ทำงานของภวนัย	จะมีที่ต่องใจสักลึงอัน
บ้างว่าข้าเห็นเป็นแสบคาย	นัยนาสอดส่ายคมสัน
บ้างซุบซิบกระหีบตากัน	นางกำนัลลอบดูพระภูธร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

และนางจินตะหราเองนั้นก็แอบมองดูอิเหนา ครั้นสบพระเนตรก็ยิ่งสะเทือนอายและนึก
 ชื่นชมอิเหนาด้วยเช่นกัน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 72)

เมื่อนั้น	ระเด่นจินตะหราวางสมร
เมียงมองอยู่ช่องบัญชร	บังอรแลลอดสอศดดา

ครั้นสบเนตรเชษฐาที่ไร	อรไทสะเทินเมินหน้า
เสหยอกบาหยันด้วยมารยา	ชายตาแยมยิ้มพริ้มไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หรือแม้แต่ทำวหมันหย่าเองก็ยังกล่าวชื่นชมยกย่องในความสามารถการรำกระบี่ของ
อิเหนาว่า มีฝีมือเป็นเลิศไม่มีใครในแผ่นดินสู้ได้ ความว่า

เมื่อนั้น	พระผู้ผ่านกรุงไกรโอศวรรย์
ตรัสชมอิเหนากุเรปัน	การกระบี่ดีครันขยันนัก
ไม่มีใครเป็นคู่สู้ได้	ทั้งในแดนชาวอาณาจักร
สมเป็นวงศาสุรารักษ์	ยศศักดิ์ประเสริฐเลิศชาย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

และตอนที่อิเหนาได้เดินทางกลับจากหมันหย่า อิเหนาคิดถึงนางจินตะหราจึงได้รำพึง
ถึงความงดงามของนางจินตะหราไว้ว่า นางช่างงดงามราวกับนางฟ้า งามไปทุกส่วนทั่ว
สรรพางค์กาย ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 98)

ดวงเอยดวงยิวหา	งามอย่างนางฟ้ากระยาหั้น
นวลละอองฟ่องพักตร์ผิวพรรณ	ดังบุหลันทรงกลดหมดมลทิน
งามเนตรดั่งเนตรมฤคมาศ	งามขนงวงวาดดั่งวงศิลป์
อรชรอ่อนแอ้นดั่งกินริน	งามลิ้นทุกสิ่งพริ้งพร้อม

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

บทประพันธ์ที่บรรยายภาพความชื่นชมยินดีของท้าวกุเรปันและบรรดานางกำนัล
ทั้งหลายที่ประโหมสุหรืทรงประสูติธิดา ทรงมีพระนามว่า ระเด่นวิยะดา ทรงมีพระสิริโฉม
งดงามดั่งนางฟ้านางสวรรค์ เป็นที่ชื่นชมยินดียิ่งนัก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภาลัย, 2506, หน้า 100)

เมื่อนั้น	พระผู้ผ่านกุเรปันกรุงศรี
พิศโฉมพระราชาบุตร	ลอของค์อินทรีย์เพียงนางฟ้า
อันนิมิตที่เป็นให้เห็นนั้น	ก็เหมือนกันกับบุตรีดาหา
จึงให้นามตามวงศ์เทวา	ชื่อระเด่นวิยะดานารี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ตอนที่บรรยายภาพความยิ่งใหญ่ตระการตาของขบวนทัพของอิเหนาที่จะเดินทางเที่ยว
ป่าล่าสัตว์ พร้อมด้วยไพร่พลมากมาย ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย,
2506, หน้า 112)

ตั้งกองทัพงามตามอย่าง	ขุนช้างผูกช้างระวางต้น
แต่ละตัวห้าวหาญชำนาญ	ชนะศึกฝึกฝนมาหลายคราว
ขุนม้าผูกม้าพาชี	แซมสีเหลืองกระเสียวเขียวขาว
เลือกกลิ่นตัวดีมีเท้า	ประดับเครื่องกุดั่นดาวนากทอง
ขุนรถเร่งเตรียมรถ	อาชาอุคซึกแคล้วคล่อง
สารถีขี่ขับตามทำนอง	เหินบกิริชฝึกทองถือนู
ขุนพลจัดพลพร้อมพร้อม	คับคั่งโยธีทั้งสี่หมู่
กรมวังนั่งคอยไขประตู่	เตรียมท่าพระโหมตรูจะยาตรา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

บทประพันธ์ที่กล่าวชื่นชมยกย่องสามระตู ได้แก่ระตูบันจะร่ากัน ระตูปักมาหงันและ
ระตูบุศลิษา ว่าเป็นระตูที่แกล้วยกล้าสามารถทั้งสามองค์ ต่างปกครองบ้านเมืองด้วยความ
ผาสุก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 119)

มาจะกล่าวบทไป	ถึงสามระตูผู้แกล้วยกล้า
ร่วมพระบิดุเรศมารดา	เชษฐาครองบันจะร่ากัน
มีราชธิดานารี	ชื่อสการะวาทีสาวสวรรค์
ระตูผู้นองถัดนั้น	ครองรักมาหงันพระนคร
ท้าวมีพระราชาบุตร	ชื่อมาหารัตน์ศรีสมร
อันองค์อนุชาบังอร	นามกรสังคามาระตา
ระตูผู้นองที่สุด	ครองเมืองชื่อบุศลิษา
ไร้คู่ตุนาหงันกัลยา	พระเชษฐาสงสารรำคาญใจ
จึงไปขอธิดาปะตาหรั	มาทำวิวาท์การใหญ่
เสร็จแล้วเลิกพลพลไกร	สามกษัตริย์จะไปพารา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

และบทประพันธ์ที่บรรยายภาพความองอาจหาญกล้าเหล่าไพร่พลของกองทัพพระตูปุศลินหาที่ได้ยกทัพมาตีทัพของอิเหนาหรือปันหยี ว่าบรรดาไพร่พลที่เก่งกล้าสามารถ หัวหาญทรหดกันทุกคน ต่างเคยผ่านสนามรบมาอย่างโชกโชน มีความชำนาญทั้งอาวุธ คาถาอาคมเวทมนตร์หลากหลาย ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 125)

ตั้งตามกระบวนเบญจเสนา	ซ้ายขวาปีกป้องกองหลวง
ทัพหน้าทัพหลังทั้งปวง	เคยหักโหมโจมตีจ้วงประจัญบาน
บ้างแต่งตัวปลุกเสกเลขยันต์	ทาน้ำมันเคี้ยวขมกินกว่าน
เนื้อเหน็บหนังเหนียวเชี่ยวชาญ	หัวหาญทรหดอดทน
บ้างขบฟันขันขออาสา	รู้วิชาบังเหลื่อมล่องหน
ต่างต่างตัวดีมีเวทมนตร์	ใส่มงคลดประจำคาดเครื่องราง
ล้วนถือปืนผาอาวุธ	คาบชุดทองปลายหลายอย่าง
ปืนหลักยังกะตราขานกยาง	ใส่หลังข้างพลายพังตั้งกัน
สารวัตจัดแจงโยธา	ตามตำราตำรับทัพชั้น
ที่เหลื่อออกนอกตำแหน่งแบ่งปัน	ให้อยู่เฝ้าสุวรรณพลับพลา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

และตอนที่อิเหนาได้กล่าวชื่นชมยกย่องบรรดาไพร่พลทั้งหลายว่าเก่งกล้าสามารถจนเอาชนะศึกระตูปุศลินหาในครั้งนี้ได้ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 153)

เมื่อนั้น	พระโหมยงองค์มีสาระปันหยี
เนาในพลับพลาพนาลี	เสนินเฝ้าแหนแนนนันต์
พระแสนสำราญวิญญาณ์	ตรัสเล่นเจรจาเกษมสันต์
ยกความชอบโยธาทั้งนั้น	ล้วนแข็งขันฟันฝ่าปัจจามิตร
ประสันตาแก้ตัวเต็มประดา	ออกรับหน้าข้าศึกไม่ด้านติด
จนระตูลีภัยที่สิ้นชีวิต	ประสันตาพันพิศไม่บรรลัย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หรือเป็นบทประพันธ์ที่อิเหนาได้ชื่นชมความสวยงามของนางมาหยารัศมีและนางสกา ระวาตีสองพี่น้องเข้าถวายตัวอิเหนาเป็นครั้งแรกว่า สองคนนี้มีความสวยงามยิ่งนัก ผิวพรรณ

นั้นผุดผ่องเป็นยองใย รูปร่างอรชรอ่อนแอ้นราวกับนางฟ้า ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 159)

เมื่อนั้น	พระโคมยงองค์มิสาระปันหยี
เห็นโคมสองราชบุตรี	ภูมินึกในไปมา
อันนางซึ่งนั่งข้างหลังนั้น	ผิวพรรณผุดผ่องดั่งเลขา
จะเป็นพี่สังคามาระตา	นรลักษณ์พักตราก็คล้ายกัน
ดูกลางเพลिनจิตพิศวง	ด้วยรูปทรงทั้งสองสาวสวรรค์
จึงยิ้มเยื้อนปราศรัยไปพลัน	เชิญมาบนสุวรรณพลับพลาชัย
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หรือเป็นตอนที่อิเหนามองหน้าของสังคามาระตาชวนให้อิเหนาคิดถึงหน้าของนางมาหยาร์ศมีผู้เป็นที่สาวมีหน้าตาสวยงามคล้ายกับพี่สาว รูปร่างสวยงามราวกับนางฟ้า ยิ่งชมก็ยิ่งทำให้คิดถึงและนึกรักเป็นยิ่งนัก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 160-161)

ครั้นราตรีเข้าที่ไสยาสน์	ถวิลถึงนุชนาฏขนิษฐา
จึงตรัสเรียกสังคามาระตา	เข้ามาบรรทมชมชิด
พิศดูรูปทรงสงครี	เหมือนมาหยาร์ศมีไม่เพี้ยนผิด
พระเชยปรางพลางอุ้มขึ้นจุมพิต	ฤทัยคิดสำคัญว่าคล้าย
เอวองค์อรชรอ่อนแอ้น	เหมือนแม่นที่นางเป็นหนักหนา
พิศทรงขนงเนตรอนุชา	ละม้ายเหมือนนัยนางเทวี
ชมพลางพิศวงหลงโลม	นึกว่าโคมมาหยาร์ศมี
ลัพยอกแย้มสรรลชวนพาที่	จนเข้าที่บรรทมหลับไป
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

บทประพันธ์นี้กล่าวชื่นชมความงามของธรรมชาติในป่าดง ขณะที่อิเหนาได้เสด็จไปเมืองหมันหยาลหลังจากชนะศึกระตูปุศลิหนาลแล้ว ว่าพฤษาสองข้างทางช่างร่มรื่น กลิ่นของดอกไม้ป่าช่างหอมหวานรัฐจวนใจจนทำให้อดคิดถึงกลิ่นตัวของนางจินตะหรา ยิ่งคิดก็ยิ่งคิดถึง ความว่า(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 161)

เดินเอยเดินทาง	ตามหว่างพนาเนินสิงขร
พฤษาสองข้างที่ทางจร	บ้างระบัดใบอ่อนออกผกา
ลมหวนอวลกลิ่นดอกปะหนัน	คล้ายกันกับกลิ่นจินตะหรา
เห็นเล็บนางแบ่งบานตระการตา	เหมือนนขาโฉมงามทรามวัย
การะเกดสีเหลืองเรืองเรื่อ	เหมือนผิวเนื้อนวลน่องฟ่องใส
เห็นชายผ้าสีดาบนค้ำไม้	เหมือนละม้ายชายสไปบังอร
ดูดอกสร้อยฟ้าระย้าย้อย	เหมือนสายสร้อยประดับทรวงดวงสมร
ชมพวงถวิลหาอาวรณ์	พระเร้งรัตอัศวรีปมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หรือตอนที่บรรยายความสง่างามของอิเหนาขณะที่พักอยู่กลางป่าระหว่างเดินทางไปเมืองหมันหย่า ว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 165)

เมื่อนั้น	พระทรงโฉมประโลมเสนาหา
สยิตยัสสุวรรณพลับพลา	พอเวลาแดดร่มลมชาย
จึงชำระสระสรงทรงเครื่อง	อร่ามเรืองเนาวรัตน์จรัสฉาย
กุมกริชขูรยาตราดกราย	ผันผายออกหน้าพลับพลาชัย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

และเป็นบทประพันธ์ที่แสดงความชื่นชมยินดีของชาวเมืองหมันหย่าที่ต่างพากันเข้าเฝ้ารับเสด็จแน่นขนัดและให้ร้องด้วยความยินดี ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 170)

บัดนั้น	หญิงชายประชาชาวกรุงศรี
รู้ว่าระเด่นมนตรี	เสด็จเข้าธานีก็ปรีดา
บ้างขุ่มลูกอุตุลุดคุดหลาน	ลนลานลงจากเคหา
สามหนุ่มกลุ่มเก็ล่อนกันมา	ตั้งตาคอยดูภูวนัย
ครั้นเห็นธงทวนกระบวณแห่	พิศวงหลงแลไม่เมินได้
บ้างชมชงฉานชงชัย	ชมพวงพลไกรโยธา
ครั้นเมื่อเห็นองค์พระทรงธรรม์	กั้นกลดพื้นสุวรรณโอ้อ่า
ต่างพิณจพิศพวงไม่วางตา	จนลืมวันทาพระภูธร

บ้างอำนวยอวยพรอยู่ยังมี

ให้ได้กับพระบุตรวิดวงสมร

อยู่เย็นเป็นศรีพระนคร

ราษฎรจะได้ฟังพระบารมี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หรือเป็นตอนที่อิเหนาได้กล่าวชื่นชมสภาพบ้านเมืองกูเรปันว่ามีความสุขสบายดี
ปราศจากโรคภัยใด ๆ ไฟรฟ้าประชาชนก็สุขสำราญถ้วนหน้า ความว่า (พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 172)

เมื่อนั้น

ระเด่นมนตรีเฉลยไข

อันพระบิดุเรศเรื่องชัย

ทั้งประไหมสุหรีวิยะดา

ก็อยู่เย็นเป็นสุขทุกนิรันดร์

ทั่วทั้งกูเรปันหรรษา

ปราศจากอันตรายโรค

ไฟรฟ้าประชากรก็สำราญ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นอกจากนี้ยังเป็นบทประพันธ์ที่อิเหนาเข้าหานางจินตะหราและได้กล่าวชมความงามของ
นางจินตะหรา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 178)

น้องเอยน้องรัก

นวลละอองผ่องพักตร์เพียงไข

งามองค์ทรงลักษณะวิไล

พิศโฉนสารพันเป็นขวัญตา

พี่หวังจะฝังฝากไมตรีจิต

รักร่วมสนิทเสนาหา

ควรฤาดวงฤทัยไม่เมตตา

แต่จะตอบวากก็ไม่มี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นอกจากนี้ยังเป็นบทประพันธ์ที่บรรยายเครื่องทรงที่สวยงามของอิเหนา ความว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 179)

จึงเสด็จย่างเยื้องจรลี

มาเข้าที่ชำระสระสร้ง

ลุบไล้สุคนธาอำองค์

กลิ่นส่งหอมตระหลบอบอาย

กวดขนงวงพักตร์ผิวผ่อง

จับแสงเทียนทองส่องพระฉาย

ทรงภูษานองอย่างวางชาย

ปิ่นเหม่งเพชรพรรณรายพรายตา

ซ่าโบะขลิบทองกรองสุวรรณ

ห้อยอุบะปะกันบุหงา

แจ่มแจ้งด้วยแสงจันทร์

ก็ลีลาออกจากวังใน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นอกจากนี้ยังเป็นบทประพันธ์ที่พรรณนาความสุขเกษมเปรมปรีดิ์ของท้าวดาหามือปราบ ว่าท้าวฤๅษณ์ได้นัดหมายพิธีหมั้นหมายของนางบุษบา กับ อีเหนา จึงสั่งการให้เสนาช่วยกัน ตกแต่งซ่อมแซมเมืองดาหา และเตรียมงานเฉลิมฉลองเป็นการใหญ่ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 210)

มาจะกล่าวบทไป	ถึงท้าวดาหาเรื่องศรี
ตั้งแต่พระเชษฐาธิปัตย์	ให้เสนาบันดาลการวิวาห์
อภิเชกโอรสยศยง	ตามวงศ์เทวีธัญลัญญา
ก็ซ่อมแซมแปลงแต่งราชพารา	สนุกตั้งเมืองฟ้าไสพล
เป็นที่เพลิงเพลิงจำเริญเนตร	แก่นานาประเทศทั้งปวงหมด
คอยท่าพระองค์ผู้ทรงยศ	ก็นานเนิ่นเกินกำหนดนัดไว้

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ต่อไปนี้เป็นบทประพันธ์ที่กล่าวชื่นชมบ้านเมืองและความสงบสุขร่มเย็นของเมืองลำลำ ทรงมีพระอนุชา คือ ระตุจรรกา ระตุล่ำลำทรงปกครองบ้านเมืองอย่างสงบสุข ทรงมีพระราชธิดา ยายใจที่ทรงพระสิริโฉมงดงาม ผิวพรรณผุดผ่องดั่งดวงจันทร์ ชื่อว่า ระเด่นกุสุมา ซึ่งได้หมั้นหมายกับสังคามาระตา ดังนั้นนางกุสุมาเป็นที่รักใคร่ของระตุล่ำลำผู้เป็นบิดาอย่างยิ่ง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 221-222)

มาจะกล่าวบทไป	ถึงระตุจรรกาเป็นใหญ่
ท้าวมีพระเชษฐาร่วมใจ	ผ่านเวียงชัยลำลำสืบวงศ์พันธุ์
มีธิดานารีวิไลลักษณ์	ผิวพัศตร์ผ่องเพียงดวงบุหงัน
ชื่อระเด่นกุสุมาลาวัณย์	ตุนาหงันกับสังคามาระตา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หรือจะเป็นบทประพันธ์ที่เสนาตำมะหงงได้ชื่นชมถึงพระสิริโฉมของนางจินดาสำหรับ และนางบุษบา ว่านางทั้งสองทรงมีพระสิริโฉมงดงามยิ่งกว่านางใด ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 222)

บัดนั้น	ตำมะหงงบังคมก้มเกศา
จึงทูลว่าออกชื่อฤๅษา	แต่ก็ลยาสององค์ทรงลักษณ์

พระธิดาลึงหัดสำหรับ	กับบุตรีดาหาอาณาจักร
ทั้งสององค์วงศาสุรารักษ์	งามนัยิ่งนางในแดนไตร
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

และนี่ก็เป็นบทประพันธ์ที่นายช่างได้กล่าวชื่นชมพระสิริโฉมของนางจินดาสำหรับ ที่นายช่างได้แอบวาดรูปตามคำสั่งของระตูลจรรกา ว่า นางมีความงดงามมาก ใบหน้าสวยดั่งดวงเดือน ผิวพรรณช่างผุดผ่องเป็นยองใย จนต้องพยายามเดือนตัวเองตลอดเวลา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 226)

บัดนั้น	นายช่างเลขากล้าหาญ
แอบไม้ลอบดูอยู่ช้านาน	พิศพิศตร์เยาวมาลย์เพียงดวงเดือน
คลีกระดาษวาดรูปพระบุตรี	ประสานสีเหลืองคล้ายละม้ายเหมือน
ผิวพรรณเพริศพริ้มยิ้มเยื่อน	ตั้งจะเตือนใจดูอยู่อัตรา
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พอระตูลจรรกาได้เห็นรูปวาดนางจินดาสำหรับที่นายช่างไปแอบวาดมานั้น ระตูลจรรกาถึงกับตะลึงในรูปโฉมของนางจินดาสำหรับ ว่างามคมขำน่ามอง สวยเลิศล้ำยิ่งกว่านางใดในสามโลก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 226)

เมื่อนั้น	ระตูลจรรกาเกษมสานต์
คลีกระดาษดูรูปเยาวมาลย์	เฉิดโฉมประโลมลานอาลัยนัก
พิศทรงสอดสมคมขำ	งามล้ำนางในไตรจักร
สารพัดโสภานารัก	เหมือนจะเยื่อนเปื้อนพิศตร์มาพาที
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หรือเมื่อนายช่างได้เห็นนางบุษบาออกมาเที่ยวชมดอกไม้ในสวน นายช่างถึงกับตะลึงในรูปโฉมของนางบุษบาจนถึงกับลืมนวาดรูปของนาง และนายช่างได้ชื่นชมว่า นางบุษบาช่างสวยงามดั่งนางฟ้าที่เสด็จลงมาจากสวรรค์ชั้นฟ้า ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 227)

บัดนั้น	นายช่างฉลาดเลขา
ครั้นเห็นระเด่นบุษบา	ตั้งนางในชั้นฟ้าสุราลัย

ให้ตะลึงลี้มตัวมัวแต่ดู จะวาดรูปโฉมตรูก็หาไม่

จนนางยุรยาตรคลาดคล้ายไป ก็โกรธใจตัวเองใช้พอดี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จากนั้นเป็นบทประพันธ์ที่นายช่างได้เห็นนางบุษบาเดินเล่นในสวน พอนายช่างเห็นอดตะลึงชื่นชมในรูปโฉมของนางบุษบามีได้ ว่า นางบุษบานั้นช่างมีพระสิริโฉมยิ่งนัก ผิวพรรณสวย ผุดผ่องโสกา ขนาดพื้ตื้นนอนยังไม่ได้แต่งองค์ทรงเครื่องใด ๆ นางก็ยิ่งสวยสดงดงามถึงเพียงนี้ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 230)

บัดนั้น

เมียมมองลอบดูอยู่แต่ไกล

ไม่ผัดพักตราทรวงอารมณ์

นายช่างเขียนพลาทางชม

ช่างเขียนผู้มีอัชฌาศัย

วาดรูปอรไทตื่นบรรทม

กึ่งามจนระทวยสวยสม

นิกนิยมเดือนใจไปมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ขณะเดียวกันนั้นนายช่างก็ยิ่งแอบวาดรูปของนางบุษบาอยู่ในสวน เมื่อนางบุษบาเสด็จประพาสสวนอุทยานอีกครั้ง นายช่างได้กล่าวชื่นชมว่า นางบุษบาทรงเครื่องฉลองพระองค์ที่สวยงามยิ่ง ยิ่งเอื้องราวกับราชหงส์ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 230-231)

บัดนั้น

เห็นเทวีทรงเครื่องเรืองรอง

ตั้งตาพิณจพิศดูนาง

จึงคลี่กระดาษวาดรูปโฉมยง

นายช่างชำนาญการเลขา

โสกาผุดผ่องละขององค์

เอื้องอย่างยุรยาตรตั้งราชหงส์

เหมือนทิวท่งองค์อินทรีย์

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อระตุจระกาทเห็นรูปวาดของนางบุษบาถึงกับตกตะลึงพริ้งเพริด กล่าวชื่นชมในรูปโฉมของนางบุษบาไว้ว่า ช่างสวยงามราวกับนางฟ้าลงมาจากสวรรค์ จึงนึกรักและหลงใหลในตัวนางบุษบาจนถึงกับเป็นลมสลบไป ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 233)

เมื่อนั้น

ระตุจรรกาเรื่องศรี

คลี่กระตาดรูปนางนารี

ให้เปรมปรีดีปฏิบัติผูกพัน

พิศทิวรลักษณ์พักตรา

ตั้งหยาดฟ้ามาแต่กระยาหงัน

รสรักรึงใจเพียงไฟกล้วย

ทรงธรรมชวนชบสลดง

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ต่อไปเป็นการกล่าวชื่นชมบ้านชมเมืองของเมืองกะหมังกุหนิง ว่ามีพี่น้องร่วมบิดามารดาสามองค์ แต่ละองค์ทรงเดชานุภาพยิ่ง ท้าวกะหมังกุหนิงเป็นพี่ใหญ่มีพระบารมีแผ่ไพศาล มีโอรสชื่อวิหยาสะก่า ซึ่งมีพันแดงดั่งทับทิม ผิวพรรณงามดั่งทอง รูปโฉมสง่างาม ทรงเป็นที่รักใคร่ของบิดามารดาและข้าทาสบริวารยิ่งนัก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย , 2506, หน้า 245)

มาจะกล่าวบทไป

ถึงสามกษัตริย์สูงส่ง

ท้าวร่วมบิดุราชมืดรงค์

แต่ละองค์ทรงเดชเดชา

พระเชษฐาครองเมืองกะหมังกุหนิง

ปรากฏยศยิ่งทุกทิศา

มีโอรสราชกุมารา

ชื่อระเด่นวิหยาสะก่า

พระทนต์แดงดั่งแสงทับทิม

เพริศพริ้มเพราพัคตร์คมขำ

ผิวพรรณผุดผ่องเพียงทองคำ

วิไลลักษณ์เลิศล้ำอำไพ

พระมารดาบุตรรงค์ทฤธิ์

แสนรักร่วมชีวิตพิสมัย

สุริยวงศ์พงศาข้าไท

ก็รักใคร่ราชบุตรสุดกำลัง

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ส่วนอนุชาของท้าวกะหมังกุหนิงทั้งสององค์นั้นก็ครองเมืองปาหยังและเมืองปาหนันตามลำดับ ทรงปกครองบ้านเมืองให้อยู่ร่มเย็นเป็นสุขทั่วหน้า แต่ละองค์มีจิตاياใจและโอรสที่รูปโฉมดงามยิ่ง เป็นที่รักใคร่ปานดวงตาดวงใจของบิดามารดา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 245-246)

ระตุผู้น้องรองลงมา

ได้ดำรงนคราปาหยัง

อันปราสาทราชฐานเวียงวัง

สนุกดั่งเมืองสวรรค์ชั้นฟ้า

มีบุตรีสององค์นงลักษณ์

งามทรงวงพัคตร์เพียงเลขา

ชื่อระเด่นรัตนาระติกา

องค์หนึ่งชื่อรัตนาวาตี

ระตูผู้น้องสุดนั้น	ผ่านปะหมันสลัดบุรีศรี
มีโอรสกับราชบุตรี	ผู้พี่ชื่อวิหราคะระดา
ขนิษฐาทรงโฉมประโลมจิตร์	ชื่อบุษบาวิไลศเสนาหา
แสนสวาทพิตุราชมารดา	ตั้งว่าดวงเนตรดวงชีวัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

และการกล่าวชื่นชมความงามของนางที่องค์เทวดาแปลงกายล่อวิหยาสะทำให้มายังทางสามแพร่งเพื่อมาเห็นรูปวาดของนางบุษบา ซึ่งนางที่นางนั้นมีรูปร่างงดงามเปล่งประกายราวกับทองคำ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 249)

บัดเดียวก็กลายเป็นนางทอง	งามล้ำของรูปโฉมเฉิดฉัน
ออกจากชายป่าอารัญ	ผายผันแผ่นไผ่นโจนทะยาน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พอวิหยาสะกำเห็นนางทองก็ทรงพอใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะนางทองนั้นผิวพรรณโสภาน่ารักเป็นหนักหนา สองเขาแววาวดังวิเชียร จะมองไหนก็งามพร้อมไปหมด ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 250)

เมื่อนั้น	วิหยาสะกำศรีใส
ทั้งพี่เลี้ยงแลเหล่าเสนาใน	แลไปเห็นนางที่กลางเตียน
ผิวพรรณโสภาดังทาทอง	เยื้องย่องยกย่างอย่างเชียน
สองเขาวาวแววดังวิเชียร	พิศเพียนงามสรรพสรรพางค์
ให้ชอบพระทัยนักรักใคร่	ดูไหนเห็นงามไปทุกอย่าง
สั่งทหารให้ไล่ล้อมนาง	แล้ววางม้าต้นตามมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หรือเป็นบทประพันธ์ที่ทำวาทะหมังกุหนิง ซึ่งพอได้เห็นรูปวาดของนางบุษบาถึงกับเอ่ยชมว่า รูปวาดนี้งามประหลาดน่าอัศจรรย์ สวยราวกับนางสวรรค์ชั้นฟ้า ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 259)

เมื่อนั้น	ระตูผู้ผ่านอาณาจักร
คลี่กระดาษดูทรงนางนงลักษณ์	งามหลากใจนักน่าอัศจรรย์

เพลงพิศสารพันเพียงขวัญตา

ตั้งนางในชั้นฟ้ากระยาหนัน

จึงตรัสถามโอรสไปพลัน

เจ้าโคกคัลย์ด้วยรูปนี้ฤโร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ต่อไปนี้เป็นบทประพันธ์ที่อิเหนาได้กล่าวชื่นชมพระเกียรติยศของท้าวกะหมังกุหนิง และวิหยาสะก่า ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 327)

...

หนุ่มน้อยโสภาน่าเสียดาย

ควรจะนับว่าชายโฉมยง

ทนต์แดงดั่งแสงทับทิม

เพริดพริ้มเพราប់กับขนง

เกศปलयงอนงามทรง

เวยวงศ์สารพัดไรไม้ขัดตา

กระนี้หรือบิดามิพิศวาส

จนพินาศด้วยโอรสา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นอกจากนี้อิเหนายังได้ชื่นชมท้าวกะหมังกุหนิงว่า ทรงมีพระเกียรติยศที่เกรียงไกรในแหล่งหล้า และไม่เคຍพ่ายแพ้แก่ศัตรูใดเลย ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 341)

ไฉ่ว่าพระองค์ผู้ทรงยศ

พระเกียรติปรากฏในแหล่งหล้า

สงครามทุกครั้งแต่หลังมา

ไม่เคยอัปราแก่ไพรี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ต่อไปเป็นการกล่าวชื่นชมความสุขเกษมของอิเหนา กลิ่นเกสรของดอกบัวนั้นชวนให้นึกถึงกลิ่นกายของนางจินตะหรายิ่งนัก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 343)

...

บุษบงส่งรสรวยริน

หอมละม้ายคล้ายกลิ่นจินตะหรา

ถวิลวันลงสรคงคา

เมื่อไปฉมาปนกิจอัยกี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หรือการชมข้างต้นของระตูจรรกา ว่าเป็นข้างที่แข็งแกร่งชาญชัย ทำศึกมาอย่างองอาจ นับครั้งไม่ถ้วน และตกแต่งขบวนเสด็จอย่างโอ้อ่างงาม ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 349)

ข้างเอยข้างตัน	ชาญชนชนะนงากล้าหาญ
ใหญ่หลวงพ่วงพีพันประมาณ	เคยเป็นคชาธารที่นั่งทรง
ทนป็นยืนสู้ศึกใหญ่	เข้าไหนโล่ลุยเป็นผุยผง
สำเนียงโกญจนาทอาจอง	งางอนดังจะส่งสอยดาว
ผูกเครื่องเรื่องรัตน์รายอร่าม	ห้อยหู่พู่จามรีขาว
ปกกระพองกรองแก้วแพรวพราว	กระวีนวาวชนกถักทอง
เครื่องสูงซุ่มสายรายเรียง	แล้เสียงประโคมศึกกึกก้อง
ข้างม้าร่นร่านทะยานรื่อง	ยกกองทัพรีบคลาไคล

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

และยังได้กล่าวชมม้าต้นที่มีลายคำขวาง รูปร่างสูงระหงสง่างามยิ่งนักซึ่งเป็นม้าทรงของอิเหนา พร้อมด้วยขบวนแห่แห่นที่ฝรั่งพร้อมด้วยไฟรพล เครื่องยศอย่างตระการตา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 352)

พระหัตถ์กุมกริชฤทธิรอน	กรายกรอ่อนระทวยทั้งซ้ายขวา
ลงจากที่ประทับพลับพลา	เสด็จมาขึ้นทรงพาชี
ม้าเอยม้าต้น	ผ่านคำขำขนสองสี
สูงระหงทรงงามพ่วงพี	ท่วงที่ซัดเรียบร้อย
เยื้องอกยกเท้าสอดซ้ำ	ติดพยศย์องย่าท่าถอย
เปลี่ยนขวามาซ้ายซ้ารอย	ถูกน้อยชอยเต้นมาตามทาง
ผูกเครื่องสุวรรณวาวดาวจำลัก	หมอนกำมะหยี่ปักหักทองขวาง
สอดสายง่องง่าประจำคาง	พะนั่งข้างอย่างเทศไกลนทอง
ม้าทหารแห่น่าสง่างาม	ม้ากิดาหยันตามเป็นแถวท่อง
อนุชาขี่ม้าที่นั่งรอง	ม้าพีเลี้ยงเคียงสองข้างไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หรือการบรรยายชมภาพของชาวเมืองดาหาที่ต่างพากันมารอรับขบวนเสด็จของอิเหนากันอย่างเนืองแน่นตามถนนหนทาง ต่างพากันตะลึงในรูปโฉมที่สง่างามราวกับเทวดา และนิยมยินดีที่อิเหนาจะได้ร่วมวิวาท์กับนางบุษบา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 353)

บัดนั้น	ประชาชนชายหญิงน้อยใหญ่
รู้ว่าเสด็จเข้าเวียงชัย	เขม่นใจคอยดูด้วยโกรธา
คับคั่งนั่งแน่นริมถนน	ผู้ดีปนเข็ญใจก็ไม่ว่า
ครั้นเห็นพระองค์ทรงม้ามา	ที่แค้นชดอ้อยากก็ลืมไป
บ้างตั้งตาพินิจพิศวง	ตะลึงแลรูปทรงหลงไหล
บ้างบังคมชมโฉมภูวไนย	ความงามกระไรเหมือนเทวา
บรรดาประชาชาวพระนคร	หญิงชายถวายนพรถ้วนหน้า
ให้ได้ครองกับพระธิดา	ไพร่ฟ้าจะได้พึงสืบไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่ออิเหนาได้เข้าเฝ้าท้าวดาหาก็ได้เห็นสียะตราชองชายของนางบุษบา จึงอดชื่นชมความน่ารักน่าใคร่ของสียะตรา ว่าขนาดน้องยังรูปโฉมโสภาขนาดนี้แล้วพี่สาวนั้นจะงดงามสักเพียงใดซึ่งแสดงถึงความลึกลับใจของอิเหนา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 354)

เมื่อนั้น	สียะตราหนึ่งหردادเรื่องศรี
ลุกเล่นไปพลันทันที	ถึงระเด่นมนตรีก็บังคม
เมื่อนั้น	พระสุริย์วงศ์ทรงลักษณะงามสม
อุ้มองค์อนุชาเขยชม	แล้วปรารมภ์รำพึงคะนึงใน
แต่กุมารยังงามถึงเพียงนี้	ถ้าบุตรนี้จะงามสักเพียงไหน
ชมพลงทางชำเลื่องแลไป	ดูที่ท้าวไทเห็นโกรธา
ยิ่งคิดครั้นคร้ามขามเขิน	ทั้งกลัวทั้งสะเทินเมินหน้า
ม่อยเมียงเคียงแอบอนุชา	มิได้จําบรรจพาที่

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ครั้นแล้วเมื่อนางบุษบามาถึงพระโรง สังคามาระตาจึงสะกิดให้อิเหนาหันมาแลดูพร้อมทั้งกล่าวชมนางบุษบา ว่านางบุษบานี้งามเลิศล้ำยิ่งกว่านางใดในแผ่นดินนี้ ผิวพรรณสวยผุดผ่อง นวลละออองราวกับดวงจันทร์ งดงามยิ่งกว่าดอกบัวที่บานแย้มในสระ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 359)

เมื่อนั้น	สังคามาระตาอัชฌาฬย
ค้อยกระชิบทุลงค์พระทรงชัย	เป็นโณนไม่ดูกล้า
อันนางโณมยองค์นี้	เลิศล้ำนารีในแหล่งหล้า
นวลละอองฟ่องพักตร์โสภา	เพียงจันทราทรงกลดหมตราคี
งามดั่งโกสุมประทุมทอง	บานอยู่ในท้องสระศรี
แต่พรั้งทุลระเด่นมนตรี	ภูมิฮิตให้ไม่แลไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หรือเป็นการชื่นชมรูปโฉมของอิเหนา ว่าสง่างามราวกับเทวดา ซึ่งคู่ควรและเหมาะสมกับนางบุษบาตั้งกับแก้วบนแหวนทอง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 359-360)

บัดนั้น	พระพี่เลี้ยงกำนัลน้อยใหญ่
ทั้งเหล่าท้าวนางข้างใน	บ้างไปเบียดเสียดกันดู
ชมโฉมระเด่นมนตรี	ไม่มีผู้ใดใครควรคู่
บ้างว่าพระบุตรโณมตรู	งามดูดั่งแก้วแกมสุวรรณ
บ้างว่าเหมือนอัสญแดหฺวา	กับนางเทพธิดากระยาหั้น
บ้างว่าเหมือนสุรียากับพระจันทร์	ถ้าได้ครองกันจะสมควร
สมทั้งรูปทรงและยศศักดิ์	เสียดายนักพระมาคิดหักทวน
ต่างคนก็ต่างรัญจวน	คร่ำครวญไปทุกหน้านารี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ครั้นอิเหนาเสียวไปรับไหว้ ถึงกับตกตะลึงจ้องมองนางไม่วางตา นึกชื่นชมในความงดงามของนางว่า สวยงามดั่งเทพธิดาจึงทำให้รู้สึกเสียดายนางเป็นอย่างนักทำให้เหงื่อไหลไทรหมกกาย จนลืมตัวก้มลงจูบสียะตาโดยคิดว่าเป็นนางบุษบา สังคามาระตาต้องคอยสะกิดให้รู้สึกองค์ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 360-361)

เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีเรืองศรี
เสียวไปรับไหว้นางเทวี	ภูมิดูนางไม่วางตา
งามจริงยิ่งเทพนิมิตร์	ให้คิดเสียดายนักหนา
เสโทไหลหลังทั้งกายา	สะบัดปลายเกศาเนื่องไป

กรกอดคอรูชาที่ตกลง	จะรู้สึกพระองค์ก็หาไม่
แต่เวียนจูบสียะตรายาใจ	สำคัญพระทัยว่าเทวี
ความรักกรมจิตต์พิศวง	จนลืมองค์ลืมอายนางโฉมศรี
ไม่เป็นอารมณ์สมประดี	ภูมิหลงขับขึ้นฉับพลัน
เจ้าเอยเจ้าดวงยิวหา	ตั้งหยาดฟ้ามาแต่กระยาหงัน
ที่ได้เห็นโฉมฉายเสียดายครัน	ถูกใจไม่ทันคิด เอย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ส่วนระตูจรกาก็ยังได้กล่าวชมความน่ารักของสียะตาไว้ว่า ช่างงดงามยิ่ง ไบหน้าผุด
ผ่องราวกับผู้หญิง รูปร่างสวยโสภาน่ารักใคร่ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน
ภาลัย, 2506, หน้า 376)

เมื่อนั้น	ระตูเกษมสันต์หรรษา
จึงโอบอุ้มองค์กุมารา	พิศเพียนไปมาน่าชม
ดวงพักตร์ลักขณาราศี	ถ้าเป็นกุมารีจะงามสม
กล้องแก่งแง่น้อยเพราะคม	แต่กอดจูบลูบชมไปมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จากนั้นอิเหนาก็ยังได้ชมความงามของนางบุษบาขณะที่นางได้ลงเล่นน้ำในสระพร้อม
มารดา อิเหนาจึงชวนสังคามาระตาและพี่เลี้ยงแอบมองดูนางพร้อมกับรำพึง ความว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 400)

พักตร์น้องละอองนวลปลั่งเปล่ง	ตั้งดวงจันทร์วันเพ็ญประไพศรี
อรชรอ่อนแอ้นทั้งอินทรีย์	ดั่งกินรีลงสรงคงคาลัย
งามจริงพริ้งพร้อมทั้งสารพางค์	ไม่ขัดขวางเสียทรงที่ตรงไหน
พิศพลางปฏิพัทธ์กำหนดใน	จะใคร่ไปโอบอุ้มองค์มา
ดูเดินดั่งดำเนินเหมมราช	งามประหลาดเลิศล้ำเลขา
พิศไหนให้เพลินจำเริญตา	พระราชาชมพลางทางถอนใจ
ทั้งสังคามาระตาก็พิศวง	พระพี่เลี้ยงงวยงหลงไหล
มิได้ว่าขานประการใด	ตั้งแต่ดูไปไม่พริบตา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ต่อไปนี้เป็นบทประพันธ์ที่ชื่นชมความยิ่งใหญ่อลังการของศาลเทพารักษ์บนยอดเขา
วิไลศมาหรา สถานศักดิ์สิทธิ์คู่เมืองดาหะ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย,
2506, หน้า 406)

ครั้นถึงซึ่งศาลเทพารักษ์	เรื่องฤทธิ์สิทธิ์ศักดิ์อาศัย
แม่นธานีมีเหตุเภทภัย	ก็บวงบนเทพไททุกครึ่ง
ศาลนั้นชั้นเชิงสนุกนัก	ฉลุฉลักลายงามทั้งสามหลัง
ทองหุ้มซุ้มทวารบานบัง	มีบัลลังก์ตั้งรูปอาร์กษไว้
ริมรอบขอบเขตอารามนั้น	มีระเบียบงามชั้นกว้างใหญ่
พื้นผนังหลังคาพาไล	แล้วไปด้วยสุวรรณบรรจง
สถลมาศลาดลั่นศิลาเลียน	แลเตียนไม่มีรุสผิง
ที่สถานลานวัดจังหวัดวาง	บรรจงปรายไปรอยโรยทราย
รุกขชาติดาษดาน่าชม	รื่นรมใบบังสุริยฉาย
ชวนพี่เลี้ยงเที่ยวเล่นเย็นสบาย	กำนัลนางทั้งหลายก็ปรีดา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ขณะเดียวกันอิเหนาและพี่เลี้ยงพร้อมกับสังคามาระตาได้ไปชมศาลเทพารักษ์ด้วย
เช่นกัน และกล่าวชมบรรยายภาคและสภาพทั่วไปของศาลเทพารักษ์ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 409)

มาถึงอารามพนาเวศ	ที่ประเทศแทบเชิงภูผา
พื้นปราบราบรื่นลั่นศิลา	พฤกษาร่มแสงพระอาทิตย์
อันซุ้มทวารแลปราการ	ลั่นแล้วแก้วประพาฬไพจิตร
เจดีย์วิหารดั่งนิรมิต	แกลังประดิษฐ์รูปสัตว์อัถเมียง
กระหนกกลายลายจำหลักเครือชด	มุขลดหน้าบันชั้นเฉลียง
ปลูกไม้ดอกผลรอบเรียง	มีระเบียบงามชั้นบรรจง
ชมพลางพระทางคะนึ่งใน	ห้วนห้วนหญ่พิศวง
คิดถึงบุษบาโฉมยง	พระเดินดัดลัดลงเสียบมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จากนั้นก็พากันเคลื่อนขบวนกลับกรุงดาหา บทประพันธ์นี้เป็นการชมความสง่างามขององค์ท้าวดาหาว่าทรงสง่างามดังราชสีห์ พร้อมกับชมขบวนรถทรงของบรรดาภักษัตริย์ทุกพระองค์ ที่เคลื่อนแห่แหนพร้อมกับเสียงประโคมมโหรีซึ่งกลองดังสนั่นหวั่นไหวไปทั้งป่า ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 442)

ทรงกริชแล้วเสด็จลีลา	งามสง่าดังไกรสรสีห์
ขึ้นทรงรถแก้วมณี	ให้เคลื่อนโยธีโคลคลา
รถเอยรถแก้ว	คูมวงเวียนแวงเวหา
สีแก้วจับแสงจันทรา	ส่องสว่างกลางป่าพนาลัย
เครื่องสูงชุมสายรายริ้ว	ทวนทองธงทิวปลิวไสว
ทหารแห่ถือคอบเป็นคู่ไป	แสงไฟส่องสว่างดังกลางวัน
กึกก้องเสียงประโคมโครมครื้น	ลัตรีสิงวิ่งตื่นเข้าไพรลัณฑ์
พวกพลม้าารถชกรรรม	มีโคมสำคัญทุกตัวคน
อันสองข้างทางป่าที่คลาไคล	จุกช่องกองไฟทุกแห่งหน
เยียดยัดจัดตั้งครีฟล	เดินตามสถลมารคมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พอย่ำค่าขบวนก็เคลื่อนไปตามทาง นางบุษบาจึงได้กล่าวชมความงามของแสงจันทร์ พร้อมกลิ่นหอมของมวลดอกไม้ และเสียงจักจั่นเรไรร่าร้องแข่งแซ่ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 443)

ครั้นค่าสนธยาราตรีกาล	จึงเผยมานอกชมแสงบุหลิน
ทรงกลดหมดเมฆพรายพรรณ	แสงจันทร์จับแสงรถทรง
แสงโคมประทีปของส่องสว่าง	กระจ่างจับพุ่มไม้ไพรระหง
ดอกพยอมหอมหวนลำดวนดง	สาวหยุดประยงค์โยทะกา
หอมกลิ่นกล้วยไม้ที่ใกล้ทาง	บอกบาหยันพลางแล้วแลหา
ลมหวนอวลกลิ่นสุมาลย์มา	ระคนกลิ่นบุหงารำไป
เรไรจักรจั่นสนั่นเสียง	เพราะเพียงดนตรีบีโชน
บุหงาร้องพร้อมเพรียงพงไพร	ฟังเพลินจำเริญใจไปมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ขณะที่องค์กูเรปันพร้อมด้วยมเหสีทั้งห้าเสด็จถึงกรุงดาหา ก็ได้เห็นความงามของนางบุษบา ทำวูกูเรปันถึงกับตะลึงพร้อมกับตรัสชมนางว่า งามพร้อมเบญจกัลยาณี คือ หญิงที่มีลักษณะงามห้าประการ ได้แก่ ผมงาม เนื้องาม ฟันงาม ผิวงามและวัยงาม และยังได้ตรัสชมลึยะตราว่ามีความสง่างามสมชาย ซึ่งทั้งสองมีรูปร่างละม้ายคล้ายกัน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 456)

เมื่อนั้น	องค์ทำวูกูเรปันรังสรรค์
เห็นโฉมนี้ดาดาลาวัณย์	ทรงเบญจกัลยาณี
นี่ฤๅชื่อระเด่นบุษบา	เลิศล้ำลักษณาราศี
งามจริงพริ้งพร้อมทั้งอินทรีย์	ภูมิตัดแค้นแสนเสียดาย
กุมารนี่ฤๅชื่อลึยะตรา	ซึ่งเป็นอนุชาโฉมฉาย
ขนงเนตรเพราคมสมชาย	ทั้งสองงามละม้ายคล้ายกัน
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พร้อมกันนี้นางบุษบายังได้ชื่นชมความน่ารักของวิยะดา จึงเข้าไปอุ้มเขยชมธิดาอย่างสุขใจ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 457)

เมื่อนั้น	ระเด่นบุษบามารศรี
อุ้มองค์วิยะดากุมารี	เทวีเขยชมภีรมย์ใจ
กอดจูบรับขวัญด้วยความรัก	พิศพักตร์นวลละอองม่วงใส
ยกทูลเกศเกล้าอรไท	ทราวม้วยถ้อยที่รักกัน
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หรือบทประพันธ์ต่อไปนี้ที่ชื่นชมความสวยงามของถ้ำที่สังคามาระตาได้เดินทางไปเสาะหาตามรับสั่งของอิเหนา ว่า ถ้ำนั้นมีความงามยิ่งนัก มีช่องให้แสงพระอาทิตย์ส่องเข้ามาได้ มีหินงอกหินย้อยและน้ำใสไหลหยดออกมาตลอดเวลา ที่พื้นนั้นราบเรียบมีแผ่นหินเป็นบัลลังก์ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 476)

มาพบถ้ำหนึ่งรโหลฐาน	เชิงชานดูขอบอัชฌาสัย
ท่าทางคดค้อมอ้อมไป	ศิลาใหญ่ติดตั้งบังลับ
แลไปไม่เห็นเป็นคูหา	ตั้งภูผาทั้งแท่งแกล้งปรับ
ที่จ้ำแจ่มชะงอนชันชัน	เสี้ยวลับขอบกลเป็นพันไป

ในคูหาอันมีชั้นช่อง	เปลวปล่องส่องแสงอุทัยไซ
ศิลาข่อยดั่งห้อยพู่ไว้	น้ำใสไหลหยดอยู่อุตรา
บ้างงามงอกดั่งดอกอ้อกลับ	ซ็อนสลัปลายเล่ห์เลขา
ฟางพื่นรีนราบจำเริญตา	มีแผ่นศิลาเป็นบัลลังก์
พระเดินลดเลี้ยวเที่ยวชม	ด้วยสมดังในฤทัยหวัง
แล้วเสด็จหยุดประทับยับยั้ง	พลางสั่งให้ช่างถ่ายอย่างไว้

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

บทประพันธ์นี้เป็นการกล่าวชื่นชมความสวยงามของบรรยากาศภายในถ้ำหลังจากที่ได้ ตกแต่งเรียบร้อยแล้ว ซึ่งสังคามาระตาได้เสด็จตรวจตราการตกแต่งห้องต่าง ๆ ภายในถ้ำพร้อม กับเหล่าพี่เลี้ยง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 479)

อันพื้นผาที่ฝาผนังนั้น	หุ้มสุวรรณจำหลักลายพรายแสง
เป็นรูปสัตว์อัถเมียงพลิกแพลง	บานทวารกำนแย้งประดับพลอย
เพดานดาวสุวรรณเป็นชั้นช่อง	ประทีปทองชวาลาระย้าห้อย
แท่นแก้วกุดันบัลลังก์ลอย	มีสายร้อยวิสูตรรูดวง
ฉากพับลัปลงระจกตั้ง	คั่นฝาศิลาบังเป็นห้องสง
เป็นพู่ห้อยย้อยหยัดวาริลง	บ้างพุ่งตรงดั่งสายสุหร่ายริน
พระให้ทำอ่างทองรองธารา	บุปผาลอยอบตระหลบกลิ่น
ที่ลาดลุ่มให้ท่วมถมดิน	พื้นดาดเงินสิ้นทั้งถ้ำนั้น
แผ่นสองกษัตราได้มาชม	จะปริดาภิรมย์เกษมสันต์
บรรดาช่างพระให้รางวัล	การนั้นเร่งรัดอยู่อุตรา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นอกจากนี้ยังมีบทประพันธ์ที่บรรยายความงดงามของถ้ำทองที่อิเหนาได้เสด็จ ทอดพระเนตร ซึ่งทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพอย่างชัดเจนว่าสวยงามมายมายเพียงใด ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 493-494)

พระเสด็จลดเลี้ยวเที่ยวชม	มีมโนภิรมย์แจ่มใส
เปลวปล่องห้องถ้ำอำไพ	พื้นลาดดาดไปด้วยเงินงาม

เพดานดาราระย้าย่อย	ทองทับประดับพลอยเรืองอร่าม
อังก์ลับแก้วมณีอัคคีตาม	สว่างวามแวววับจับจินดา
มีชะวากวุ้งเว้งเป็นเชิงชั้น	ล้วนทองคำทำคั่นกันฝา
ฉลักรูปสิงสัตว์วันนา	คุณเด่นออกมาเหมือนจริง
ทั้งเนื่อนกตั้งเป็นเห็นประหลาด	พฤษชาติเหมือนจะไหวไวกว้าง
อันรูปเสื่อสีห์หมีกระทิง	เหมือนจะย่างวางวิ้งเวียนวง
ในบานทวารทุกแห่งห้อง	เป็นเครือทองลายกระหนกวิหคหงส์
แท่นสุวรรณไสยาสน์อาสน์เอนองค์	ที่เสวยที่สรงก็แต่งไว้
เข้าในห้องแก้วกำบังลับ	มีฉากพับม่านทองสองไข
ทำประตูลองชั้นลั่นกลอนใน	เคลือบไม้ให้เหมือนสีศิลา
ครั้นหับใบบานเข้าวินิจ	ดูสนิทไม่เห็นเส้นเลขา
พระขึ้นชมสมถวิลจินดา	ดังได้เห็นหน้านางทราวม้วย
ซึ่งทรงโคกแสนละห้อยสร้อยเศร้า	ค่อยบรรเทาทุกช้ทมนไหม้
แล้วกุมกรอนุชาดลาไคล	ประพาสาไปทุกห้องช่องคิริ
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)
และเป็นการชมธรรมชาติรอบ ๆ ถ้าที่สังคามาระตาได้ให้เหล่าไพร่พลตกแต่งไว้ ซึ่งเป็น	
สวนพฤกษานานาพรรณ เขียวชอุ่มน่าอาศัยยิ่งนัก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน	
นภาลัย, 2506, หน้า 494-495)	
ชมเสร็จพระเสด็จยุรยาตร	องอาจตั้งไกรสรสีห์
ออกจากถ้ำทองห้องมณี	ไปสวนมาลีที่แต่งไว้
มาถึงซึ่งเพิงภูผา	ร่วมรุกขยาน่าน่าอาศัย
ถิ่นฐานสะอาดสะอาดไป	ปลูกพันธุ์มิ่งไม้เรียงรัน
พระนี่คะนั่งนางพลาสาประพาสา	รุกขชาติที่ในสตาหมัน
พิกุลกรรณิการ์สารพัน	ดอกหล่นปนกันอยู่กลางทราย
สาวหยุดโยทะการะย้าย่อย	อนุชาพลาสาค่อยสอยถวาย
พระทรงทัดตรีสขวนพระน้องชาย	มาชมไม้ให้สบายด้วยพี่ยา
เหลือบเห็นดอกปะหนันสำคัญคิด	เหมือนวันพิลลิตด้วยนะขา

เห็นดอกไม้ไหลลอยในคงคา	เหมือนเมื่อลอยมาลาให้เทวี
เห็นเล็บนางเหมือนอย่างเล็บน้อง	ที่ประคองเนื่อนวลเจ้าช้วนที่
เห็นโคกสาขาริมวาริ	เหมือนทรงโคกโคกที่ระกำใจ
บรรดาคณาไม้ทั้งนั้น	หลายอย่างต่างพรรณล้วนปลูกใหม่
ผลดอกออกผลทุกต้นไป	ภวนัยที่วิวชมสำราญ
แล้วหยุดนั่งเนินผาศิลาใหญ่	ภายใต้ร่มพะยอมหอมหวาน
พระพายพัดพาสุมามาลัย	กลิ่นฟุ้งระลวงลานหฤทัย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จากนั้นสังคามาระตาจึงได้ชวนอิเหนาพร้อมเหล่าพี่เลี้ยงลงเล่นน้ำในสระที่เป็นน้ำพุเย็นใสที่ไหลออกมาจากหิน ซึ่งทุกองค์ต่างเกษมเปรมปรีดีกันทั่วหน้า ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 495-496)

เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีเรืองศรี
ชื่นชมสมถวิลยินดี	ภูมิกี่เสด็จยาตรา
ครั้นถึงจึงลงในท้องธาร	สรลงสนานน้ำพุที่เงื่อมผา
ย่อยหยัดดั่งสหัสธารา	ไหลออกจากศิลาซ่าเซ็น
พร้อมพร้อมต้องกายดั่งสายฝน	เมื่อไรนฤมลจะมาเห็น
จะแสนสุขทุกวันไม่วายเว้น	ลงเล่นชลธารสำราญใจ
โหนจะชมคณามัจฉาชาติ	ล้วนประหลาดว่ายคล้ำในน้ำใส
แล้วจะเก็บกรวดแก้วแววไว	จะเที่ยวไปประพาสหาดทรายทอง
อันมีงไม้ไทรโคกที่ริมธาร	ร่วมแสงสุริยฉานตรังส่อง
เจ้าจะเก็บบุหงามาร้อยกรอง	แล้วจะร้องลำน่านำสำราญ
ครวญพลางทางชวนอนุชา	กับพี่เลี้ยงเสนาทวยหาญ
แหวกว่ายเวียนวนชลธาร	พลางชำระสระสนานกายา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นี่ก็เป็นบทประพันธ์ขมโหมของนางบุษบาของอิเหนาที่ได้ลักพานางมาซ่อนไว้ในถ้ำ
 ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 513)

วางองค์ลงเหนือแท่นทอง	ค่อยประคองรับขวัญด้วยหรรษา
พระนั่งชิดพิศพักตร์พินิตา	ตั้งจันทราทรงกลดหมตราคี
โหมยงอย่าทรงกรรแสงศัลย์	ผิวพรรณพักตร์ผ่องจะหมองศรี
เซ็ดชลน่านางพลางพาที	จะผินผันหันหนีพียาโย
เนตรน้องต้องตาเป็นนารัก	เสียดายนักจะซ้ำเพราะรำไห้
เนื่อน้องนวลละอองอัมไพ	จะหม่นไหม้เสียศรีโสภา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ต่อไปนี้เป็นบทประพันธ์ที่กล่าวชมบ้านเมือง ซึ่งก็คือเมืองปะมอดตัน มีระตูปะมอดตัน
 ปกครอง ซึ่งปกครองบ้านเมืองอย่างร่มเย็นเป็นสุข มีกองทัพช้าง รถม้าที่เข้มแข็ง ความว่า
 (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 564)

เมื่อนั้น	ฝ่ายระตูปะมอดตันเรื่องศรี
เสวยรมย์สมบัติเปรมปรีดี	ในธานีมีนามปะมอดตัน
พร้อมหมู่มาตยาสามนต์	ม้ารถคชพลแข็งขัน
ล้วนชำนาญการรบครบครัน	สรรพสรรพอาวุธนานา
ท้าวมีอัศวรถมเหล็ก	สาวสนมনারีพร้อมหน้า
ไร้โอรสราชธิดา	จะสืบวงศ์พงศาก็ไม่มี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ขณะที่ท้าวปะมอดตันได้มาเที่ยวในป่า ยังมีทันจะลงจากหลังช้าง ก็เหลือบไปเห็นสอง
 สตรีกับกุมารน้อยนั่งอยู่ร่มไม้ใกล้ธารน้ำ พระองค์ประหลาดใจถึงชมว่า ใครหนออัศจรรย์ใจจริง
 ดูรูปร่างทรหดทรงชางนารักเหลือเกิน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย,
 2506, หน้า 566-567)

ใครหนอน่าอัศจรรย์ใจ	ถ้าว่าพระไพรเจ้าป่า
ฤาหน่อกษัตริย์พลัดเมืองมา	ทรงโหมโสภาวิลาวัณย์
หนุ่มน้อยนารักรูปทรง	เอาจองค์ชงเนตรคมสัน
แม้จะได้เป็นบุตรบุญธรรม	จะผูกพันพิศवासแสนทวี

คิดแล้วจึงสั่งเสนาใน
อันกุมารแบ่งน้อยกับนารี

จงไปถามดูให้ถ้วนถี่
มาอยู่พงพีด้วยอันใด

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

และเมื่อองค์ประไหมสุหรีองค์ทำวประมอดันได้เห็นอุณาकरण พระองค์มีความพอใจ
และยินดีจะเลี้ยงเป็นโอรสบุญธรรม พร้อมกับกล่าวชื่นชมอุณาकरण ความว่า (พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 570)

เมื่อนั้น
เห็นโฉมกุมาราลาวณย์
เสนาหาดังบุตรในอุทร
กอดจูบลูบหลังแล้วพิศพิศตร์
แม่ไร้ญาติวงศ์พงศา
เจ้าอย่ากินแค้นแค้นใจ

องค์ประไหมสุหรีเจิดจัน
ผิวพรรณโสภาน่ารัก
บังอรโอบอุ้มขึ้นใส่ตัก
ลูกรักของแม่จะเลี้ยงไว้
ทั้งโอรสธิดาก็หาไม่
สิ่งใดมิให้มีราศีพาน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หลังจากนั้นอิเหนาก็ได้อาบน้ำพร้อมกับแต่งตัวเป็นปันจุเหรีจโจรป่าอย่างสง่างามและ
ออกเดินทางติดตามนางบุษบาต่อไป ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย,
2506, หน้า 576–577)

เดินเอยเดินทาง
พิศพรรณมิ่งไม้เนานา
บ้างเปล็ดดอกออกช่ออรชร
หอมหวนอวลกลิ่นอบอาย
แม่ันได้ดวงยิวามาด้วยพี
เห็นการะเกดสีเหลืองเรืองรอง
พระเหลือบแลดูดอกสร้อยฟ้า
เหมือนสร้อยห้อยมวงนงนทรา
จะให้รู้ว่าอยู่ที่ปานี้
เห็นเล็บนางบานตระการตา

ตามว่างรูกชาติเชิงผา
รื่นรมย์ร่ายาเรียงราย
บ้างแบ่งบานเกสรแย้มขยาย
คล้ายคล้ายเหน้อยเมื่ออยู่ถ้ำทอง
จะชวนขึ้นปรีดีเปรมเกษมสอง
เหมือนผิวเนื้อน่องที่ต่องใจ
ยื่นย่อยระย้างามไสว
วัยถุ่น้องน้อยห้อยไว้กระมังนา
ให้พี่มาติดตามหา
เหมือนนระชายิวาของเรียมเอย

ขณะเดียวกันบรรดาชาวเมืองมะละกาไม่เคยเห็นชาวชวามาก่อน เมื่อได้เห็นมิสารปันหยีพร้อมเสนาที่เลี้ยงเคลื่อนขบวนเข้าเมืองต่างพากันมาขึ้นดูเนืองแน่นสองฟากถนน พร้อมกับนิกนิยชมชอบในโฉมของมิสารปันหยี ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 596)

บัดนั้น

นั่งแน่นสองข้างมรรคา

บ้างกระซิบถามไถ่กันไปพลาง

บ้างแยมบานหน้าต่างเปิดประตู

เห็นพลแห่หน้าในตาริว

สีเสื้อสลับจับกันไป

เห็นปันหยีขี่ม้ามากกลางพล

เหมือนหนึ่งเทวัญในชั้นฟ้า

ชะรอยกษัตริย์สุริยวงศ์

บรรดาสาวสาวชาวธานี

บ้างชม้อยช้อยชายด้วยหางตา

ทำเอียงอายชายสไบเลื่อนลง

หญิงชายชาวเมืองมาหนักหนา

ตั้งหน้าชะเง้อแลดู

ชวานี้รูปร่างอย่างไรอยู่

คอยดูตามทางคลาไคล

ทวนทองธงทิวปลิวไสว

ดั่งสีรุ้งที่ในนภา

งามจริงยิ่งคนในใต้หล้า

มิใช่ใจรป่าพนาลี

หากแกดั่งแปลงองค์เป็นปันหยี

ยินดีปรีดาด้วยรูปทรง

เสนาหาอาลัยไหลหลง

ต้องจิตพิศวงวิญญา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

องค์รยามะละกาเมื่อได้ฟังวาทะและกิริยามารยาทของมิสารปันหยี ก็สงสัยว่าช่างผิดกับชาวไพร่ชาวป่า เนื่องจากมิสารปันหยีวาทะไพเราะยิ่ง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 598)

เมื่อนั้น

ไพเราะเพราะรสวาทะ

ระตูได้ฟังก็หรรษา

ยิ่งแสนเสนาหาเป็นพันคิด

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ต่อไปเป็นบทประพันธ์ที่หวันวิทยาดิสาเสนาเมืองมะละกา เมื่อได้เห็นรูปร่างของมิสารปันหยีเข้าก็อยากจะใคร่ใคร่กับปันหยียิ่งนัก พอดตกค่านางก็จัดแจงอาบน้ำขจัดสีจวีวรรณ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 600-601)

มาจะกล่าวบทไป	ถึงนางหวันยิวาสาวศรี
เป็นบุตรตำมะหงงเสวี	เคหาอยู่ที่ทางไป
ได้เห็นปันหยีทั้งไปมา	กัลยาปฏิพัทธ์พิสมัย
ให้แสนเสนหาอาลัย	รัญจวนครวญใคร่เป็นไมตรี
นอนนั่งตั้งแต่ตะลิ่งหลง	ในรูปทรงมิสาระปันหยี
ครั้นค้ำย่ำซ้องก็จรัล	มาอาบน้ำซัดลีกายา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

รวมทั้งบทชมโฉมของอุณากรรณที่ท้าวประมอดันทรงตรัสชมโอรสว่า ช่างสง่างาม และโสภายิ่งนัก ทั้งผิวเนื้อก็เหลืองนวลละออราวกับเอาทองมาทา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 612)

เมื่อนั้น	เจ้ากรุงประมอดันเขตชั้นนท์
สถิตเหนือแท่นแก้วแพรวพรรณ	ครั้นเห็นอุณากรรณขึ้นมา
จึงมีมธุรสพจนารถ	ตรัสประภาษชมโฉมโอรสา
งามทรงวงพักตร์ลักขณา	โสภายผิวเนื้อนวลละออ
อันบุรุษสุดสิ้นในดินแดน	จะหาไหนไม่แมนเสมอสอง
พอจะมอบไอศูรย์ป้อนปอง	ให้ครอบครองสวรรยาราชัย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ขณะที่อุณากรรณลงจากราชรณนั้น เณรหลงหนึ่งหรีดเที่ยวชมพรรณพฤษานานั้นได้วิ่งมากอดอุณากรรณ ฝ่ายอุณากรรณเหลียวมองจึงกล่าวชมในความน่ารักของเณรหลงหนึ่งหรีด ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 630)

เมื่อนั้น	อุณากรรณยิ้มพลางทางปราศรัย
กุมารีนี้นามกรไต่	ลูกเต้าเฝ้าใครช่างโสภาย
ดวงพักตร์ลักขณาก็พร้อมพริ้ง	โฉมเจ้าจึงวิ่งวิ่งมากอดเข้า
รู้จักเราฤาวันิตา	พลางกอดกัลยาอุ้มไว้

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

และบทประพันธ์ต่อไปนี้เป็นบทชมธรรมชาติของอุณากรรณขณะเที่ยวเล่นบนภูเขา
ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 631)

เมื่อนั้น	อุณากรรณรัศมีศรีใส
เสี้ยววลัดตัดเดินดำเนินไป	ชมพรรณมิ่งไม้บนศิริ
บ้างทรงผลปนดอกคกคาด	ดูประหลาดหลายอย่างต่างสี
พิศพรรณบุหงาบรรดามี	จรลีเที่ยวทอดทัศนา
เห็นกุฎีน้อยน้อยรอยเรียบ	สังัดเงียบสบายเป็นหนักหนา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่ออุณากรรณเสด็จมาถึงกุฎี อิเหนาที่ทรงครองผ้าเหลืองเห็นว่ามีคนเดินมาก็นึกขึ้น
ชมยินดีให้ต้องใจอย่างบอกไม่ถูก จึงอดชื่นชมในใจ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภาลัย, 2506, หน้า 631)

เข้าในกุฎีแล้วลอบมอง	ตามช่องบานแกลแปรผัน
เห็นองค์มีสาอุณากรรณ	ทรงโฉมโฉมพรรณพึงใจ
อรชรอ่อนแอ้นเวยวงศ์	ต้องจิตพิศวงหลงไหล
อนุชาเจ้าจงดูไป	ชายใดดูเนิ่นมานี้
เห็นคล้ายละม้ายเหมือนบุษบา	ทั้งดวงพักตร์ลักษณาราคี
กรายกรอ่อนระทวยตั้งมารี	ท่วงทีกิริยาเป็นน่าชม

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นอกจากนั้นยังเป็นการกล่าวชื่นชมขบวนทัพและรูปโฉมอุณากรรณของชาวเมือง
กาหลังที่เห็นแขกต่างเมืองขี่ม้ามาทั้งสองฟากถนนก็เฝ้าแน่นด้วยผู้คน ความว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 643)

บัดนั้น	หญิงชายประชาชาวกรุงศรี
นั่งแนสองข้างทางจรลี	ครั้นเห็นแขกเมืองขี่ม้ามา
ต่างพิณพิศโฉมอุณากรรณ	ว่างามดังอัสสัมแดหวา
อันบุรุษสุดสิ้นแดนชวา	ทั้งในใต้ฟ้าไม่เทียมทัน
บ้างว่าเปรียบเทวีญนั้นเห็นผิด	ดูจิริตรูปร่างเหมือนนางสวรรค์
นวลละอองฟ่องพักตร์ผิวพรรณ	ดังบุหลันวันเพ็ญอำไพ

ที่พวกชายหนุ่มหนุ่มจําพรรษา
จะอยู่เคล้าเฝ้าชมภิรมย์ใจ
ครั้นจะหมายมั่นว่าเป็นนารี
แล้วก็เที่ยวรบรุกทุกบ้านเมือง
ชาวบุรีมีจิตคิดรัก

ถ้าแม่นหาภรรยาอย่างนี้ได้
มิให้จากห้องสักนาที
จะมาโยอย่างนี้ผิดที่นัก
ภญาเลื่องเรื่องฤทธิ์สิทธิ์ศักดิ์
พิศพักตร์เสนาหาอาลัย
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ทำวาทหลังเมื่อเห็นรูปโฉมอุณากรรณก็ยิ่งอดชื่นชมไม่ได้ว่า อุณากรรณนั้นมีรูปโฉม
งดงาม ต้องตาต้องใจยิ่ง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 644)

เมื่อนั้น
สถิตย์ยังแท่นแก้วแพรวพรรณ
พิศโฉมก็ระโลมลานใจ
จึงมีมธุรสพจนา

องค์ศรีปัททวารังสรรค์
ครั้นเห็นอุณากรรณเข้ามา
งามวิไลเลิศล้ำเลขา
ตรัสเรียกเข้ามาที่ข้างใน
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

และบทประพันธ์ที่กล่าวชมรูปโฉมอุณากรรณของนางมะลาหราชที่หลงใหลคลั่งไคล้ใน
ตัวอุณากรรณ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 647)

มาจะกล่าววาทไป
เป็นบุตรตะหมังเสนี
แต่ได้เห็นองค์อุณากรรณ
พิศวงด้วยทรงโสภา

ถึงนางมะลาหราชาวศรี
บ้านอยู่แทบที่มรรคา
ให้รักใคร่ผูกพันเสนาหา
ต้องจิตติดตามอยู่ไม่วาย
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พอรุ่งสว่างอุณากรรณได้แต่งตัว พร้อมกับเครื่องประดับสง่างามราวกับเทวดา ความ
ว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 647)

เมื่อนั้น
ครั้นรุ่งรังสีรวีวรรณ

อุณากรรณทรงโฉมเฉิดฉิน
ก็ผายผันมาสนองคทา

ลำปางองค์ทรงเครื่องประดับกาย	งามละม้ายเหมือนอัญญาแหวน
มาทรงมโนมัยโคลคลา	ตรงมาตามทางจรจรัด
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

บทประพันธ์เป็นการกล่าวชมโฉมอุณาภรณ์ของนางมะลาหระ ขณะทีนางแอบเห็นอุณาภรณ์ซึ่งผ่านไป ว่ามีความสง่างามราวกับเทวดา ตะลึงหลงใหลเป็นอย่างยิ่ง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 647-648)

เมื่อนั้น	มะลาหรานารีสาวสวรรค์
เยี่ยมแกแลเห็นอุณาภรณ์	ผิวพรรณผุดผ่องละอององค์
นางแสนกระสันรัญจวนจิต	ยิ่งดูยิ่งคิดพิศวง
ให้ผูกพันรักใคร่ในรูปทรง	ตะลึงหลงแลตามจนสุดตา
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

อุณาภรณ์เมื่อเหลือบเห็นนางมะลาหระแอบลักลอบมองตนอยู่ ก็อดชื่นชมรูปโฉมของนางเช่นกัน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 649)

เมื่อนั้น	อุณาภรณ์เหลือบแลแปรผัน
เห็นโฉมอรวิไลวรรณ	รูปทรงคมสันโสภา
จึงใส่กลแยมยิ้มพริ้มเพรา	หยิบเอาดอกไม้ในห่อผ้า
ดมพลางทางดูให้สบตา	ทำมารยาเหมือนจะใคร่เป็นไมตรี
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางมะลาหระเดินลัดเลาะแฝงไม้เข้าไปมองอุณาภรณ์ไม่วางตา ยิ่งมองก็ยิ่งรักเป็นหน้า หน้า ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 652)

เพ่งพิศรูปทรงวงพักตร์	ต้องจิตคิดรักเป็นหน้าหน้า
นวลละอองผ่องผิวโสภา	ดั่งจันทร์ส่องสว่างกลางโพยม
ยิ่งดูยิ่งเพลินจำเริญใจ	พิศวงหลงใหลทีในโฉม
พักตร์ผ่องส่องจับกับแสงโคม	งามประโลมเสนหาอาลัย
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายเสนาเมืองกาหลังเมื่อได้ยินมิสารปันหยิกกล่าวด้วยวาจาไพเราะอ่อนน้อม จึงอดชื่นชมมิสารปันหยิกว่าไม่น่าจะใช้โจรป่าแต่อย่างใด ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 661)

บัดนั้น	อำมาตย์ยิ้มพลางทางว่า
ไพเราะเพราะรสวาจา	ท่วงทีก็ริยาก็เพราพริ้ง
กระนี้ฤๅช่างว่าเป็นชาวไพร	ไม่เห็นสมที่ไหนดแต่สักสิ่ง
ชะรอยจะเสแสร้งไม่แท้จริง	เป็นน่านึกตริกกริ่งวิญญา
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จากนั้นเมื่อมิสารปันหยิกเคลื่อนขบวนพลเข้ามาในเมืองบรรดาหญิงชายชาวเมืองกาหลังเห็นรูปโฉมปันหยิกใสภาพสง่างาม ชวนให้รักใคร่หลงใหลยิ่งนัก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 665)

บัดนั้น	หญิงชายชาวเมืองน้อยใหญ่
เห็นรูปทรงปันหยิกก็ชอบใจ	ให้คิดรักใคร่ผูกพัน
บ้างว่าเหมือนอสุญแดหวา	หยาดฟ้ามาแต่สรวงสวรรค์
ถ้าได้เหมือนโฉมอุณากรรณ	เป็นคู่ตุนาหงันข้าชอบใจ
เสียชีวิตเป็นชายทั้งสองข้าง	จะได้นางที่งามไหนมาให้
ลางคนว่าบุญเราพันไป	จึงได้มาเห็นเป็นขวัญตา
บ้างว่าปันหยิกงามจริงอยู่	แต่ดูอุณากรรณเห็นงามกว่า
งามดังจะหายไปกับตา	อันปันหยิกนี้ข้าเห็นพานคลาย
ต่างวิวาทถั่งเถียงดุดัน	ไม่ตกลงกันทั้งสองฝ่าย
คนหนึ่งจึงว่าอย่าว่านวย	จะช่วยปรับเปลี่ยนปรายให้เป็นกลาง
อันโฉมอุณากรรณกับปันหยิก	งานดีแต่ละกลคนละอย่าง
อุณากรรณนั้นดีเป็นที่นาง	รูปก็ริยาละม่อนละไม
แต่ชี้มาดูหน้าเห็นชายก้ม	จะสมเป็นบุรุษนั้นหาไม่
งามเหมือนพระเจ้าอันอำไพ	ดูได้ทั่วทั้งหญิงชาย
อันปันหยิกนี้งามเป็นสง่า	ท่วงทีชี้มาก็เฉิดฉาย
ซึ่งชั้นมั่นคงเป็นทรงชาย	หูดาสอดส่ายเป็นพันไป

งามเหมือนดั่งองค์พระสุริยา	ข้าอดตาไม่กล้าแลดูได้
กลางคนคิดรักอภัยวอนใจ	ถ้ามีพวกก็ได้ตักัน
ผู้หญิงเถียงกันอึ้งมี	ซึ่งคือบ้านหยีที่คมลัน
บ้างว่าอย่าหยอกคนนั้น	บ้างเถียงกันว่าอย่าหยอกตัว

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อทำวาทะหลังได้เห็นหน้ามิสารบันหยี ทรงชื่นชมว่าผิวพรรณผุดผ่อง งามทั้งจริต กิริยามารยาท และองอาจยิ่งนัก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 667-668)

เมื่อนั้น	พระองค์ทรงพิภพไอศวรรย์
เห็นบันหยีเข้ามาบังคมคัล	พิศพิศตรึงผิวพรรณโสภา
งามจรตักิริยามารยาท	ท่วงทีองอาจเป็นหนักหนา
จึงมีมธุรสพจนา	ดูราบันหยีชาญชัย
เจ้าเป็นวงศ์พงศ์กษัตริย์	ครอบครองสมบัติบุรีโหน
มานี้มีกิจสิ่งใด	จงบอกไปให้แจ้งแห่งคดี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ขณะเดียวกันนั้นทำวาทะหลังและประโหมสุหรี่ต่างก็มีใจรักใคร่ชื่นชมมิสารบันหยี จึงพอพระทัยที่จะรับเลี้ยงเป็นโอรสบุญธรรมเช่นเดียวกับอุณากรรณ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 668)

...

จึงชักใช้ใต้ถามบันหยีไป	เราไม่เห็นสมเป็นชาวป่า
ทั้งรูปทรงสงครีกริยา	น่าจะเป็นกษัตราเลิศไกล
จงอยู่ด้วยกันเถิดในธานี	พ่อหามีโอรสกุมารไม่
จะเลี้ยงเจ้าเป็นบุตรสุดสายใจ	รักใคร่ให้เหมือนอุณากรรณ
ทั้งสองปองเสมอตั้งดวงเนตร	เป็นครี้นักเรศเขตชันษ
แม้จะมีปัจจามิตรติดพัน	จะได้ช่วยป้องกันธานี

อันกุมารทั้งแปดคนนั้น

เป็นในสุริยวงศ์พงพี

ล้วนคมล้ำรูปทรงสงศรี

ของมิสาระบันหยีฤไโร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หรือจะเป็นบทประพันธ์ที่ท้าวกาหลังเห็นสองโอรสมาเข้าเฝ้าก็กล่าวชื่นชมด้วยความ
ปิติยินดี ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 667-673)

เมื่อนั้น

เห็นสองโอรสยศไกร

เจ้าดวงยิวหาพ่อทั้งคู่

ตั้งทองรองรับกับจินดา

ทั้งสององค์จงสนิทร่วมพิสมัย

จงคิดว่าร่วมอุทรกัน

พระองค์ทรงพิภพเป็นใหญ่

จึงปราศรัยด้วยสุนทรวาจา

พิศดูน่ารักเป็นหนักหนา

ใต้ฟ้าจะหาไหนทัน

สิ่งใดอย่ารังเกียจเด็ดฉันท

ขวัญตาญาติของบิดา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นอกจากนี้แล้วยังเป็นการกล่าวชมความงดงามของอุณากรรณขณะที่แสงเทียนจับ
ไบหน้าของอุณากรรณนั้นยิ่งทำให้ดูงดงามผุดผาดยิ่งล้ำ รวากับนางฟ้ามาจากสวรรค์ ความว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 689)

กิดาหยันจุดเทียนประทีปทอง

แขวนรอบอร่ามรูจี

ยิ่งงามผุดผาดประหลาดตา

นวลละอองฟ่องเพียงดวงจันทร์

ยิ่งพิศยิ่งคิดกินแหนง

ท่วงที่ช่วยอายุเห็นคล้ายนัย

พระดูทิวสารปางค์ไม่วางตัว

ทำสนิทสนมกลมเกลียว

ระย้าแก้วเรืองรองรัศมี

จับสีพักตราอุณากรรณ

ดงโฉมนางฟ้ากระยาหัน

ผิวพรรณโลภาน่ารัก

กลางแคลงทฤทัยไม่ประจักษ์

เหมือนพระน้องรักตั้งคนเดียว

เสนหาป่วนปั่นกระสันเสียว

กอดเกี่ยวเข้าหยอกไปมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ต่อไปเป็นบทประพันธ์ที่กล่าวชื่นชมท้าวจะมาหรร ว่า เป็นระตูที่มีความสามารถและ
ความเชี่ยวชาญทางด้านกรรณเป็นอย่างมาก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภาลัย, 2506, หน้า 692)

มาจะกล่าวบทไป	ถึงท้าวเจ้ากรุงจะมาหราชอาณาจักร
ภานามขามเดชเดชา	แต่บรรดาระตูไม่ด้านทาน
ท้าวมีพระเชษฐาร่วมอุทร	ครองนครกะปาหั้นราชฐาน
เสวยโอศวรรยามาช้านาน	ทั้งสองศฤงคารเสมอกัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นอกจากนั้นยังเป็นการกล่าวชื่นชมกองทัพไพร่พลของมисารป็นหียในการเตรียมรบกับทัพของท้าวจะมาหราชอาณาจักรแต่ละนายล้วนแข็งแกร่งและเชี่ยวชาญในการรบ สามารถทั้งศาสตราวุธหรืออาคมที่เก่งกล้ายิ่ง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 701)

เกณฑ์พลบรรจบครบสิบหมื่น	แต่พื้นเข้มแข็งกำแหงหาญ
ต่างมีฝีมือเชี่ยวชาญ	เรียนรู้วิชาการเวทมนต์
เคยเข้าปล้นสะดมอาคมขลัง	รู้จั่งงับงัดเหลี่ยมล่องหน
บ้างเรียนทรหดอดทน	แต่ละตนแทงฟันไม่พรั่นพรึง
ทนายป็นพื้นมีฝีมือแม่น	หลาวทวนล้วนแล่นทะลวงมา
จัดทัพคับคั่งทั้งท้องถนน	พร้อมถ้วนกระบวนพลอาสา
รื่นเริงบันเทิงใจโยธา	คอยท่าพระองค์ทรงชัย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

มิสารป็นหียเองขณะที่เห็นนางสะการะหนึ่งหรีด บุตรีของท้าวกาหลังถึงกับตะลึงในรูปโฉมของนาง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 738)

เมื่อนั้น	ป็นหียเพราเพริศเฉิดฉัน
เห็นสะการะหนึ่งหรีดแจ่มจันทร์	ผิวพรรณผุดผ่องดังทองทา
ให้แลนปฏิพัทธ์ประหวัดจิต	ลืมนคิดเกรงศรีปัตหราชอาณาจักร
ตะลึงแลดูนางไม่วางตา	เสนหาอาวรณ์ร้อนใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หรือจะเป็นประพันธ์นี้ที่บรรดานางกำนัลที่พากันชื่นชมในรูปโฉมของมิสารป็นหียและอุณากรรณ ว่าเป็นโจรป่าที่รูปร่างามหนักหนา ดูจริตกิริยาแหม่มช้อยน่ารักไปเสียทุกอย่าง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 771)

บัดนั้น

ผู้สนมনারีศรีใส

ดูแห่งสะพานสำราญใจ

เพลิดเพลินทฤทัยทุกนารี

ลางนางตั้งตาพิศวง

ดูรูปทรงมิสาระปันหยี

สะกิดเพื่อนพุดจาพาทิ

ปันจุเหร็จคนนึ่งามครัน

ดูที่ชี้ข้างก็เฉิดฉาย

กิริยาแยบคายคมสัน

ลางพวกที่รักอุณากรรณ

ก็ผูกพันเข้มข้นไม่วางตา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายมิสาระปันหยีก็อดชื่นชมตัวอุณากรรณว่า มีชายาที่สวยงามเป็นอย่างยิ่ง ความ
ว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 777)

...

อุณากรรณนี้มีภรรยา

ล้วนทรงโฉมโฉมงาม

เห็นจะมีใช้หญิงดั่งกริ่งใจ

เสียแรงเรารักใคร่ได้ผูกพัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายสังคามาระดานั้นพอเหลือบเห็นระเด่นกุสุมาที่มีความสวยสดงดงาม จึงทำให้นึกรัก
ขึ้นมาทันที ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 777-778)

เมื่อนั้น

สังคามาระดาเฉิดฉาย

เห็นองค์อรไทวิไลวรรณ

ที่ได้ดูนาหงันกันมา

เป็นบุพเพสันนิวาสแต่ชาติก่อน

เผชิญให้อาวรรณเสนาหา

แต่เวียนชายช้าเลื่องนัยนา

ดูนางกุสุมาเทวี

ไม่เป็นอันแสวงกระยาหาร

ตะลึงลานอาลัยในโฉมศรี

เสโทซิมซาบอาบอินทรีย์

ภูมิซบพัคตร์เนืองไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หรือการชื่นชมยกย่องความเก่งกล้าสามารถของอุณากรรณให้กับท้าวประมอดันรับ
ฟัง ว่า โอรสอุณากรรณนั้นพระฤทธิเดชหาใครเปรียบมิได้ ศักดานุภาพเลื่องลือยิ่ง ความว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 795)

...

อันองค์พระราชโอรสา	ฤทธาไม่มีใครเปรียบได้
ยกพลไปถึงกรุงไค	ระตูไม่อาจหาญต้านต่อยุทธ
บ้างถวายเครื่องบรรณาการ	สร้อยสนสังวาลมงกุฏ
อีกเครื่องคัสตราอาวุธ	ทั้งบุตรีโอรสยศไกร
แล้วเข้าอยู่กาหลังพารา	ได้อาสาทำการศึกใหญ่
ผลาญระตูจะมาหราบรรลัย	เลื่องภพทั้งในธานี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายประไพสมุทรีประมอดันนั้นเมื่อเห็นบรรดาโอรสและธิดาทิ้งห่าองค์ก็ตรัสชื่นชมว่า
ล้วนแต่มีรูปโฉมงามหนักหนา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506,
หน้า 797)

...

จึงพิศโฉมกุมารโฉมศรี	พระบุตรีทั้งห้าอันเฉิดฉัน
ทรงลักษณะวิไลลาวัณย์	โฉมงามละกลกันดั่งหยาดฟ้า
จึงประทานวังลูกหลวงให้	ทั้งสิ่งของเครื่องใช้เป็นหนักหนา
พระเลี้ยงเป็นโอรสธิดา	มิให้นาทรร้อนใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พอรุ่งเช้าสียะตราได้เห็นนกยูงตัวหนึ่งที่ติดกับบรรดานกยูงทั้งหลาย ซึ่งมีปีกและหาง
สีลันสลับลายสวยงามยิ่ง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 811)

พระพิศพรรณนกปีกาสูง	เห็นนกยูงลายของฟ่องใส
รูปร่างประหลาดระวาดระไว	ผิदनกที่ในพนาสี
ปีกหางมารับสลับลาย	วงแววแพรวพรายหลายสี
พระรักจะใคร่ได้สกุณี	ไปเลี้ยงไว้เป็นศรีพารา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ส่วนบรรดาชาวเมืองกาหลังเมื่อเห็นขบวนพลของสียะตราต่างชื่นชมในรูปโฉมของ
สียะตราทั้งท่อนหน้า ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 817)

...

ครั้นเห็นย่าหรั่งเพียงขวัญตา	หนุ่มน้อยโสภาลาวัณย์
นางคนบ่นว่าเป็นนารัก	พิศพักตร์ฝ่องเพียงดวงบุหลัน
งานคล้ายละม้ายเหมือนอุณากรรณ	แต่ย่าหรั่งงามสมเป็นทรงชาย
บ้างว่าละกลกันกับป็นหยี	ท่วงที่แลลอดสอคล้าย
ที่สาวสาวชาวบ้านร้านราย	รักย่าหรั่งมั่นหมายทุกนารี
บ้างเปรมปรีดยิ้มย่องต้องใจ	คิดจะใคร่หย่าผัวเอาตัวหนี
กลัวจะไม่ได้สมลิสัยที่	แต่รีรีรนวนรอนป่วนใจ
ที่สาวใหญ่ใส่จริดติดปั้นปึ่ง	ทำประหนึ่งหาเป็นเช่นนั้นไม่
ครั้นย่าหรั่งผันแปรแลไป	สบตาต้องใจก็ทำอาย
บ้างสะกิดเพื่อนกันจ้านรรจา	พูดพาลางหางตาขม้อยม้าย
ให้คิดรักใคร่อยู่ไม่รู้วาย	หญิงชายนิยมยินดี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อทำวาทหลังเองได้เห็นสียะตรา จึงกล่าวชื่นชมความสง่างามของสียะตรา ความว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 819)

...

ครั้นเห็นย่าหรั่งมาอัญชลี	จึงมีพจนานปราศรัย
เจ้าอยู่นครเวศประเทศใด	มีธุระสิ่งไรจึงไคลคลา
ดูจริตกิริยามารยาท	เห็นมิใช่เชื้อชาติชาวป่า
น่าจะเป็นสุริยวงศ์กษัตรา	พิศพักตร์โสภาดังดวงเดือน
ฤาเป็นอนุชาอุณากรรณ	ผิวพรรณงามคล้ายละม้ายเหมือน
แต่หากปลอมแปลงแก้งัดเบือน	อย่าอำเอื้อนจงแจ้งแต่จริงไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายสียะตราหรือย่าหรั่งเมื่อได้เห็นนางเกนหลง ถึงกันตะลึงในรูปโฉมและหลงรักทันที
ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 827)

เมื่อนั้น	ย่าหรั่งวิไลศมาหรา
เห็นเกนหลงทรงโฉมโสภา	ลักษณะเลิศล้ำนารี

ให้คิดพิสมัยใจปอง	ด้วยรู้แน่ว่าเป็นน้องของปັນหยี
เสวยพลางทางคูเทวี	ทำที่แยบคายชายตา
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

และบทประพันธ์ที่ย่าหรีนได้กล่าวชมรูปโฉมของเกนหลงหนึ่งหรีดว่า สวยงามใสมายิ่ง
รูปร่างอรชรอ่อนแอ้น ผิวพรรณผุดผ่องเป็นของใย ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน
ภาลัย, 2506, หน้า 842)

เข้าในห้องทองที่ไสยาสน์	วางนางเหนืออาสน์แล้วรับขวัญ
พิณจพิศพักตร์เพียงดวงจันทร์	ผิวพรรณผุดผ่องละอององค์
พิศโอบขลุ้งงามเหมือนจะเยื้อนยิ้ม	เพริศพริ้มเพรารับกับขนง
จู่ไรเรียบรอยกันบรรจง	อรชรอ่อนองค์เอบาง
งามนอนกรทอตระทวยหัตถ์	คูโหนดสารพัดไม่ขัดขวาง
ยิ่งคิดพิสมัยที่ในนาง	พระเชยปรางพลางชมภิรมยา
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ทำวาทหลังเมื่อได้เห็นนางเกนหลงหนึ่งหรีด ก็ทรงนึกชื่นชมว่ามีรูปโฉมสวยงามจำเริญ
ตาดังนางฟ้านางสวรรค์ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 855)

เมื่อนั้น	ทำวาทหลังสุริยวงศ์นาถา
เห็นเกนหลงหนึ่งหรีดกัลยา	ดวงพักตร์ลักขณาลาวัณย์
แรกรู้จำเริญตายาใจ	ตั้งนางในฟากฟ้ากระยาหงัน
คล้ายพระโหมสุหรี่กูเรป็น	พระทรงธรรมพิศวงสงกา
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ต่อไปเป็นการกล่าวชมระตุมะงาดา ซึ่งมีบุตรีที่รูปโฉมงดงามเป็นที่จำเริญตา มีนามว่า
ระเด่นระดาหวัน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 869)

มาจะกล่าวบทไป	ถึงระตุมะงาดาเรื่องศรี
ทำวามีพระราชาบุตรี	ทรงโฉมเป็นที่จำเริญตา
ชื่อว่าระเด่นตระราหวัน	ทรงธรรมแสนสุดเสนาหา
ทำวาระบุหมีราชา	ตุนาหงันกัลยาให้โอรส
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ส่วนบรรดานักโทษทั้งสี่ของระตูมะงาดาเห็นย่าหรั้นกับเกนหลงนอนอยู่ในห้องนั้นก็ได้อึ้งขึ้นมาว่ามีรูปทรงโสภาสง่างามด้วยกันทั้งคู่ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 874)

เข้าไปในห้องแก้วแพรวพรรณ	แลเห็นย่าหรั้นกับเกนหลง
บรรทมที่แท่นทองทั้งสององค์	รูปทรงโสภาयाใจ
กล้องแกลิ่งแน่นน้อยนำเอ็นดู	สมควรเป็นคู่พิศมัย
จึงร้ายเวทวิเศษซ้ำเป่าไป	หวังมิให้พ่นพินต์นิทราก

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายระเด่นตระราหวันเห็นย่าหรั้นมีรูปทรงโสภาสง่างามน่ารัก ก็ให้มีใจสงสารและเสนาหา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 877)

เมื่อนั้น	โหมยงองค์ระเด่นตระราหวัน
สถิตที่แกลแก้วแพรวพรรณ	เห็นย่าหรั้นรูปทรงโสภา
ให้คิดพิศวงสงสาร	เยาวมาลย์มีจิตเสนาหา
ดูท่านองท่วงที่กิริยา	จะมีใช้ไจรปาน่าปรานี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ติหลายอรสาหรืออุณาकरणที่บวชเป็นช้อยู่ที่ภูเขาคะหลากัน ได้ชวนสองพี่เลี้ยงออกจากกุฎีเที่ยวชมบุปผชาติ เพลิดเพลินเจริญใจ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 890)

ลดเลี้ยวเที่ยวชมบุปผชาติ	งามประหลาดหลายอย่างต่างลี
ลมหนาววลกลิ่นสุมาลี	หอมตระหลบทั้งที่จกกรม
พวงพะยอมยื่นย้อยห้อยระย้า	กิ่งค้อมข้างหลังคาอาศรม
นางเก็บกาหลงมาทรงคม	เดินเล่นเย็นร่มสำราญใจ
ประเสหรันสั้นกิ่งพิกุลตก	ดอกดวงสว่างตกลงใหม่ใหม่
บาทยันกัมเก็บใส่สไบ	มาถวายอรไทเทวี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายประสันตาเที่ยวไปในป่าดงจนได้พบกับแหวนั่งร้องมาลัยดอกไม้อยู่ใต้ต้นไทรนี้ก
ชื่นชมว่า มีรูปโฉมสวยใสภายิ่ง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า
891)

แลเห็นหลังคาอาคารม	ประสันตาชื่นชมเกษมศรี
ค้อยลัดแลงแฝงไม้จรัส	เข้าไปใกล้ที่ศาลา
เห็นแหวนั่งร้องดอกไม้	อยู่ใต้ต้นไทรใบหนา
พิศพลางทางถวิลจินดา	ใครหนอเหมือนมิสาอุณากรรณ
จะเป็นสุริยวงศ์พงศ์ไหน	จึงทรงลักษณะวิไลเจดฉั่น
ถ้าได้กับปันหยีจะดีครั้น	ครั้นนางผันพักตร์มาก็อัญชลี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จากนั้นก็ได้นำมาแล้วแก่มิสารปันหยีฟัง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภาลัย, 2506, หน้า 894)

ได้ประสบพบองค์แหวนั่ง	ปะดาปาอยู่ยงเขาใหญ่
รูปทรงใสภายาใจ	เลิศลักษณะวิไลลาวัณย์

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

และยังได้กราบทูลตอบมิสารปันหยีถึงรูปโฉมดงามของแหวนั่งรูปนี้อีกว่า งดงามล้ำ
กว่าบรรดานารีทั้งหลายในแหล่งหล้า ถ้าจะเปรียบกับบุษบาแล้วเห็นว่างดงามพอ ๆ กัน ความ
ว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 894)

อันรูปทรงองค์แหวนั่งนี้	งามล้ำนารีในแหล่งหล้า
ถ้าจะเปรียบกับพระน้องบุษบา	เห็นว่าจะไม่กระไรกัน
บุญตัวประสันตาไม่ว่าเล่น	เคราะห์ดีได้ไปเห็นนางสวรรค์
แม้หนีเหมือนนวจาที่ว่านั้น	ก็ให้ลงทัณฑ์ประสันตา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ระหว่างทางที่ราชนครเคลื่อนในป่าใหญ่ มิสารบ้นหยิได้เห็นหน้านางจินตะหราที่รับจับ
แสงจันทร์ก็ยิ่งดงาม ผิวพรรณผุดผ่องเป็นของเอย งามทั้งจริตกิริยา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระ
พระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 901)

พิศพักตร์งามรับจับแสงจันทร์

ผิวพรรณนวลละของผ่องศรี

งามจริตกิริยาพาที่

ละม้ายเหมือนยาหยีของพีนก

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

การชื่นชมขบวนช้างอันเป็นขบวนเสด็จของท้าวภายหลังพร้อมมเหสีทั้งห้า ว่าเป็นช้าง
ทรงที่องอาจ ชำนาญในการศึกยิ่งนัก ตกแต่งเครื่องทรงอย่างสวยงาม ความว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1025)

ช้างเอยช้างทรง

สามารถอาจองสูงใหญ่

เชื้อชาติอัฐคชศไกร

ชำนาญในยุทธนาราวี

โขมดข้ายสุวรรณเกี่ยวกรอง

สองหูพู่ห้อยจำรัสศรี

ทองกุดันรัตงารูจี

มีชนกถักกระวีลพรรณราย

รัตคนของหางจรณา

พานหน้าดาวฉลุเฉิดฉาย

พระทรงขอแก้วแพรวพราย

ความท่ายหมายคอบที่คชา

ประดับด้วยเครื่องสูงเรียงรัน

เสียงซ้องกลองสนั่นแหล่งหล้า

คล้ายคลี่รพีลโยธา

ออกจากทวาราวังใน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ขณะที่ท้าวประมอดันทรงชื่นชมยกย่องอิเหนากุเรบั้นว่า ผิวพรรณผุดผ่องดังภาพวาด
ปากก็แยมยิ้มชวนมอง กิริยาท่าทางสง่างาม ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า-
นภาลัย, 2506, หน้า 1077)

พลางดูอิเหนากุเรบั้น

ผิวพรรณดังเทพเสชา

โอษฐ์พริ้มเหมือนจะยิ้มจำนรรจา

ท่วงทีกิริยาสง่าครัน

วงพักตร์ดั่งดวงบุหลันฉาย

ขนงเนตรขวาซ้ายก็คมสัน

สมเป็นโอรสพระทรงธรรม

ผู้วงศ์เทวีญเลิศไกร

ควรคู่พระราชบุตรี	ทั้งโลกไม่มีใครเปรียบได้
ตั้งแก้วแกมสุวรรณอันอำไพ	ดูไหนก็จำเริญญา
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ครั้นรุ่งอรุณทำวฤเบรกับอนุชาทั้งสาม พร้อมด้วยประโคมสุหรีได้ปรึกษาหารือและกล่าวชื่นชมอิเหนาว่า อิเหนานั้นมีฤทธานุภาพ อีกทั้งยังมีสตรีอันเป็นที่รักงดงามพร้อมด้วยรูปโฉมและยศศักดิ์มากมาย ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1079)

...

อันอิเหนากุเรป็นนั้นไซริ	ฤทธิไกรดั่งองค์พระสุริยฉาน
กรุกขัตริย์น้อยใหญ่ไม่ต้านทาน	เกรงเดชชัยชาญทุกนคร
แล้วมีอิสตรีที่รัก	ประไพพัศตร์เพียงเทพอัปสร
ประกอบด้วยยศศักดิ์เรื่องขจร	สถาพรเลิศล้ำธานี
แต่ละองค์ควรเป็นปิ่นสนม	ทุกกรมกำนัลสาวศรี
แต่จะตั้งประการใดดี	จึงจะมีเกียรติยศสืบไป
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ส่วนนครป็นจะราก็มีนั้นมีความอุดมสมบูรณ์พูนสุขของชาวเมือง ไพร่ฟ้าประชาชนมีความสุขกัน ผนตกต้องตามฤตุกาล ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1189)

บัดนั้น	ขุนดำรวจตุลไปทันเดนั้น
อันองค์พระอนุชาทรงธรรม์	เกษมสันต์เป็นสุขทุกทีวา
ผนก็ตกต้องตามฤตุกาล	ธัญญาหารมั่งคั่งทั้งมั่งสา
ราษฎรสุขเกษมเปรมปรา	จงทราบบาทาฝารุลี
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

2. นารีปราโมทย์ (บทเกี่ยว ใ้โลม) คือ การกล่าวข้อความแสดงความรักระหว่างชายหญิง การเกี่ยวพาราสี การพบกันในระยะแรก ๆ และในการใ้โลมปฏิโลม โดยเริ่มจากที่อิเหนาได้เสด็จไปยังเมืองหมันหยหาและได้พบกับนางจินตะหราที่เกิดหลงรักในตัวนางจินตะหรา

จึงพยายามเกี่ยวพาราสนาง ฝ่ายนางจินตะหราเองนั้นมีท่วงทีเขินอายยิ่งได้สบตาถึงระทวยชวย
เขิน จึงรีบกำหน้าเดินหนีไปอย่างรวดเร็ว ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย,
2506, หน้า 62)

เมื่อนั้น	ระเด่นจินตะหรามารศรี
ดำเนินเดินเคียงพระภูมี	ทำท่วงที่อายเอียงเมียงเมิน
แลสบหลบเนตรเชษฐา	กัลยาถึงระทวยชวยเขิน
ให้อตสูจิตคิดสะเทิ้น	พลางเดินก้มพักตร์ทักษิณไป
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

และเมื่ออิเหนาเห็นนางจินตะหราเดินห่างไปก็เอาพลุปาฎกตัวนาง จนนางสะดุ้งรีบเดิน
หนี อิเหนาก็แก่งเดินกระทบไหล่ นางอีก นางจินตะหราค้อนด้วยกิริยาอ่อนช้อย ทำให้อิเหนา
แทบจะวิ่งตามด้วยความรัก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า
63)

เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีศรีใส
เดินเคียงกัลยาคลาไคล	เห็นนางห่างไกลพระชนนี
จึงเอาพลุรอยกัศัตตององค์	โหมยงสะดุ้งเดินเมินหนี
พระรีบไปพลันทันเทวี	ภูมียิ้มพรายชายตา
เห็นนางเดินเมินเมียงเลียงหลบ	พระแก่งทำกระทบอังก์สา
นาสิกสูตรสสุคนธา	กัลยาเคืองค้อนงอนงาม
แต่เวียนวงทักษิณรอบพระศพ	จนจบถ้วนครบคำรบสาม
ให้อาลัยที่จะไกลนงราม	ด้วยความประดีพัทธ์พันทวี
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางจินตะหราเชื้อหาพระธาดูพระอัยกี อิเหนาก็แก่งเขี่ยบ้าง เห็นนางหยิบลงตรงไหนก็
หยิบลงตรงนั้น จนกระทั่งพระกรกระทบกัน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย,
2506, หน้า 65-66)

เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีศรีใส
เห็นนางหยิบลงที่แห่งใด	ภูวโนยหยิบลงที่ตรงนั้น

พระกรกระทบกรนางเทวี
แล้วแสสร้างทรงโคกกาจาบัลย์

ทำที่แยบคายคมสัน
มิให้สองประหม่นกินใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อนางจินตะหราวายเข้าไปใกล้ที่อิเหนาซ่อนตัวอยู่ จึงแกล้งสาคน้ำให้ถูกตัว ความว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 68)

เมื่อนั้น
แฝงใบบุษบงในคงคา
จึงยื่นกรซ่อนสอดไปสัมผัส
พระแกล้งแสสร้างสาควารี
ครั้นบาทหยันผันหน้ามาตรง
แล้วเก็บโกสุมปทุมมาลัย

พระโฉมยงวงศ์อัญมณี
เห็นกัลยามาใกล้ก็ได้ที่
นางสะบั้งสะบัดเปียงหนี
ให้ชลธิ์ถูกองค์นงคราญ
ก็ทำเป็นสียงค์สรลงสนาน
มาประทานบาทหยันกัลยา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ขณะที่อิเหนารำกระบี่นั้นก็ชำเลื่องดูนางจินตะหราไม่วางตา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 71-72)

...

แล้วพยักเรียกระเด่นดาหยันไป
ลูกขึ้นร้ายรำกิริยา
ประเท้ากำวกระหยับเยื้องย่าง
แลสบเนตรนางพลางยิ้มพราย

ต่างองค์บังคมไหว้ท้าวหมั้นหย้า
ทรงกระบี่เปื้อนขวากรีดกราย
ชำเลื่องนัยนาสอดสาย
แล้วประปรายปลายกระบี่ดีกัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ด้วยความรักใคร่ในตัวนางจินตะหรายิ่งนัก อิเหนาจึงได้เอาเล็บจากรักที่กลีบประหม่น
ผูกข้อความเป็นเพลงยาวด้วยความคิดถึงที่มีต่อนาง และเอาซาโปะแลกกับสไบของนาง ความ
ว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 87)

เมื่อนั้น
จึงหยิบมอลามาทันใด
เอานชาจรรีกกลีบประหม่น
แจ้งความตามซึ่งคะนึ่งน้อง

พระสุริย์วงศ์เทวอชฌมาลัย
ภูวไนยนิ่งนึกตรึกตรอง
ผูกพันเพลงยาวเคล้าคล่อง
เป็นทำนองครวญคร่ำรำพัน

แล้วเอาซ่าโบะห่อดอกไม้	ส่งให้วิเคนกิดาหยัน
อำมรงค์สองวงนอกนั้น	ให้พี่เลี้ยงสาวสวรรค์กัลยา
จงรับแหวนไว้พลางพลาง	เป็นค่าจ้างวานถวายบุหงา
อันซ่าโบะของเราเอามา	ขอเปลี่ยนผ้าบุริสไบพรต

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ข้อความที่อิเหนาสลักนั้นได้คร่ำครวญถึงความรักที่มีต่อนางจินตะหรา และก่อนจะจากกันนั้นได้ขอโบะของนางไว้ดูต่างหน้า ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 90)

ในลักษณะอักษรเสนาหา	ของพี่อาจารย์กليبปะหนัน
มาแจ้งความทราวม้วยวิไลวรรณ	ด้วยผูกพันพิศวาสไม่คลาดคลาย
แต่ทุกซ่ตรอมจนพอมคิดร้าง	เจ้าไม่เห็นบ้างหรือโฉมฉาย
ถึงจะม้วยชีวันอันตรราย	ก็ไม่หมายว่าจะคืนพารา
นี่เมื่อชะรอยกรรมได้ทำให้	จะจำไกลพุ่มพวงดวงยิหวา
มิรู้ที่จะแข็งขัดพระบัญชา	จะขอลาโฉมยงอยู่จงดี
ซ่าโบะจะขอเปลี่ยนสไบนาง	ไปชมพลางต่างพักตร์ยาหยี
กับทั้งชานสลาจงปราณี	เหมือนช่วยชูชีวีของพี่ไว้
ถึงกลับไปก็ไม่อยู่ซ่า	จะคืนมาชมชิดพิสมัย
จงเป็นมิตรไมตรีแต่นี้ไป	ดังได้ตุนาหงันกันมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

อิเหนาเห็นดังนั้นสุดแสนทรธา แยมี่ยมและมองดูนางพร้อมกับเอ่ยให้นางขึ้นมานั่งบนแท่น พร้อมกับพรวดเพื่อความรักที่มีต่อนาง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 179)

เมื่อนั้น	พระสุริย์วงศ์เทวัญทรธา
ยิ้มพลางชายเนตรดูกัลยา	พลางมีวาจาตรัสไป
เชิญเจ้าขึ้นมานบนแท่นนี้	เป็นเพื่อนพี่พูดจาปราศรัย
แขกมาหาน้องถึงห้องใน	น้อยหรือนิ่งได้ไม่ทักทาย
เสียแรงพี่จงจิตพิศวาส	เป็นนิจไม่ขาดที่มาดหมาย

ถึงชีวันบรรลัยไม่เสียดาย	ผู้ตายจะอยู่เป็นคู่เกล้า
ว่าแล้วลวดทองคล้องนั่งใกล้	ลูบไล้เสียมโลมโฉมเฉลา
ถอยหนีพี่โยนระนงเยาว์	พระเพลาทับเพลานางไว้
จงผินมาพาที่ด้วยพี่บ้าง	จะสะเทินเห็นห่างไปข้างไหน
พระกุมกรักลยาคลาไคล	ขึ้นไปบนที่แท่นทอง
นั่งแอบแนบนางพลางตรัส	เจ้าเคียงชดพี่โยมิให้ต้อง
ความรักอุตุส่ำห่มหาน้อง	นวลละของจงได้ปราณี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายอิเหนาเองนั้นไม่ถึงกับจู้จิมข่มเหง กลับใช้วาจาอันหวานซึ่ง พุดจาหวานล้อมนางจินตะหราให้เห็นในความรักที่มีต่อนาง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 179-180)

น้องเอ๋ยน้องรัก	นวลละของผ่องพักตร์เพียงไข
งามองค์ทรงลักษณะวิไล	พิศโฉนสารพันเป็นขวัญตา
พี่หวังจะฝังฝากไมตรีจิต	รักร่วมสนิทเสน่หา
ควรหรือดวงฤทัยไม่เมตตา	แต่จะตอบวากาก็ไม่มี
ช่างผินผันหันหลังไม่แลดู	โฉมตรูชดใจสิ่งไรพี่
เชิญข่ม่ายชายตามาข้างนี้	จะสะบัดเปื้อนหนิพี่ยาโย
จะเล่าให้เจ้าฟังแต่หลังมา	พี่ทุกข์แทบเลือดตาจะหลังไหล
เพราะหวังชมสมสวาททราวม้วย	สู้เอาชีวลัยมาแลกรัก
ควรฤไม่เยื้อนช่างเชื่อนเฉย	ไม่เห็นเลยพี่วิตกเพียงอกหัก
อยู่หน่วยอย่าชวนพี่ยานัก	เสียดายเล็บน้องรักจะหักไป
ถึงเจ้าจะเอากริขที่พี่เหน็บ	แทงเข้าจักเจ็บก็หาไม่
ด้วยความรักร้อนรึ้งจริงใจ	ตั้งไฟกองกลุ้มสุ่มกาย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายอิเหนาตั้งนางจินตะหราเข้ามานั่งบนตัก ลูบคลำนางพลางกระซิบฝากรักนางอยู่ไปมา จนในที่สุดนางจินตะหราต้องยอมพ่ายแพ้ใจตัวเอง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 183)

ดวงเอยดวงยิวา	อยู่หน้าอย่าหักมือพี
รักนางจึงทำอย่างนี้	มารศรีควรภามาถือใจ
ก่นแต่โกรธซึ่งซึ่งขัด	จะสะบั้งสะบัดไปถึงไหน
เมื่อได้แนบเนื้อแนมใน	จะหยุดยั้งซึ่งใจกัลยา
ไม่เห็นทุกซั้วที่วิตกเพียงอกหัก	แสนรักสุดรักนี้หนักหนา
แต่ร่อนรุ่มกลุ่มกลัดอยู่อุตรา	พึงพบทิพสุธาอย่าใจ
แม่นมิสมดังจิตที่คิดปอง	จะออกจากห้องทองนั้นหาไม่
ว่าพลางอุ้มองค์อรทัย	ขึ้นไว้เหนือตักสะพักชม
อิงแอบแนบชิดเซยพักตร์	แรงรักร่วมห้องสองสม
กรกอดสอดเกี่ยวเกลียวกลม	ประคองเคียงบรรทมประทับกาย
อัศจรรย์บันดาลไหวหวาด	อลณีกัมปนาทคะนองสาย
เปรี้ยวเปรี้ยวเสียงสนั่นแลบพราย	พระพิรุณโปรยปรายอายละออง
พกาแก้วโกสุมภ์ประทุมมาลัย	ก็เบ่งบานรับแสงสุริย์ส่อง
แมลงภู่ผึ้งภูมรินทอง	ร่อนร้องเซยรสสุมาลี
สองกษัตริย์เกษมสันต์หรรษา	ดังได้ผ่านเมืองฟ้าราศี
สมหวังดังถวิลยินดี	อยู่ในที่แท่นที่ไสยา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

อิเหนาได้สำเร็จเสร็จสมแล้วก็เซยชมสวาทนางจนรุ่งสว่าง ได้ยินเสียงไก่ขันแว่วมาแต่ไกล พระองค์ก็ยังสวมกอดนาง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 184-185)

เมื่อนั้น	พระทรงโฉมประโลมเสนาหา
เซยชมสมสวาทวนิดา	จนเวลาจนวนรุ่งระวีวรรณ
ไก่ขันกระชั้นเสียงก้อง	พระสวมสอดกอดน้องแล้วรับขวัญ
พิศพักตร์วนิดายิ่งจาบัลย์	ทรงธรรมสะท้อนถอนใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พอพลบค่ำอิเหนาก็ได้เสด็จไปยังพระตำหนักนางจินตะหราแล้วนั่งแนบแอบชิดนาง มิได้คลาดคลา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 189)

ครั้นถึงจึงขึ้นบนแท่นทอง	นั่งแอบแนบน้องเสนาหา
ที่เลี้ยงสาวศรีมีอัชฌา	สะกิดกันวันทาแล้วออกไป
พระเชษฐาขึ้นเรือนวังเทืองจิต	แย้มสรวลชวนชิตพิสมัย
คลั่งเคล้าเฝ้าชมภิรมย์ใจ	มิได้คลาดคลาสักนาที

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ต่างร่วมภิรมย์สมสวาทหมอบเคียงด้วยกันพร้อมกันหยอกเฝ้าด้วยความสุขสมอยู่
ตลอดเวลา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 190)

เมื่อนั้น	ระเด่นจินตะหรามารศรี
ร่วมภิรมย์สมสวาทเปรมปรีดิ์	ด้วยระเด่นมนตรีพี่ยา
หมอบเมียงเคียงองค์พระทรงเดช	ชำเลื่องเนตรรับเนตรพระเชษฐา
ชลักรงอนงามกิริยา	จำนรรจาแย้มยิ้มพริ้มเพรา
พระจุมพิตชิตเซยปรางทอง	พลางประคองเกล้าโลมโฉมเฉลา
กัลยาหยิกตีที่พระเพลา	หยอกเฝ้าแย้มสรวลชวนสำราญ
เพลิดเพลินจำเริญใจไหลหลง	ต่างจำนงจงรักสม์ครสมาน
อิงแอบแนบข้างพลางอยู่งาน	เขาวมาลย์บำเรอทุกเวลา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

อิเหนาเฝ้าเข้าหยอกกับนางจินตะหรา เฝ้าเคล้าคลั่งเซยชมสวาทอย่างเกษมสันต์
ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 193)

เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีสูงส่ง
สถิตที่แท่นสุวรรณบรรจง	ด้วยองค์วินิตาดวงจันทร์
แต่เคล้าเฝ้าชมสมสวาท	ภูวนาถปรีดิ์เปรมเกษมสันต์
จุมพิตชิตเซยปรางสุวรรณ	รับขวัญกัลยาแล้วพาที

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายนางจินตะหราก็ไม่ว่ากระไร อิเหนาก็ตระกองกรประทับขวัญสรวลสันต์เจรจาจนค้ำ
ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 194)

เมื่อนั้น	พระสุริยวงศ์เทวีอุหรธา
ยิ้มพลางทางมีวาจา	ช่างเหน็บแนมเก็บว่าสารพัน

ตรัสพลางเซยปรางบังอร

ตระกองกรกอดประทับรับขวัญ

ลัพยอกแยมสรवलสำรวจกัน

พอดะวันเย็นย่ำค่ำลง

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่ออิเหนาเสด็จมายังตำหนักของนางมาหยารัศมี บรรดาพี่เลี้ยงได้จุดเทียนเข้าไป พอเห็นว่า เป็นอิเหนา นางพี่เลี้ยงก็พากันออกจากห้องทันที จากนั้นอิเหนาก็ยิ้มแยมแจ่มใสพลาง พุดจาปราศรัยด้วยถ้อยคำอันหวานซึ่ง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 196)

เมื่อนั้น

จึงตรัสว่าแก้วตาใจ

ลิเรียกให้จุดไฟเข้ามา

เหตุไฉนจึงไม่เวยพักตร์

ตรัสพลางทางถดเข้าชิด

พระย้อยยุดคุดชายสไปไว้

ที่อุตสาห์มาหาถึงในห้อง

แต่จะทักสักคำก็ไม่มี

พระโหมยงยิ้มแยมแจ่มใส

จะอายเหนียมพิโยชน้องรัก

หวังจะดูพियाให้ประจักษ์

นงลักษณ์ก้มหน้าเสียวว่าไร

จะเอียงอายเบี่ยงบิดไปข้างไหน

นางปัดกรค้อนให้ไม่พาที

ควรภานี้มน้องช่างเมินหนี

มารศรีเคืองแค้นด้วยข้อไร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หรือตอนที่ยอิเหนาใช้ถ้อยคำอันอ่อนหวานหวานล้อมนางมาหยารัศมี จนนางยอมใจอ่อน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 197)

สุดเอ๋ยสุดสวาท

จะรังเกียจเดียดฉันท์กันไย

ที่ฤจะให้เป็นเช่นนั้น

ถ้อยย่ำคำมันจะสัตย์ญา

ที่มีได้ดูหมิ่นถิ่นแคลนเจ้า

จะเลี้ยงน้องครองรักร่วมชีวิ

ไหนไหนก็เมียมเหมือนกัน

ว่าพลางเซยปรางอรไท

ช่างฉลาดเจรจาไม่หาได้

เหมือนหนึ่งทราวม้วยไม่เมตตา

อย่าสำคัญแคลงจิตขนิษฐา

ที่ชื่อนางจินตะหราวาทิ

โหมเผลาจงเชื่อคำพี่

ให้ประนีประนอมพร้อมใจ

จะลำเอียงอาชรรรมอย่าสงสัย

ลูบไล้โลมเล้าเคล้าคสัง

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ว่าแล้วอิเหนาก็อุ้มนางขึ้นวางตัก พร้อมกับจุมพิตด้วยความรักยิ่ง ความว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 198)

แสนเอยแสนเฉลียว	จะบายเปียงเลียงเลี้ยวไปถึงไหน
ความจริงทุกสิ่งไม่ใ้ไค้	ว่าโยอย่างนั้นนะเทวี
พี่ให้สัตย์สัญญาประสาชื้อ	ควรฤนึ่งเนื้อไม่เชื้อพี่
ยังขึ้นขัดอ้อมขาไม่ปราณี	ซักข้าพาที่พี่รีพี่โร
เสี้ยแรงมาหาเจ้าลิเฝ้าข้าบ	อรามรักจักกลับกระไรได้
ถึงจะหยิกจะตีก็มิไป	จะอยู่ให้เห็นจริงของพี่ยา
ว่าพลางอุ้มนางขึ้นใส่ตัก	เซยพักตร์จุมพิตขนิษฐา
สัมผัสพวงพุ่มประทุมมา	วิญญาต์าวดินแดนยัน
เอนแอบแนบองค์บังอร	ตระกองกรกอดประทับรับขวัญ
เกลียวกลมสมสนิทติดพัน	อยู่บนแท่นสุวรรณพรณราย
อัศจรรย์บันดาลเป็นฝอยฝน	ดวงอุบลขึ้นแซมแยมขยาย
ที่หอมูกลิบกล้าก็จำกลาย	คลี่ระบายบานเป่งรับแสงจันทร์
ภุมรินบินร้องเร่ร้อน	แซกใช้เกสรโกสุมภ์สุวรรณต์
สองสมสอดคล้องทำนองกัน	เกษมสันต์หรรษาในราตรี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางมาหารัศมีได้ร่วมภิรมย์สมสวาทกับอิเหนาครั้งแรกเริ่มรู้รักก็รักใคร่ในตัวอิเหนา
เป็นหนักหนา คอยหมอบเคียงข้างไม่ยอมห่างไปไหน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
หล้านภาลัย, 2506, หน้า 198-199)

เมื่อนั้น	นวลนางมาหารัศมี
ร่วมภิรมย์สมสวาทเปรมปรีดี	ด้วยระเด่นมนตรีสุริยวงศ์
แรกรู้รักประจักษ์ใจ	แสนสนิทพิสมัยไหลหลง
หมอบเมียงเคียงข้างไม่ห่างองค์	โคมยงแยมพรายชายชวน
พระจุมพิตชิดเซยสัมผัสต้อง	นางบัตป้องผลักพลิกแล้วหยิกชวน
หักนิ้วพระหัตถ์ห้ามงามกระบวน	เริงระริกซึกสรรวลสำราญใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จากนั้นอิเหนาก็ได้เสด็จไปหานางสการะวาตีที่ตำหนัก อิเหนาจึงเล่าโลมด้วยวาจาที่หวานซึ่งอีกเช่นกัน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 201)

เมื่อนั้น	นางสการะวาตีเสนาหา
บังคมแล้วเลื่อนองค์ลงมา	กัลยาสะเทินเมินพักตร์
เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีมีศักดิ์
จึงตรัสว่าโฉมยงนงลักษณ์	ช่างฝันหันพักตร์ไม่ทักทาย
เสียแรงมาห่านองถึงห้องใน	เพราะจงใจผูกพันมั่นหมาย
เชิญมานั่งบนที่ด้วยพี่ชาย	จะสะเทินเขินอายกันว่าไร
ตรัสพลางอุ่มนางขึ้นแท่นทอง	ค่อยประคองเซยชิดพิสมัย
ตระกองกรเลียมลอดสอดไว้	อรไทพลักพลิกหยิกตี
อนิจจาโฉมเฉลาเยาวลักษณ์	ก่นแต่ค้อนควักผลักมือหนี
ไม่เห็นฤรักเจ้าเท่าชีวิต	สาวน้อยถอยหนีพี่ยาโย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

อิเหนายังได้ฟังก็ยิ่งพูดจาเล่าโลมด้วยถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน จนนางสการะวาตีใจอ่อน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 203)

เจ้าเอ๋ยเจ้าพี่	ว่าโยอย่างนี้ขนิษฐา
อันความที่พี่รักกัลยา	ยิ่งกว่าดวงเนตรดวงใจ
จะถนอมเนื้ออ่อนวลสงวนน้อง	มิให้ช้องเคืองขัดอัชฌาสัย
เมื่อมิเชื่อโฉมตรูคอยดูไป	พี่มิให้เสียสัตย์ซึ่งสัญญา
ถ้าแม้มีใครหมิ่นถิ่นแคลน	ให้เจ็บใจได้แค้นจึงค่อยว่า
ถึงมาหยารัศมีศรีโสภา	พี่ก็ได้ปรึกษาหาหรือ
เขาก็ยินยอมพร้อมใจ	เจ้าจะขึ้นขัดไปจะได้ฤ
ว่าพลางฉวยฉุดยุดยื้อ	น้องรักผลักมือพี่เสียโย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายอิเหนาใช้วาจาภาษารักหวานล้อมนางต่อไป จนในที่สุดนางยอมร่วมภิรมย์สมสวาทอย่างเกษมสันต์จนถึงรุ่งสาง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 202-203)

ทราชมเหยทราชมเชย	ไม่เอ็นดูบ้างเลยนางสาวสวรรค์
เมื่อความรักร้อนใจตั้งไฟกำลัปี	จะให้กลิ่นให้ทนกลใด
เจ้าจะห้ามความอื่นไม่ขึ้นขัด	อันจะห้ามปฏิพัทธ์นี้ไม่ได้
ว่าพลางเซยปรางอรไท	ดูบไล้โลมน้องประคองเคียง
บันดาลอัศจรรย์หวั่นหวาด	กัมปนาทนี่นั่นสนั่นเสียง
อสนี่คะนองกำองสำเนียง	เปรี้ยงเปรี้ยงปลาบแปลบแวบวับ
เมฆหมอกตระหลบกลบกลุ่ม	มัวมลมีดคลุมชุ่มอับ
บดบังดาวเดือนเลื่อนลับ	เป็นพยุพยับโทยมบน
โกสุมภ์เสาวรสิทธิ์สดชื่น	ชุ่มชื่นถูกต้องละของฝน
สองกษัตริย์เกษมสานต์บานกมล	อยู่บนแท่นทองรูจี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายอิเหนาเสวยสุขกับสามนาง พิศโฉมนางจินตะหราวาทิแล้วก็ตระกองกอดไว้บนตัก พิศโฉมมาหยารัศมีก็ฉุดมือให้มานั่งใกล้ ครั้นหันมาพิศโฉมสการะวาทิก็ตั้งงามยิ่งนัก ทั้งสามนาง เป็นที่รักดังดวงใจ ฝ่ายเคล้าคลึงอยู่มีคลาดคลา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 215)

...

พระชมชิตพิศโฉมจินตะหราวา	กรตระกองกัลยาไว้กับตัก
โลมลูบปฤษฎางค์พลางเซยพัคตร์	นางค้อนควักผลักใสในทำนอง
แล้วฉุดมือมาหยารัศมี	มานั่งนี่นงเยาว์ช่วยเกาখনอง
ทำเอนอิงพิงทับประทุมทอง	นางเบี่ยงปิดปิดประคองป้องกัน
พระตรัสชวนโฉมยงทรงต่อแต่ม	อ้อมแอ้มเข้ายวนสรवलันต์
ต่างองค์ลงไฟเป็นเชิงชั้น	งอนจริตปิดผันพาที
ภูธรประทานชานชาลา	ให้โฉมงามสามสุตามารศรี
นางหมอบกราบอยู่งานพัชนี	ท่อยที่พิศวาสไม่คลาดคลา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ทั้งสี่องค์เดินเที่ยวชมสวนอุทยานต่างหยอกเย้ากันอย่างเบิกบานสำราญใจ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 220)

...

สามองค์จงมาให้ใกล้พี่	ชวนชื่นชมพรรณบุปผา
พระเก็บสาวหยุดยืนให้กัถยา	เอารสนาสาเป็นกลใน
อนิจจาแนบเนื้อไม่เชื่อจิต	จะอายเอียงเบี่ยงบิดไปข้างไหน
พระกุมกรกระชั้นชิดติดตามไป	เลี้ยวไล่ไขว่คว้าสามนารี
กุมกรจินตะหราวาทะเยียว	ลดเลี้ยวไปในสวนศรี
ลัพยอกหยอกหยิกชีกชี้	ท่อยที่บันเทิงปรีดา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จากนั้นพากันลงเล่นน้ำในลำธาร ต่างหยอกเย้ากันอย่างเป็นสุขสำราญเบิกบานใจ
หาผู้ใดเปรียบมิได้ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 221)

สรลงสนานสำราญในสระศรี	วารीलิกซึ่งเย็นใส
พระสาดน้ำหยอกสามทราวม้วย	นางแฝงพักตร์บังใบประทุมมาลัย
แล้วโฉมยงทรงเก็บโกสุมภ์	ว่ายกระทุมธรรมาฉำฉาน
พระเด็ดดอกบุษบาทั้งนงคราญ	เขาวมาลัยป้องปิดไปมา
เฝ้าเห็บแหมมแกมกลปนไป	ฉวยฉุดชายสไบจินตะหราว
ตระหลบหลังเลี้ยวไล่ไขว่คว้า	กุมกรสการะวาตี
แล้วหลีกถลัดสกัดกั้นกลาง	นวลนางมาหยารัศมี
สามนางพลางผลักภูมิ	หยิกตีทำกระบวนให้ยวนใจ
เหล่าฝูงนางสุรางค์นางกำนัล	บ้างชวนกันซ่อนเร้นเล่นไล่
บ้างเที่ยวถอนบัวเพื่อนเกลื่อนไป	สำราญใจทุกหน้านารี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ต่อไปนี้เป็นบทประพันธ์ที่อิเหนาได้แสดงความรักรักความอาลัยต่อสามนางก่อนที่จะจาก
นางไปยังเมืองดาหา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 310-311)

ครั้นถึงห้องทองรจนา	พระกุมกรจินตะหราวารศรี
ขึ้นบนแท่นรัตนรุจี	ภูมิสวมสอดกอดประคอง
หยอกเย้าเคล้ำดวงบุษบง	โฉมยงยึดพระหัตถ์ปิดป้อง
พระจุมพิตชิดเซยปรางทอง	นวลละอองค้อนคมนัยนา

รสรักหนักจิตพิศวง	สองทรงโคกสังเสนหา
พลางภิรมย์สมสนิททรา	อยู่บนแท่นไถยาพรายพรรณ
เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีเรื่องศรี
บรรทมเหนือแท่นรัตนรุจี	ด้วยจินตะทราวาตีกำลยา
ประคองเซยชื่นชมสมสวาท	แล้วทุกข์ที่จะนิราศเสนหา
แต่เวียนลี้ทรามวัยอาลาสัย	จนสุริยาเยี่ยมยอดคุณันธร
ไก่อ้นกระชั้นเสียงอยู่แจ้วแจ้ว	ฟังแว่วหวนใจจะไกลสมร
พิศพิศตรวินิตาอิงอวารณ	พลางสะท้อนถอนจิตจาบัลย์
อุ้มองค์นงลักษณ์ใส่ตักไว้	ลูบไล้โลมนางพลางรับขวัญ
จำเป็นจำพรากจากกัน	สาวสวรรค์ค่อยอยู่สวัสดิ
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พอเดินทางมายังถ้ำทองที่ทรงตระเตรียมไว้ อิเหนาเข้าอุ้มนางบุษบาหลงจากหลังม้า พร้อมกับอุ้มนางเข้าไปในถ้ำแล้ววางนางลงเหนือแท่นทอง พลางพูดจาปลอบโยนและเล่าโลมด้วยภาษารัก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 513)

วางองค์ลงเหนือแท่นทอง	ค่อยประคองรับขวัญด้วยหรรษา
พระนั่งชิตพิศพิศตรวินิตา	ตั้งจันทราทรงกลดหมตราตี
โฉมยงอย่าทรงกรรแสงคล้าย	ผิวพรรณพักตร์ผ่องจะหมองศรี
เซ็ดชลน่านางพลางพาที	จะผินผันหันหนีพียาโย
เนตรน้องต้องตาเป็นนารัก	เสียดายนักจะซ้ำเพราะรำไห้
เนื่อน้องนวลละของอำไพ	จะหม่นไหม้เสียดศรีโสภา
น้องเอ๋ยน้องรัก	งามขนวงพักตร์ดั่งเลขา
ที่ตั้งจิตคิดจะฝากชีวา	กำลยาควรฤมาถือใจ
เจ้าหยิกข่วนพี่ล้วนแต่รอยเล็บ	ความรักจักเจ็บก็หาไม่
เสียดายเล็บของน้องสงวนไว้	จะหักไปเสียเปล่าไม่เข้าการ
อนิจจารักเจ้าแต่เฝ้าปลอบ	ก็ไม่ตอบพจนาวาขาน
ก่นแต่กรรแสงให้อาลัยลาน	จะคิดอ่านผ่อนปรนก็จนใจ

แม่นพูดจาว่ากล่าวโดยดี

เป็นโรมีมิให้ชัต์อัชฌาฬย

พีจะพาโหมงามทรามวัย

กลับไปส่งเสียยังพารา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

อิเหนาก็ไม่ยอมพ่ายแพ้พยายามพูดจาหวานล้อมด้วยเล่ห์ลื่นของความเป็นชายอย่างไม่
ลดละ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 515-516)

ดวงเอยดวงสมร

ลื่นลมคมก่อนว่าขาน

พีมิให้แก้วดาวยุพาพาล

ได้ความอัประมาณเหมือนวาจา

อันนางจินตะหราวาดี

ใช้พีมุ่งมาดปรารถนา

หากเขาก่อนก่อนหย่อนมา

ใจพีพาลากังวโยไป

ปลอบโลมเล่นแต่เช่นชู้

มิได้เลียงเป็นคู่พิศมัย

อันตัวพีกับเจ้าก็เข้าใจ

ตุนาหงันกันไว้แต่เยาว์มา

ถึงจะมีเมียงก่อนลักนักร้อย

ก็เป็นน้อยแกยอดเสนาหา

ตามจารีตสุริยวงศ์พงศ์เทวา

โดยได้สัญญาว่ากัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

อิเหนาจึงกล่าวตอบด้วยถ้อยคำที่เปี่ยมด้วยความรักในตัวเองยิ่งกว่านางใด ความว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 516)

ดวงเอยดวงยิวหา

ใช้จะซังฉันทามารศรี

สู้หาญหักเพราะรักเทวี

ยากที่จะหยิบอย่างมาอ้างอิง

แม่นแหะทรวงดวงจิตที่ออกให้

จะประจักษ์แจ้งใจเจ้าทุกสิ่ง

อันโทษแต่หลังนั้นผิดจริง

พีขอวิงวอนขออภัย

เจ้าก็ไม่เมตตาปราณี

อันชีวิตพีจะคงอย่าสงสัย

เดิมที่ได้ออกกวาจาไว้

แม้มิได้ไม่อยู่ไยดี

ที่นี้สุดสิ้นวาสนา

ชะรอยกรรมเวรราชของพี

จะได้เห็นหน้ากันแต่วันนี้

ค่อยอยู่จงดีจะขอลา

เจ้าอย่ากินแค้นแค้นจิต

ว่าจะคิดคืนหลังยังหมั่นหยา

มิให้เสียคำมั่นสัญญา

จะสู้ตายในพนาลี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

บรรดาพี่เลี้ยงนางบุษบาต่างก็ช่วยปลอบโยนนางให้คลายทุกข์ จนในที่สุคนางก็เห็นด้วยกับพี่เลี้ยง ส่วนอิเหนาก็ได้เข้าไปปลอบโยนนาง นางจะลูกหนีแต่ถูกอิเหนาคว่าอุ้มนั่งตักไว้ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 521-522)

พระเสด็จนั่งแนบแอบน้อง	พิศพักตร์นวลละอองฟ่องใส
ทั้งสองพี่เลี้ยงอรไท	บังคมไหว้แล้วลามาทันที
เมื่อนั้น	ระเด่นบุษบา มารศรี
เห็นสองพี่เลี้ยงจรลี	เทวีจะตามจรจรลี
พระพี่ยาโอบอุ้มองค์ไว้	นางตระหนกตกใจไหวหวั่น
หยิกช่วยผลักใส่ป้องกัน	แล้วรำโคกคัลย์โคกา
เมื่อนั้น	พระสุริยวงศ์เทวีอุณัลัญญา
ปลอบนางพลางเข็ดชลนา	อนิจจาผลักมือพี่เสียโย
ก่อนแต่ตรวจคร่ำกำสรด	จะโคกคัลย์รันทตไปถึงไหน
ฝ่ายพี่นี้จำนงจงใจ	หวังจะใคร่ฝากชีพชีวี
ข้างพระน้องสิจ้องเคื่องนักร	หาญหักไม้ไว้เหือโยพี่
จะแค้นขึ้นฤทัยโยมี	ค่อยอยู่จงดีจะลาไป
แม่นเจ้าจะคืนหลังยังนิเวศน์	จงสังเกตุทีศนี้ซึ่งชี้ให้
พี่จะสู้ชอกซอนสัจจรไพร	เที่ยวไปกว่าชีวิตจะวายปราณ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

อิเหนาเห็นได้โอกาสจึงขยับเข้าหานางพร้อมกับจួយจุดชายส์ไปไขว่คว้าอย่างไม่ลดละพร้อมกับพรวดเพื่อกับนาง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 525)

นางเอยงลักษณ์	ไม่ประจักษ์ในความเสนหา
ช่างถ่อมถ้อยน้อยฤกัลยา	ไม่ควรเจ้าจะเอามาพาที่
พี่หวังจะฝังฝากไม้ตรีจิต	กว่าชีวิตจะวายไม่หน่ายหนี
อันนางใดพี่ไม่ไยดี	มารศรีตกไหนไม่ไกลกัน
ว่าพลางพระทางหยอกเฝ้า	ต้องเต้าสุมณฑาสวรรค์
จุมพิตชิตเขยปรางสุวรรณ	แสนกระสันปั่นป่วนฤทัย

อย่าสะบั้งสะบักขัดเคืองพี่

จะหยิกตีก็ตามอัชฌาสัย

จะสู้ทนให้ทำจนหน้าใจ

แต่โฉมยงจงได้เอ็นดู

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ในที่สุดอิเหนาก็ได้นางบุษบาสมความปรารถนาของตน พร้อมกับกล่าวปลอบโยนนางด้วยความรัก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 526-527)

ขวัญเฮยขวัญตา

อนิจจาใจจริงทุกสิ่งสม

ไม่ลวงล่อโลมเลี่ยมให้เกรียมตรม

อย่าปรารมภ์หุทัยเทวี

ซึ่งทหารหาญหักเพราะรักใคร่

จนได้ถูกถือถึงมือพี่

พี่จะสมปรารถนาครานี้

สุดที่จะเงือตงคอดใจ

ถึงชีวิตจะเจียนจากร่าง

จะอิงแอบแนบนางให้ได้

ว่าพลางโอบอุ้มอรไท

ขึ้นไว้เหนือนัยนักระพิกขม

เอ็นองค์ลงแอบแนบน้อง

เชยปรางพลางประคองสองสม

คลังเกล้าเข้ายวนสำรวลรมย์

เกลียวกลมสมสวาทไม่คลาดคลาย

กรกอดประทับแล้วรับขวัญ

อย่าตระหนกอกสันนะโฉมฉาย

ฤดีดาลชานจับเนตรพราย

ดังสายสุนิวาปปลาบตา

ฟ้าลั่นครื้นครื้นคำรนเสียง

ก้องสนั่นสำเนียงในเวหา

ขอุ้มคลุ้มดวงพระสุรียา

เมฆลาล้อแก้วแววเวียน

รามสูรขว้างขวานทะยานไล่

ว่องไวเสียวลัดจวดเฉวียน

หมายมิ่งชิงช่วงดวงวิเชียร

หันเหียนเวียนวิ่งเป็นสิงครี

พระพิรุณร่วงโรยไปรยต้อง

มณฑาทองทิพรสสดศรี

ขยายแยมพกาสูมาลี

ภุมรีภิรมย์ชมชิด

สององค์ปรีดีเปรมเกษมสันต์

ดังได้เสวยสวรรคตชั้นดุสิต

ต่างแสนเสนหากว่าชีวิต

สมคิดเพลิงเพลินเจริญใจ

เมื่อนั้น

บุษบาเยาววยอดพิสมัย

ร่วมรมย์สมสุขด้วยภูวนัย

นางมิได้นิราศคลาดคลา

แต่ฝ้าเกล้าแนบแอบองค์

พระสุรียวงค์ทรงเดชเชษฐา

แยมพรายชายชำเลื่องหางตา

ชลิกรบือนสลาไอชาชวน

ต่างเขื่อนมธุรสพจนารถ   ตรัสประภาษเปรมปรีติเกษมสรวล
 บังคมทูลความงามกระบวน   แสนสำรวลรื่นเริงบันเทิงใจ
 พระโอบอุ้มจุมพิตภิรมย์รัก   นางพลิกผลักกันกรแล้วค้อนให้
 สองสมานสำราญเหตุภัย   ที่ในถ้ำทองรูจี
 (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

อิเหนาอยู่ในถ้ำทองครองสุขกับนางบุษบาแสนเสนาหา ต่างสุขเกษมสำราญทุกคืนวัน
 ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 532)

เมื่อนั้น   พระสุริยวงศ์เทวอันสูงส่ง
 เนาในถ้ำสุวรรณบรรจง   กับโฉมยงนงนุชบุษบา
 แสนกระสันบันเทิงเริงจิต   ถ้อยที่ถ้อยคิดเสนาหา
 แต่คสังเคลาเฝ้าชมภิรมยา   ไม่นิราศคลาดคลาลักนาที่
 เอนองค์อิงแอบแนบนาง   แนบปรางปรีดีเปรมเกษมศรี
 เชยทรวงดวงประทุมมาลี   นางทำทิงามงอนค้อนคม
 พระแย้มยิ้มพริ้มเพราเฝ้าหยอก   สัพยอกยียวนสรวลสม
 พักตร์เจ้าศรัทธาสอดอดบรรทม   พี่จะกล่อมเอวกลมให้นิทรา
 พี่ปรารมภ์ตรมตรอมเหตุภัย   กลัวเกลือกจะไม่เหมือนหมาย
 บวงสรวงเทพเจ้าทุกพราราย   ให้ซึกโฉมฉายมาเซยชิด
 เป็นบุพเพนิวาสานอง   จึงได้น้องมาภิรมย์สมสนิท
 พलगล่อมถนอมนวลชวนชิด   จนนิทราหลับไป เอย
 (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

บันหยิกลับมายังพลับพลา แฝงม่านเห็นนางกันจะหนากับน้องสาวนั่งเล่นหยอกล้อกัน
 อยู่จึงค่อยย่องเข้าไป เขามีมือซ้ายเท้าลงที่ตักนาง ส่วนมือขวานั้นกอดน้องสาวเอาไว้ ความว่า
 (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 586)

พระหยุดแฝงม่านทองมองเห็น   โฉมยงองค์ระเด่นกันจะหนา
 กับพระน้องนั่งเล่นเจรจา   สรวลสันต์หรรษาทั้งสององค์
 ให้กระสันรัญจวนป่วนจิต   ยิ่งคิดพิสมัยไหลหลง
 จึงค่อยย่องเข้าไปด้วยใจจง   พระหัตถ์ซ้ายเท้าลงที่ตักนาง

พระหัตถ์ชวาคว่ากอดเกนหลง	โหมฉายอายองค์อางขวาง
พระแยมี่มหยอกน้องประคองคาง	ชำเลื่องแลดูนางเทวี
บัดนั้น	ระเด่นกันจะหนามารศรี
ขวยเขินสะเทินใจในที่	ก็ปลักนางถอยหนีเสียทันใด
ป็นหยีทับเพลานงเยาว์อยู่	เป็นครู่จึงเคลื่อนเขยื้อนได้
อัญชสีแล้วลาดลาไคล	พระจับชายสไบไว้ทัน
ให้งามจิตคิดเกรงพระโหมยง	ฉุดกรเกนหลงเข้ามาทัน
พระกลับอุ้มใส่ตักนางปลักปลัน	หวาดหวั่นหฤทัยไปมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ครั้นถึงเวลาค่ำป็นหยีจึงย่องเข้ามาในห้องของนางกันจะหนา ลดองค์ลงนั่งแนบชิด พร้อมกับกล่าวด้วยถ้อยคำอันอ่อนหวาน นางกันจะหนามีท่าทีเอียงอาย จนในที่สุดทั้งสองก็ได้ร่วมภิรมย์สมสวาทอย่างสุขเกษมเปรมปรีดี ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 587-589)

เมื่อนั้น	ป็นหยียั้งคิดพิศวง
จึงย่างย่องเข้าห้องบรรจง	บาหยันกราบลงแล้วออกไป
ลดองค์ลงนั่งแนบนาง	อ้อมพลาททางกล่าวปราศรัย
โหมเฉลาเยาวยอดยาใจ	เป็นไรจึงไศกาจาบัลย์
จงหักห้ามความโศกเสียก่อน	บังอรอย่างรังเกียจเดียดฉันท์
พักตร์น้องผ่องเพียงดวงจันทร์	ผิวพรรณจะเศร้าฟ้าเสียตาย
ชะรอยว่าบุพเพนิวาสา	จึงได้มาเล่าโสมโหมฉาย
จะเป็นเพื่อนพิศวาสไม่คลาดคลาย	จะเบี่ยงปิดคิดอายพิยาโย

เมื่อนั้น	ระเด่นกันจะหนาศรีใส
ได้ฟังภิปรายละอายใจ	อรไทไม่ตอบวาที
แต่สะบั้งสะบัดปิดกร	คมค้อนเมียงชม้อยถอยหนี
พระอย่าทำลวนเล่นเช่นนี้	นางชลีกรกัมพักตรา
เมื่อนั้น	ป็นหยียั้งเสนาหา
ยุคมือไว้แล้วจึงว่ามา	อย่าวันทาพี่เลยนะเทวี

ตัวพินี้ชาติชาวดง	ไม่ควรนวนลอนงค์จะไหว้ที่
ตัวเจ้าเป็นราชบุตร	มีกรรมจำได้แก่ชาวไพร
ถึงพินี้ตำซ้ำบรรดาคักดี	แต่ใจใฝ่รักที่ศักดีใหญ่
วาสนาเคยสร้างกับนางไว้	ด้วยจะได้ฟังเทศกษัตรา
ว่าพลางแอบฟังพาด	สุดสวาทอย่างอนผ่อนหา
กรกระหวัดรัตรีงตรา	แก้วตาของที่จงปรานี
พระเอยพระองค์	พระจงโปรดเกศเกศี
น้องไม่ควรคู่ด้วยภูมิ	ทำอะไรจะนี้พระราช
ถ้าว่าเป็นคู่ตุนาหงัน	จึงจะควรผูกพันเสนาหา
อันน้องนี้เซลยลอยมา	จะขอเป็นแต่ข้าช่วงใช้
วาเอยวาจา	ช่างว่าที่ขอบอชฌาลัย
ถึงมีรู้คู่ขอสู้ไว้	เป็นบุญจึงได้เจ้าดวงตา
เนื้อละมุนอ่อนอ่อนดั่งสำลี	กระนี้ฤจะใช้เป็นทาส
พี่ก็ไม่มีการสิ่งใดมา	จะใช้ตามวาสนานงเยาว์
สุดแต่จะเป็นเพื่อนนอนพิ	การสิ่งนี้แลจะใช้เจ้า
ว่าพลางอิงแอบแนบเคล้า	สัพยอกหยอกเย้ากัลยา
จุมพิตชื่นชยปรางทอง	ค้อยประคองพุ่มพวงดวงยิวา
ภุมรินมรำนานานช้า	ฟังมาพรบรสเสาวคนธ์
พระพายชายพัดเฉื่อยฉ่ำ	พรำพรำพรางพร้อมฝอยฝน
นาคราชผาดแผ่นเล่นชล	เลื้อยเลี้ยวตามวนวาริ
มัจฉาชมชื่นผืนระลอก	กลับกลอกกลางน้ำดำหนิ
สองกษัตริย์สุขเกษมเปรมปรีดี	อยู่ในแท่นที่ไถยา
เมื่อนั้น	โฉมยงองค์ระเด่นกันจะหนา
ได้ร่วมมรณสมศรีปรีดา	ด้วยบันหีสูกาหาราฤทธิรงค์
แรกเริ่มรสรักประจักษ์จิต	แสนสนิทพิสมัยไหลหลง
หมอบเมียงเคียงข้างไม่ห่างองค์	โฉมยงเยื้องยืมพริ้มพราย
ทูลเชิญให้ทรงสุคนธาร	แล้วอยู่งานพัชนีวิธวาย

พระหยอกเข้าเฝ้าสุคนธ์ประปราย   นางคือนควักชกชายสไบบัง
 ภูธรประทานชานสลา   กัลยาปฏิพัทธ์ประหวัดหวัง
 นัยเนตรชะม้อยคอยระวัง   ฝ้าฟังบัญชาพระภูมิ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ต่อไปเป็นตอนที่มิสARBันหยีได้ลงเรือออกเดินทางไปกรุงมะละกา นางหวันยิวาซึ่งเป็น
 บุตรสาวของเสนาเมืองมะละกา นางได้เห็นบันหยีเกิดหลงใหลรักใคร่หนักหนา ความว่า
 (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 600)

มาจะกล่าวบทไป   ถึงนางหวันยิวาสาวศรี
 เป็นบุตรตามะหงเสนี   เคาหาอยู่ที่ทางไป
 ได้เห็นบันหยีทั้งไปมา   กัลยาปฏิพัทธ์พิสมัย
 ให้แสนเสนาหาอาลัย   รัญจวนครวญใคร่เป็นไมตรี
 นอนนั่งตั้งแต่ต๊ะสิ่งหลง   ในรูปทรงมิสARBันหยี
 ครั้นคำย่าสั่งก็จรลี   มาอาบน้ำซัดสีกายา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พอพลบค่านางอาบน้ำแต่งตัวอย่างสวยงามแอบมาหาบันหยียังบนเรือ แต่บันหยีให้
 สังคามาระตาปรับหน้าแทนตน สังคามาระตาเข้าไปรับนางพร้อมพุดจาเกี้ยวพาราสีประสาหม่ม
 สาว จนได้ร่วมภิรมย์สมสวาทด้วยกัน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย,
 2506, หน้า 603-605)

เมื่อนั้น   สังคามาระตาตอบถ้อย
 จะอุตุส่าห์แข็งใจไปสักน้อย   ยืมพลางคลาดคล้ายดำเนินไป
 ถึงนาวาน้อยค้อยอย่าง   นั่งลงไถ่ล้างแล้วปราศรัย
 สาวน้อยถอยหนีพิไย   จะเล่าให้เจ้าฟังแต่หลังมา
 พี่ผู้ข้ามคงคามหรรณพ   หวังจะพบนวลนางต่างภาษา
 โฉมงามทรมสวาทเพียงบาดตา   นางในเมืองขวาไม่เหมือนน้อง
 พี่จะขอฝากฝังไมตรีจิต   อย่าคิดเคืองระคางหมางหมอง
 จะอยู่โยเฝ้าในลัดจอง   ขอเชิญดำเนินน้องไปห้องใน

เมื่อนั้น	หวันยิวานาตรีศรีใส
ฟังพูดภาษาชวาไป	ไม่เข้าใจในรสวาจา
นางสะทกสะเทินเมินเมียง	อายเอียงก้มพักตร์กินสลา
ชายขำเลื่องเนตรรับจับตา	เยื่อนยิ้มในหน้าไม่พาที่
ดวงเอยดวงสมร	งามอนจริตติดใจที่
สาวสวรรค์ขวัญตาจงปราณี	อย่าให้เสียที่พี่ลงมา
ว่าไรก็ไม่ตอบถ้อย	ทำแต่ชม้อยเมียงหน้า
พระนวยฉุดยุคนางกัลยา	ขึ้นมายังที่ห้องใน
นั่งแอบแนบชิดชมนาง	พระพลางกล่าวแกล้งแกลงไซ
วันนี้เห็นน้องต้องฤทัย	นึกอยู่ว่าจะใครเป็นไมตรี
ที่ผูกใจจึงไปคลจิตเจ้า	เพอญให้ขวัญเข้ามาถึงนี้
จะขึ้นขัดตัดใจไปโยมี	สนทนาพาที่ด้วยพี่ชาย
อันชวากับนางมลาญ	พอจะรู้ภาษากันง่ายง่าย
อย่าทำชวยเขินสะเทินอาย	เจ้าสายสุดที่รักจงเมตตา
ว่าพลางตระโบมโลมเล่า	สัพยอกหยอกเฝ้าบรรษา
เซยคางชมปรางปรีดา	กลืนมาลาฟังจรงใจ
นำเอยน่าสรวล	มาทำลாமลวนต่วนได้
วางข้าอย่ายุตมือไว้	ว่าไรไม่รู้ภาษากัน
นางสะบั้งสะบัดปิดกร	งามอนจริตปิดผัน
ทำชมายชวยตาเมียงมัน	เกียจกันด้วยกลมารยา
อย่ามายั่วเย้าเข้าชี้	เป็นน่อบัดสีหน้ากหน
พลั้งจิตพอดไปได้ลงมา	เห็นนาวาแล้วจะลาไป
น้องเอยน้องรัก	ทำเหมือนไม่สมัครพิสมัย
ฤพิตภาษาน้องมิดองใจ	เสนาหาอาลัยเหมือนกัน
ที่จะสอนภาษาชวาให้	แจ้งใจเจ้าแล้วจึงผายผัน
จะทำให้เขินค้างอยู่กลางคัน	ยังมีทันที่จะได้เป็นไมตรี

ว่าพลางจุมพิตชิดช้วน	อย่าหยิกขวนหนักนักผลักมือพี
พระสั้มผัสพุงพวงดวงมาลี	หยอกเข้าเข้าซี้ด้วยปรีดา
น้อยเอยน้อยใจ	ทำเล่นเห็นไม่รู้ภาษา
ก่นแต่เลียมลอดสอดคว่า	อนิจจาไม่คิดเกรงใจ
น้องรักน้องอุตส่าห์มาถึงนี้	จะเมตตาปราณีก็หาไม่
อภัยศอดสูเป็นพันไป	น้องค้อนควักผลักไล่ไปมา
ทราชมเอยทราชมสงวน	งามกระบวนยั่วเสนาหา
พี่รักเจ้าเท่าเทียมชีวา	ไม่ประจักษ์วาจาก็จำจน
อันท่วงทีกิริยามลายู	ฟังจะรู้แบายคายสายสน
ว่าพลางเหน็บแนมแกมกล	คลึงเคล้าเสาวคนธมณฑาทอง
พระอิงแอบแนบเนียนวลนาง	เซยปรางปรีดีเปรมเกษมสอง
รสรักประจักษ์ใจในทำนอง	ค่อยประคองเคียงชมภิรมย์ใจ
อัศจรรย์บันดาลพายุพัด	คลื่นซัดสาครกระฉ่อนไหว
กำปั่นจอดทอดท่าชลาสัย	ระลอกใหญ่พัดผืนคลื่นแคลง
มัจฉาชมชลวนว่าย	โบกพายเข้าบังฝั่งแผง
นาคราชผาดผุดพลิกแพลง	ลำแดงเดชาวราฤทธิ์
ทั้งสองเกษมสันต์ทรรษา	ตั้งอำมฤตย์ฟ้ายาจิต
คลึงเคล้าเฝ้าแอบแนบชิด	แสนสนิทชิตชนภิรมย์ใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายนางบุษบาหรืออุณากรรณได้เป็นโอรสบุญธรรมองค์ประมอดัน และได้นางกุสุมา เป็นบรรณาการถวาย อุณากรรณจึงบอกกับนางกุสุมาว่าเนื่องจากได้บนกล่าวกับเทวดาไว้ว่าจะ ไม่เสพสมครองคู่กับนางใดเป็นเวลาสามปี ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 623-625)

กรประคองต้ององค์นงลักษณ์	เลิกสไบจากพักตร์แล้วรับขวัญ
พลางปลอบวนิตาลาวินัย	อย่าทรงกรรแสงเลยนะทราชม้วย
จงหักห้ามความโศกเสียด้าง	คิดคะนึ่งถึงทางพิสมัย
พิตุรงค์ขององค์อรไท	ท่านไม่มีจิตคิดเมตรตา

จึงให้เจ้ามาเป็นชलयี่
 รักจริงฤจะให้เจ้าไกลมา
 มาตราแมนพ่ายแพ้กัจำเป็น
 ส่วนท่านทำได้ไม่เอ็นดู
 มาร่วมรักกับพี่ดีกว่า
 จะพันตูลู่ตายมิให้ใคร
 เมื่อนั้น
 จับใจในรสวาที
 สรุเสียงเพียงอำมฤตย์รส
 โลมลูปฤษฎางค์พลางประคอง
 พี่ก็ยังไม่เคยมีคู่
 รักเจ้าเท่าเทียมชีวา
 แต่พักตราแก้วตาก็ไม่ดู
 เชิญชม่ายชายเนตรมาข้าวนี
 พี่นี้มีทุกซั้กังวล
 แม่นมิเสร์จสิ้นทุกซั้ที่ริงรัง
 แม่นพันกำหนดสามปี
 ออย่าทำห่างเหินสะเทินไป
 เมื่อนั้น
 ได้ฟังวาจาอุณากรรณ
 จึงเหลือบแลแปรพักตร์ผันหา
 กราบก้มบังคมทูลบาทบงสุ
 น่องไกลบิดามาตุราช
 แม่นเหมือนพระวาทาที่
 นงเอยนงลักษณ์
 ไม่คิดแต่แต่งแกล้งใส่ไคล้

เมื่อกระนี้ยังแค้นกรรแสงหา
 จะต่อฤทธิพี่กว่าจะสุดรู้
 จึงจะเห็นประจักษ์ว่ารักอยู่
 โนมตรูจะรำรักโย
 จะทำเช่นบิดาเจ้าหาไม่
 ออย่าร้องให้ไปเลยนะเทวี
 ระเด่นกุสุมาโถมศรี
 ค่อยคลายโคกที่อาวรณ์
 ทำที่ระคางหมางหมอง
 นवलละของจงฟังวาจา
 ให้อดสูแก่ใจหนักหนา
 อนิจจาไม่คิดปราณี
 โนมตรูขัดแค้นสิ่งไรพี่
 จะเล่าคดีให้น้องฟัง
 ได้ออกปากบนแต่หนหลัง
 ก็ยังไม่ร่วมรักด้วยนางใด
 จึงร่วมรสฤดีสัตรีได้
 พี่ตั้งใจจะฝากชีวัน
 ระเด่นกุสุมาสาวสวรรค์
 เห็นความรักผูกพันมั่นคง
 ชายตาพินิจพิศวง
 พระโถมยงจงโปรดปราณี
 มาสนองรอบบาทบทศรี
 ก็จะมีความสุขสืบไป
 พี่รักเจ้าจริงอย่าสงสัย
 สิ่งใดมิจริงไม่เจรจา

แต่วันเห็นโฉมเจ้าเยาวลักษณ์	ให้มีจิตคิดรักเป็นหนักหนา
จะใคร่พบประสบสนทนา	แต่ว่าเพียงอดสูใจ
คิดคิดอยู่เป็นนิจนิรันดร	หลายวันแล้วที่พึงมาได้
ว่าพลางชวนนางอรไท	บรรทมในแท่นที่ไสยา
สององค์ทรงเยาวน่งน้อย	ก็ค่อยสนิทเสนาหา
สำรวจสรวลเล่นเจรจา	จนนิทราหลับไปในราตรี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ข้างฝ่ายนางมะลาหราชผู้เป็นบุตรีเสนาคนหนึ่งเมืองกาหลัง นางก็รักใคร่หลงใหลในตัว
อุณากรรณยิ่ง พอพลบค่ำนางก็อาบน้ำแต่งตัวคอยทวารอให้อุณากรรณเดินผ่านมา ความว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 647)

...

แต่ได้เห็นองค์อุณากรรณ	ให้รักใคร่ผูกพันเสนาหา
พิศวงด้วยทรงโฉภา	ต้องจิตติดตามอยู่ไม่วาย
ออกเอยจะแนะนำทำไฉน	จึงจะได้สบบสมอารมณ์หมาย
คิดคิดขึ้นมาก็น่าอาย	เป็นหญิงจะชวนชายก็ใช่ที่

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางมะลาหราชจึงได้ทำพวงอุบะห่อผ้าไว้คอยมอบให้แก่อุณากรรณ ความว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 648)

เมื่อนั้น	มะลาหรานารีสาวสวรรค์
เยี่ยมแกลแลเห็นอุณากรรณ	พิวพรรณผุดพ่องละขององค์
นางแสนกระสันรัญจวนจิต	ยิ่งดูยิ่งคิดพิศวง
ให้ผูกพันรักใคร่ในรูปทรง	ตะลึงหลงแลตามจนสุดตา
แล้วจึงแตรอุบะดอกไม้	ซ่อนใส่ในห่อเช็ดหน้า
วางไว้ข้างที่ไสยา	คอยจะให้มิสาอุณากรรณ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ขณะที่อุณณากรรณเสด็จกลับจากเข้าเฝ้าทำวาทาหลัง นางมะลาหราชจึงทิ้งห่อพวงอุบะ จากหน้าต่างลงมาให้ อุณณากรรณจึงแสรั่งหยิบห่อพวงอุบะนั้นมาดม ทำมารยาเหมือนกับจะมี ไมตรีตอบ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 649)

...

ยิ่งดูยิ่งคิดพิสมัย	ให้รัญจวนครวญใคร่เสนาหา
จึงหยิบเอาห่อมาลา	ทิ้งไปให้มีสาอุณณากรรณ
เมื่อนั้น	อุณณากรรณเหลือบแลแปรผัน
เห็นโฉมอรไทวิไลวรรณ	รูปทรงคมสันโสภา
จึงใส่กลแยมยิ้มพริ้มเพรา	หยิบเอาดอกไม้ในห่อผ้า
ดมพลางทางดูให้สบตา	ทำมารยาเหมือนจะใคร่เป็นไมตรี
เมื่อนั้น	โฉมนางมะลาหราชสาวศรี
เมียงชม่ายชายดูพระภูมิ	ทำที่เมินยิ้มพริ้มเพรา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ตกตีกนางมะลาหราชใคร่จะพบกับอุณณากรรณอีกครั้ง จึงมาในสวนแอบมองอุณณากรรณ อย่างไม่วางตา อยากจะพูดอยากคุยด้วยจึงแก้งักกั้งไม้เพื่อให้อุณณากรรณได้ยิน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 652)

...

เฟ่งพิศรูปทรงวงพักตร์	ต้องจิตคิดรักเป็นหนักหนา
นวลละอองฟ่องผิวโสภา	ตั้งจันทราส่องสว่างกลางโพยม
ยิ่งดูยิ่งเพลนจำเริญใจ	พิศวงหลงไหลที่ในโฉม
พักตร์ฟ่องส่องจับกับแสงโคม	งามประโลมเสนาหาอาลัย
แสนกระสันรัญจวนปวนจิต	คิดคิดจะใคร่เยือนปราศรัย
แล้วคิดขวยเขินสะเทินใจ	ทำเชื่อนซังกั้งไม้ให้สำคัญ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายอุณณากรรณก็เหลือบเป็นเห็นจึงตรงเข้าไปจูงมือนางมานั่งใกล้ ๆ พลางทำที่เกี่ยว พาราสีนางและบอกให้รอจนพ้นสามปีก่อนจึงจะร่วมภิรมย์สมสวาทกับนางได้ นางมะลาหราช

กราบทูลว่าจะก็ปีก็รอได้ อุณากรรณก็ได้ประทานผ้าห่มและแหวนแก่นาง ความว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 653-655)

มาพบนางพลางเดินเข้าใกล้	จึงยิ้มเยื่อนปราศรัยสาวตรี
คำมีดเวลารাত্রี	ใครมาถึงที่สวนเรา
เมื่อนั้น	นวลนางมะลาหระโคมเฉลา
แย้มยิ้มพริ้มพักตร์พรายเพรา	นงเยาว์หยุดยั้งนั่งดูขลุ่ย
เมื่อนั้น	อุณากรรณผู้รุ่งรัศมี
เอาพลูรอยกัดซัดเทวี	ยิ้มพลางทางมีวาจา
เจ้ามานี่ประสงคฺ์สิ่งใด	ฤมาทวงดอกไม้กับเช็ดหน้า
บ้านนางทางไกลจะไกลคลา	อุตสาห์มาถึงนี่พี่ชอบใจ
เมื่อนั้น	มะลาหระนารีศรีใส
ฟังภิปรายอายจิตเป็นพันไป	แสนงอนค่อนให้ด้วยมารยา
พระอย่าแกลิ่งแสรังเสใส่ความ	ใช้จะตามมาทวงพวงบุหงา
ช่างตรัสได้เหมือนไม้เมตตา	ข้าจะมาเฝ้าโดยดี
เมื่อนั้น	อุณากรรณผู้รุ่งรัศมี
ทำเทียมเลียมเล่นพอเป็นที่	แล้วกุมกรสาวตรีลีลา
มานั่งที่แท่นศิลากลางสวน	พลางชวนนวลนางมะลาหระ
เจ้าอย่านั่งที่พื้นพลูธา	มานั่งใกล้เชษฐาให้ยาใจ
อันดอกไม้ให้พี่ที่กลางทาง	ได้ชมพลางต่างพักตร์พิสมัย
ความคะเนิงนุชสุดอาลัย	ครวญใครครุ่นคิดยั้งติดตา
จึงมานั่งเล่นพลางทางคอยดู	เหมือนจะรู้ว่าเจ้าจะมาหา
พอเหลือบไปเห็นแก้วกัลยา	ก็สมดังปรารถนาที่นึกไว้
ว่าพลางทางถดเข้าชิด	จะอายเอียงเบี่ยงบิดไปข้างไหน
ผินหน้ามาจะเล่าให้เข้าใจ	พี่ได้บนตัวไว้แต่หลังมา
ด้วยมีทุกข์ธุระเรียงรัง	แม้มีได้สมดังปรารถนา
สามปีไม่ร่วมภิรมยา	สมสนิทินทราด้วยนางใด
เพราะได้ออกปากบนก็จนจิต	มิรู้ที่จะคิดแก้ไข

อย่าทำกระบวนให้ยวนใจ

เมื่อนั้น

ได้บวงบนจนจิตก็ติดกลัว

เจ้าเสนาหาพินี้เท่าไร

แม้เห็นใจไมตรีของพี่ยา

เมื่อนั้น

จึงบังคมทูลพลันทันใด

อย่าว่าจะงดแต่เพียงนี้

ความรักจะไว้ได้บาทา

เมื่อนั้น

อันความรักของเจ้าก็เข้าใจ

สารพัดสัตย์ซื่อสุจริต

นวลน้องครองตัวไว้จงดี

บัดนี้ขอเชิญเจ้าไปบ้าน

เกลือกตะหมั่งรู้จะโกรธา

ที่เป็นแขกเมืองมาต่างบุรี

จะทำให้ซัดซัดของเคืองระคาย

จงกลับไปก่อนเกิดฟังพี่ว่า

แม้นวาสนาเคยได้เซยชิด

ว่าแล้วเปลื้องซ่าโอบะบรรจง

ประทานนางพลงมีวาจา

ใช้จะทำไม่ได้เมื่อไรมี

อุณากรรณปลอบพลงทางยิ้มหัว

จะทำชั่วเกรงเดชเทวา

พี่พิสมัยในน้องก็หนักหนา

จงงดทำอยู่ก่อนผ่อนไป

มะลาหรานาริตรีไส

แม้พระภูวนัยจะเมตตา

ถึงสักลับปีจะอยู่ท่า

น้องมาเสนาด้วยชายใด

อุณากรรณยิ้มพลงเฉลยใด

จะหานางไหนได้เหมือนน้องนี้

พยายามตามติดมาถึงนี้

แต่ในสามปีนี้เถิดรา

จะอยู่โยให้นานหนักหนา

โทษาก็จะมีแก่พี่ชาย

จะฟังท่านเสนีทั้งหลาย

เหมือนพี่ประทุษร้ายต่อมิตร

เหมือนเมตตาอย่าให้ได้ผิด

เห็นจะได้สมคิดเราสองรา

ถอดทั้งธำมรงค์ที่หัดดา

กัลยาเอาไปเป็นสำคัญ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พอถึงหน้าประตูเมืองกาหลังมิสารบันหยี่ก็รีบไปหาอุณากรรณพร้อมกับกุมมือเดินทันที
ซึ่งในใจของบันหยี่นั้นคิดว่าอุณากรรณช่างละม้ายคล้ายบุษยามาก ทำให้รักใคร่ผูกพันยิ่งนัก
ใคร่อยากพบอยากคุยและอยากอยู่ใกล้ ๆ ตลอดเวลา (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน
ภาลัย, 2506, หน้า 672)

...

เมื่อนั้น	อุณากรรณชวยอายุไม่ผายผัน
สะบัดมือปั้นหยาเสียพลัน	อย่ากุมกรจรรจรัลไม่ชอบใจ
เมื่อนั้น	ปั้นหยาี่ยมพลาแสงไกล
เคื่องขัดสะบัดมือพียาโย	ท่าเหมือนมิใช่เป็นชาย
ว่าพลาอย่างเอื้องจรรจรัล	เคียงองค์อุณากรรณผันผาย
ลัพยอกหยอกยิ้มพริ้มพราย	ทอดกรกรี้ดกรายดำเนินมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

วันหนึ่งปั้นหยาอยากพบหน้าอุณากรรณจึงให้พี่เลี้ยงเชิญที่ตำหนัก เพื่อจะได้สังเกตท่าทีให้ชัดเจนว่าแท้จริงแล้วเป็นหญิงหรือชายกันแน่ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 676)

เมื่อนั้น	มิสาระปั้นหยาสุกาหรา
ครั้นเห็นอุณากรรณมา	สมดังจินตาก็ยินดี
พระจิ่งเสด็จยุรยาตร	จากอาสน์สุวรรณเรืองศรี
มากุมกรพาจรลี	ทำที่แย้มยิ้มพริ้มไป
เมื่อนั้น	อุณากรรณนึกพรันห้วนไหว
สะบัดมือปั้นหยาเสียทันใด	ข้างปั้นหยาอีกไม่วางมือ
เจ้าเดินไปก่อนก็เป็นไร	ข้าเดินตามไปไม่ได้ฤ
ไม่พอใจเจ้าอย่ายุดยื้อ	สะบัดมือผันผันเสียทันที
เมื่อนั้น	ปั้นหยาปรีดีเปรมเกษมศรี
พาทองค์อุณากรรณจรลี	มานั่งร่วมแท่นที่รจนา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จากนั้นก็พากันขับรำกันอย่างสำราญใจ ปั้นหยาชวนให้อุณากรรณขับบ้าง อุณากรรณจึงขับลำนำมโหรีด้วยสำเนียงไพเราะเสนาะจับใจปั้นหยาอย่างยิ่ง ถึงกับรัญจวนใจจนคุมสติไม่ได้ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 686-687)

เมื่อนั้น	อุณากรรณกล่าวคำอ่อนหวาน
ข้านี้ขับรำไม่ชำนาญ	แต่ได้มาถึงบ้านก็จำเป็น

พี่รำเถิดข้าจะขับให้	ท่าทางอย่างไรจะให้เห็น
เวลาจวนจรจรลัดวันเย็น	เลิกละแล้วจะลาคลาไคล
เมื่อนั้น	บันหยีชอบอัชฌาสัย
เสด็จลุกขึ้นพลางว่าไป	เจ้าขับให้ชอบใจเถิดจะรำ
เจ้าดวงยิวหาเอ๋ย	ไม่ควรเลยจะอ้างขนางหนี
ชะรอยกรรมจึงนำจรลี	ปานนี้จะเป็นประการใด
จะเที่ยวมวงมวงมาหรา	จะรู้แห่งตามหาหนไหน
ตั้งแต่จะโคกกายาลัย	ด้วยแรมร้างห่างไกลมา เอ๋ย
ฤหนึ่งจะมาตามเรา	ฤเจ้าจะคืนยังเคหา
จะพะว้าพะวังวิญญา	ห้วงหน้าห้วงหลังกังวลใจ
แต่เราท่องเที่ยวมาเดียวดาย	ไม่วายเศร้าสร้อยระห้อยให้
ฤเจ้าจะสำราญบานใจ	พร้อมกันอยู่ในบ้าน เอ๋ย
เมื่อนั้น	บันหยีปรีดีเปรมเกษมสานต์
ฟังเสียงอุณากรรณให้บันดาล	ซาบซ่านเสนาะเพราะจับใจ
ฟ่างเพียงครเพลงมาแทงจิต	ยิ่งฟังยิ่งคิดพิสมัย
บรรดาคนทั้งสิ้นได้ยินไป	รัญจวนใจไม่เป็นสมประดี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อเห็นบันหยียืนหยุดไม่รำ อุณากรรณจึงตรัสถาม บันหยีจึงรู้สึกตัวทันใดพร้อมกับขับเปรียบเปรยตอบไปทันที ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 687)

เมื่อนั้น	บันหยียืนตะลึงหลงไหล
ตื่นได้สมประดีก็อายใจ	ภูษณ์ขับเทียบเปรียบเปรย
เจ้าสายสุดที่รักพี่	แม้ได้เหมือนฉะนี้ะน้องเอ๋ย
จะถนอมเนื้อนวลไว้ชวนชย	เมื่อไรเลยจะร้างแรมรัก
ของพี่มีแล้วก็หายไป	เจ็บใจพี่เพียงอกหัก
มาพบโฉมฉายละม้ายนัก	ที่รักเจ้าดังดวงตา เอ๋ย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ครั้นเวลาค่ำกิดาหยันได้จุดเทียนประทีปแขวนรอบตำหนัก แสงไฟกระทบส่องไปหน้า
อุณากรรณยิ่งทำให้อิเหนารู้สึกเสนาหาผูกพันเป็นหนักหนา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธ
เลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 689)

กิดาหยันจุดเทียนประทีปทอง	ระย้าแก้วเรืองรองรัศมี
แขวนรอบบอรัมรุจี	จับสี่พักตราอุณากรรณ
ยิ่งงามผุดผาดประหลาดตา	ดงโฉมนางฟ้ากระยาหนัน
นวลละอองฟุ้งเพียงดวงจันทร์	ผิวพรรณโสภาน่ารัก
ยิ่งพิศยิ่งคิดกินแหนง	กลางแคลงเหตุทัยไม่ประจักษ์
ท่วงที่ชวยอายุเห็นคล้ายนก	เหมือนพระน้องรักดังคนเดียว
พระศิวสารปางค์ไม่วางตัว	เสนาหาป่วนปั่นกระสันเสียว
ทำสนิทสนมกลมเกลียว	กอดเกี่ยวเข้าหยอกไปมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ครั้นเมื่ออุณากรรณกลับไป ปันหยียิ่งคิดพิศมัย ใคร่อยากจะทำไปยังวังดาหา เผ้าแต่
รัญจวนใจใฝ่หาอยู่รำไป ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 690)

เมื่อนั้น	ปันหยียิ่งคิดพิศมัย
แลตามอุณากรรณไป	จนไกลเสี้ยวลับนัยนา
ให้เปลี่ยนเปล้าเหตุถวิลหวัง	จะใคร่ตามไปยังวังดาหา
แต่รัญจวนป่วนใจไปมา	พระราชาไม่เป็นสมประดี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หลังจากที่ได้รับชัยชนะจากการทำศึกแล้ว ปันหยีพร้อมบรรดาไพร่พลพากันลงเล่นน้ำ
ชำระกายในสระอย่างสนุกสนาน แต่อุณากรรณนั่งอยู่ริมสระ ปันหยีจึงแก้งหยอกสาदन้าใส่
ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 731)

ปันหยีปรีดีเปรมเกษมสันต์	พลางดูอุณากรรณวิทยา
เห็นท่วงที่สะเทินเมินพักตรา	งามจรตึกิริยาเหมือนนารี
พระเด็ดอกโกมุทบุษบง	ช้ดองศ์อุณากรรณเรื่องศรี
แล้วแก้งแสรังสาदनารี	ให้ต้องอินทรีย์อุณากรรณ

เมื่อนั้น
 จึ่งว่าแก่ปັນหยีไปพลัน
 ยิงบอกว่าถูกเย็นไม่ได้
 ว่าพลางทางสะเทินใจนั้ก

อุณากรรณเพราะเพริศเฉิดฉัน
 วานอย่าเล่นเช่นนั้นเหมือนไม่รัก
 จะแกล้งให้โรคนั้นกำเริบหนัก
 เมินพัคตร์ผูกคิ้วไม่พาที่

เมื่อนั้น
 ยืมพลางทางตอบคดี
 เพราะรักดอกจิงหยอกเฝ้าเล่น
 ควรฤถือโทษโกรธา

พระโณมยงองค์มิสาระปັນหยี
 ว่าโยอย่างนี้อนุชา
 ย่อมเป็นประเวณีเสนาหา
 รู้กระนีพี่ยาจะหยอกโย
 (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายมิสาระปັນหยีเมื่อได้พบสบพัคตร์กับนางสะการะหนึ่งหรัตซึ่งเป็นบุตรีของท้าวกาหลัง
 ที่สวนอุทยาน ปันหยีตะลึงในรูปโฉม และมีจิตปฏิพัคร์รักใคร่ในตัวนางยิ่งนั้ก ความว่า
 (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 745-746)

เมื่อนั้น
 พิศโฉมพระราชาบุตรี
 ทั้งฟังสุรเสียงขับครวญ
 ล่ำล่ำจะใคร่ตอบพจมาน
 ให้กระสันรัญจวนป่วนจิต
 จิงเอาพลูรอยกัคชัดไป
 พระแยมยืมพริ้มพรายเพราะพัคตร์
 ง่าหัตถ์เหมือนจะรับกัลยา

พระโณมยงองค์มิสาระปັນหยี
 สมประดีเดือนดินแดตาล
 โหยหวนเฝ้าฉายาคำหวาน
 แล้วภูบาลหยุดยั้งซึ่งใจ
 สุดคิดที่จะหักรัคได้
 อรไทเหลืออบแลแปรมา
 พलगพยักเรียกงคัชนิษฐา
 เอารสนาสาเป็นกลใน
 (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายนางสะการะหนึ่งหรัตชายตามาเห็น ทำให้นางสะเทินเขินอายยิ่งนั้ก แกล้งไปต่อว่า
 นางบาทหันที่เลี้ยงว่ารู้เห็นเป็นใจ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506,
 หน้า 746)

เมื่อนั้น
 อับยศอดสูสุดใจ

นางสะการะหนึ่งหรัตศรีใส
 อรไทสะเดินเมินเมียง

ลัดแลงเข้าแฝงพุ่มพฤกษา	ครั้นแลสบหลบตาหลีกเลี่ยง
ทำช้อยช้อยมายายเอียง	หยิกดีที่เลี้ยงด้วยมารยา
แล้วว่าที่บาหยันนี้ชั่วจริง	เห็นแล้วช่างนิ่งไม่บอกซ้ำ
เหมือนจะแก้งสร้างชักรวนมา	เวทนาอัประมาณเป็นพันไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หลังจากที่นางสะการะหนึ่งหรัตเสด็จกลับไปแล้ว มิสารปันหยีก็เดินทางกลับยังตำหนักของตน พร้อมกับร่างสาส์นเป็นเพลงยาวลงในกระดานชนวน ซึ่งเป็นข้อความที่คร่ำครวญถึงความรักที่มีต่อนาง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 748)

ครั้นถึงลงจากม้าที่นั่ง	ไปยังตำหนักน้อยในสวน
จึงร่างสารใส่กระดานชนวน	เป็นคำคร่ำครวญถึงเทวี
เสร็จแล้วจำลองทรงลงกระดาษ	จึงสั่งพี่เลี้ยงราชเป็นถ้วนถึ
เอาไปให้บาหยันในวันนี้	จงติอย่าให้ใครสงกา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อนางสะการะหนึ่งหรัตได้รับสาส์นของปันหยี นางรีบคลี่อ่านสาส์นนั่นทันที ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 749)

ในเรื่องรสนพจนานสารศรี	ว่ามิสาระปันหยีสูกาหรา
แสนสวาทมาดหมายพระธิดา	แต่รับรู้จนทวนหาไม่เว้นวัน
เมื่อสมโภชอรไท่นั้นได้เห็น	เป็นสองครั้งทั้งไปเล่นสตาหมัน
ยิ่งอวรณ์ร้อนใจจาบัลย์	ครวญใครไฝ่ฝันทุกเวลา
อกเอ๋ยจนจิตคิดขัดสน	ด้วยเป็นคนบุญน้อยวาสนา
เหมือนกระต่ายหมายชมจันทร์	อันสูงสุดสายตาอยู่เต็มไกล
แม้มิได้สมสนิหไม่คิดขาม	จะสู้ม้วยด้วยความพิสมัย
โหมยงจงเห็นที่จริงใจ	อย่าสลดอาลัยให้จำตาย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ปันหยีได้อ่านสาส์นของนางสะการะหนึ่งหรัตแล้วก็ยังมีความเสนาหาในตัวนางมากยิ่งขึ้นไปอีก ส่วนนางสะการะหนึ่งหรัตจึงได้บรรจงร้อยอุบะอย่างสวยงามถึงสองพวง ทั้งนี้เพื่อ

มอบให้แก่บัณฑิตและอุณากรรณ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 752)

เมื่อนั้น	นางสะการะหนึ่งหรือธิดาสาวสวรรค์
ให้รักใคร่ในองค์บัณฑิตนั้น	จึงบรรจงแต่ระมาลี
ทำสิ้นฝีมือนางแล้ววางไว้	ตั้งจิตคิดจะให้บัณฑิต
พวงหนึ่งนั้นแต่ระแต่พอตี	เทวีจะให้อุณากรรณ
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

อุปะพวงที่นางจะให้แก่บัณฑิตนั้นมาปรุงด้วยเครื่องหอม แล้วมอบให้พี่เลี้ยงนำไปถวาย
แก่บัณฑิต ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 753)

เมื่อนั้น	นางสะการะหนึ่งหรือธิดาศรีใส
ครั้นองค์อนุชาลาไป	จึงหยิบดอกไม้วางนั้นมา
อุหรรษาสูคนธปณปรุง	ให้หอมฟุ้งประทีปกลิ่นกล้า
แล้วส่งให้บาทหยันกัลยา	อย่าซ้ำเร่งรีบเอาไป
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

บัณฑิตรับพวงอุปะไว้ด้วยความยินดีและสุดมดด้วยความชื่นจิตเป็นหนักหนา จากนั้นก็ได้
วางไว้ในพานหมาก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 754)

เมื่อนั้น	พระโณมยงองค์มีสาระบัณฑิต
รับมาแก้ออกด้วยยินดี	มาลีหอมฟุ้งจรุงใจ
พระหทัยดมชมรสแล้วทรงตัด	ศอยคล้ายโทมนัสที่หม่นไหม้
ตั้งได้ชมองค์อรไท	แล้ววางไว้พาสลานั้น
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จากนั้นบัณฑิตใคร่จะลองใจนางสะการะหนึ่งหรือธิดาศรีใสจึงได้แต่งสาส์นเป็นเพลงยาว
ถึงนาง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 760)

ในสารนั้นว่านิจจาเอ๋ย	โณนเลยจะสมคิดพิสมัย
ถึงมาตรแม้วันจะบรรลัษ	แต่ขอให้เสรีจสมอารมณ์รัก
แค้นใจไม่เกิดในสุริยวงศ์	ให้เหมือนองค์อุณากรรณมีศักดิ์
จะได้เป็นคนโปรดนางนงลักษณ์	นี้น้อยหน้านักเป็นชาวไพร

แสนวิตกที่จะต้องเดินสนาน	จะตระการงามหน้ามาแต่ไหน
อันบันหยานี้เป็นชาวอรัญวา	ทั้งไรที่พึงพาก็จำจน
ชาววังจะนั่งสรวลสำรวลเย้ย	อกเอ๋ยยิ่งคิดยิ่งขัดสน
เห็นสุดฤดูระร้อนจะผ่อนปรน	นฤมลจงทราบคดี เอย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ก่อนถึงพิธีสระสนานนั้น มีสารบันหยาได้รับข่าวของเครื่องประดับสำหรับสวมใส่ในพิธีสระสนานจากนางสะการะหนึ่งหรีด มีสารบันหยาารู้สึกเบิกบานสำราญใจเป็นอย่างยิ่ง ครั้นเมื่อเห็นข่าวของเหล่านั้นก็ยิ่งชวนให้คิดถึงผู้เป็นเจ้าของเป็นหนักหนา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 764)

เมื่อนั้น	มีสาระบันหยาสุกาหรา
เห็นเสื้อทรงฉำระจนา	พระปรีดาด้วยสมอารมณ์ปอง
จึงหยิบฉำระรงค์บรรจงใส่	หฤทัยคิดคำนึงถึงเจ้าของ
แต่เปลี่ยนนวงทรงนิ้วพะทัดถ์ลอง	เปรมปรีมยิ้มย่องไปมา
แล้วคลี่ฉลขององค์ออกดูพลัน	กลิ่นสุดันธรสรีนนาสา
หวังถวิลว่ากลิ่นกัลยา	ดังได้เห็นหน้าเยาวมาลย์

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อถึงพิธีสระสนานมีสารบันหยาทรงซำงมาด้วยท่าที่สง่างาม เมื่อถึงหน้าพลับพลาได้ทำขม้ายชายตา และสบตากับนางสะการะหนึ่งหรีดด้วยความรักใคร่ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 768)

ถึงหน้าที่นั่งพระภูมิ	ถวายบังคมศรีปัตตรา
พลางขม้ายชายดูพระชิตา	สบตาก็เมินยิ้มพริ้มพราย
แกล้งเดินที่สะพัดไม้ขัดขวาง	ไว้วางท่วงที่เฉิดฉาย
ประสันตาเป็นความญูระคาย	แกล้งบ่ายซำงตรงพระบุตรี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายนางสะการะหนึ่งหรีดเองก็แอบซำสิ่งของดูบันหยาด้วยความรัก พลางยิ้มแย้มเอียงอายมิให้ใครเห็น บันหยา ก็แอบหันมาสบตากับนางประหนึ่งจะบอกความนัยด้วยใจรักใคร่ยิ่ง สร้าง

ความปลื้มปิติยินดีแก่นางสะการะหนึ่งหรั้ดเป็นอย่างมาก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 771)

เมื่อนั้น	นางสะการะหนึ่งหรั้ดเสนาหา
ข้าเลื่องคู้บ้นหยีด้วยปรีดา	กัลยาเยี่ยมพรายมาเยียง
หยีบสลามมาเสวยทำเฉยพักตร์	นงลักษณ์แกล้งกล่าวก้าวเฉียง
เสชมผู้อื่นที่ยืนเคียง	แล้วสะกิดพี่เลี้ยงให้แลดู
ครั้นบ้นหยีข้าเลื่องแลมา	สบตาก็เอียงอายอดดู
ทำช่อนเงื่อนมิให้ผู้ใครรู้	โฉมตรูพิศवासเพียงชาติใจ
เมื่อนั้น	บ้นหยีผู้มีอัชฌาสัย
เอาพักทองบ้องพักตร์เป็นที่ไว้	ภูวนัยคุณางกัลยา
ความรักร้อมรุ่มกลุ่มจิต	มิได้คิดเกรงศรีปัตตรา
แต่เวียนชมายชายหางตา	ให้สบเนตรพระธิดาเนืองไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ครั้นเสร็จสิ้นพิธีสระสนาน ต่างพากันร่วมรับประทานอาหารอย่างสำราญใจ ส่วนสังคามาระตาได้เห็นนางกุสุมาเทวี ทำให้นึกผูกพันรักใคร่ทันทีเนื่องด้วยบุพเพสันนิวาสแต่ชาติก่อน ตะลึงหลงจ้องดูนางไม่วางตา จนไม่กินข้าวกินน้ำ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 777-778)

เมื่อนั้น	สังคามาระตาเฉิดฉิน
เห็นองค์อรไทวิไลวรรณ	ที่ได้ดูนาหงันกันมา
เป็นบุพเพสันนิวาสแต่ชาติก่อน	เพอญให้อาวรรณเสนาหา
แต่เวียนชายข้าเลื่องนัยนา	คุณางกุสุมาเทวี
ไม่เป็นอันเสวยกระยาหาร	ตะลึงลานอาลัยในโฉมศรี
เสโทซิมซาบอบอินทรีย์	ภูมิชบพักตร์เนืองไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

วันเวลาผ่านไปเท่าไรสังคามาระตาก็ยิ่งถวิลหวังใคร่อยากพบหน้านางกุสุมาอยู่ทุกเวลา จึงคิดหาหนทางที่จะทำให้นางไม่ต้องจากไปอีก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 781)

เมื่อนั้น	ฝ่ายสังคามาระตาเกิดฉัน
แต่ให้สอดแนมดูอุณากรรณ	หลายวันแล้วมิได้แยกกาย
พระกระสันร์ญจวนครวญคะนึ่ง	ถวิลถึงกุสุมาโฉมฉาย
เสนาหาอาลัยอยู่ไม่วาย	ผูกพันมั่นหมายในเทวี
อุณากรรณกลับเป็นบุษบา	จึงจะได้กุสุโฉมศรี
ครั้นแจ้งว่าจะคืนไปธานี	ยิ่งทวีเทวศจาบัลย์

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

สียะตราได้ปลอมเป็นโจรป่าชื่อ ย่าหรีน ได้เสด็จมายังเมืองกาหลัง ครั้นได้พบกับนาง เกนหลงขณะเที่ยวชมดอกไม้ในสวน ย่าหรีนเกิดความเสน่หารักใคร่ นางเกนหลงยิ่ง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 824)

เมื่อนั้น	ย่าหรีนผู้รุ่งโรจน์
ครั้นมาใกล้สวนมาลี	ได้ยินเสียงสัตว์รึ้นนั้น
จึงเหลือบเหลือยวแลลอดสอดดู	ตามช่องประตูสตาหมัน
เห็นสามอรไทวิไลวรรณ	นั่งอยู่ด้วยกันบนพลับพลา
ให้คิดปฏิพัทธ์พิศวง	ในองค์น้อยนั้นหนักหนา
พระองค์อ่อนละไมไปมา	แล้วจินดาหนึ่งนึกคะนึ่งใน
อันนางนฤมลคนี่	จะเป็นเมียบันหิณีมิใช่
ช่างงามจริงพริ้งพริ้วอมละม่อนละไม	ดูพลงเพลินไปไม่ไคลคลา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

บันหิณีได้เชิญย่าหรีนมารู้จักกับนางเกนหลง ทั้งนำอาหารมาเลี้ยงกันอย่างสำราญใจ ขณะเดียวกันย่าหรีนพลงชำเลื่องแลดูนางเกนหลงไม่วางตา จิตใจปั่นป่วนด้วยรักหนักหนา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 827)

เมื่อนั้น	ย่าหรีนวิไลศมาหรา
เห็นเกนหลงทรงโฉมโสภา	ลักขณาเลิศล้ำนารี
ให้คิดพิศมัยใจปอง	ด้วยรู้แน่ว่าเป็นน้องของบันหิณี
เสวยพลงทางดูเทวี	ทำที่แยกกายชายตา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ด้วยใจรักใคร่อยากให้นางเหลียวมองมา ย่าหรีนได้โอกาสจึงลองจับมือนางเกนหลง นางสะบัดมือออกจนแหวนหลุดบันหียีเหลียวมาเห็น ย่าหรีนจึงก้มเก็บแหวนส่งให้นาง นางไม่พอใจเดินลูกจากไปทันที ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 827-828)

เมื่อนั้น	ย่าหรีนเร่งแสนเสนาหา
ดูนางพลางชำเลืองนัยนา	ระวังเนตรเชษฐาเทวี
เห็นบันหียีเมินไปคูพ่อนรำ	พระล่ำล่ำจะใครโลมนางโฉมศรี
แกล้งขยับกลับกายเป็นหลายที	เห็นเทวีไม่เหลือบเหลียวมา
จึงค่อยลอบเลียมลองต้องพระหัตถ์	นางสะบัดแหวนหลุดลงตรงหน้า
พระแยมี่ยมพริ้มพรายชายตา	กัลยากลุ่มกัลดขัดใจ
ครั้นบันหียีเหลือบแลมาตรง	จึงหยิบธำมรงค์นั้นส่งให้
ทำเป็นกล่าวแกล้งแสรังใส่ไคล้	ว่าแหวนของทราวม้วยตกลง
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อกลับมายังตำหนักย่าหรีนยิ่งเสนาหาอาลัยถึงนางเกนหลงเป็นอย่างมาก ใคร่อยากจะไปพบหน้า แต่ก็เกรงใจบันหียี จึงเขียนผ้าคลุมเป็นเรื่อง อุนรรุทอุ้มสมนางอุสา เมื่อวาดเสร็จก็นำไปให้นางเกนหลง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 829-830)

เมื่อนั้น	ย่าหรีนได้ฟังก็หม่นไหม้
ยิ่งมีความเสนาหาอาลัย	ถวิลถึงอรไทเทวี
พระคิดจะใคร่ไปหา	ให้พบพักตรานางโฉมศรี
ครั้นจะไปตรงตรงก็ไม่ดี	บันหียีจะพะวงสงกา
พระจึงคิดเขียนผ้าคลุมพวม	เรื่องอุนรรุทสมนางอุสา
แต่มีลายเบญจรงค์ลงน้ำยา	รจนาเส้นสุวรรณบรรจง
อันรูปทรงองค์นางอุสา	ไม่ผิดเพี้ยนพักตราเกนหลง
ส่วนรูปอุนรรุทที่เขียนลง	เหมือนรูปพระองค์ตั้งวาดไว้

ครั้นเสร็จเสด็จย่างเยื้อง
ให้พี่เลี้ยงถือผ้าตามไป

จะแต่งองค์ทรงเครื่องก็หาไม่
พระทรงอาชาไนยจรลี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ย่าหรั่งได้ทำตามแผนการที่สั่งคามาระตาวางไว้ พอตกตึกก็ได้แอบเข้าห้องนางเกนหลง และอุ้มพานางมายังห้องของตน พร้อมกับปลอบรับขวัญนางด้วยถ้อยคำที่เปี่ยมด้วยความ เสน่ห์อย่างยิ่ง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 842-843)

ค่อยช้อนอุ้มองค์หลงหนึ่งหรวด
พระเร่งรีบดำเนินเดินมา
ไม่เหลือบเหลือยวเลี้ยวลงจากตำหนัก
สี่พี่เลี้ยงแหวดล้อมจรลี

เอาชายซ่าโบะรัตขนิษฐา
สะตูดนางนุชชานารี
ออกจากประตูลักสวณศรี
ไปคาหาปาตีฉับพลัน

เข้าในห้องทองที่ไสยาสน์
พิณจพิศพัคตร์เพียงดวงจันทร์

วางนางเหนืออาสน์แล้วรับขวัญ
ผิวพรรณผุดผ่องละอององค์

พิศโอยฐู้งามเหมือนจะเยื้องยิ้ม
จู่ไรเรียบรอยก้นบรรจง
งามนอนกรทอระทวยหัตถ์

เพริศพริ้มเพรารับกับขง
อรชรอ่อนองค์เวยบาง
ดูโหนสารพัดไม้ขัดขวาง

ยิ่งคิดพิศมัยที่ในนาง

พระเชยปรางพลางชมภิรมยา

เมื่อนั้น

เกนหลงหนึ่งหรวดขนิษฐา

ครั้นตื่นพื้นองค์ขึ้นมา

ตกประหม่าถามไปว่าใครนี้

เมื่อนั้น

ย่าหรั่งเล่าโลมนางโฉมศรี

ใครจะอาจมาได้นั้นไม่มี

เหมือนพี่ที่พิกลกิริยา

แต่ตรีกรตรอมจนผอมผิดทรง

เพราะจำนงจงจิตเสนหา

แสนทุกข์ทรมานนานมา

เจ้าดวงยิหว่าไม่แจ้งใจ

ยามกินพื้กินแต่ชลเนตร

รัญจวนครวญเทวศโยให้

จะสู้สิ้นชีวาไม่อาลัย

น้องรักจงได้ปราณี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ย่าหรีนยิ้มพลงแจ้งความในใจที่มีต่อนางและขอให้นางเห็นใจและยอมรับความรักที่มีให้ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 843)

เมื่อนั้น	ย่าหรีนยิ้มพลงแกลงไซ
สุริยวงศ์พันธุก็แจ้งใจ	อนิจจาว่าได้ไม่เมตตา
เพราะที่ต่ำศักดิ์จึงรักดี	หวังจะให้มารศรีช่วยแก้หน้า
ร้องไปใครจะอายนะกัลยา	ใช้ว่าจะพันมือพี่เมื่อไร
ตรัสพลงเซยชิดจุมพิตพัคตร์	ความรักพูนเพิ่มพิสมัย
นางสะบั้งสะบัดขัดใจ	หยิกข่วนผลักไสไม่โยตี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายบันหยี่เมื่อทรงทราบว่เกนหลงหายตัวไปก็นึกเป็นแม่นมั่นว่าต้องเป็นย่าหรีนแน่นอน จึงเตรียมอาวุธครบมือบุกไปหาย่าหรีนเพื่อจะไปเอาเรื่องกับย่าหรีน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 848-849)

เมื่อนั้น	ย่าหรีนรัศมีศรีใส
มิได้ครั้นคร้ามขามใจ	พลงปลอบอรไทไปมา
อย่าเพ่อกรรแสงก่อนนะโฉมฉาย	เสียดายชลเนตรขนิษฐา
ต่อพี่ตายแล้วจึงโคกกา	จงสู้กลิ่นชลนาของน้องไว้
ชำระโลหิตให้พี่	มารศรีจำคำไว้จงได้
อันผ้าห่มนิทรราชของทรามวัย	เจ้าห่อศพให้พี่เถิดรา
พี่จะตั้งสัตย์ปฏิญาณ	อธิษฐานตามความปรารถนา
จะขอเกิดในตระกูลกษัตรา	วงศ์อัสญแดหว่าเรืองชัย
ให้เข้าครรรภ์ประโหมสุหรี	ในลีธานีกรุงใหญ่
ขอพบประสบสมทรามวัย	จึงจะไม่อายหน้านารี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ต่อจากนั้นเมื่อเรื่องราวทุกอย่างกระจ่างแจ้งบันหยี่จึงมอบนางเกนหลงให้ย่าหรีนตามคำบัญชาของท้าวกาหลัง เมื่อบันหยี่ออกไป ย่าหรีนก็เข้ามาปลอบประโลมนางเกนหลงให้คลายทุกข์โศก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 864-868)

ลตองค้ล่งนั้งแนบนาง	โลมลูปฤษฎางค์แล้วปราศรัย
โหมเฉลาเขาวลัษณวีไล	จะปรารมภ์ตรมใจไปโยมี
พระเชษฐาก้มาอนุญาติ	ยอมยกสายสวาทให้แก่พี่
เชิญผินพัทตรามาพาที	มารศรีอย่าโคกาจาบัลย์
เป็นบุพเพนิพาสวาสนา	จึงได้มาพบคู่ตุนาหงัน
พี่หวังจะฝังฝากชีวิตัน	อย่าเคืองเคียดเกียจกันไกรธา
นำเอยน่าซัง	ใครมั่งพูดได้ไม่อายหน้า
ทำตังใจรโพรไปลักมา	หยาบซำหมเหงไม่เกรงใจ
แล้วกลับว่าพระเชษฐาให้ป็น	กลกการอะไรนั้นจะยกให้
เป็นบิดามารดาฤว่าไร	จึงจะทำได้ตามอำเภอ
ยังมีหน้าว่าพลอยไปด้วยเล่า	ใครเขาจะตามใจซำงไม่เก้อ
ลักก็ปีทีจะงวยอวยเออ	อย่าพูดเพื่อพอรู้อเท่าทัน
แสนเอยแสนคม	น้อยฤคารมซำงเยี้ยหยัน
พระพี่ยาย่อมแจ้งอยู่ทุกอัน	ว่าเราได้ตุนาหงันกันไว้
ถึงจะกลับคืนหลังยังพารา	พระบิดูเรศมารดาคงยกให้
แต่ว่าจะซำนานไป	จึงให้เจ้ามาอยู่เป็นคู่เกล้า
ปลั่งเปล่งเครื่องครัดกำตัดชม	อ้อนแอ้นเอวกลมดิงหล่อเหลา
กล้องแกล้งนึ่งน้อยนงเยาว์	งามละม่อมพร้อมเพราเอาใจ
พิศทรวงสารพันเพียงขวัญตา	ทั้งในใต้หล้าจะหาไหน
ว่าพลางกรกระหวัดรัดไว้	น้องรักจงได้เมตตา
แค้นเอยแค้นใจ	มาพิไรร่ำบ่นดั่งคนบ้า
นางผันพัทตร์ผลักไล่ไปมา	เวทนาน่าน้อยหฤทัย
ทั้งหยิกทั้งชวนไม่ละลด	จะเงือดงดวาก้าหาไม
มาทำหมเหงไม่เกรงใจ	ดั่งซำชวงใช้ชวยมา
น้อยเอยน้องรัก	ไม่ประจักษ์ในความเสนาหา
พี่มิได้จ้วงจาบหยาบซำ	จะว่าหมเหงนั้นฉันใด

อันธรรมดาโลกยินดี
 แล้วมิเชื่อว่าจาว่าใส่ไคลล์
 เมื่อกะกั๊งกับเจ้าเข้าบรรทม
 นั้นขมเหงไม่เกรงกัลยา
 ถึงพระเชษฐาเมตตาเจ้า
 ท่านอยู่แต่พอหลับแล้วกลับไป
 พี่นี้เสนอให้เจ้าเข้าชมชย
 จนม้วยมุดสุดสิ้นชีวิ
     นำเอยน่าสรวล
 หนึ่งที่พี่น้องเขารักกัน
 แต่กะกั๊งป็นหยาไม่อยู่นอน
 ชู้เมียท่านมีท่านก็ไป
 อย่าม่ายกเข้าเช้าชี
 ว่าพลางปลักใส่ให้ไคลคลา
     ดวงเอยดวงสมร
 ชู้เมียพี่มีเมื่อไร
 พี่มีแต่คู่ตุนาหงัน
 มิได้อาลัยแก่ชีวา
 พระเชษฐาพาเจ้ามาเดินป่า
 พี่ตั้งแต่โคกอาลัย
 แม้นพี่มีคู่ครองต้องใจ
 ชีวิตก็ป่มจะมรณา
 ว่าพลางภิรมย์ชมพลา
 แสนกระสันรัญจวนยวนยี่
     อย่าเอยอย่าต้อง
 ส่วนพระเชษฐาของข้าไซรั

อย่างนี้แลว่าพิสมัย
 จงซักไซ้ไต่ถามพระพี่ยา
 หยอกเข้าเฝ้าชมสรรษา
 ฤว่าเสนาหาประการใด
 ก็ไม่เท่าที่พี่พิสมัย
 โฉนไม่นิทราสักคราตรี
 จะร่วมเรียงเขนยไม่หน่ายหนี
 ก็ไม่ม้วยไมตรีที่ผูกพัน
 ลำนวนช่างแก้แปรผัน
 จะว่าข่มเหงนั้นด้วยอันใด
 ควรฤาเอามาค่อนนินทาได้
 กลการอะไรจึงเจรจา
 จงไปหาอิสรตรีเหมือนเชษฐา
 วางข้าอย่ายึดมือไว้
 แสนกระแหนแ่งอนช่างแก้ไข
 อย่าแสร้งใส่ไคลล์เจรจา
 จึงผูกพันสนิทเสนาหา
 จึงได้ดวงยิวหามาใจ
 แต่ยังเขาวยุพาจนใหญ่
 จึงติดตามทราบ้วยไคลคลา
 จะมาให้ยากโยที่ใหม่ป่า
 ทรามสงวนควรว่าไม่ปราณี
 เชยปรางปรีดีเปรมเกษมศรี
 น้องรักปลักพี่เสียโย
 รักน้องอย่าขัดอัชฌาสัย
 จะให้นอนาทรบ่ทอนมี

สุดแต่น้องห้ามก็ตามคำ

จงผันผ่อนให้งามตามท่วงที่

ถ้าเจ้าจะหักเอาโดยหาญ

ชานี้ปากไวมือไว

แสนเอยแสนเฉลียว

ก้าวเฉียงเปี่ยงบ่ายเป็นหลายชั้น

พระเชษฐาเมตตาจึงฟังห้าม

แต่ซึ่งเซยชมภิรมย์ใจ

ถ้ากะกั้มได้สังวาส

พี่ก็จะไปปะดาปา

ว่าพลางอุ้มนางขึ้นบนตัก

จุมพิตชิดเซยปรางทอง

อิงแอบแนบนางพลางชม

พายุพัดอัศจรรย์บันดาล

ฟ้าลั่นครื้นครึกก็ก้อง

คงคาสาครกระฉ่อนชล

ครื้นอุทัยไชแสงพระสุริยฉาย

สองกษัตริย์สุขเกษมเปรมใจ

เมื่อนั้น

ได้ร่วมภิรมย์สมสนิทติดพัน

แรกเริ่มรู้รสสังวาส

ลัพยอกแยมสรवलชวนชิต

พระเชยปรางพลางชมประทุมทอง

หยอกเย้าเข้าซี้ด้วยปรีดา

นี่อะไรมาทำหน้าบัดสี

สุดแต่ดีด้วยกันจะเป็นไร

อย่าคิดว่าจะรานลงได้

ค่อยมากค่อยไปอย่าใจพลัน

ช่างเลียงเลี้ยวลั่นลมคมสัน

พอรู้เท่าทันนางทราวม้วย

ข้อนี้พี่จะตามวาจาได้

เป็นไรเจ้ามีห้ามพระพี่ยา

ตัดขาดในความเสนาหา

ไม่ทะยาขอยุ่มีคู่ครอง

สุดรักของพี่ไม่มีสอง

ค่อยประคองเคียงเกล้าเขาวมาลัย

แรกภิรมย์ร่วมรักสม์ครสมาน

ไหวสะท้านสะเทือนสุธาตล

โพลมพยับอับละอองอายฝน

โกมลไม่แยมยังแนมใบ

กลีบกล้าจำคลายไม่อยู่ได้

ที่ในห้องแก้วแพรพรพรรณ

โหมยงหลงหนึ่งหริตสาวสวรรค์

ด้วยย่าหริ่นสุริยวงศ์ทรงฤทธิ์

แสนสวาทพิศวงปลงจิต

งามงอนอ่อนจริตกิริยา

นวลละอองป้องปิดหัตถา

กัลยาเกษมसानต์สำราญใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ระตุเมงาตาได้ให้คนไปลักพาตัวปันหยามาเป็นเชย แต่ผิดตัวกลับได้ตัวย่าหรั้นแทน
ระเด่นตระหาวันพอเห็นย่าหรั้นมีรูปโฉมสง่างามน่ารักน่าใคร่ จึงเกิดความสงสาร ความว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 877)

เมื่อนั้น	โฉมยงองค์ระเด่นตระหาวัน
สถิตที่แกลแก้วแพรวพรรณ	เห็นย่าหรั้นรูปทรงโฉภา
ให้คิดพิศวงสงสาร	เยาวมาลย์มีจิตเสนาหา
ดูทำนองท่วงทีกริยา	จะมีใช้ไจรปาน่าปรานี
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ระเด่นตระหาวันมีจิตคิดสมักรักใคร่ในตัวย่าหรั้น และเกิดความสงสาร จึงได้ให้พี่เลี้ยง
ติดสินบนแก่นายประตูปล่อยตัวย่าหรั้นและนำตัวมาที่ห้องของนาง แล้วทั้งสองก็ได้เกี่ยวพาราสี
ร่วมภิรมย์สมสวาทอย่างสุขสม ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506,
หน้า 882-884)

เมื่อนั้น	ย่าหรั้นยินดีเป็นหนักหนา
จึงเสด็จยุรยาตรคลาดคลา	ออกมานั่งชิดชมนาง
น้องเอยน้องรัก	พิศพิศตรัสสารพัดไม้อัดขวาง
งามรับสรรพลิ้นสารพางค์	ทั้งรูปร่างจรตกริยา
บุญพี่จึงได้พบเจ้า	โฉมเฉลาเยาวยอดเสนาหา
ขอเชิญพุ่มพวงดวงสุตา	สนทนาพาทีด้วยพี่ชาย
พี่เป็นนักโทษเจ้าโปรดปราน	สารพัดจัดประทานมามากหลาย
ได้ผ่อนผันพันธนาเคสื่อนคลาย	เหมือนโฉมฉายช่วยชูชีวิตไว้
ว่าพลางทางถดเข้าหา	อนิจจาถอยหนีพี่ไปไหน
ลัพยอกหยอกยุตชายสไบ	ถูกต้องสองใจกัลยา

เมื่อนั้น	ระเด่นตระหาวันเสนาหา
เมียงชมฝ่ายชายเนตรจ้านรรจา	เวทนามายุคไว้ว่าไร
จะฟังความจริงตามออกมาดู	จะใคร่รู้โทษว่าเป็นโฉน
ร้ายดีไม่เล่าให้เข้าใจ	ก่นแต่คว่ำไซวไม่เมตตา

อย่ามือไวใจด่วนลวณลาม	ใช้จะตามมาด้วยเสนาหา
นางพลักไสไล่กลโกรธา	อนิจจาทำได้ไม่ควรคิด
ดวงเอยดวงสมร	อย่าสลดตัดรอนไมตรีจิต
พี่รักนางฟางเพียงชีวิต	หวังคิดจะประกอบตอบไมตรี
ตัวเป็นโจรไพรแต่ใจตรง	ไม่จำนงจรรยาหน่ายหนี
เจ้าทำคุณพี่ยาไว้ครานี้	จะทดแทนโฉมศรีค้ำวันตาย
ถ้าแม่นมีแก้วแหวนเงินทอง	จะสนองคุณนางให้มากหลาย
นี่ตกยากพรากพลัดมาเดียวตาย	มีแต่กายจะแทนคุณน้อง
ว่าพลางพระทางโลมเล่า	หยอกเฝ้าสัมผัสพระหัตถ์ต้อง
อิงแอบแนบเนียนวลละของ	กรตระกองจួយจูดยุดซื้อ
น้อยเอยน้อยใจ	นี่อะไรมาเลียมลองต้องถือ
นางสะบั้งสะบัดปิดมือ	กระนี้ฤว่าสนองคุณกัน
ยังไม่เห็นจริงประจักษ์แต่สัณนิ	คิดคิดก็เป็นน่ำสรวลสันต์
จะเอาความชั่วมาพัวพัน	เมื่อไรนั้นอดสูจะรู้วาย
จำทำเล่นเช่นซู้ให้ซ้ำจิต	อย่าฟังคิดว่าจะอวยลงด้วยง่าย
ไม่พอที่มีกรรมมาจำอาาย	นางชายนัยนเนตรค้อนคม
แสนเอยแสนเฉลียว	เสียงเสียงวตอบความงามสม
พี่ไม่กล่าวแก้งแต่งสิ้นลม	เจ้าอย่าปรารมภ์ทุกข์
อันวิสัยใจป่าพนาลี	เช่นนี้แลเรียกว่ารักใคร่
จะแทนคุณโฉมงามตามตกไร่	สิ่งไรมิให้อนาทร
ว่าพลางกุมกรกัลยา	เข้ามาอยู่ที่บรรจจรรณ
ถนอมแนบแอบองค์บังอร	ตระกองกรซ่อนชมด้วยยินดี
คลังเกล้าเข้ายวนชวนชิต	จุมพิตปรางเปรมเกษมศรี
เซยทรวงดวงประทุมมาลี	ภุมรีเอาซาบอาบละของ
พระพายพัดตามฤดูกาล	ฝนสวรรค์บันดาลตกต้อง
ขยายแย้มพกามณฑาทอง	ทั้งสองชื่นชมภิรมยา

เมื่อนั้น	ระเด่นตระราหวันเสนาหา
ได้ร่วมมรมย์สมศรีปรีดา	กัลยาจำนงปลงใจ
แรกรู้รสรักประจักษ์จิต	แสนสนิทพิศวงหลงไหล
หมอบเมียงเคียงข้างภูวนัย	ทราวม้วยปฏิบัติผูกพัน
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

กล่าวถึงบันหยาได้ปลอมเป็นเทวดาเพื่อจะได้ลงพาแหอหนั่งติหราชอาณาจักรสา พร้อมกับถามเพื่อจะลองใจนาง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 902)

เมื่อนั้น	โหมยงองค์มิสาระบันหยา
จึงว่าเสียมลงใจดูในที่	จะกลับไปโยมิไม่ต้องการ
เสียแรงเจ้าปะตาปาหาความชอบ	หวังจะให้ประกอบเป็นแก่นสาร
ที่ก็ได้ปะตาปาชำนาน	บุญนั้นบันดาลให้พบกัน
เพอญเป็นเห็นประจักษ์ฤไม่เจ้า	ทั้งสองเราตั้งได้ตุนาหงัน
วาสนาเคยสนิทติดพัน	จะรังเกียจเดียวดฉันท์กันโยมิ
ที่จะรับทราวมสงวนนวลน้อง	ไปเป็นคู่ครองของพี่
ศฤงคารบริวารนารี	บรรดามีจะมอบให้ครอบครอง
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ข้างฝ่ายระเด่นตระราหวันนั้นตั้งแต่ได้ร่วมรักกับยาหรั้น นางหลงไหลตัวย่าหรั้นเป็นอย่างมาก ต่างโลมเล้าเอาใจ และหยอกล้อด้วยความรัก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 911-912)

เมื่อนั้น	ระเด่นตระราหวันเสนาหา
แต่ร่วมรักย่าหรั้นนั้นมา	กัลยาจำนงจงใจ
ส่งเสียปฏิบัติอยู่อัตรา	จะเว้นวันเวลาก็หาไม่
ครั้นคำคิดถึงคะนึ่งใน	ทราวม้วยบรรจงแต่งกายา
ลูปไล่สุคนธ์ปนปรุง	หอมฟุ้งตระหลบอบภูษา
แล้วชวนพี่เลี้ยงลอบไคลคลา	ออกมาจากนิเวศน์วังพลัน
ครั้นถึงศาลาหน้าตระราง	ให้พี่เลี้ยงสองนางอยู่แต่นั้น
แล้วเสด็จย่างเยื้องจรจรรัล	เข้าไปหาย่าหรั้นทันที

เมื่อนั้น
พุดจาปราศรัยเป็นไมตรี

ย่าหรีนเล่าโลมนางโฉมศรี
ถ้อยที่ปฏิบัติกำหนดใน
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อบรรดาพี่เลี้ยงของย่าหรีนได้ติดตามมาช่วยย่าหรีนยังเมืองมะงาดาคา ย่าหรีนได้บอก
ความแก่นางระดาหวันทราบ นางขอติดตามย่าหรีนมาด้วยความรักใคร่ในตัวย่าหรีน ความว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 915)

เมื่อนั้น
จงเข้าไปหาองค์นางนงเยาว์
วันนี้พี่จะลาไปเวียงชัย
แม้ไม่ม้วยมุตสุดชีวา
น้องรักเจ้าค่อยอยู่จงดี
พระชมโฉมโฉมลูบปฤษฎางค์

ย่าหรีนผู้เฒ่าโฉมเฉลา
แล้วเล่าแถลงแจ้งกิจจา
จำเป็นจำไกลขนิษฐา
จะกลับมาสนองคุณนาง
มารศรีอย่าเคืองช้องหมองหมาง
เชยปรางพลางสั่งบังอร

เมื่อนั้น
ได้ฟังพระวรวาจาจะลาจร
มีรู้ที่จะแข็งขัดทัดทาน
จึงเฝ้าถ้อยค่อยกล่าวววาจา

ระเด่นตระราหวันดวงสมร
ให้เราร้อนหฤทัยไปมา
เขาวมาลย์มีจิตเสนาหา
แม้รักจงพาน้องคลาไคล

เมื่อนั้น
เจ้าจงดำเนินเดินกลใด

ย่าหรีนตอบพลางแถลงไซ
ทุ่งกว้างทางไกลกันดารนัก

เมื่อนั้น
ได้ฟังเคืองขัดสะบัดพักตร์
เสียแรงน้องจำนงจงจิต
ถึงว่าทุ่งกว้างทางไกล

ระเด่นตระราหวันมีศักดิ์
กระนั้นฤว่ารักจะทิ้งไว้
จะสู้ม้วยชีวิตหาคิดไม่
จะตามไปไม่อยู่ใต

เมื่อนั้น
พี่ว่าเล่นหลงใจเทวี
ที่นี้เห็นประจักษ์ว่ารักจริง
เจ้าอย่าละห้อยน้อยใจ

ย่าหรีนเล่าโลมนางโฉมศรี
ใช้พี่จะทิ้งเสียเมื่อไร
ยอดยิ่งหญิงอื่นไม่หาได้
พี่จะพาทราวม้วยไคลคลา

ว่าพลาถกมกรนางโถมยง	ลอบลงมาจากเคหา
มิให้สององนงศ์สงกา	พี่เลี้ยงรีบพาจรลี
ครั้นมาพบพลสกลไกร	ซึ่งซุ่มไว้ในพนาศรี
พระอุ้มองค์ขนิษฐานารี	ขึ้นทรงพาซีต้วเดียวกัน
พี่เลี้ยงตามเสด็จทั้งเจ็ดคน	ขึ้นมาพาพลผายผัน
พวกทหารแห่แห่นแ่นนันต์	รีบลัดตัดต้นเดินไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

บันทึกพร้อมด้วยบรรดาพี่เลี้ยงต่างคิดหาทางพิสูจน์ให้ได้ว่าแห่นางดิทลาอรสา นั้นคือนางบุษบา ในที่สุดความจริงก็เปิดเผย อิเหนาและนางบุษบาต่างสวมกอดกันด้วยความดีใจเป็นที่สุด ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 937)

เมื่อนั้น	บันทึกเกษมสันต์หรรษา
จึงตรัสแก่สาวสวรรค์กัลยา	แก้วตาของพี่ผู้ยอดรัก
นี่เนื้อผลกรรมนำสนอง	ให้สองเราวิตกเพียงอกหัก
จนแต่ได้ประสบพบพักตร์	ก็ยังไม่รู้จักตระหนกใจ
ที่นี้ชะรอยผลบุญ	มาค้าชูชูดหนุนสนองให้
พอบันดาลเกิดเหตุเภทภัย	อย่าหวั่นหายไปจึงได้นอง
นับวันจะวายความทุกข์	แสนสุขปรีดีเปรมเกษมสง
เจ้าจงเปลื้องเปลือกไม้คากรอง	นวลละของเชิญลาปะตาปา
ตรัสพลาถทางหยิบผ้าทรง	ยื่นให้แก่องค์ขนิษฐา
เขาจะดิฉินนินทา	ว่าพี่พาแห่นางมาไว้

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

และจากนั้นบุษบาได้ร่วมภิรมย์สมสวาทกับอิเหนาอย่างสุขเกษมเปรมปรีดี ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 938-942)

เมื่อนั้น	บันทึกยิ้มแยมแจ่มใส
อุ้มองค์นั่งลักษณะใส่ตักไว้	แสนสำราญฤทัยเป็นพันคิด
ตั้งได้ชื่นชยเสวยสวรรค	น้อชื่นนิมมานรดิศ
พระลุปไลโลมนางพลาถจุมพิศ	แล้วทรงฤทธิ์จึงตรัสแก่เทวี

เมื่อรู้ว่าลมพาเจ้าหายไป
 แต่สลบซบลงถึงสามที
 จะนั่งนอนอาวรณ์ถวิลหา
 เที่ยวทุกเดือนถ้าลาธาร
 สุดคิดแล้วจึงปะตาปา
 ครั้นประสบดวงยิหวายาใจ
 เมื่อหายไปแต่หญิงสามคน
 จึงตามคุระแบบแบายกาย
 แต่จำขึ้นขึ้นเล่นอยู่เป็นนิจ
 ถึงจะชมหญิงอื่นไม่ขึ้นใจ
 เมื่อนั้น
 ยัมพลางนางสนองพระวาทา
 ถึงพระมาอยู่บัดนี้เล่า
 พระธิดากาหลังกรุงไกร
 เห็นให้สารสื่อสวนชวนชิต
 ส่งเสียสารพัดอยู่อุตรา
 ซึ่งว่าชมหญิงอื่นไม่ขึ้นจิต
 ไพเราะเพราะพริ้งทุกสิ่งอัน
 แม้นไม่มีที่ประสงค์จงใจ
 เชยชมโฉมงามสามสุตา
 เมื่อนั้น
 แยมยัมพริ้มพัคตร์เปรมปรีดี
 หนามยอกจึงเอาหนามตามบ่ง
 จะรังเกียจเคียดฉันทกัันกาง
 ฝ่ายพี่ก็มีไข้จะเจาะจง
 อุตส่าห์แสสร้างทำสนิหิติตพัน

พี่เพียงบรรลัยด้วยโฉมศรี
 สมประดีเดือดดินแดดาล
 กินแต่น้ำตาต่างอาหาร
 สืบข่าวเยาวมาลย์ทุกเวียงชัย
 ปรารณาขอพบเจ้าจงได้
 ให้พะวงสงสัยด้วยเป็นชาย
 นี้เห็นมีรู้พลมากหลาย
 เจ้าก็แกลังอุบายให้แคลงไป
 พาจิตให้คลายที่หม่นไหม้
 มิได้สืมทราวม้วยสักเวลา
 โฉมยงองค์ดีหลาอรสา
 สารพัคตร์สมาก็เข้าใจ
 ไข้จะเปล่าไรที่พิสมัย
 ก็ทรงลักษณวิไลโสภา
 แสนสนิหิติตพันกันหนักหนา
 ทั้งอุบะบุหงาก็ให้ปัน
 เหมือนกล่าวแกลังแสสร้างประดิษฐ์บิดพัน
 น้อยถนุ้หน้าเชื้อพระวาทา
 ปานนี้ก็จะไปอยู่หมั้นหยา
 จะคะเนถึงข้าเห็นผิดที่
 พระโฉมยงองค์มิสาระปันหยี
 แล้วตอบถ้อยวาที่สนองนาง
 แต่พอดคงค่อยคลายสบายบ้าง
 นางก็เป็นพี่นางอุณากรรณ
 ลุ่มหลงอาลัยไฝ่ฝัน
 เพราะรักใคร่อุณากรรณน้องชาย

เห็นรูปทรงส่งศรีกิริยา	เหมือนบุษบาเมียงพื้ที่หาย
จึงตามติดไม่คิดตัวตาย	ยังยกย้ายเกียจกันฉันทา
ถ้าแม้นพื้มีวามุศสุตชีวัน	จะสำคัญว่าคืนไปหมั้นทยา
แสนกระแหน่งแองอนค่อนเจรจา	เมื่อกระนี้จะว่าประการใด
จะว่าพื้รักเจ้าฤรักเมียง	แสรังสลดซัดเสียดฤไฉน
ว่าพลางเซยปรางอรไท	นางผันพักตร์ผลักไสไปมา
พื้แค้นนักด้วยน้องอำพราง	แต่วิงวอนถามนางก็หนักหนา
น้อยฤหนึ่งได้ไม่เจรจา	ก็ลยาจะกล้าอำความตาย
เมื่อนั้น	ดิหลาอรสาโฉมฉาย
ยืมพลางทางตอบอภิปราย	ช่างอุบายเบี่ยงผันพาที่
กลับว่าน้องเกียจกันฉันทา	สารพัดตรัสว่าถ้วนถี่
ข้าเข้าใจอยู่แล้วพระภูมิ	เลือกล้วนแต่ดีมาเจรจา
ไหนจะให้น้องบอกออกความจริง	คิดกริ่งเกลือกมิใช่พระเชษฐา
ส่วนพระสิแกลิ่งแปลงมา	ส่วนว่าน้องนี้มีให้พราง
แม้นตรัสความตามจริงเหมือนฉะนี้	ก็จะบอกโดยดีไม่ขัดขวาง
ความทุกข์เพียงชีวิตจะวายวาง	ให้นี่กองขนางว่าชาวไพร
แต่พื้รักษาตัวกลัวปนศักดิ์	ยังเยื้องยกเจรจาว่าได้
เกิดเหตุทั้งนี้ก็เพราะใคร	ไต่ยากแล้วจะได้อัประมาณ
เมื่อนั้น	ปันหยียืมพลางทางว่าขาน
จะว่าไปโยเล่าไม่เข้าการ	รสร้างห่าขนานพื้พานพบ
พระคสังเคล้ำเอารสนาสา	สุคนธาหอมหวนอวลอบ
ถนอมแอบแนมอุราปรารภ	พลางสอดกอดกระทบประทุมทอง
อุ้มนางวางเหนือแท่นบรรทม	บันเทิงจิตชิดชมสมสอง
อัศจรรย์บันดาลสุนีคะนอง	คำรนร้องเลื้อนลั่นครั่นครึก
เปื่องบนฝนฝอยพริ้วพรำ	ชานเซ็นเย็นฉ่ำเมื่อยามดึก
โบกขรณีในไพรพฤกษ์	ที่แล้งลึกเหลือล้นชลธิ

โกสุมภ์ประทุมทองครั้นต้องฝน	ก็แบ่งบานเสาวคนธ์คล้ายคลี่
สองกษัตริย์สุขเกษมเปรมปรีดี	ถ้อยทีสอคล้องทำนองใน
เมื่อนั้น	ติหลาอรสาศรีใส
ได้พานพบสบประสงคฺ์จงใจ	ทราวม้วยพิศवासแสนทวิ
อิงแอบแนบชิดพระเชษฐา	นัยนาแลสบหลบเนตรหนี
ลัพยอกหยอกเข้าหยาภิกษี	ถ้อยที่ชื่นชมโสมนัส
พระเสียมลอดสอดเสียดสไบบาง	บังอรค้อนพลงพลักพระหัตถ์
เมียงชม้อยหมอบกราบอยู่งานพัด	แย้มสรวลชวนตรัสจําบรรจํา
พระโลมลูบปฤษฎางค์ทางรับขวัญ	นางยอกรบ้อนปันชานสลา
ชมชื่นรื่นรสปรีดา	กัลยาเกษมเปรมปรีดี
เมื่อนั้น	โหมยงองค์มีสาระปันหยี
ถนอมแนบแอบองค์เทวี	สมถวิลยินดีเป็นสุดคิด
ตระกองกรคสังเกล้าเยาวมาลย์	เสนาหาซาบชานดวงจิต
ฝ้าฯเซยชื่นรื่นรมย์ชมชิด	แสนสนิทพิศवासไม่คลาดคลา
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)
<p>สังคามาระดาได้รับชัยชนะจากการทำศึกกับระตูทั้งหลายที่มาตีเมืองประมอดัน ท้าว ประมอดันได้ยกนางกุสุมาเป็นรางวัลแก่สังคามาระดา จากนั้นก็เคลื่อนขบวนทัพเสด็จกลับยัง เมืองกาหลังทันที ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1001)</p>	
...	
อนิจจากุสุมาโหมเวลา	พี่พาเจ้ามาในไพรสาณฑ์
ทำไฉนจะได้เยาวมาลย์	มาแนบนอนให้สำราญฤดี
ถึงใกล้เหมือนใกล้กันหนักหนา	แก้วตาไม่เห็นอกพี่
แสนสุดกระสันพันทวิ	หากเกรงองค์ปันหยีพี่ยา
หาไม่จะไปสมสนิท	ให้ดวงจิตแจ้งเล่าเสนาหา
แต่คร่ำครวญถึงระเด่นกุสุมา	จนม้วยนิทราหลับไป
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายป็นหนีเมื่อทรงทราบข่าวว่าสังคามาระตาสักขะกลับมาพร้อมกับเฉลย ป็นหนีจึงได้เข้ามาบอกข่าวแก่นางบุษบาทราบ พร้อมโลมเล้าเอาใจนางเกษมสันต์ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1004-1005)

เมื่อนั้น	ป็นหนีตอบองค์ขนิษฐา
อย่าปรารมภ์ตรมใจกัลยา	ต่อมาถึงจึงค่อยคิดกัน
ว่าพลางแอบอิงพิงพาด	สุดสวาทภิรมย์เหตุหรรษ์
แสนสนิทเสน่หาลาวัลย์	เกษมสันต์ย้วยวนยินดี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ครั้นพลบค่ำสังคามาระตาก็ได้เสด็จไปยังตำหนักของนางกุสุมา ในที่สุดต่างก็ยอมเปิดใจให้แก่กันและยอมร่วมภิรมย์สมสวาทด้วยกันอย่างมีความสุข ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1005-1008)

นั่งลงเคียงนางกุสุมา	แล้วมีวาจาปราศรัย
ดูก่อนแก้วตาดำใจ	จะแจ้งในความทุกข์แต่หลังมา
เมื่อเจ้าอยู่ด้วยอุณากรรณ	พินิจผูกพันเสนาหา
อาลัยในองค์ควนิดา	ไม่เว้นสักเวลานาที่
จนเจ้าตกไปประมอดัน	ยิ่งรัญจนใจถึงโฉมศรี
เป็นบุญให้เกิดไฟรี	พี่จึงได้ยกไปชิงชัย
สู้เอาชีวิตเข้าแลกรัก	หาญหักไม้กั้วดักษัย
ครั้นเสร็จศึกได้เห็นอรทัย	ค่อยคลายใจที่ทุกข์ทรมาน
พี่อุตส่าห์กั้นความเสนาหา	ตลอดมาในทางไพโรสานต์
บัดนี้ป็นหนีช่วยชาญ	ประทานองค์นงคราญให้พี่ยา
จะค่อยถนอมนวลสงวนรัก	สงวนศักดิ์มิให้เคืองขนิษฐา
ว่าพลางลูบหลังกัลยา	แก้วตาอย่าสลัดตัดอาลัย

เมื่อนั้น	ระเด่นกุสุมาศรีใส
หวาดหวั่นครั้นคร้ามเป็นพันไป	ทรมวยจึงตอบวาจา
พระเอยพระองค์	พระจงโปรดเกล้าเกศา
ข้านี้ทุกชั้นหนักหนักรูรา	ด้วยตัวเป็นข้าอุณากรรณ

ซึ่งองค์ป็นหยาประทานให้
 แต่ที่จะสนทิตตพัน
 แสนเออยแสนคม
 ว่าโยเซนนั้นกัลยา
 พี่ก็แจ้งใจในความหลัง
 ว่ามิสาอุณาการณกับบังอร
 แต่เขาหมายไปสวรรคตพันผูก
 หาไม่ไหนจะทิ้งกัลยา
 เพราะเห็นเขาไม่หวงห่วงใย
 พยายามตามอยู่ไม่รู้วาย
 ว่าพลางพระทางสัพยอก
 คว่าไซวด้วยใจเปรมปรีดี
 น้อยเออยน้อยจิต
 ยิ่งห้ามก็ยิ่งลามลวนไป
 ถึงองค์อุณาการณไม่ห่วงใย
 ใครแถลงจึงแจ้งกิจจา
 ธรรมดาเป็นข้าของท่าน
 ถ้าพระองค์ทรงใช้ให้เหมือนกัน
 นี้ลามลวนกวณเกินไปหนักหนา
 จะผันผ่อนหย่อนตามก็ขามใจ
 สุดเออยสุดสวาท
 จะรักเจ้าตราบเท่าบรรลัษราญ
 ถึงเจ้าเกียงเลียงแก่ประการใด
 จะประคองน้องแอบไว้แนบกาย
 ว่าพลางกอดเกี่ยวเกลียวกลม
 ชมแก้มแนมดวงสุมาลี

จะรับใช้ไม่รังเกียจเดียดฉันท์
 ซ่อนซัดสนพันปัญญา
 คารมแหลมหลักหนักหนา
 ไม่พอที่จะมาทุกซัร่อน
 แต่ครั้งเห็นเจ้าเมื่อคราวก่อน
 เป็นเพื่อนนอนพูดเล่นเจรจา
 อันเมียลูกมิได้ปรารถนา
 ไปสวรรคตขึ้นฟ้าแต่เดียวตาย
 พี่จึงได้ผูกพันมั่นหมาย
 จนได้โฉมฉายมาครั้งนี้
 เหยาหยอกเล่าโลมนางโฉมศรี
 อนิจจาผันหนีพี่ยาโย
 สุดคิดบืมเลือดตาไหล
 ไม่เกรงใจเพราะเป็นเฉลยมา
 ก็กลการอะไรมาค่อนว่า
 ว่าเป็นเพื่อนนิทราอุณาการณ
 การงานก็ใช้ทุกสิ่งสรรพ
 ซักก็ไม่ปิดพันรังเกียจใจ
 ไม่เป็นแต่สนทนาปราศรัย
 นานไปจะไม่พันอัประมาณ
 แสนฉลาดตอบโต้ด้วยโวหาร
 ไม่มอดทิ้งเขาวมาลย์ให้ได้าย
 พี่ก็ไม่ละวางนางโฉมฉาย
 กว่าจะสมอารมณ์หมายของพี่นี้
 แสนภริมย์รับขวัญมารศรี
 ฤดียียวนไปมา

ภุมเรศคสังเคลาเกสร	แซกซอนพอนพันบุปผา
เบิกบานทานแสงสุริยา	เมฆาซุ่มอนธการ
เมฆลาล้อแก้วแววไว	รามสูรเลี้ยวไล่ขว้างขวาน
เสียงสนั่นพสุธาบาดาล	ทั้งสองแสนสำราญบานใจ
เมื่อนั้น	ระเด่นกฤษณาครีไส
ได้ร่วมรสรักภูวนัย	อรไทเคียงข้างไม้ห่างองค์
หมอบขม้อยคอยให้ใช้ชิต	แสนสนิทพิสมัยไหลหลง
ตั้งสุธาทีพียรสหลังลง	ซึ่มซาบอาบองค์กัลยา
ลืมนะเน็งถึงมิสาธุณากรรณ	ลืมนเล่นด้วยกำนัลซ้ายขวา
ลืมนทั้งปิตุเรศมารดา	สุดแสนเสนาหาพันทวี
เมื่อนั้น	ลังคามาระตาเรืองศรี
ได้สู่สมชมรสฤดี	ด้วยยาหยิกฤษุมาลาวัลย์
แสนสวาทคสังเคลาเข้ายวน	ชิตชวนชื่นชมภิรมย์ขวัญ
ปรองดองสองถนอมน้ำใจกัน	แสนกระสันบันเทิงระเริงใจ
เกษมสุขทุกทีวาราดรี	จะไปเฝ้าปันหยิกก็หาไม่
ต่อหลายวันครันรุ่งอรุณทัย	คิดจะไปเฝ้าพระภูมี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หลังจากเสด็จสิ้นพิธีการสยมพระระว่างอิเหนาและชยาทั้งสิบองค์ อิเหนาเบิกบานสำราญใจกับเมเหลีทั้งเก้าองค์ ขณะที่อยู่กับนางบุษบานั้นอิเหนาก็ได้ชวนนางบุษบาเพื่อจะไปหานางจินตะหรา พलगปลอบประโลมเอาใจนางด้วยความรัก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1097)

คิดพलगทางตรัสแก่บุษบา	พี่จะลาแก้วตามารศรี
ไปจินตะหราวาตี	เทวียาระคางหมางใจ
เมื่อนั้น	บุษบาค้อนคัดอชฌาลัย
มาบอกความใครห้ามมิให้ไป	จะแกลิ่งให้เขานินทาว่ากัน
น้องนี้เจียมตนเป็นพันคิด	ที่จริงอยากจะใครให้ผายผัน
เชิญเสด็จภูธรจรจรใจ	ทรงธรรมอย่าถวิลกินใจ

เมื่อนั้น

ระเด่นมนตรีชอบอัชฌาสัย

พระโลมลูบปฤษฎางค์นางทราวม้วย

เจ้าดวงใจของพี่ผู้ยอดรัก

ตรัสพลางทางทรงเครื่องหอม

แพรย้อมมะเกลือดำรำหนัก

หอมตลบอบองค์ทรงสะพัก

เสด็จตรงมาตำหนักกัลยา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พอพลบค่ำจึงได้เสด็จไปหานางยังตำหนักนางจินตะหรา เข้าไปในห้องแล้วนั่งเคียงนาง พร้อมกับพูดจาปลอบโยนให้นางคลายกังวล แต่นางจินตะหรานั้นกลับใจแข็งไม่ยอมพูดจาพากับอิเหนาเลยแม้แต่คำเดียว ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1098)

เข้าห้องสุวรรณชั้นใน

นั่งบนเตียงเคียงไหล่จินตะหรา

จึงกล่าวเกลี้ยเกลียงปลอบวนิดา

ด้วยสุนทรพจน์ว่าให้อาลัย

ดวงเอยดวงสมร

อย่าเคืองค้อนแค้นจิตคิดสงสัย

ด้วยตั้งพีมีกรรมจึงจำไกล

อรไทอย่าระคางหมางเมิน

ที่ตั้งจิตคิดมาหาน้อง

อย่าขุ่นข้องแค้นระคางให้ค้างเขิน

ตรัสพลางสัพยอกหยอกเอิน

อย่าละเทินเห็นห่างอยู่อย่างนั้น

พระกรสอดคอดรัดกระรัดไว้

นางปิดกรค้อนให้แล้วผันผาย

พระปราศรัยไขว่คว่าเป็นเชิงชั้น

ทรงธรรมวอนว่าให้อาลัย

สุดเฮยสุดสวาท

นุชนาฏไม่เห็นหัวอกพี่

รักเจ้าเท่าเทียมดวงชีวี

จงปรานีพี่บ้างนางน้องรัก

ตรัสพลางลูบไล้ไขว่คว่า

อุยหน้าหยิกเจ็บเล็บจะหัก

ว่าไม่ฟังจริงจริงเจียวนางลักษณ

นี่ก็หักมือไม่ให้ร้องอึ้ง

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จากนั้นอิเหนาไม่ได้ไปหานางจินตะหราอีกหลายวัน แต่ได้เสด็จไปหานางกันจะหนาแทน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1101)

เมื่อนั้น

ระเด่นมนตรีเรื่องศรี

ไม่สบายมาหลายราตรี

วันนั้นภูมีลีลา

ไปหากันจะหนาวสมร	จนทิงกรเลื่อนลับพฤษภา
ราตรีเข้าที่นิทรา	ด้วยองค์วินดาเยาวมาลย์
แต่คลังเกล้าเฝ้าชมสมสอง	จนอุทัยไซส่องฉายฉาน
จึงสรรสรรทรงเครื่องอลงการ	ภูบาลตรัสสั่งกัลยา
ที่จะเข้าไปเฝ้าพระชนนี	องค์ประไหมสุหรีดาหา
สั่งเสด็จพระเสด็จไคลคลา	เข้ามายังปราสาทรุจี
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

อิเหนาถูกองค์ประไหมสุหรีตักเตือนว่ากล่าวเกี่ยวกับเรื่องที่ไม่ยอมไปหานางจินตะหรา
ยังตำหนัก ดังนั้นอิเหนาจึงต้องจำใจไปง้อขอคืนดีกับนางจินตะหราอีกครั้ง ความว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1103)

ทรงกระแจะเจือจันทร์กันทรส	แบ่งสดหอมฟุ้งกระจุงศรี
ทรงภูศรีวิลาศชาติออกดี	พวงมาลีสวมหัตถ์ทัดยาตม
ทรงบุหรีใส่จันทร์ประจงจุด	แล้ววางชุดลงไว้ในพานถม
เสด็จออกจากห้องพระบรรทม	หวังชมจินตะหราพลางคลาไคล
กราบกรานอ้อนระทวยนวยนาด	ขึ้นปราสาทแก้วมณีศรีใส
เข้าห้องจินตะหารายาใจ	สนมในน้อยน้อยถอยออกมา
นั่งแนบแอบชิดสะกิดสะเกา	นี่แน่เจ้าจริงดังพี่ว่า
พี่รักเจ้าเท่าเทียมดวงชีวา	แต่ที่ว่าสนาอาภัพลับเหมือนปูน
อุตสำหรับนางอนงค์ที่ซอผิด	ยังเป็นบิดจะให้ไมตรีสูญ
อย่าเคืองขัดตัดใจให้อาตุร	จงเพิ่มพูนปฏิพัทธ์กำหนดใน
ว่าพลางทางชมเซยพัคตร์	เอ็นดูเถิดน้องรักจะผลักไส
กันแต่หยิกตีพี่ยาไป	เอออะไรที่ไม่ฟังน่าซังจริง
ดวงเอยดวงหยิวหา	เฝ้าเคืองช่องพี่ยาไม่เหือดหาย
ที่จะเล่าแต่ตันไปจนตาย	โหมฉายคอยฟังสัจจังเจียว
มีรับสั่งสมเด็จพระบิดา	ให้พี่ตามบุษบาในป่าเปลี่ยว
ละนางร้างรักไว้ผู้เดียว	กระสันเสียวถึงเจ้าทั้งเข้าเย็น

ครั้นเสร็จสรรพรับน้องมาครองสวาท   นุชนาฏน้อยจิตไม่คิดเห็น
 แสนลำบากยากเหลือเหลือกระเด็น   ไม่ว่างเว้นราชการท่านให้เลย
 จึงมิได้กลับไปเมืองหมันหยง   เพราะเป็นกรรมทำมาดอกร้อยเอย
 ตั้งแต่นี้ก็กันเสียฉันทเคย   จึงปรายเปรยเปรมปรีดีกับพี่ยา
 (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

วันหนึ่งบรรดากษัตริย์ทุกพระองค์ทรงพากันไปเที่ยวที่ทะเลทรายอันเป็นสถานที่ตั้งของ
 เทวสถานศักดิ์สิทธิ์แห่งเมืองกาหลัง ทุกองค์ต่างเบิกบานสำราญใจ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1115-1116)

    เลียนเดินตามเนินคีรี   พบราชบุตรีเสนาหา
 ต่างองค์ช่วยเก็บมาลา   ไชวคิดว่าหยอกเย้าเป็นเหล่ากัน
 อีเหนาเข้าเก็บพิกลร่วง   แล้วนำหวงกึ่งน้อยค่อยค่อยสั้น
 บุษบาทั้งจะหนาแย่งกัน   ต่างสำรวจสรรพวลสันต์กันไปมา
 ฝ่ายสุหรานางงศรีใส   กริดเล็บเก็บได้ดอกบุหงา
 ให้สะการะหนึ่งหรัตโสภา   กับธิดากษัตริย์ทั้งนั้น
 สียะตราทรงสอยดอกสร้อยฟ้า   ให้ระเด่นวิยะดาตระราหวัน
 องค์กะหรัตตะปาตีพี่ยานัน   เก็บดอกมะลิวันบนคีรี
 ให้ระเด่นบุษบารากา   กับบุตรีกษัตราทั้งสี่
 ลังคามระตาเก็บมาลี   จำปีกาหลงชงโค
 ประทานให้ชนิษฐาอย่าใจ   กุสุมารับใส่ไว้ในโถ
 หาไม้่น้อยสอดสอยลูกจันทน์โอ   เลือกลูกโตโตน่ารัก
 ไปถวายบุษบานารี   ทั้งองค์มะเดหวิมีศักดิ์
 นางกำนัลนั่งล้อมพร้อมพักตร์   ไม่มีใครอยู่ตำหนักสักคนเดียว
 เหลือแต่จินตะหราวาตี   เคืองระเด่นมนตรีไม่มาเที่ยว
 บรรดามาพากันเล่นเกรียว   ในไพรกว้างทางเปลี่ยวนั้น
 (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายอีเหนามีความสุขเมื่ออยู่กับนางบุษบาต่างกระเช้าเข้าหาด้วยเสนหาทุกเวลาไม่
 คลาดคลา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1148-1149)

เมื่อนั้น

สถิตบรรจจรรณม์แท่นแว่นฟ้า

เคียงเขนยเขยขึ้นระรินกลิ่น

นางยิ้มเยื่อนเปื้อนกระบวนให้ยวนยี่

พระโณมยงองค์อิเหนานาถา

กับระเด่นบุษบานารี

ไม่สุดสิ้นเสนหาทยาหิ

สรवलระริกซิกซี้ทุกวี่วัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จากนั้นอิเหนาจึงมีรับสั่งกับนางบุษบาว่าคืนนี้จะขอไปหานางจินตะหราเพื่อปรับความ
เข้าใจซึ่งกันและกัน ในที่สุดรักย่อมเข้าใจในรัก ทำให้ทั้งสองต่างกลับมารักกันจนความขุ่นเคือง
เหือดหายไปสิ้น ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1151)

ครั้นสำเร็จเสร็จสรรพถือซบพักตร์

ดำเนินนาคยาดรเยื้องซำเสื่องมา

ครั้นถึงห้องจินตะหราวาตี

เห็นนางเมินเดินย่องเข้าหื้อใน

เมื่อนั้น

เห็นนางเยาว์เฝ้าสะท้อนถอยอุทัย

ยิ้มพลางทางนั่งบัลลังก์รัตน

เห็นแค้นซัดอัถอันไม่วันทา

ซึ่งเคราะห์กรรมจำพลัดกำจัดจาก

จนทราบความสามพระองค์ดำรงวัง

จึงทูลให้ไปรับน้องรัก

ควรฤยังคั่งแค้นแสนทวี

อย่าผินหลังนั่งเฉยอยู่เลยน้อง

เอากิริชพินี่แน่น้องรัก

เจ้าเอยเจ้าพี่

ความรักน้องครองสัตย์ปฏิญาณ

เจ้าก็รู้อยู่มิใช่ไม่ประจักษ์

จนเกิดศึกก๊กก้องจึงต้องมา

พอนางหายภายหลังรับสั่งใช้

ลงจากตำหนักจันทน์ทรธรา

นางส่องโคคมนำหน้าคลาไคล

หยุดอยู่ที่ม่านทองสองไข

แกล้งมิให้นางรู้จะดูที

ระเด่นมนตรีศรีใส

พระรู้ในท่วงทีกิริยา

ประคองหัตถ์เชยกลิ่นจินตะหรา

จึงตรัสว่าพี่จะเล่าให้เจ้าฟัง

เพราะวิบากบาปสร้างแต่ปางหลัง

มาพร้อมพรั่งตั้งงานการพิธิ

มาเป็นอัคเรศเอกภิเชกศรี

ไม่เห็นดีบ้างฤเจ้าเยาวลักษณ์

ที่ซัดซ่องซ้อโหมเจ็บใจหนัก

ตามแต่จักเชือดทำให้หน้าใจ

ไม่พอที่วากกล่าวให้ราวฉาน

ไม่แต่งการกับพระนุชบุษบา

ฤลืมรักเสียดสิ้นจินตะหรา

ช่วยรักษาสุริยวงศ์ทำสงคราม

ต้องตามไปแรมป่าพนาพนาม

จนพบองค์นี้ลักษณะประจักษ์ความ	จึงทูลสามกษัตรามาจัดการ
มิปกครองน้องหญิงจะทิ้งเสีย	ให้เป็นเมียข้าศึกนี้กสงสาร
เจ้าก็น้องสององค์เป็นวงศ์วาน	อย่าคิดการเกียจกันจำนรรจา
จะรักสองน้องรักอัศวิน	เหมือนดวงเน็ตพี่ชายทั้งซ้ายขวา
ความรักเจ้าเท่ากันไม่ฉันทา	อย่าสงกาทินแหว่งแคลงฤทัย
จงผินมาพาทีกับพี่บ้าง	จะหมองหมางมีนตึงไปถึงไหน
พระว่าพลางทางประโลมลูบไล้	นี่อะไรเฝ้าปิดสะบัดมือ
เจ้าก็รู้อยู่นี่น้องเป็นของหลวง	จะห้ามหวงภาชีเห็นดีฤ
เฝ้าแค้นคิดจิตใจเหมือนไฟฮือ	ไม่หายดีอเลยแล้วหนอแก้วตา
โปรดเอยโปรดเกศ	ขอพระเดชพระคุณบุญหนักหนา
ซึ่งทรงศักดิ์รักสุดเหมือนบุษบา	เห็นเกินหน้าน้องไปจึงไม่ยอม
อันพระนุชบุตรเป็นที่ยิ่ง	ระตูชิงรักรูปจนชูปพอม
แต่เคยเห็นเว้นหายไม่วายตรอม	ทูลกระหม่อมอย่ามาเปรียบให้เทียบเทียม
ด้วยหลายปีมิได้ใกล้พระบาท	คิดขยาดยังไม่หายที่อายเหนียม
โปรดเหมือนอย่างนางห้ามตามธรรมเนียม	อย่าและเสียมโลมหลงไม่ต้องการ
ใช้รุ่มราวสาวแล้วเหมือนแม่หม้าย	เช่นกับปลายอ้อยหมดที่รสหวาน
อย่าว่าดีคือถือโทษจะโปรดปราน	แต่ก่อนกาลมิใช่พระไม่เคย
น้องเอยน้องรัก	กระบวนหนักขึ้นกว่าเก่าเจิวเจ้าเอ๋ย
ถึงนับปีมิใช่จะละเลย	เจ้าลืมเคยพี่นี่คิดยังติดใจ
ขึ้นว่ารักบุษบายิ่งกว่าเจ้า	จนบอกเล่าตามตรงยังสงสัย
ส่วนใจพี่นี้ไม่ลืมปลื้มอาลัย	จะทิ้งให้เป็นหม้ายเสียตายนัก
พระว่าพลางทางประโลมลูบต้อง	ค่อยประคองอุ้มนางขึ้นวางตัก
แนบสนิทชิดชมภิรมย์รัก	ต่างรู้จักเจนเชิงละเลิงลาน
เมขลาล้อแก้วแววสว่าง	อสุรขว้างขวานเปรี๊ยะเสียประหาร
ทั้งฝนฟ้าอาเพศใช้เทศกาล	ก็ตกชานเซ็นซ่าลงหน้าแล้ง
ยิ่งพรอยพรำน้ำมากเปี่ยมปากบ่อ	ท่วมทั้งท่อเล็กน้อยรอยะแหง
โกสุมปทุมานบานแบ่ง	ฝูงแมลงภู่มืดลงคสังเคล้า

อัศจรรย์บันดาลด้วยถ่านดับ	พระเพลิงกลับติดฮือกระพือเผา
พระเอนแอบแผนวงคั่นางนงเยาว์	จนเลยเข้าที่หลับระงับไป
เมื่อนั้น	จินตะหราวาตีศรีใส
ได้ร่วมรสรักร้างที่ห่างไกล	อรไทชื่นชมสมคิด
อันความชุ่นเคืองเคียดเคียดฉันท	ที่ช้อนั้นหายหมดดังปลดปลิด
เพี้ยมเฝ้าเกล้าคสังพระทรงฤทธิ์	จนจริตกระปิดกระบวนชวนพูดจา
เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีมียศถา
ได้ร่วมภิรมย์สมจิตที่คิดมา	พอเวลารุ่งแจ้งแสงทอง
พระโลมลูบจูบสังข์ชงตาย	แล้วผันผายลีลามมาจากห้อง
ทรงฉลองพระบาทตาดปักกรອງ	ตรงไปเข้าห้องไสยา
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อมเหสีทุกองค์ต่างเข้าใจกันดี มีความรักใคร่ปรองดองฉันท์พี่น้อง อีเหนาก็มีความสุข ยิ่งหมั่นเวียนไปมาหาสู่มเหสีทั้งสิบองค์อย่างไม่ว่างเว้นแต่สักวัน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1160-1161)

เมื่อนั้น	อีเหนาเฝ้าชมไม้แห่ห่าง
ไปมาหาสู่ทั้งสิบนาง	มิได้ว่างเว้นสวาทขาดวัน
มีพระทัยใสโลมมันส์สา	องค์ระเด่นบุษบาสาวสวรรค์
ยิ่งกว่านางทั้งเก้าเหล่านั้น	ด้วยร่วมวงศ์เทวีญักันมา
ทั้งเป็นเพื่อนยากลำบากลำบาก	ต้องชุกชนชอกซอนนอนกลางป่า
จักแห่เล่นจะตายวายชีวา	เพราะเที่ยวหาน้องนุชจนสุดฤทธิ์
ร้ายภิรมย์ชมรสต่างต่าง	ตามอย่างกษัตริย์สุจริต
เพลิเพลินเจริญใจอยู่เป็นนิจ	มิได้คิดฉันทาราคี
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

3. พิโรธวาทัง (บทโกธ) หมายถึงการแสดงอารมณ์ ฉุนเฉียว ประชดประชัน ตัดพ้อ ต่อว่า ชัดเคื่อง โกรธแค้น ทะเลาะทุ่มเถียง กระทบกระทั่งเปรียบเปรย เป็นต้น

เริ่มจากตอนที่อิเหนาได้เสด็จไปร่วมพิธีพระศพพระอัยกีที่เมืองหมันหย่า หลังจากพิธีเสร็จสิ้น แต่อิเหนาหลงใหลในตัวนางจินตะหราจนไม่ยอมกลับเมืองกูเรบัน ปาเตะเสนาจึงทูลให้อิเหนารับเดินทางกลับจึงสร้างความไม่พอใจแก่อิเหนา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 77)

เมื่อนั้น	พระสุริย์วงศ์สัญญาแดหว่า
ไม่ตอบถ้อยคำจำนรรจา	ให้เคื่องชัดอัธยาในอารมณ
พระผินผันหันพักตร์เมินหนี	แล้วหยิบผ้ามาคลี่ทรงหม
พลงสะทอนถอนถ่ายระบายลม	แกล้งทำเหมือนบรรทมหลับไป
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ในที่สุดปาเตะเสนาจึงแอบเขียนสาส์นถึงท้าวกูเรบัน ว่าบัดนี้อิเหนามีอาการคลั่งไคล้ใหลหลงในบุตรีแห่งเมืองหมันหย่ายิ่งนักไม่ยอมกลับ ซึ่งบิดากับมารดาของนางจะรู้เห็นเป็นใจด้วย ท้าวกูเรบันอ่านสาส์นแล้วไม่พอใจเป็นอย่างยิ่ง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 82)

ครั้นอ่านเสร็จสิ้นในอักษร	ภูธรเคื่องซ้องหมองศรี
จึงส่งสารมาทันที	ให้ประโหมสุหรีทัศนาศนา
เมื่อนั้น	องค์ประโหมสุหรีเสนาหา
อ่านสารสิ้นเรื่องเคื่องอุรา	จึงทูลพระภัสดาทันใด
เหตุนี้ผู้ใหญ่แกล้งหน่วงเหนี่ยว	จะโทษเด็กข้างเดียวก็ไม่ได้
ประสาหนุ่มจึงลุ่มหลงไป	จะทำให้ผิดกันด้วยฉันทา
ครั้นจะนิ่งดูที่บัดนี้เล่า	ไหนอิเหนาจะจากหมันหย่า
แม้จะมีให้ไปหาตัวมา	ก็เห็นว่าจะไม่เจียดงด
จงเอาอาการช้านี้บอกไป	ว่าตั้งใจครวญคร่ำกำสรด
ด้วยครรรภ์ถ้วนจวนคลอดไอรส	กำหนดให้ลูกรักเร่งมา
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ตำมะหงงจึงกล่าวกับอิเหนาให้เดินทางกลับยังเมืองกูเรปัน ทำให้อิเหนาไม่พอใจ
 ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 119)

เมื่อนั้น	พระโหมยงองค์มิสารป็นหยี
เคื่องชัตตรัสตอบไปทันที	อะไรนี้มีแต่จะจันฑาล
ถึงจะถ้วนเจ็ดวันตั้งสัญญา	ท่านจะไปพารากี่ช่างท่าน
ข้าจะอยู่เที่ยวเล่นให้นานนาน	รำคาญวานอย่าว่าให้ชัดใจ
ตรัสพลางทางเสด็จเข้าในห้อง	ให้ชักปิดม่านทองสองไซ
ไสยาสน์เหนืออาสน์อำไพ	ภูวนัยสนิทินทร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ต่อไปเป็นตอนที่ประสันตาพี่เลี้ยงของบันหยีออกไปต้อนกในป่า เมื่อเห็นทัพกองใหญ่
 มาตั้งอยู่ก็เกิดสงสัย จึงพากันเข้าไปใกล้พลับพลาของระตุบุศลินหา ทหารของระตุบุศลินหาเห็น
 จึงได้ปาก้อนหินใส่ และยังกระสุนพร้อมกับขับไล่หมายจับตัว ประสันตาไม่ยอมให้จับจึงเกิดการ
 ต่อปากต่อคำกันอย่างรุนแรง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า
 122-123)

บัดนั้น	พวกทหารครั้นเห็นก็ร้องว่า
อ้ายนี้ป่าวใครไปไหนมา	กิริยากิริตกรายเหมือนเจ้าชู้
ไม่รู้ฤว่าพลับพลาชัย	ระตุภูวนัยเสด็จอยู่
ยิ่งว่ายังขึ้นยืนดู	บ้างจะไล่คอขู่สำทับ
บ้างโบกมือบ้างถือดินทิ้ง	ก่งกระสุนขึ้นยิงแล้วร้องขับ
บ้างว่านำถองเสียให้ยับ	บ้างว่าจะจับเอาตัวดี

บัดนั้น	ประสันตาไม่ท้อถอยหนี
จึงว่ากูเป็นชาวพนาลี	นายชื่อบันหยีชาญชัย
อันจาริตนีสัยชาวป่า	จะรู้จักท้าวพระยาที่ไหน
ถึงจะห้ามมิให้เข้าไป	เหตุใดไม่บอกแต่ตีมา
นี่ฤพลับพลาของระตุ	แต่ชุมนุมนายภูก็ใหญ่กว่า
มึงอย่าเยอหยิ่งหยาบช้า	ถึงเป็นชาวป่าไม่กลัวใคร

บัดนั้น	พวกทหารได้ฟังก็หมั่นไส้
จึงร้องว่าฮ่าแฮ้ยไอ้โจรไพร	บังอาจใจขึ้นเสียงเถียงอึ้ง
ว่าไม่รู้ก็บอกออกให้	ทำไมมากลัปโกรธซึ้ง
ไอ้หังอวดกล้าหน้ามึง	ถองเล่นคนละตึงก็เหลือตาย
มึงมาเท่านี้สี่ห้าคน	ไม่ครือมือพวกพลทั้งหลาย
แม้รักตัวกลัวชีวิตวอดวาย	อย่าหยาบช้าทำทนายเร่งหนีไป
บัดนั้น	ประสันตาแค้นซัดอัสมาลัย
จึงร้องตอบไปพลันทันใด	มึงจะมาขู่ใครไอ้เช่นนี้
ถึงกุน้อยตัวไม่กลัวเกรง	จะต่อสู้กับเองไม่ถอยหนี
หน้าไหนใครเหวี่ยงว่ากล้าดี	ให้มึงชี่คอแข่งกันเข้ามา
บัดนั้น	โยธิต้าวบุศลินหา
ได้ฟังถ้อยคำก็โกรธา	จึงกรูออกมาทันใด
บ้างฉวยได้ไม้พลองตระบองสั้น	สกัดหน้าตากันเข้าล้อมไล่
บ้างกำหมัดซัดเขม่นเข้าไป	หมายใจจะจับเอาตัว

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จนในที่สุดจึงได้เกิดการต่อสู้กันขึ้น ประสันตาใช้กริชฆ่าไพร่พลของระตูปุศลินหาตายไปหลายคน พวกที่เหลือนอกนั้นแตกพ่ายไปคนละทิศละทาง ส่วนบ่าวของประสันตาบาดเจ็บสองคน ทำให้ประสันตาโมโหจึงร้องท้ากับทหารของระตูปุศลินหา และพากันแอบซุ่มดูท่าที่อยู่ห่าง ๆ ความเป็นว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 123-124)

บัดนั้น	ประสันตาชาญชัยมิใช่ชั่ว
กับบ่าวหาญหาญไม่เกรงกลัว	ระวังตัวหลีกเลี่ยงหลบพลาง
แต่ละคนเข้มซัดสันทัด	รับรองป้องปัดไม่ซัดขวาง
แกว่งอาวุธเงื้อง่าเป็นท่าทาง	ล่อไว้ให้ห่างไม่เข้าชิด
เหล่าทหารหักโหมโถมเข้ามา	ประสันตาต่อแย้งแหวงด้วยกริช
พลระตูปุศลินหาตายวายเป็นชีวิต	ได้ที่ไล่ประชิดติดพัน
แต่บ่าวบาดเจ็บสองคน	ทานทนทรหดอดกลั้น
เซ็ดเลือดเดือดแค้นขบฟัน	หุนหันโมโหโกรธา

พลางร้องว่าทำทนายเยาะเย้ย	เหวี่ยงเหวี่ยงพวกประตู่ที่อวดกล้า
ถ้าดีให้เจ้ามึงตามมา	จะให้หนายกู่ฆ่าเสียบัดนี้
ว่าแล้วรีบพากันคลาไคล	ไม่ตรงไปพลับพลาบันหยา
เข้าแอบซุ่มซ่อนอยู่ดูทวงที่	จะฟังเหตุร้ายดีให้รู้มา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายระตูปุศลินหาได้ยินเสียงอื้ออึงจึงเดินออกมาร้องถาม เสนาทูลว่ามีโจรป่าบุกเข้ามาทำร้ายพวกเรตายไปหลายคน สร้างความโมโหแก่ระตูปุศลินหาอย่างมาก พร้อมกับสั่งให้กองทัพตามจับตัวมาโดยเร็ว ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 125)

เมื่อนั้น	ระตูปุศลินหาแสนศัลย์
กระที่บาทกราดกริ้วคือเพลิงกำลัป์	จึงกระชั้นสีหนาทวาดไป
ดูผู้คนที่กองทัพ	แต่จะจับโจรป่าก็ไม่ได้
เกรงกลัวฝีมือมันฤไ	มันจะมีฤทธิไกรกระไรมา
อ้ายลูกฟานลูกกระจงทะนงศักดิ์	โอหังฮึกฮักเป็นนักหนา
เร่งรีบรัดจัดโยธา	จะยกไปเช่นฆ่าเสียบัดนี้

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ประสันตาเห็นกระบวรทัพระตูปุศลินหาจึงรีบกลับยังพลับพลาพร้อมแล้วเรื่องให้บันหยาฟังว่า มีทัพระตูปุศลินหาจับ แต่อิเหนาและเหล่าเสนาไม่เชื่อคำพูดของประสันตา ปุนตาที่เลี้ยงจึงไปสืบความจริงจากปากของประสันตาที่บาดเจ็บจนทราบความจริงแล้วได้มาบอกแก่ตำมะหงงทันที ตำมะหงงโกรธมากจึงหาทางจะลงโทษประสันตา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 127-128)

บัดนั้น	ตำมะหงงได้ฟังไม่กังขา
ชี้หน้าว่าไปด้วยโกรธา	ชะเจ้าประสันตาตัวดี
ไปเที่ยวชุกชนจนเกิดความ	ให้สงครามติดต่อไม่พอที่
ยังกลับมาเอาหน้าพาที่	ให้กูนี้เชื่อสิ้นหลงไป
น้อยหรือเล่ห์กลเจ้าคนเอก	ทำโหยกเหยกให้ระตูปุศลินหา
ชอบแต่ลับเสียงซำให้หน้าใจ	ตัดศีรษะเสียไว้ทั้งไพร่นาย

เสณีย์ที่เลี้ยงจงปรักษา โทษตัวประสันตตามกฎหมาย
 ตำมะหงด่าว่ามากมาย ประสันตเต็มอายไม่เจรจา
 (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายระตูปุศลินาเตรียมยกทัพไปจับโจรป่า ได้เล่าเรื่องราวให้ประโหมสุหรีฟังด้วย
 อารมณ์โกรธ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 131)

ลดองค์ลงเหนือบัลลังก์รัตน์ จึ่งตรัสแก่ประโหมสุหรี
 เมื่อกี้โจรป่าพนาลี เข้ามาที่นี้สี่ห้าคน
 พวกเราขับไล่ก็ไม่ฟัง โอหังจงหองพองชน
 พาลวิชาวัดเหวี่ยงเถียงลน องอาจอดตนเป็นพันรู้
 แล้วสังหารผลาญพลเราล้มตาย เป็นน้าแค้นน้าอายอดสู
 ที่จะยกทัพขันธ์ไปพันตู ขวัญข้าวค้อยอยู่อย่าอวารณ์
 (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

องค์ประโหมสุหรีห้าม แต่ระตูปุศลินาไม่ยอมฟังกลับรีบขี่ม้าวิ่งออกไปด้วยความคั่ง
 แค้นใจ พอมาถึงยังทุ่งกว้างเห็นทัพปืนหยีตรัสสั่งไพร่พลโจมตีทันใด ความว่า (พระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 132)

จึ่งเหยียบไกลนโจนขึ้นม้าที่หนึ่ง ด้วยกำลังแค้นขัดสหัส
 โบกพระหัตถ์ตรัสสั่งเสนา ให้เร่งยกโยธาคลาไคล
 เลียบเดินตามเนินแนวภูหนุง พอดกทุ่งแลเห็นทัพใหญ่
 ธงเทียวเขี้ยวแดงดาบไป เลียงซ้องกลองชัยนี่นันต์
 ระตูเดียดตาลทะยานจิต ประกาศิตสั่งนิกรกองขันธ์
 เร่งโจมตีเข้าไปอย่าไว้มัน ไล่พิฆาตพาดฟันให้มรณา
 (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

กองทัพของปืนหยีได้ฆ่าฟันไพร่พลของระตูปุศลินาล้มตายเป็นจำนวนมาก ระตูปุศ
 ลินาเห็นดังนั้นจึงขับม้าฝ่าเข้ามาด้วยความโกรธ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
 นภาลัย, 2506, หน้า 133)

เมื่อนั้น ระตูผู้ผ่านบุศลินา
 เห็นโจรไพร่ไล่พลโยธา แดกกระจายพ่ายมาจนหน้าทัพ

โกธนักรชักรกระบือออกตีต้อน	ไล่พลนิกรสะท้อนกลับ
กองหลวงกองหลังดั่งคัมภ์	ไม่หกลีบหลบรบบรับด้านทาน
บ้างฟุ้งผัดศาศตราอาวุธ	อุตุลลุตลับสนอลหม่าน
หักโหมโรมรันประจัญบาน	ตีประดาหน้ากระดานเข้าไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อเห็นปืนหยี่ชี้มาอยู่ก็รู้ได้ทันทีว่าไม่ใช่ชาวป่า จึงร้องถามว่าทำไมต้องมาเที่ยวปล้น เช่นฆ่าไพร่พลล้มตายเป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังพุดจาทำทนายคู่มินเหยียดหยามกันอีก ขอให้ส่งตัวป่าคนนั้นมาแต่โดยดี ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 134)

เมื่อนั้น	ระตูปุศลิหน่าเป็นใหญ่
เห็นโยธีรื้พลสกลไกร	ชิงชัยไพร่ไม่พ่ายพัง
พระยิ่งกริ้วโกรธโกรธา	กะระตะอาสาม้าที่นั้ง
ฝ่าพลขึ้นไปมิได้ยั้ง	ด้วยโมโหโห้งไม่รั้งรอ
แลเห็นปืนหยี่ชี้อาชา	โสภภาพริงเพราดั่งเหลาหล่อ
น่าจะมีพงศ์เผ่าเหล่ากอ	เนื้อหน่อกษัตริย์ชัตติยา
ท่วงทีที่ท่าก็ประหลาด	เห็นมิใช่เชื้อชาติชาวป่า
คิดพลางทางมีวาจา	ดูราบันจุเหรีจฤทธิธรม
เป็นโฉนหยาบข้าสามานย์	ชวนกันทำการออกศุล
ตั้งกองซ่องสมผู้คน	จะเที่ยวปล้นพาราฤว่าไร
รูปทรงสงศรีกิริยา	จะสมเป็นชาวป่าก็หาไม่
ป่าวท่านอาจองทะนงใจ	เข้าไปถึงหน้าพลับพลา
ไล่พลลาญรื้พลเราล้มตาย	แล้วหยาบข้าทำทนายเป็นหนักหนา
หมิ่นเราเผ่าพงศ์กษัตรา	เรงส่งมันมาแต่โดยดี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

แต่ปืนหยี่กลับตอบไปว่าเรานั้นเป็นชาวป่ามาเที่ยวป่าไม่เคยรุกรานใคร เรื่องที่เกิดขึ้น จะให้เราส่งตัวให้มันคงทำไม่ได้ด้วยไม่รู้ว่าเป็นผู้ใด จึงปล่อยไปเอาบุญและขอให้ท่านกลับไปครองบ้านเมืองให้สำราญจะดีกว่า ระตูปุศลิหน่าได้ฟังปืนหยี่เหินบแนมเช่นนั้นก็ยิ่งชัตเคืองยิ่งนัก

ทรงขับม้าเข้าลู่โล่เข้าหาป็นหยีทันที ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 135)

เมื่อนั้น	ระตูปุศลินหากล้ำหาญ
ฟังป็นหยีตบพจมาน	ว่าขานแนมเหน็บยิ่งเจ็บใจ
จึงร้องว่าเหวยป็นจเหตุเร็จ	เข้ากับป่าวกกล่าวเท็จแก้ไข
มิสงตัวมันมาก็แล้วไป	ดีแล้วจะได้เห็นกัน
ว่าพลางทางขับอาชา	รำทำเพลงทวนทวนหัน
เข้าโลโรมรุกบุกบัน	หมายมั่นจะฆ่าชีวล้าย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ในที่สุตระตูปุศลินหากก็ถูกป็นหยีใช้ทวนแทงอกตักมาลงมาลิ้นชีวิต บรรดาไพร่พลต่างแตกกระจายหนีเข้าป่าอย่างไม่คิดชีวิต พวกที่หนีได้ก็พากันขึ้นไปเฝ้าระตูป็นจาระกั้นกับระตูปักมาหงันพร้อมทูลเรื่องราวให้ทรงทราบ สองระตูปุศลินหากจะยกทัพไปแก้แค้นแทนพระอนุชา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 138)

เมื่อนั้น	สองระตูปุศลินหาก
ได้ฟังดังต้องสายฟ้า	ตกประหม่าหน้าซีดลงทันใด
น้อยจิตเจ็บอายเสียดายน้อง	ให้ขุ่นข้องแค้นขัดอ้อชมาลัย
มิได้ไต่ถามตอไป	บรรหารให้ตรวจเตรียมโยธา
แล้วบังคมคัลวันทา	กล่าวคำอำลาพระฤๅษี
โยมจะยกโยธาไปราวี	แก้แค้นไฟหรือหังการ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พระฤๅษีได้เล็งเห็นด้วยญาณ จึงแจ้งแก่สองระตูปุศลินหากว่า ทัพป็นหยีนั้นหาใช่โจรป่าไม้ แต่เป็นอิเหนาสุริย์วงศ์เทวา โอรสท้าวกุเรปัน ใครอาจหาญต่อฤทธิ์จะสิ้นชีวิตทันที จงอย่าหุนหัน สองระตูปุศลินหากได้ฟังดังนั้นก็รู้สึกครั่นคร้ามยิ่ง จึงพากันกลับยังพลับพลาที่ประทับ

ต่อไปเป็นการตัดพ้อต่อว่ารวมทั้งการพุดจาประชดประชันของนางจินตะหราขณะที่ยิเหนาได้เข้าหาขังตำหนักนาง อิเหนาได้รำพึงรำพันถึงความรักที่มีต่อนาง แต่นางกลับตัดพ้อต่อว่าอิเหนาด้วยความน้อยใจ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 180)

เมื่อนั้น	จินตะทราวาตีโฉมฉาย
กัมพัตร์หมอบเมียงเอียงอาย	พลางภิปรายตอบรสพจนา
อนิจจาน่าน้อยใจนัก	ทำข่มเหงหาญหักเป็นหนักหนา
อาจอุกรุกรานเข้ามา	แล้วทำหยาบซ้ำให้ซ้ำใจ
ไม่คิดเอ็นดูแก่ผู้ยาก	เห็นว่าน้ำท่วมปากแล้วทำได้
แม่นพระบิดุเรศรู้ไป	จะพลอยได้ความผิดติดพัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

และนางได้ตัดพ้อว่า อีเหื่อนนั้นทรงหมั้นไว้กับบุษบาซึ่งมีศักดิ์เสมอกัน ส่วนนางนั้นต่ำศักดิ์ ดังนั้นจึงไม่ควรคู่กับอีเหื่อน แม้นสองกษัตริย์ทรงทราบเรื่องทรงชุนเคืองเป็นแน่ ส่วนนางจะต้องได้รับความอับยศอดสูจะมองหน้าใครได้ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 181)

น้ำเอยน่าสรวล	ถ้อยคำสำนวนช่างแก้ไข
ว่าสองพระองค์ปลงฤทธิ์	นี้ได้ที่โหนดมาเจรจา
ธรรมดาน้อยหน้าก็เจียมตัว	เห็นมีบุญก็กลัววาสนา
ไม่หมายมาดองอาจเอื้อมถึงดอกฟ้า	พระอย่าควรคิดให้ผิดที่
ซึ่งว่ารักนักร้อยมมิกหนาย	จะเชื่อลั่นลมชายก็ใช่ที่
อย่าพักลงโลมเล่นให้เห็นดี	เต็มที่จะรักสักกี่วัน
อันหนึ่งนางบุษบาบังอร	ภูธรก็ได้ตุนาหงัน
สมศักดิ์สมตระกูลเสมอกัน	เป็นสุริยวงศ์เทวีทั้งสองรา
อันต่ำซ้ำบรรดาศักดิ์เหมือนน้องนี้	ไม่ควรที่จะสนิทเสนาหา
แม่นสองกษัตริย์ทราบกิจจา	ผ่านฟ้าจะเคืองชุนพุนไฟ
น้องจะได้อับยศอดสู	จะแลดูหน้าคนกระไรได้
จงตำริเถิดพระภูวนัย	มิใช่จะเกียจกันด้วยฉันทา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

องค์ทำวูกรับนทรทราบอีเหื่อนไปอยู่เมืองหมันหยาทรงมีพระราชสาส์นไปบอกให้ อีเหื่อนรีบกลับเมืองกูเรปัน เมื่ออีเหื่อนได้ฟังข่าวก็โกรธกริ้ว จึงรับมาแต่หาอ่านไม่พร้อมกับตรัส

ให้เสนากลับไปทูลพระบิดาว่าจะยังไม่กลับกูเรป็น ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 199-200)

เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีเฉิดฉัน
ฟังข่าวฝ่าวีรอันดั่งเพลิงกำลัปี	ให้คิดอัศจรรย์ตันใจ
จำเป็นจึงรับเอาสาร	ถือไว้จะอ่านก็หาไม่
แล้วว่าเสนาจงคลาไคล	กลับไปทูลองค์พระทรงธรรม
ขอถวายบังคมลาอยู่ก่อน	จึงจะค่อยคืนนครเขตชั้นชัณฑ์
ตรัสพลางย่างเยื้องจรจรลี	ไปปราสาทสุวรรณกัลยา
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายองค์กูเรป็นเมื่อทรงทราบดังนั้นให้รู้สึกเคืองแค้นในตัวอึเหนายิ่ง เพราะจวนจะถึงวันอภิเษกกับนางบุษบาแล้ว ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 200)

เมื่อนั้น	พระปิ่นภพกูเรป็นนาถา
ได้แจ้งแห่งคำพระลูกยา	ผ่านฟ้าเคืองแค้นแสนทวี
ทั้งเร้าร้อนฤทัยให้สำคัญ	ด้วยจวนจะแต่งการภิเษกศรี
จึงเสด็จย่างเยื้องจรลี	เข้าปราสาทมณีทันใด
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นอกจากนี้ยังเป็นบทที่แสดงอารมณ์โกรธของนางมาหยาจรีศรีและนางสการะวาตีขณะที่ได้รับพระบัญชาจากอึเหนาให้ไปพบกับนางจินตะหรา เพื่อจะได้รู้จักกันและฝากเนื้อฝากตัว ทั้งสองนางไม่พอพระทัยเป็นอย่างยิ่ง พร้อมทั้งตรัสว่าขอให้อึเหนายังจะดีกว่า เพราะมีศักดิ์สูงกว่านาง แต่อึเหนานั้นมีศักดิ์เสมอกันกับนาง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 205)

เมื่อนั้น	ทั้งสองสุดามารศรี
ได้ฟังอนุชาพาที	เทวีแค้นชัด์แล้วตรัสไป
แม่นไหวระเด่นบุษบา	ก็ดีกว่าหาน้อยใจไม่
ควรที่จะเป็นข้าช่วงใช้	ด้วยเนื่องในสุริยวงศ์เทวา
นี้วาสนานางแต่อย่างนี้	เป็นแต่เพียงบุตรีท้าวหมันหยา
แม่นอยู่ยังพระนครเหมือนก่อนมา	เห็นหน้าก็จะพอเสมอกัน

ไม่เจ็บช้ำน้ำใจได้เป็นน้อย	ที่นี้คนจะพลอยเย้ยหยัน
อภัยศอดสูแก่พงศ์พันธุ์	จะดูหน้านางนั้นฉันใด
จะเด็กกว่าฤๅกระไรก็ไม่แจ้ง	จนอยู่ไม่รู้แห่งที่จะไหว
สองนางขัดแค้นแน่นฤทัย	ชลนัยน์ไหลหลั่งลงพรั่งพราย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายท้าวกูเรปันซึ่งทำวาทหาทรงแจ้งว่าเกินกำหนดนัดหมายการอภิเษกแล้ว องค์กูเรปัน จึงให้ยานำสารไปแจ้งแก่อิเหนาเพื่อให้กลับมาทำการอภิเษกโดยเร็วที่สุด แต่ฝ่ายอิเหนาไม่ยอมกลับอีกทั้งยังได้ฝากคำตักเตือนที่จะไม่ยอมอภิเษกกับนางบุษบา เมื่อองค์กูเรปันทราบความดังนั้น ทรงกริ้วอิเหนาเป็นอย่างมาก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 212-213)

เมื่อนั้น	องค์ท้าวกูเรปันเป็นใหญ่
ทราบสารतालเดือดพระदनัย	จึงตรัสไปแก่อัศรชญา
อะหนะอิเหนานี้ผิดนัก	ไปพะวงหลงรักจินตะหรา
ที่ร่วมวงศ์เทเวศร์ไม่เจตนา	ส่วนที่ต่ำช้าลืชอบใจ
ตักเตือนมาตามอำเภอเอง	จะยำเกรงวงศ์ท้าวหาไม่
แม่นพระอนุชาารู้ไป	จะน้อยใจด้วยอภัยคนัก
จะจำคิดปิดงำไกลเกลี่ย	อย่าให้เสียตระกูลประยูรศักดิ์
ถ้าใครรู้ความไม่งามพักตร์	สงสารหลานรักบุษบา
เห็นจะตองดการรำคาญจิต	พระยังคิดเคืองแค้นท้าวหมั้นหย่า
ตรัสพลางทางสั่งเสนา	เรียกตะหมังดาหาเข้ามาใน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายท้าวดาหาเมื่อทรงทราบข้อความในพระราชสาส์นแล้วก็ให้มีความเคืองแค้นเป็นหนักหนา จึงตรัสกับมเหสีทั้งห้าองค์ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 214)

เมื่อนั้น	พระองค์ทรงพิภพดาหา
ทราบสารเคืองแค้นแน่นอุรา	จึงตรัสแก่กัลยาทั้งห้าองค์

จะรื้อรังก่อไปโยเล่า	อันลูกเราเขาไม่มีประสงค์
พระเชษฐารักคักดีสุริยวงศ์	จึงทรงอาลัยไกลเกลี้ยมา
ซึ่งจะคอยท่าหลานตามสารศรี	อีกร้อยปีก็ไม่จากเมืองหมันหยา
แต่จะเวียนงดงานการวิวาท	จะซ้ำร้ายอายหน้ายิ่งนัก
แม้ใครมาขอก็จะได้	ไม่อาลัยที่ระคนปนคักดี
ถึงไพร่ประดาชาติทรลักษณ์	จะแต่งให้งามพักตร์พงศ์พันธุ์
ยิ่งคิดยิ่งแค้นแสนทวี	พระภูมีกลุ่มกัลดอัดอัน
เสด็จจากแท่นแก้วแพรวพรรณ	จรจรลเข้าในที่ไสยา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

กล่าวถึงพระอัยกาอยู่บนสวรรค์ทรงเล็งทิพยเนตรลงมาก็รู้ว่าอิเหนานั้นไปหลงรักจินตะหราซึ่งต่ำศักดิ์กว่า ด้วยความขุ่นเคืองจึงสำแดงเดชให้อิเหนาได้รับทุกข์ทรมานใจอย่างแสนสาหัส ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 231)

มาจะกล่าวบทไป	ถึงองค์อัยกากระยาหงัน
อาสน์อ่อนร้อนเร่าคือไฟกัลป์	เทวัญเล็งทิพเนตรดู
แจ้งว่าอิเหนาไปหลงรัก	ที่ต่ำศักดิ์ขึ้นเลี้ยงเคียงคู่
จะให้น้องได้ครองกับระตู	ไม่เกรงผู้เป็นอัยกา
จำจะก่อเหตุเภทภัย	ให้มันได้โหม่นสสหัสสา
คิดแล้วสำแดงเดชเดชา	เหาะระเห็จลงมาในเที่ยงคืน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

และจะกล่าวถึงฝ่ายช่างเขียนที่ระตูจรรกาให้ไปแอบวาดภาพพระธิดาเมืองต่าง ๆ ที่รูปโฉมงดงาม ได้เข้าเฝ้าระตูจรรกาซักว่ากำหนด ระตูจรรกาตอบว่าด้วยความโมโห ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 232)

เมื่อนั้น	ระตูผู้ครองราชย์ฐาน
เห็นช่างเขียนมาประณตบทมาลย์	จึงมีบรรหารด้วยโกธธา
กูร่ากำขับให้รีบร้อน	ช่างไปนอนเสียได้ในดาหา
แต่คอยจนห้าเดือนแล้งเชือนช้า	อันโทษาเอ็งนี้ถึงที่ตาย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

องค์ท้าวดาหามีเมื่อทรงได้ฟังสารจากพระตุลาสำที่มากุหลขอพระบุตรให้แก่อนุชาจรรกา พระองค์ทรงแค้นเคืองอิเหนาเป็นยิ่งนัก ด้วยมานะกษัตริย์จึงทรงตัดสินพระทัยยกพระบุตรแก่ กระจกรากาทันที ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 240)

เมื่อนั้น	พระผู้ผ่านบุรินทร์ปิ่นดาหา
ได้แจ้งแห่งราชสารา	พระคิดแค้นนัดดาเป็นพันไป
ทั้งมานะกษัตริย์ตัดขาด	จึงอวยอนุญาตประสาทให้
แล้วตรัสปราศรัยเสนาใน	ถามไถ่ถึงระตุสองบุรี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เสนาเมืองดาหาได้มาแจ้งสารแก่องค์กูเรป็นว่าบัดนี้ได้ยกนางบุษบาแก่กระจกรากาไปแล้ว และกำหนดการอภิเษกภายในสามเดือน ท้าวกูเรป็นจึงตรัสด้วยความโกรธว่า พระอนุชาไม่คิด ให้ดี ทำให้เสียศักดิ์ศรีวงศ์เทวได้ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 243)

เมื่อนั้น	องค์ท้าวกูเรป็นได้ฟังสาร
ให้กลุ่มกมลขัดแค้นในวิญญาน	จึงมีบรรหารด้วยโกรธา
พระน่องไม่ยั้งคิดนี้ผิดนัก	ให้เสียศักดิ์สุริยวงศ์อัญญา
เมื่อเห็นดีให้ปิ่นล้นวาจา	จะรื้อมาบอกเล่าเราไย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ทั้งสามเสนาได้กลับมากราบทูลให้ท้าวดาหาทรงทราบ ท้าวดาหาได้ฟังก็ทรงเดือดดาล เป็นยิ่งนักตรัสว่า ถึงจะเสียวงศ์วานก็ยังไม่พอนัก พระเชษฐาไม่ได้ช้ำน้ำใจอย่างเราที่ต้องอับอาย ขายหน้าตราบชั่วชีวิต ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 244-245)

เมื่อนั้น	องค์ศรีปัดราได้ฟังสาร
จึงตรัสแก่เสนาด้วยเดือดดาล	ถึงจะเสียวงศ์วานก็ทำเนา
ตามแต่อนุชาจะว่าไป	ด้วยมิได้เจ็บช้ำน้ำใจเขา
อันความแค้นความอายของเรา	จนตราบเท่าสูญสิ้นดินฟ้า

ซึ่งยอมยกบุตรให้ระตุ
ตรัสแล้วภวนัยโคลคลา

จะอดสูกระไรหนักหนา
เข้ายังปราสาทสุวรรณบรรจง
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายท้าวกะหมังกุหนิงทรงกริ้วท้าวดาหาที่ตัดไมตรี พร้อมกับตรัสว่าจะทำสงครามแย่ง
ชิงจนกว่าชีวิตจะหาไม่ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 279)

เมื่อนั้น
ได้ฟังทั้งสองพูดทูล
จึงบัญชาตรัสด้วยขัดเคือง
เราอ่อนน้อมขอไปในสารา
ถึงจรกามากล่าวนางไว้
จะโอภาปราศรัยเป็นไรมี
เราก็เรื่องฤทธาศักดาเดช
จำมีมานะไม่ละวาง
แม้มีได้สมคิดตั้งจิตตปอง
จะสงครามตามตีติดพัน

ท้าวกะหมังกุหนิงนเรนทร์สูร
ให้อาครุเดือดใจตั้งไฟฟ้า
คูคูเจ้าเมืองดาหา
แต่ว่าจะรับไว้ก็ไม่มี
ได้ยกให้เขาก่อนก็ควรที่
นี่ลิตตไมตรีให้ขาดทาง
อาณาจักรนัคเรศกว้างขวาง
จะชิงนางบุษบาลาวัดณ์
ไม่คืนครองกรุงไกรโศภสวรรค์
ไปกว่าชีวิตจะบรรลัย
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

และบรรดาเสนากราบทูลว่าท้าวดาหาได้ให้เสนารีบแจ้งเหตุแก่พระเชษฐาและพระ
อนุชาทั้งสี่กษัตริย์คงยกทัพมาช่วยเมืองดาหาแน่นอน ท้าวกะหมังกุหนิงได้ฟังดังนั้น พระองค์
ทรงพิโรธเป็นยิ่งนักพร้อมตรัสด้วยเสียงอันดังว่า ถึงจะมาช่วยก็ไม่กลัวพร้อมกับบัญชาให้จัด
ทัพให้พร้อม ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 280)

เมื่อนั้น
ได้ฟังกริ้วโกรธตั้งเพลิงกำลัปี
ถึงว่ากษัตริย์ทั้งสี่กรุง
กูก็ไม่ครั่นคร้ามขามใจ
ว่าพลางทางมีพจนารถ
เร่งเกณฑ์พวกพลรณรงค์
เลือกสรรโยธิตั้งสี่หมู่

ท้าวกะหมังกุหนิงแข็งขัน
จึงกระชั้นสิงหนาทประภาชไป
จะมาช่วยรบพุ่งเป็นศึกใหญ่
จะหักให้เป็นภคัมภูสีสิง
สั่งอำมาตย์ตะหมังกดำมะหง
ที่สามารถอาจองค์ในสงคราม
เคยทำลายค่ายคูชวากหนาม

แต่กองร้อยรบพันไม่ครั้นคร้าม	ให้ครบสามสิบหมื่นพันตัวดี
เอากิทยาสะกำเป็นกองหน้า	ตรวจตราเตรียมกระบวนจงถ้วนถึ
อันกองหลังรังเพลิงมนตรี	ทั้งสองศรีอนุชาผู้ใจรักดี
กูจะเป็นจอมพลโยธา	หนนุทัพลูกยาเข้าโหมหัก
ไม่เกรงวงศ์เทवासुरารักษ์	ให้ปรากฏยศศักดิ์เสียครั้งนี้
ครั้นเสร็จสั่งมหาเสนา	จึงถามขุนโหราทั้งสี่
เราจะยกพลไกรไปต่อตี	พรุ่งนี้ดีร้ายประการใด

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

และทรงตรัสกับพระนัคนดาที่ยกทัพมาช่วยรบด้วยอารมณ์ดีดพ้อต่อว่าอิเหนา ที่เป็น
ชนวนให้เกิดสงครามในครั้งนี้ เขาจะจากเมืองหมันหยามาได้อย่างไร คงจะรักเมียยิ่งกว่าญาติ
ถึงแม้มาได้ก็คงเพราะความจำใจ และด้วยเกรงกลัวพระบิดามากกว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธ
เลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 297-298)

เมื่อนั้น	พระองค์ทรงพิภพดาดา
ฟังสุหรานากงนัคนดา	จึงมีบัญชาว่าไป
อันกะหรัตติปาตีจะมาช่วย	เห็นจะจริงอยู่ด้วยไม่สงสัย
แต่อิเหนาเขาจะมาทำไม	ผิดไปเจ้าอย่าเจรจา
พระเชษฐาให้สารไปก็ครั้ง	เขายังไม่จากหมันยา
จนสลัดตัดการวิวาท	ศึกติดพาราก็เพราะใคร
เห็นจะรักเมียจริงยิ่งกว่าญาติ	ไหนจะคลาดจากเมืองหมันยาได้
ถึงมาตรงจะมาก็จำใจ	ด้วยกลัวภัยพระราชบิดา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ในพระราชสาส์นของท้าวกูเรบั้นได้ดัดพ้อต่อว่าอิเหนาที่เฉียบคมมาก ความว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 299-300)

ในลักษณะนั้นว่าปัจจามิตร	มาตั้งติดดาหากรุงใหญ่
จงเร่งรีบรีพลสกลไกร	ไปช่วยชิงชัยให้ทันที
ถึงไม่เลี้ยงบุษบาเห็นว่าชั่ว	แต่เขารู้ยู่ว่าตัวนั้นเป็นพี่
อันองค์ท้าวดาหาริบตี	นั้นมิใช่อาหรือว่าไร

มาตรแมนเสียเมืองดาหา	จะพลอยอายชายหน้าหรือหาไม่
ซึ่งเกิดศึกสาเหตุเภทภัย	ก็เพราะใครทำความไว้งามพัศตร์
ครั้งหนึ่งก็ให้เสียวาจา	อายชาวดาหาอาณาจักร
ครั้งนี้เร่งคิดดูจงนักร	จะซ้ำให้เสียศักดิ์ก็ตามที
แมนมียกพลไกรไปช่วย	ถึงเราม้วยก็อย่ามาดูผี
อย่าดูทั้งเปลวอัคคี	แต่วันนี้ขาดกันจนบรรลัย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พระราชสาส์นขององค์กูเรป็นอีกฉบับนั้นตะหมิงได้ถวายแก่ท้าวหมันหย่า ซึ่งมีเนื้อความ
ประชดประชันท้าวหมันหย่าว่ามีพระธิดาแกล้งแต่งตัวไว้วชขายให้ไหลหลง ช่างไม่รู้จักอับอายบ้าง
หรือกระไร ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 302)

ในลักษณอักษรสารา	ว่าระตูหมันหย่าเป็นผู้ใหญ่
มีราชธิดายาใจ	แกล้งให้แต่งตัวไว้วชขาย
จนลูกเราร้างคู่ตุนาหงัน	ไปหลงรักผูกพันมั่นหมาย
จะให้ซึ่งผิวเขาเอาเด็ดตาย	ช่างไม่อายไพร่ฟ้าประชาชน
บัดนี้ศึกประชิดติดดาหา	กิจจากรุกแจ่งทุกแห่งหน
เสียการงานวิวาท์จลาจล	ต่างคนต่างซ้องหมองใจ
การสงครามครั้งนี้ไปช่วย	ยังเห็นชอบอยู่ด้วยฤโชน
จะตัดวงศ์ตัดญาติให้ขาดไป	ก็ตามแต่น้ำใจจะเห็นดี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ก่อนจะยกทัพไปยังเมืองดาหานั้น อิเหนาได้เข้าไปร่ำลานางจินตะหรา พร้อมกับบตรัส
บอกนางว่าเนื่องจากเกิดศึกยกมาประชิดเมืองดาหา นางจินตะหราได้ฟังดังนั้น รู้สึกขัดแค้นใจ
ยิ่งนัก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 303-304)

เมื่อนั้น	จินตะหาราวาตีมีศักดิ์
ฟังตรัสขัดแค้นฤทัยนัก	สะบัดพัศตร์ผินหลังไม่บังคม
แล้วตอบถ้อยน้อยฤพระทรงฤทธิ	ช่างประดิดขู้คิดความพองามสม
ล้วนกล่าวแกล้งแสสร้งเสเล่ห์หลม	คดคมแยบคายหลายชั้น

พระจะไปตาหาปราบข้าศึก	ฤจำลึกถึงคู่ตุนาหงัน
ด้วยสงครามในจิตต์ติดพัน	จึงปิดผันพจนามาอาลัย
โหนพระผ่านฟ้าสัญญาน้อง	จะปกป้องครองความพิสมัย
ไม่มีราศแรมร้างห่างไกล	จนบรรลัยมอดม้วยไปด้วยกัน
พระวาจาน่าเชื่อเป็นพันนั้ก	จึงหลงรักภักดีไม่เด็ดฉันท
พาชื่อสุจริตคิดสำคัญ	หมายมั่นว่าเมตตาปราณี
มีรูมาอาภัพกลับกลายเป็น	จะหลีกเสี่ยงเปียงบายหน่ายหนี
ยังสมคำสัญญาที่พาที	ก็ร้อยปีพระจะกลับคืนมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางจินตะหราค้อนโดยไม่มองดูสาส์น มีแต่ความคับแค้นพระทัยในตัววิเหนา และนาง
ได้รำพันต่อว่าวิเหนา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 305)

เมื่อนั้น	โหมยงองค์ระเด่นจินตะหรา
ค้อนให้ไม่แลดูสารา	กัลยาตั้งแค้นแน่นใจ
ไ้อ้วาอนิจจาความรัก	พึงประจักษ์ดังสายน้ำไหล
ตั้งแต่จะเชียวเป็นเกลียวไป	โหนเลยจะไหลกลับมา
สตรีใดในพิภพจบแดน	ไม่มีใครได้แค้นเหมือนอกข้า
ด้วยไฟรักให้เกินพักตรา	จะมีแต่เวทนาเป็นเนืองนิตย์
ไ้อ้วาน่าเสียดายตัวนั้ก	เพราะเชื่อล้นหลงรักจึงซ้ำจิตต์
จะออกชื่อลือชัวไปทั่วทิศ	เมื่อพลังคิดผิดแล้วจะโทษใคร
เสียแรงหวังฝักฝักชีวี	พระจะมีเมตตา ก็หาไม่
หมายบำเหน็จจะเสด็จรีบไป	พอรู้เท่าเข้าใจในทำนอง
ด้วยระเด่นบุษบาโหมตรู	ควรคู่ภิรมย์สมสอง
ไม่ต่ำคักดีรูปชัวเหมือนตัวน้อง	ทั้งพวกพ้องสุริย์วงศ์พงศ์พันธุ์
ไ้อแต่นี้สืบไปภายหน้า	จะอายุชาวตาหาเป็นแม่หม่ม
เขาจะค่อนนินทาทุกสิ่งอัน	นางรำพันว่าพลางทางโคกกา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

วิหยาสะกำได้แสดงอารมณ์โกรธเมื่อได้ฟังถ้อยคำของอิเหนาที่พูดจาตู่ถูกทำว
กะหมังกุหนิง จึงตรัสตอบอิเหนาไปว่า เจ้าอย่าได้มาพูดจาลบหลู่ผู้ใหญ่ ไม่ใคร่ก็ใครจะต้องตาย
ในสนามรบครั้งนี้ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 331)

เมื่อนั้น	วิหยาสะกำใจกล้า
ได้ฟังคั่งแค้นแทนบิดา	จึงตอบวาทว่าไป
ดูก่อนอริราชไพรี	อย่าพาที่ลบหลู่ท่านผู้ใหญ่
โอหังบังอาจประมาทใคร	จะนบนอบยอบไหวอย่าฟังนึก
มิเราก้เจ้าจะตายลง	อย่าหมายจิตคิดทะนงในการศึก
ยังมีทันพันตูมาชู้ศึก	จะรับแพ้แลเลิกไม่มีลาย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

สังคามาระดาไม่พอใจพร้อมกับตรัสตอบว่าแม้มีความรักใคร่ผูกพันกันก็นับว่าเป็น
ญาติพี่น้องกันได้ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 334)

เมื่อนั้น	สังคามาระดาเรื่องศรี
ฟังวิหยาสะกำพาที่	ดั่งตรีเพชรบาดในอุรา
จึงร้องว่าเหวยไพรีน	ลมลั่นหยาบคายหนักหนา
มาถามไถ่ไล่เอาสัจจา	คือจะปรารถนาสิ่งใด
สุดแต่ว่าจิตพิศवास	ก็นับว่าวงศ์ญาติกันได้
อย่าชักเจรจาให้เข้าไป	จะชิงชัยให้เห็นฝีมือกัน
ว่าพลางทางกรายปลายทวน	รำร้ายเป็นกระบวนทวนหัน
ชักอาชาชิดติดพัน	เข้าประจัญจ้วงโจมตีแทง

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ทำวกะหมังกุหนิงเห็นวิหยาสะกำถูกทวนของสังคามาระดาแทงตักม้าสิ้นชีวิตตั้งนั้นก็ยิ่ง
โกรธกริ้ว จึงแกว่งหอกเข้ารุกไล่สังคามาระดาทันที ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภาลัย, 2506, หน้า 335)

เมื่อนั้น	ทำวกะหมังกุหนิงใจกล้า
เห็นโอรสต้องศาสตรา	ตักจากอาชาบรรลัษ

พระกริ้วโกรธโกรธาบ้าจิตต์

จะรอร้งยังคิดก็หาไม่

แกว่งหอกควบขับอาชาไนย

เข้ารุกไล่สังคามาระตา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายระตุจรรกาเมื่อได้ทราบข่าวจากเสนาดาหาว่าทำวกะหมังกุหนึ่งได้ยกกองทัพไปชิงนางบุษบาให้พระโอรส ระตุจรรกาทรงโมโหโกรธายิ่งนัก จึงตรัสสั่งให้เตรียมไพร่พลเพื่อไปช่วยเมืองดาหา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 347)

เมื่อนั้น

ระตุจรรกาเรื่องศรี

ได้ฟังคั้งแค้นแสนทวี

คั่งอัครีจู้จุดดวงใจ

แพดเสียงสิงหนาทอาจหาญ

เหม่มั่นอหังการหยาบใหญ่

จะชิงดวงยิวหาของกูไป

ดีแล้วจะได้เห็นกัน

จึงตรัสสั่งตะหมังมนตรี

เร่งตรวจเตรียมโยธิตัพพัน

ม้ารถชโคจรครบครัน

ให้ทันจะยกยาตรา

ตำมะหงงจงเร่งรีบไป

ทูลโทธิเบตร์เชษฐา

ให้กรีธาทัพใหญ่ไคลคลา

ไปช่วยเช่นฆ่าไฟรี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่ออิเหนาพร้อมบรรดากษัตริย์ทุกพระองค์มีชัยชนะก็ได้เสด็จเข้าเฝ้าทำวดาหาและองค์ประไหมสุหรี แต่ด้วยความเคืองชุ่นพระทัยในตัวอิเหนา ทั้งสองพระองค์ทรงเมินพระพักตร์หนีและไม่ยอมตรัสทักทายอิเหนา แต่ตรัสประชดผ่านองค์สียะตราให้ไปไหว้พระเชษฐา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 353-354)

เมื่อนั้น

พระปิ่นภพพิชัยดาหา

ทั้งประไหมสุหรีศรีโสภา

เห็นอิเหนาเข้ามาบังคมคัล

ต่างแค้นเคืองชัดไม่ตรัสทัก

มีนเมินพระพักตร์ผินผัน

แล้วขับสียะตราลูกยานั้น

จงไปอภิวันท์พระพี่ยา

เราพินเป็นชะเลยก็เพราะเขา

คุณอยู่แก่เราหนักหนา

แม้หาไม่พ้อจะมรณา

เจ้าจะไปเป็นข้าไฟรี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายองค์ประโหมสุหรีตรัสกระแทกกระทืบกับอิเหนาไปว่า สงครามครั้งนี้ไม่น่าจะเกิดขึ้น แต่เพราะเวรกรรมของลูกเราแท้ ๆ ที่ทำให้บ้านเมืองวิบัติ อีกทั้งยังทำให้เสียเผ่าพงศ์ เทวาอีกด้วย ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 345-355)

เมื่อนั้น	โหมยงองค์ประโหมสุหรี
จึงมีพจนารจเสาวนีย์	สงครามครั้งนี้ไม่ควรเป็น
เพราะลูกเจ้ากรรมทำแค้นชัศ	จนวิบัติบ้านเมืองได้เคืองเชษฐ
ทั้งทุกข์ทั้งอายุไม่วายเว้น	เลือดตาจะกระเด็นอยู่เป็นนิตย์
มันช่างอาภัพอัปลักษณ์	เจ็บช้ำน้ำจิตเป็นพันไป
นี่หากว่ามีนัตตา	ได้เป็นที่พึ่งพาอาศัย
สังหารศัตรูกู่เวียงชัย	ภักดีมีใจช่วยเจ็บแค้น
จึงมิได้เป็นเมืองขึ้นเขา	บุญคุณของเจ้าเหลือแสน
ไม่มีของสิ่งใดจะตอบแทน	ถ้ามันบุษบาธิดาเรา
ยังมีได้ให้แก่จรรกา	จะยกให้เป็นข้าของเจ้า
นึกว่าวิบากกรรมก็ทำเนา	ลูกคนหนึ่งเราไม่เสียตาย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

อิเหนาได้ฟังความดังนั้นก็ได้แต่นั่งนิ่ง แต่ในใจกลับร้อนรุ่มดังไฟสุ่ม สร้างความเจ็บช้ำน้ำใจเป็นอย่างมาก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 354)

เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีเรื่องฉาย
ได้ฟังเสาวนีย์อภิปราย	ให้ระคายระคายหมองใจ
กราบบาทบังคมแล้วก้มหน้า	จะสนองพจนาก็หาไม่
ในอกร้อนรุ่มดังสุ่มไฟ	หฤทัยไหวหวั่นพันทวี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายนางบุษบาเมื่อต้องรับบัญชาท้าวดาหาให้มาไหว้อิเหนา นางรู้สึกตั้งแค้นใจยิ่งนัก สะบัดหน้าเมินหนีไม่ยอมออกไป จนกระทั่งพระมารดาได้รับสั่งนางจึงเสด็จไปด้วยพระพักตร์บึ้งตึงไม่พูดไม่จา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 358)

เมื่อนั้น	บุษบาแค้นชัศอัชฌาสัย
สะบัดพักตร์ผินผันเสียพันใด	ไม่ออกไปตามคำพระมารดา

แต่แรกเรียกน้องก็ไม่จร

ภูธรขึ้นขับให้ไปหา

แล้วพระมากรีวโกธธา

โทษาน้องผิตสิ่งใด

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ท้าวดาหาทรงมีพระบัญชาให้พระบุตร็ร้อยอุบะถวายแก่อิเหนา นางบุษบาขัดเคือง
พระทัยยิ่งนักทรงขัดพระบัญชาไม่ยอมร้อยอุบะกลับเข้าในที่บรรทมทันที ความว่า

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 381)

เมื่อนั้น

บุษบาแค้นขัดอัชฌาสัย

เข้าที่บรรทมเสียทันใด

ไม่แต่ระอุบะให้ดังบัญชา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ท้าวดาหาทรงรออุบะจากบุตร็อยู่นานจึงรับสั่งให้สียะตรารีบไปตาม แต่เมื่อเข้าไปใน
ปราสาทกลับเห็นพีนางนอนหลับอยู่ ส่วนพี่เลี้ยงต่างช่วยกันร้อยอุบะแทน สียะตรารู้สึกขัดเคือง
จึงต่อว่าพีนางทันที ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 382)

ครั้นถึงจึงเข้าไปปราสาท

เห็นอรไทไสยาสน์อยู่บนที่

พี่เลี้ยงนั้นแตรระมาลี

ขัดใจจึงมีวาจา

พระพีนางนี้ขัดรับสั่ง

ไม่ฟังปาปะอะหยาว่า

ไม่แต่ระดอกไม้ให้พี่ยา

มานิ่งนิทราอยู่ว่าไร

ให้แต่พี่เลี้ยงทำนี่

เห็นดีอยู่แล้วฤไฉน

แต่ล้วนรอยมือข้าไท

ไม่ควรจะให้พระภูมิ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายประสันตาพี่เลี้ยงเห็นว่าเสร็จกิจแล้วทำไมยังไม่รีบกลับเมื่อกรุงเรบ้น หรือมีเรื่อง
ขัดข้องประการใด อิเหนาได้ฟังพี่เลี้ยงถามดังนั้นจึงตรัสตอบด้วยความโมโห ความว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 384)

เมื่อนั้น

ระเด่นมนตรีเรื่องศรี

ได้ฟังคำประสันตาพาที

ภูมิจึงตอบไปทันใด

ธรรมดาว่าคนปากคั่น

ที่จะนั่งอยู่นั้นไม่ได้

จำจะแคะค้อนค่อนว่าไป

ให้เขาขัดใจจึงว่าดี

ถึงจะอยู่จะไปมิใช่การ
ตรัสพลางย่างเยื้องจรลี

รำคาญเคืองหูอย่าจู้จี้
ชวนพระน้องเข้าที่ไสยา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ประสันตาที่เลี้ยงได้เอาพานดอกไม้มาถวายแก่นางบุษบาและสียะตราพร้อม บอกว่า
อิเหนาฝากมาให้ สียะตรารับพร้อมกับกล่าวว่า เรากับพระพี่นางขอถวายบังคม ทำให้นางบุษบา
ไม่พอใจขึ้นมาทันทีจึงปิดดอกไม้และตีสียะตรา สียะตราโกรธพี่นางเป็นอย่างมาก ความว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 394)

เมื่อนั้น
จึงปิดบุหงาเสียนั้นใด
ข้าได้สั่งไปเมื่อไรเล่า
ช่างคิดประดิษฐ์เจรจา

บุษบาเคืองขัดอัชฌาสัย
อรไทก็ตีอนุชา
ได้ไหนเปล่าเปล่าเอามาว่า
ได้เชษฐาแล้วจะกลัวใคร

เมื่อนั้น
สั่งไปเพียงนี้จะเป็นไร

สียะตราโกรธพลางเฉลยไข
ไม่ควรไหว้เจียวฤจึงโกรธา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

สียะตรารู้สึกขัดเคืองใจยิ่งที่ถูกพี่นางตีหลายครั้ง พอเห็นอิเหนาขี่ม้ามาใกล้จึงเปิดม่าน
ร้องขอขี่ม้ากับอิเหนาทันที ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า
398)

เมื่อนั้น
กลุ่มกัลลัดขัดแค้นแสนทวิ

สียะตราหนึ่งหรวดเรื่องศรี
เห็นระเด่นมนตรีเสด็จมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หรือเป็นตอนที่องค์มะเดหวีโกรธอิเหนา ที่ลักลอบเข้ามาโอบกอดนางบุษบา ถือว่า
ตนเองมีศักดิ์อันสูงส่งจะเกรงใจใครบ้างก็ไม่มี ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภาลัย, 2506, หน้า 423)

เมื่อนั้น
จึงว่าแก่ระเด่นมนตรีไป
ลบหลู่ดูหมิ่นเป็นพินนิก
แต่เราเป็นผู้ใหญ่กำกับมา

มะเดหวีเคืองขัดอัชฌาสัย
เป็นโฉนมาทำอหังการ
องอาจราชศักดิ์เป็นหนักหนา
ยังว่าทำได้ถึงเพียงนี้

ฮึกฮักหักหาญไม่คิดกลัว

ถือตัวว่ามีศักดิ์ศรี

จะเกรงใจใครบ้างก็ไม่มี

เห็นดีแล้วถูประการใด

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อนางบุษบาพร้อมองค์มะเดหวิกลับยังพลับพลา นางบุษบาก็ยังรู้สึกเคืองแค้นตั้งไฟ
กัลป์ที่ถูกล้อเลียนและเนื้อต้องตัว จนไม่ยอมกินยอมนอนนอน ความว่า(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
หล้านภาลัย, 2506, หน้า 427)

เมื่อนั้น

ในอกหมกไหม้ตั้งไฟกัลป์

บรรทมรำพึงคะนึงไป

ตัวกูแม้นม้วยมรณา

ไม่สร้งไม่เสวยกระยาหาร

ยิ่งคิดยิ่งแค้นแสนทวี

ระเด่นบุษบาสาวสวรรค์

อยู่ยังห้องสุวรรณไสยา

ให้คลังคลุ้มคลั่งใจหนักหนา

ก็ดีกว่าที่เป็นดังนี้

เยาวมาลย์มัวหมองรัตมี

ตั้งเลือดตามารศรีจะหยัดลง

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อเสร็จจากพิธีการบวงสรวงบรรดาภักษัตริย์ต่างพากันรับประทานอาหารอยู่นั้น
อิเหนาเห็นระตู่จรรกานั่งจ้องดูนางบุษบาจนไม่วางตาตั้งนั้น รู้สึกแค้นใจขึ้นมาทันที พลังหยิบ
กริชขึ้นมาหมายจะฆ่าระตู่จรรกา แต่ยังไม่กล้าทำจึงได้แต่อดกลั้นข่มอารมณ์เอาไว้ ความว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 431)

เมื่อนั้น

เห็นระตู่ดูนางบุษบา

เขม่นดูจรรกาแล้วคว่ำกริช

ขุกคิดเกรงองค์พระทรงธรรม์

ระเด่นมนตรีคิดริษยา

พระกริ้วโกรธโกรธาตั้งเพลิงกัลป์

จะใคร่พลาญชีวิตให้อาลัย

สู้สะกดอดกลั้นโกรธา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายท้าวกาหลังและท้าวสิงหัดสำหรับเมื่อได้รับสาส์นของท้าวดาหาเชษฐาว่าจะจัดพิธี
อภิเษกบุตรกับระตู่จรรกา ก็ไม่พอใจเป็นอย่างมาก แต่ก็มีพระบัญชาให้เสนาคุมเครื่องบรรณา
กรไปมอบให้ท้าวดาหาตามธรรมเนียม ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย,
2506, หน้า 451)

เมื่อนั้น	ทำวาทหลังแลลึงหัดสำหรับ
ได้ฟังตั้งแค้นแสนทวี	จำเป็นจึงมีพระบัญชา
ให้เสณีคุมบรรณาการ	ไปถวายพระผู้ผ่านดาหา
ของขวัญนั้นครบแต่นัดดา	จรรกาให้กึ่งพระบุตรี
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ต่อไปนี้จะกล่าวถึงนางบุษบาที่เคืองแค้นอิเหนา และเมื่ออิเหนาปลอมเป็นจรรกาเข้ามา ลักพาตัวนางยังดำหนัก นางก็ยิ่งไม่พอใจเป็นอย่างมาก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 509)

เมื่อนั้น	ระเด่นบุษบานาริศรีไส
ไม่แจ้งเหตุผลกลใด	ตกใจตะลึงทั้งอินทรีย์
กรรแสงพลางตรัสด้วยขัดแค้น	บังอาจมาถึงแท่นบรรทมศรี
จะพาเราไปทางไหนดังนี้	จึงทำที่ทะเลงอหังการี
แม่ไฟไหม้มาถึงวังใน	จะสู้ม้วยบรรลัยเสียดีกว่า
เราไม่เสียตายชีวา	วางเสียอย่าพาบทจร
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางบุษบาพูดตอบอิเหนาด้วยความขัดแค้นใจ พร้อมกับตัดพ้อต่อว่าอิเหนาต่าง ๆ นานา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 514)

เมื่อนั้น	บุษบาเยาว์ยอดเสนาหา
ได้ฟังตั้งแค้นวิญญา	ก็โคกร่าพันพาที่
อกเอ๋ยน่าน้อยใจนัก	ชั่วช้าอัปลักษณ์บัดลี
ช่างกระไรไม่มีความดี	เสียที่ที่กำเนิดเกิดมา
ทำให้เคืองเป็องบาทพิตุรงค์	เหมือนมิใช่เชื้อองค์อัสัญญา
แม่นม้วยมุดสุดสิ้นชีวา	จะดีกว่าที่ได้อัปมาณ
ทั้งเจ็บทั้งอายทั้งชายหน้า	อยู่ชั่วกัลปาวสาน
ตั้งชาติกาละหนาสาธารณ์	ผิดพงค์วงค์วานทั้งปวงไป

เขาจะค่อนข้างนิทานทุกแห่งหน จะอยู่ดูหน้าคนกระไรได้

ว่าพลางนางซั๊กสายสไบ ปิดพักตร์ร่ำไรโคก

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

สองระตุมามาคอยพบอืเหนายังที่พลับพลาคาลัยจะเคลือบแคลงในตัวอืเหนาว่า น่าจะเป็นผู้ที่ลักพาตัวนางบุษบาไปซ่อน จรกาได้เล่าเรื่องราวที่เกิดในเมืองดาหาให้อืเหนาฟัง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 539)

...

มันแกลิ่งจงผลาญรานรัก

แค้นนักจกใครตัดเกศ

เสียบประจานไว้กลางธานี

ให้สมที่ริษยาสาธารณ

ขอให้ได้คนร้ายมา

จะดูหน้ามันประมาณอาจหาญ

ทูลพลางทางดูพระภูบาล

จะใคร่แจ้งอาการว่าร้ายดี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

อืเหนาได้กลับเข้าเมืองดาหาเพื่อแก้ข้อสงสัย ได้เข้าเฝ้าท้าวดาหาทันที ท้าวดาหาเห็นอืเหนาทรงท่าหมางเมินเนื่องจากไม่พอใจ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 548)

เมื่อนั้น

องค์ท้าวดาหาเรื่องศรี

เห็นอืเหนาเข้ามาอัญชลี

ภูมิหมางเมินสะเทินไป

ให้เคืองจิตคิดคะนึ่งอยู่เป็นครู่

แต่มีรู้ที่จะทำเป็นโจน

เยื่อนคำดำรัสด้วยขัดใจ

เจ้ากลับเข้ามาโยนะนัตดา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ต่อไปจะกล่าวถึงองค์ปะตาระกาหลาที่คั่งแค้นอืเหนาผู้เป็นหลาน ที่อวดดีก่อเหตุใหญ่โดยไม่นึกถึงเผ่าพงศ์วงศ์เทวามาแต่เนิ่นๆ ชอบทำตามอำเภอใจตนเองจึงทำให้ผู้อื่นได้รับความเดือดร้อนไปทั่ว พระองค์จึงสำแดงเดชให้อืเหนาได้รับผลกระทบอย่างแสนสาหัส ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 560)

มาจะกล่าวบทไป

ถึงองค์ปะตาระกาหลา

ซึ่งเป็นบรมราชอัยกา

สถิตในชั้นฟ้าสุราลัย

แค้นด้วยอิเหนานัดดา	อหังการก่อนเภทเหตุใหญ่
กุแกลังสรรค์บุษบาลงไป	หวังจะให้เป็นผู้ครองกัน
ก็ไม่เลียงตามวงศ์ที่จงให้	ทำตามน้ำใจหนุนหัน
รักแต่ที่ตำพงศ์พันธุ์	บากบั่นตรอนบ่ห่อนคิด
เดิมว่าไม่เลียงบุษบา	แล้วกลับมาริรมย์สมสนิท
ภูมิสู้สมชมชิต	จะปลดปลิดบุษบาพาไป
ถึงจะพบพานกันวันหน้า	จะทรมาณให้แทบเลือดตาไหล
คิดแล้วออกจากพิมานชัย	ลงไปยังพื้นสุธาธาร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นอกจากนั้นจะกล่าวถึงระตูจะมาหราได้ส่งสาส์นเพื่อมาขอบุตรีทำวาทะหลังไปเป็นมเหสี ทำวาทะหลังได้ฟังตั้งนั้นทรงกริ้วมาก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 697)

เมื่อนั้น	ทำวาทะหลังสุริยวงศ์นาถา
ฟังสารดาสเดือดในวิญญา	จำเป็นบัญชาตรัสไป
อันอะหนะของเราทั้งสอง	ล้วนมีคู่ครองพิสมัย
ซึ่งสิงหัดสำหรับกล่าวไว้	เป็นในสุริยวงศ์เดียวกัน
เราไม่ให้ระตูเป็นผู้อื่น	จงคืนบรรณาการไปเขตชั้นนี้
พระเคืองขัดตรัสความแต่เท่านั้น	แล้วทรงธรรมไม่ว่าประการใด

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายเสนาระตูจะมาหราได้กราบทูลว่าทำวาทะหลังมีคู่ตุนาหงันแล้วอีกทั้งยังไม่ยอมรับ เครื่องบรรณาการ ดูเหมือนจะถูกพระองค์อีกด้วย ระตูจะมาหราได้ฟังตั้งนั้นก็ทรงกริ้วพร้อม กับรับสั่งว่ากลัวอะไรกับโจรป่า เดี่ยวเราจะฆ่าทิ้งเสียทั้งสองคน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 714)

เมื่อนั้น	ท่านทำวาทะมาหราเรื่องศรี
ฟังสองเสนาทูลคดี	ภูมิกริ้วโกรธา
ดูคู่ทำวาทะหลังผู้เป็นใหญ่	กูตั้งใจรักหนักหนา
น้อยฤๅเคารพไปในสารา	แต่จะรับวันทาก็ไม่มี

ถึงมาตรมิให้อรทัย	จะเต็มใจข้างสิงห์ดสำหรับ
แต่ว่ามาให้งามก็ตามที	นี่พูดได้ไม่มีเยื่อใย
ดีแล้วจะได้เห็นกัน	กูจะชิงตุนาหงันให้จงได้
ถึงจะม้วยชีวันบรรลัย	ก็ไม่ยอมท้อต่อไพร่
ตามบุพเพนิपाสาสนา	เกลือกกว่าจะได้นางโฉมศรี
แม้มีสมจินดาครานี้	จะครอบครองบุรีไปโย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

และยังได้กราบทูลต่ออีกว่า ท้าวกาหลังทรงรับปันจุเหรีจสองคนเป็นบุตรบุญธรรมซึ่ง ทั้งสองฤทธิเดชายิ่งนัก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 715)

เมื่อนั้น	ระตูกะปาหลันเป็นใหญ่
ได้ฟังโกรธาแล้วว่าไป	กลัวอะไรปันหยาอุณากรรม
เคยยกเลื่องแต่เมืองเล็กน้อย	ตั้งหึงห้อยยกจะแข่งแสงสุรยฉัน
อ้ายโจรไพรใครจะเกรงฝีมือมัน	จะห้าห้าให้ม้วยด้วยฤทธิ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ขณะอุณากรรมกับระตูกะมาหราบระจันหน้ากัน อุณากรรมได้พูดจาดูหมิ่นระตูกะมา หรา สร้างความแค้นเคืองให้กับระตูกะมาหราบเป็นอย่างยิ่ง พร้อมกลับขี่ม้าเข้ารุกไล่เข้าทำร้าย อุณากรรมทันที ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 723-724)

เมื่อนั้น	ระตูกะมาหราบเรื่องศรี
ได้ฟังตั้งแค้นแสนทวี	ตั้งเอาอัคคีมาจุดใจ
พิโรธโกรธเกรี้ยวโกรธา	ขับม้าสะบัดอย่างวางใหญ่
กวัดแกว่งทวนทองว่องไว	เข้าไล่โรมรันราวี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ต่างฝ่ายต่างขับเคี่ยวกัน มิสารปันหยิกขี่ม้าดูท่าที่อยู่ใกล้ ๆ ระตูกะมาหรายิ่งโกรธแค้น จึงขี่ม้าเอาทวนไล่แทงอุณากรรมอย่างไม่ลดละ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน ภาลัย, 2506, หน้า 724)

เมื่อนั้น	ระตูกะมาหราบจะมาหราบ
กริ้วโกรธพิโรธใจตั้งไฟฟ้า	ขับม้าเข้าประทะประทวนแทง

แคล้วคล่องว่องไวมิได้ยั้ง

ด้วยกำลังฤทธากล้าแข็ง

หันเหียนเวียนวงอยู่กลางแปลง

ถ้อยที่ต่อแย้งแทงกัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายท้าวกะปาทันตั้งแค้นใจเป็นอย่างมาก เมื่อเห็นอนุชาถูกอิเหนาฆ่าตาย ส่วนบรรดาไพร่พลแตกพ่ายคนละทิศละทาง อีกทั้งยังถูกอิเหนาพุดตอถูกเหยียดหยาม จึงตะโกนตอบด้วยความเคียดแค้นว่า เป็นเพียงโจรป่าชั่วช้าสามัญ อย่ามาอวดหาญสู้รบกับผู้เป็นกษัตริย์เปรียบเสมือนลูกกระเจงที่รู้สู้กับราชสีห์ผู้ยิ่งใหญ่ ถ้าไม่กลัวตายก็จะฆ่าทิ้งเป็นผุยผง ว่าแล้วจึงขี่ม้าโผนเข้าใส่อิเหนาอย่างไม่รีรอ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 726-727)

เมื่อนั้น

เห็นระตูผู้เฒ่ามรณา

เร่งพิโรธโกรธนักดังอัคคี

ไล่พลโยธาตาประดัง

เมื่อนั้น

ได้ฟังโกรธนักดังอัคคี

ท่านเป็นชาติโจรป่า

เราเป็นกษัตริย์ราฤทธิแรง

อย่าพักพาที่ให้เกินหน้า

มาพันดูสู้เราผู้เรืองฤทธิ์

เมื่อนั้น

ได้ฟังกริ้วโกรธดังไฟกัลป์

เหวี่ยงเหวี่ยงโจรป่าสามัญ

ดังลูกฟานลูกกระเจงในพงไพร

ไม่กลัววตุหลาปาปา

ว่าพลางทางขับม้าทรง

องค์ท้าวกะปาทันเชษฐา

ทัพหน้าแตกกระจายพ่ายพัง

ทรงกระบี่บุกบั่นฟันค้อนหลัง

แล้วขับม้าที่นั่งหนุนมา

องค์ท้าวกะปาทันเรืองศรี

จึงตอบความตามคติชี้แจง

อุประมาดังหิ้งห้อยน้อยแสง

เข้มแข็งแข่งเคียงพระอาทิตย์

อหังการอาจองทะนงจิต

จะม้วยมิตไม่ทันพริบตา

ระตูผู้ผ่านกะปาทัน

จึงกระชั้นสีหนาทวาดไป

อย่าอวดหาญสู้กับผู้เป็นใหญ่

จะสู้ไกรสิงหราชที่อาจอง

กูจะฆ่าให้ม้วยเป็นผุยผง

กระที่บิโกลงโผนตรงเข้าโจมตีแทง

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

อุณากรรณเคืองแค้นในตัวมิสสารปันหยีมาก ที่มีจิตคิดผูกพันกับบุตรีทั้งที่รู้ว่าทรงมี
คู่หมั้นแล้วอีกทั้งยังไม่เจียมตัว และเคืองแค้นบุตรีที่มีใจรักใคร่กับโจรไพรไม่รักศักดิ์ศรีเขาจะ
นินทาได้ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 750)

...

คลี่ออกอ่านดูรู้ประจักษ์	รสรักผูกพันกันหนักหนา
น้อยจิตคิดแค้นพระธิดา	จะมาปนศักดิ์ด้วยโจรไพร
ทั้งคู่ตุนาหงนนั้นก็มี	ฤมาเป็นเช่นนี้ก็เป็นได้
เสียแรงเป็นวงศ์สาสุราลัย	ไม่รักศักดิ์จะให้เขานินทา
แล้วคิดแค้นชดใจปันหยี	ไม่เจียมตัวกลัวศรีปัทมรา
แม้พระองค์ทรงทราบกิจจา	จะพลอยพาเรานี้ให้ชู้ไป
คนอะไรที่โหนทะนงศักดิ์	อหังการ์เกินพิกตร้มักใหญ่
คิดพลางวางสารนั้นลงไว้	แล้วกลับไปดาหาปาดิ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

อุณากรรณทรงเคียดแค้นมหาตเล็กหนักหนาที่ได้แอบลักลอบเข้าไปในตำหนักขณะนาง
กำลังอาบน้ำ พร้อมกับสั่งให้ลงโทษนายประตูที่ปล่อยให้คนแปลกหน้าเข้ามาได้ ความว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 783)

เมื่อนั้น	อุณากรรณแค้นชดอชฌมาลัย
ดูฤตนแปลกหน้ามาถึงใน	ไม่มีผู้ใดใครห้ามปราม
ก็ว่าได้ประกาศไว้ขาดอยู่	เหตุใดนายประตูจึงไม่ห้าม
มันละเมียดคำเราเบาความ	ให้มัดไว้สักสามนาฬิกา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางเกนหลงรู้สึกชดเคืองใจที่ย่าหรั่งจับมือนาง และยังถูกปันหยีต่อว่าอีก นางจึงลุก
กระที่บเท้ากลับไปยังตำหนักทันที ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506,
หน้า 828)

เมื่อนั้น	ปันหยีมีศักดิ์สูงส่ง
เชื่อกำยำหรั่งเป็นมั่งคั่ง	พระองค์เคืองชดแล้วตรัสมา

เกนหลงหนึ่งหรันี้ป็นไร	จิตใจเพลิดเพลินนักรหนา
แหวนหลุดจากนิ้วเคลื่อนคลา	จะรู้สึกกายาก็ไม่มี
เมื่อนั้น	เกนหลงหนึ่งหรัตมารศรี
กลุ่มกัลดขัดแค้นแสนทวิ	ครั้นจะแจ้งคตก็อายใจ
นางนังกัมพัคตร์แล้วชักหน้า	จะเสวยโภชนาก็หาไม่
บังคมลาเชษฐาทันใด	กระที่บเท้าเข้าไปที่ไสยา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางเกนหลงและบันหยีครั้นเห็นภาพวาดของย่าหรันั้นก็ยิ่งโกรธหนัก คำว่าย่าหรันอย่าง
รุนแรง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 832)

เมื่อนั้น	เกนหลงหนึ่งหรัตศรีใส
คลี่ผ้าออกดูทันใด	เห็นรูปอรไทอยู่โน้น
อันทรวดทรงอุณรุทรูปเขียน	ไม่ผิดเพี้ยนพัคตราย่าหรัน
นางแค้นขัดปัดผ้าเสียพลัน	อภิวันท์บันหยีแล้วลุกมา
เมื่อนั้น	บันหยีเคืองขัดแล้วตรัสว่า
น่าซังมั่งฤไม่อนุชา	ปัดผ้าเสียแล้วก็ลุกไป
ชั่วดีมิได้บอกออกอรรถ	แค้นขัดใครมาฤไฉน
ใจคอพอดิไปเมื่อไร	แต่เป็นเช่นนี้ไปอัตรา
พี่ก็มิรู้ที่จะถือโทษ	เจ้าก็อย่าได้โกรธชนิษฐา
ว่าพลางทางหีบผ้ามา	เพ่งพิจารณาดูไป
เห็นรูปทรงองค์อุณรุทนั้น	จะผิดเพี้ยนย่าหรันก็หาไม่
รูปอุษานารีที่เขียนไว้	เหมือนเกนหลงกระไรไม่คลาดคลาย
พระพิโรธโกรธกริ้วคือไฟฟ้า	นัยนาดังแสงสุริยฉาย
ดูคู่คนคดประทุษร้าย	เยอหยิ่งหยาบคายเป็นพันนักร
แสนมหาแต่บุตระระตุ	ยังเกรงกลัวกูไม่หาญหัก
นี่เป็นกระไรมาจึงฮักฮัก	อ้ายอัปลักษณ์ลูกชาวพนาวา

จะอดหาญแก่กฐีนี้ฤโร
แต่วันนี้ไปแมนมิงมา

หากเกรงภวณัยอยู่หนักหนา
จะให้ข้าฤโรไสคอบไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางเคนหลงเคียดแค้นย่าหรั้นมาก ที่ลักลอบพาตัวนางมาพร้อมกับคำทอต่อว่าย่าหรั้น
อย่างรุนแรง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 843)

เมื่อนั้น
กลุ่มกัลลชัดแค้นแสนทวิ
โอ้ว่ากะกังบันหยี
นึ่งให้โจรป่าพนาลัย
หยาบชาน่าซังบังอาจ
เมื่อไรบันหยีพี่ยา

เคนหลงหนึ่งหรั้นมารศรี
ก็กรรแสงโคกี้รำไร
ดิกตีนปานนี้ไปอยู่ไหน
เข้าไปลอบลักพามา
พอสมกันกับชาติกะละหนา
จะตามมาสังหารให้บรรลัย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายบันหยีเมื่อทราบว่าย่าหรั้นต้องเป็นคนที่ลักพานางเคนหลงไป จึงสั่งจัดกระบวนทัพ
ไปยังตำหนักย่าหรั้นด้วยความเคียดแค้นใจ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย,
2506, หน้า 845-846)

เมื่อนั้น
พี่เห็นมิใช่ใครอื่นไกล
ตรัสพลางคิดแค้นแน่นจิต
จึงชวนอนุชาโฉมยง
ครั้นถึงจึงประชุมทวยหาร
พร้อมถ้วนกระบวนทัพลับปล้น
พระแต่งองค์ทรงเครื่องสำหรับศึก
มาทรงสินธพอาชา

บันหยีน้อยจิตคิดครวญใคร่
ชะรอยไฉ่ย่าหรั้นเป็นมันคง
กูจะผลาญชีวิตให้ผุยผง
เสด็จตรงไปบั้นจะรากัน
จัดพลอลหม่านขมิ้มมัน
สรรพรสุรภูณานา
ฤทัยนี้แค้นชัดสหัสสา
รีบเร่งโยธาคลาไคล

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

บรรดาพี่เลี้ยงเข้าห้ามแต่ป็นหญิงตั้งแค้นใจ ไม่ฟังใครทั้งสิ้น ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 847)

เมื่อนั้น	ป็นหยีตรัสตอบขนิษฐา
เมื่อมันจะห้าห้าวันวิดา	เวราแล้วจะทำประการใด
พี่ได้อัปรยศอดสู	จะรอรั้งยังอยู่กระไรได้
จำแก้แค้นแทนทำให้หน้าใจ	ถึงจะม้วยบรรลัยก็ตามที่
ว่าพลางทางเร่งรีพล	เยียดยัดอดทนอันมี
ครั้นถึงวังดาหาปาดิ	ให้โยธีเข้าล้อมพร้อมกัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ป็นหยีสั่งให้ไพร่พลยิงปืนเข้าใส่ประตูที่ปิดอย่างแน่นหนาทันที ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 849)

เมื่อนั้น	ป็นหยีแค้นขัดอัชฌาสัย
ยิงพิโรธโกรธกริ้วคือไฟ	จะเข้าไปในทวารา
เห็นบานประตูปิดมิดมัน	กลอนลั่นลงเขื่อนไว้แน่นหนา
จึงสั่งบังคับโยธา	ให้ประดาปืนยิงทันใด

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางเกนหลงเห็นป็นหยียืนนิ่งอยู่ไม่ยอมเข้าช่วยนาง จึงได้ต่อว่าป็นหยีทันที ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 851)

เมื่อนั้น	หลงหนึ่งหรัตร้อนใจตั้งไฟพลากู
เห็นพระเชษฐาช่วยชาญ	ยังไม่หักหาญเข้าชิงชัย
จึงว่าจะยอมให้แก่โจรป่า	งามหน้าอยู่แล้วฤไฉน
ลูกพานลูกกระจงในพงไพร	ตกมีฤทธิไกรกว่าพี่ยา
รู้ไปถึงไหนมาอัปยศ	จะมาไว้ทรยศแก่วงศา
ฤชิงชัยไม่ได้ก็บอกมา	จงว่าให้แจ้งออกบัดนี้

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

แต่ด้วยความตั้งแค้นยาหรั้นทรงขัดเคืองในพระทัยไม่ยอมเสวยและไม่ยอมสรง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 856)

จึงมีสีหนาทบรรหาร
 หมายย้ายพวกพาลริษยา
 องอาจยกพลล่วงมา
 เจรจาโอหังเป็นพันไป
 จะให้ส่งยาหรรพ์ปันทย
 คำนี้เจ้ามิ่งจะตักษย
 เร่งกลับไปบอกจงฉับไว
 พรุ้งนี้จะได้เห็นกัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ระตูมะงาดาได้ฟังเสนาแล้วว่า ท้าวกาหลังไม่ยอมส่งตัวปันทยและยาหรรพ์ให้ก็ยิ่ง
 เคืองแค้นเป็นอย่างมาก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 954)

เมื่อนั้น
 ระตูมะงาดาใจหาญ
 ได้ฟังกริ้วโกรธคือเพลิงกาล
 จึงมีพจมานทันที
 ดูดูเจ้าเมืองกาหลัง
 โอหังอวดฤทธิ์ศักดิ์ศรี
 คบย้ายโจรไพรไว้ว่าดี
 เป็นโรมีจะได้เห็นกัน
 จะยกเข้าหักโหมโจมตี
 เอาบุริกาหลังเนาเขตชันช่อ
 ฆ่าเสียให้สิ้นพงศ์พันธุ์
 จะห้าหั้นมิให้แค้นคอกา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ครั้นระตูมะงาดาเห็นทัพพลของปันทยยกมาก็เคียดแค้นตั้งไฟเผา ซี่มาเข้าฝาพลทันใด
 ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 958-959)

เมื่อนั้น
 ฝ่ายระตูมะงดาเรื่องศรี
 ยืนรถอยู่กลางโยธี
 เห็นปันทยเหรีจกริพลมา
 กริ้วโกรธพิโรธคือเพลิงกัลป์
 ดั่งจะเผ่นทะยานเข้าเช่นฆ่า
 จึงลงจากรถแก้วแววฟ้า
 ทรงม้าฝาพลขึ้นไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ยาหรรพ์ได้กล่าวตอบไปยังตอกย้าความเคียดแค้นให้กับระตูมะงาดาเข้าไปอีก ความว่า
 (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 960)

เมื่อนั้น
 ระตูมะงาดาแข็งขัน
 ได้ฟังดั่งแค้นใครจะทน
 จึงตอบไปพลันทันใด
 ลูกกูนั้นมันทรลักษณ์
 มิ่งก็ทะนงศักดิ์มักใหญ่
 กูจะพาตพันให้บรรลัย
 ตายตามกันไปโน้ไม่ช้า

อันชาวกาหลังทั้งหลาย

จะฉิบหายเพราะคบอำยโจรป่า

ว่าแล้วร้องเร่งโยธา

จงเข้าเช่นฆ่าให้วายปราณ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ระตูมะงาดายิ่งโกรธกริ้วหนักหนา เมื่อบรรดาไพร่พลบาดเจ็บล้มตายลง จึงกวัดแกว่ง
ทวนเข้าไล่ลูกไพร่พลของยาหรั่งอย่างรวดเร็ว ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน
ภาลัย, 2506, หน้า 961)

เมื่อนั้น

ระตูมะงาดายิ่งใจกล้า

เห็นพลล้มตายพ่ายมา

พระโกรธาผ่าพลขึ้นไปพลัน

ชักพระแสงทวนทองพู่ขาว

กวัดแกว่งแรงราวกับจักรผัน

แล่นไล่โรมรุกบุกบัน

แทงพลยาหรั่งเป็นลึงคลี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ระตูมะงาดายิ่งต่อสู้กับยาหรั่งพลันกระบี่พลัดตกจากมือ จึงชักกริชออกมาหมายจะ
แทงแต่ฆ่ากลับวิ่งกระโจนพลาดทำให้ล้มทับตกลงพื้นจึงเสียชีวิตในที่สุด ความว่า (พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 962)

เมื่อนั้น

ระตูมะงาดายิ่งใจหาญ

กระบี่พลัดจากหัตถ์เด็ดดาล

ชักกริชชัยชาญออกทันใด

กวัดแกว่งแสงอร่ามวามวับ

เช่นซบอาซาให้รุกไล่

ฆ่าโจนโผนพลาดแพลงไป

ล้มลงทับไว้ก็เสียชีวิต

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ต่อไปเป็นการแสดงอารมณ์โกรธกริ้วของท้าวประมอดันเมื่อได้ฟังสาส์นจากบรรดาระตู
ทั้งหกเมืองที่ส่งมาเพื่อให้ท้าวประมอดันส่งโอรสและธิดาของตนคืนเสียโดยดี มิฉะนั้นจะยกทัพ
เข้าไปตีเมืองประมอดันให้แหลกลาญ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย,
2506, หน้า 976)

เมื่อนั้น

ระตูประมอดันเรื่องศรี

ฟังสารดาลเด็ดดั่งอัคคี

จึงมีสีหนาทประภาพลัน

...

อันระตูทั้งหกพารา	มีแต่เจรจาทายบใหญ่
ตั้งชาวประมอดันเวียงชัย	ล้วนสตรีมิใช่ชาติชาย
เร่งออกไปบอกเจ้ามิ่ง	ถึงจะปล้นกรุงไกรมิได้ง่าย
จะพันตูลูกไม้กลัวตาย	อย่าหมายว่าจะได้ธานี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

บรรดาระตูทั้งหกเมืองได้ฟังความจากท้าวประมอดันตั้งนั้น ต่างพากันโมโหโกรธาตั้งไฟเผา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 977)

เมื่อนั้น	ท้าวล่าสำนักบระตูทั้งห้า
ได้แจ้งแห่งคำทูตา	ต่างองค์โกรธาคือไฟ
ดูคู่ระตูประมอดัน	โมโหหุนหันหายาบใหญ่
ฤทธิจะมีสักเพียงไร	ดีร้ายจะได้เห็นกัน
ว่าแล้วประกาศหมู่โยธา	ทั้งกองหน้ากองหนุนกองชั้น
เร่งเข้าหักโหมโรมรัน	ตีเอาประมอดันอย่าได้ช้า

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางจันทะหราไม่ออกไปอภิเษกกับอิเหนาที่เมืองกาหลังด้วยคั้งแค้นในตัวอิเหนามาก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1051)

...

จะอดสูใครใครก็ไม่คิด	ไม่เจ็บจิตเหมือนหนึ่งชาวตาหา
อันความแค้นแสนทุกข์ทรมาน	ยิ่งกว่านอนอยู่ในกองไฟ
เพราะชาติชายเช่นนี้ไม่มีสัตย์	สารพัดไม่เอาค่าได้
มิขอพบขอเห็นสืบไป	แต่รอยก็อย่าให้ร่วมกัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายองค์ประไหมสุหรีดาหาทรงช้ดเคืองอิเหนายิ่งนัก ทรงต่อว่าอิเหนาที่ไม่ออกไปต้อนรับนางจันทะหราพร้อมกับท้าวหมันหยง (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1055)

เมื่อนั้น
 ได้ฟังคิดแค้นแน่นอุรา
 ดูก่อนอิเหนาช่างนิ่งได้
 จงไปรับเข้ามาแต่โดยดี

องค์ประไหมสุหรีดาหา
 จำเป็นจำว่าให้เป็นที
 เหตุไฉนเมืมาจนถึงนี้
 อย่าให้มีรังเกียจกันสืบไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ทำวหมันหย่าและองค์ประไหมสุหรีเกิดความน้อยเนื้อต่ำใจในการกระทำของอิเหนายิ่ง
 นักจึงตรัสด้วยถ้อยคำประชดประชันอิเหนา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย,
 2506, หน้า 1058)

เมื่อนั้น
 ให้น้อยใจอิเหนาพันทวี
 ชงสองพระองค์โปรดเกล้า
 พระคุณล้ำลภพไตร
 ทั้งนี้ขอบใจพระหลานรัก
 มารับถึงนอกพารา

สองกษัตริย์ได้ฟังถ้วนถึ
 จึงมีวาจาตอบไป
 ให้มารับเราเข้ากรุงใหญ่
 ด้วยภวนัยทรงพระเมตตา
 อุตส่าห์เหน้อยพักตร์เป็นหนักหนา
 อนิจจาเป็นน่านปราณี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายนางจินตะหราเองยิ่งแค้นใจเป็นหนักหนา ทั้งโกรธทั้งแค้นนำตาพาลหลังไหล จึงหัน
 หน้านีทันใด ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1059)

เมื่อนั้น
 เหลือบไปเห็นองค์พระภูบาล
 ทั้งโคกทั้งแค้นแสนเทวด
 ผินพักตร์ไม่ดูพักตรา

จินตะหราเยอวยอดสงสาร
 ให้เดียดดาลร่าร้อในวิญญาน
 ชลนัยน์คลอเนตรชายขวา
 สะอื้นรำโคกาอาลัย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

องค์ประไหมสุหรีดาหาขัดเคืองใจในตัวบุษบาจึงสบตาให้นางเข้าไปไหว้นางจินตะหรา
 ส่วนนางบุษบาจึงหิบบานหมากเชิญนางจินตะหรา นางจินตะหราเองก็ไม่รับไหว้ ยิ่งทำให้องค์
 ประไหมสุหรีทั้งสองไม่พอใจด้วยกันทั้งคู่ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย,
 2506, หน้า 1063-1064)

เมื่อนั้น
 แลไปพอสบพักตรา
 เคื่องจิตก็พิศดูตา
 จะให้ไหว้จินตะหราวาตี
 เมื่อนั้น
 ดูที่ชนนีกี่แจ้งใจ
 จึงหยิบพานสลามาวาง
 มิได้เคียมคัลวันทา
 เมื่อนั้น
 เห็นนางบุษบานารี
 ยังแค้นเคื่องระคายเคื่อง
 จึงเอาพระหัตถ์ซ้ายทราวม้วย
 เมื่อนั้น
 ครั้นเห็นเคื่องชด์พระทัยนัก
 ดูคู่อะหนะบุษบา
 ไม่รู้จักเมียบลวงฤว่าไร
 เมื่อนั้น
 ความกลัวพระราชบิดา
 จะผ่อนผันฉันทก็สุดคิด
 พอนางจินตะหราเมินไป

องค์ประไหมสุหรีดาหา

กัลยาแจ้งใจในทันที

สบเนตรบุษบามารศรี

แต่มิได้ตรัสประการใด

ระเด่นบุษบาศรีใส

ชุนเคื่องพระทัยอยู่ไปมา

เชิญเสวยพินางจินตะหรา

แต่ชำเลื่องนัยนาคูที่

ระเด่นจินตะหรามารศรี

ทำที่กิริยาคมใน

กัลยามีใครจะยังได้

รับพานเสือกไสไว้ตรงพักตร์

ประไหมสุหรีดาหามีศักดิ์

นงลักษณ์จึงดำรัสตรัสไป

จะวันทาเจ้าผัวก็หาไม่

ตกจะให้มีความนินทา

บุษบาแค้นชด์สหัสสา

จะยกกรวันทาก็อายใจ

จำจิตประสานหัตถ์ไหว้

นางก็มีได้อัญชลี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ส่วนนางวิยะดาเห็นดังนั้นก็เกิดความรังเกียจเคียดแค้นนางจินตะหราแทนนางบุษบาที่
 จะต้องไปไหว้คนต่ำศักดิ์ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า
 1064-1065)

เมื่อนั้น
 นางเห็นพี่ยาโคกาลัย
 ระเด่นวิยะดาศรีใส
 ก็ชด์ใจจินตะหราวาตี

ให้รังเกียจเคียดแค้นในอุรา	จึงว่าอนิจจาไม่พอที่
เมื่อครั้งเดินดงพงพี	พระพินางนั้นเป็นอุณากรรณ
ทุกกรุงกษัตราระอาฤทธิ	กลัวจะผลาญชีวิตอาลัย
ต่างมาประนมบังคมคัล	ถวายบุตริทานั้นเป็นซ้ำใช้
ครั้งนี้เนาเวหนานัก	จะไหว้คนต่ำศักดิ์หาควรไม่
พินางช่างจะไหว้ฤไ	เป็นใจของน้องไม่วันทา
ถึงศรีปัททราจะไม่โปรด	ลงโทษก็จะรับใส่เกศา
สู้ตายไม่เสียดายชีวา	ดีกว่าให้เป็นเช่นนี้
จะนั่งอยู่ก็พลอยอัปยศ	จะอดปากอดใจก็ใช้ที่
แล้วลุกกระเทีบบาทไปทันที	โคกที่อยู่เ็นมานรจนา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

อิเหนาได้เข้าไปลอบประโลมนางจินตะหรา แต่นางกลับตั้งแค้นยิ่งขึ้นไปอีก ความว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1099)

เมื่อนั้น	จินตะหราแค้นชัต์อัชฌาสัย
มิให้ตอบพจมานประการใด	นางเมินพัคตร์ผลักไสไม่เยดี
เมื่อนั้น	จินตะร่ายังพิโรธโกรธซึ่ง
ค้อนสะบัดปัดกรกะบอนบึง	หยิกทั้งช้วนซ้ำทำทวงที่
เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีเรืองศรี
เห็นนางแค้นชัต์ดัดไมตรี	ไม่มีเมตตาอาลัย
จะได้แคะและเล็มเห็นตามติด	จนจิตคิดชัต์อัชฌาสัย
จะนั่งเนิ่นนานรำคาญใจ	ภวนัยเสด็จกลับมาฉับพลัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

องค์ประไหมสุหรีเคืองชุ่นอิเหนาซึ่งที่ไม่ยอมไปหานางจินตะหราบ้าง ทำอย่างนี้จะทำให้
คนอื่นเขานิินทว่ากล่าวนางบุษบาได้ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย,
2506, หน้า 1102)

เมื่อนั้น	องค์ประไหมสุหรีศรีใส
เห็นอิเหนามาเผ้าก็เคืองใจ	อรไทจึงมีวาจา

ดูก่อนนัดดาช่างทำได้	เหตุใดจึงตัดรักจินตะหรา
หลงอยู่มิได้ไปมา	จะให้เป็นฉันทาราตี
เขาจะว่าบุษบาหนีแสนชั่ว	หลงผิดเขาไว้ไม่บัดสี
ซึ่งเจ้าทั้งเขาเสียดังนี้	จินตะหราราวดีจะน้อยใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

อิเหนาได้ฟังดังนั้น พอเวลาค่ำก็ได้ไปงอนอนคืนดีกับนางจินตะหรายังตำหนัก แต่นางจินตะหราก็ยังขุ่นเคืองอยู่ จึงได้ตัดพ้อต่อว่าประชดประชันอิเหนาด้วยความน้อยเนื้อต่ำใจ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1104-1105)

เมื่อนั้น	จินตะหราเคืองค้อนแสงอนหญิง
คอยสะบัดปัดกรออ่อนพริ้ง	นางนั่งเหมินเขินขวยอาย
เมื่อนั้น	จินตะหราแค้ขัดจะหัสสา
แต่อดกลั้นครั้นปากอยากพูดจา	จึงตอบรสพจนาวาที่
พระต้องตามหาคู่ตุนาหงัน	ยังจะมาพัวพันอยู่ที่นี้
เชิญเสด็จภูธรจรรี	ไปสมศรีทรงวงศ์พงเทวา
น้องนี้ต่ำศักดิ์รักตัว	ทั้งคิดกลัวจะได้อายชายหน้า
ถ้าพระองค์ยังทรงพระเมตตา	อย่าอยู่ช้ำเชิญไปให้สำราญ

เมื่อนั้น	จินตราเคืองข้องไม่พองแผ้ว
นางปัดกรค้อนคมชวนปั้นแนว	เชิญเสด็จฉลาดแคล้วคลาใคร
ปานนี้บุษบาหนีบ้าน	จะปะปนคนชั่วให้มัวไหม้
อย่าเฝ้าเข้าพิริพีไร	ขัดใจนี้ก็หยิกให้ยับเยิน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ด้วยถ้อยคำที่หมางเหมินและลวงเกินของนางจินตะหรา จึงทำให้อิเหนารู้สึกไม่พอใจนางจินตะหราเป็นอย่างมาก อิเหนาจึงกลับยังตำหนักทันที ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1104-1105)

เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีนี้กขวยเขิน
นางกล่าววาทาว่ากำเก็น	ภูมิม้อยเหมินเดินออกมา

พระทัยคุณชุ่มซึ้งหมองจิต

ให้แค้นคิดเคืองชดสหัสสา

จึงเสด็จลีลาศยาตรา

กลับมาขึ้นตำหนักสำนักใน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางจันทะหราได้กล่าวถ้อยคำด้วยความน้อยเนื้อต่ำใจ และกล่าวถ้อยคำที่เปี่ยมด้วยการประชดประชันในวาทะสนทนาของตนต่อท้าวหมันหยงและองค์ประโหมสุหรี่ฟัง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1147-1148)

เมื่อนั้น

ระเด่นจันทะหราดวงสมร

ฟังพระบิดุเรศมารดร

ชลีกรแล้วทูลสนองไป

ซึ่งโปรดตรัสสอนสั่งครั้งนี้

พระคุณนั้นหาที่สุดไม่

แต่จะดีด้วยนั้นฉันใด

จนใจเป็นพันคณนา

ความเจ็บใจในอกลูกนี้

แม้ม้วยชีวิเสียดีกว่า

พระองค์จงทรงพระเมตตา

ไม่ขอดูหน้าพาที

...

แต่แค้นอิเหนาก็สุดคิด

เจ็บจิตป้ำเลือดตาไหล

จึงทูลสนองสองภวนัย

เพราะลูกทำความไว้แต่เดิมมา

หลงลี้ดด้วยเชื้อลมชาย

จึงได้ความอายเป็นหนักหนา

ทั้งชายละอองพระบาทา

โทษาผิดพันพันทวี

พระอย่าอาวรณ์ร้อนฤทัย

มิให้ชุนเคืองเป็องบาศรี

ลูกจะสู้ทรมาณอินทรี

ไปกว่าชีวิจะบรรลัย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ครั้นอิเหนาได้คืนดีกับนางจันทะหราแล้ว แต่ว่าในส่วนลึกแล้วนางจันทะหรากลับรู้สึกน้อยใจในวาทะสนทนาของตนที่เกิดขึ้นเป็นน้อยรองจากนางบุษบา นางจึงได้แต่พรั่นพรั่นด้วยความน้อยเนื้อต่ำใจ สร้างความทุกข์ทรมานใจเป็นอย่างยิ่ง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1151)

เมื่อนั้น

ระเด่นจันทะหรามารศรี

แต่เปลี่ยวเปล่าเศร้าใจอยู่หลายปี

ถึงราตรีตรอมจิตตั้งพิษป็น

สถิตแท่นแว่นฟ้าเวลาตึก
 ด้้นอิเหนาครวรักราวจักกลืน
 ส่วนเมียเขาเคล้าเคล้นไม่เว้นว่าง
 ยิ่งด้้นคั้งนั่งสะอื้นกลืนน้ำตา

ยิ่งหนาวนิกน้อยใจให้สะอื้น
 มากลับคืนคำมั่นที่สัญญา
 ส่วนเราร้างเรศไว้ไม่มาหา
 ทรงโศกกาทำสรตสลดใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางจินตะทราหมองอิเหนาด้วยความรักและความแค้น พลังพูดกระทบกระเทียบเปรียบเปรยความในใจของตนให้อิเหนาฟัง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1152)

เมื่อนั้น
 ทั้งรักทั้งแค้นแน่นฤทัย
 ไม่ลืมคุณทูลกระหม่อมชูปย้อมเสีียง
 ไฉนพระจะมาให้ฆ่าตี
 ฤมิผู้รู้เห็นเป็นโจทก์
 ซึ่งทรงธรรมสัญญาว่าไว้
 แต่น้องรถศักดิ์ต่ำเหมือนน้ำมาก
 ออย่าลือบหลังซังตายภิปรายเปรย
 เหมือนเขาเปรียบเทียบความเมื่อยามรัก
 ถึงยามยึดจิตกร้อยทั้งอ้อยตาล
 ขออยู่เป็นข้าฝ่าพระบาท
 เสด็จมาช้ำอยู่แม่นรู้ไป
 ด้วยแรกเริ่มเดิมพระสละเสีย
 เห็นสูงศักดิ์นี้ก็น้องจึงต้องกลัว
 แต่หนหลังพลังพลาดประมาทจิต
 แม้นมิจำดำราช่างหน้าไป

จินตะทราวาตีศรีใส
 นางทราหมววันทาแล้วพาที
 ได้ชื่อเสีียงสมคะนมเหลื
 น้องไม่มีข้อเคืองด้วยเรื่องไร
 ทูลกล่าวโทษว่าน้องทำไฉน
 เล่าก็ไม่ผิดสักนิดเลย
 ขึ้นท่อมปากสุดที่จะทูลเฉลย
 น้องก็เคยเป็นข้ามาช้านาน
 แต่น้ำผักต้มขมก็ชมหวาน
 เคยโปรดปรานเปรี้ยวยวเค็มรู้เต็มใจ
 ไม่แข่งวาสนาหามิได้
 จะเคืองใจพระน้องจะหมองมัว
 มิใช่เมียแล้วจะวิ่งมาชิงผ้า
 จะฝากตัวตามประสาเป็นข้าไท
 จึงต้องผิดเพียงว่าเสียดตาไหล
 จะช้ำได้ความอายเพียงวายปราณ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

4. **สัลลาปังคพิสัย** (บทโคกเศร้า) หมายถึง การแสดงความเศร้าโศกเสียใจ ท้อแท้สิ้นหวัง ร้องไห้คร่ำครวญ หมดอาลัย รันทดหุดหู่

เริ่มตั้งแต่พระอภัยมณีแห่งเมืองหมันหยาศึ่งเป็นนายของอิเหนาลิ้นพระชนม์ สร้างความเศร้าโศกแก่ชาวหมันหยาศึ่งนัก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 28)

มาจะกล่าวบทไป	ถึงระตูผู้ผ่านหมันหยาศ
อยู่จำเนียรกาลนานมา	พระมารดาสุดสิ้นทิวคต
มเหสีสุริยวงศ์พงศ์พันธุ์	ต่างแสนโศกศัลย์กำสรด
ทั้งองค์ระตูผู้มียศ	ก็ระทดพระทัยพันทวี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

องค์ประไหมสุหรีก็รีบได้อ่านสารแล้ว จึงทราบวามารดาสิ้นพระชนม์ นางเสียใจมาก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 30-31)

เมื่อนั้น	องค์ประไหมสุหรีเสนาหา
คลี่สารอ่านแจ้งกิจจา	ว่าพระมารดาพิราลัย
ตั้งหนึ่งพระกาญจนาฤทธิ	มาเด็ดดวงชีวิตไปได้
ชลเนตรพุ่มพองนงนัยน์	สะอื้นให้ครวญคร่ำรำพัน
ไฉ้พระชนนีของลูกเอ๋ย	พระคุณเคยปกป้องประคองขวัญ
เซยชมเข้าเย็นเป็นนิรันดร์	สารพันมิให้อนาทร
ยังมีได้ทดแทนสนของคุณ	ซึ่งการุญรักพร่ำสั่งสอน
หรือมาละลูมไว้ให้อาวรณ์	หนีไปอมรเมืองฟ้า
พระประจวรโรคคั่นคั่งบรรลัย	ก็มีได้พิทักษ์รักษา
เสียแรงที่อุ้มท้องประคองมา	กัลยาร่ำพลางทางโคก

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ทำวาทาหาได้แจ้งการสิ้นพระชนม์ของมารดาแก่องค์ประไหมสุหรีดาหา สร้างความเศร้าโศกแก่นางเป็นอย่างมาก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 33-34)

เมื่อนั้น	องค์ประไหมสุหรีเสนาหา
คลี่สารอ่านพลันมิทันช้า	แจ้งว่าชนนีทิวงคต
นางตระหนกอกสันขวัฎหยา	เพียงจะวายชีวิตปลิดปลง
สองกรซ้อนอรารันท	พิโรธำสรดโคกา
ไฉ่ว่าพระมารดาเจ้า	พระบาทเคยปกเกล้าเกศา
เฝ้าถนอมกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงลูกมา	มิให้เคืองวิญญาณ์เท้ายองเย
พระเจ็บไข้ก็มีได้พยาบาล	จะรู้ข่าวอาการก็หาไม
จนสุดสิ้นชีวันบรรลัย	ลูกมิได้เห็นใจพระมารดร
ร่ำพลางทางทรงโคก	ทอดองค์ลงกับที่บรรณธรณ
ตั้งจะม้วยชีวาด้วยอาวรณ์	บังอรไม่เป็นสมประดี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายอิเหนาเมื่อได้พบกับนางจินตะหราตะลึงหลงใหลในตัวนางยิ่ง ครั้นเมื่อกลับมายังตำหนัก ก็รู้สึกเร่าร้อนใจคะเนิงอาลัยแต่นางจินตะหราตลอดทั้งคืน ความว่า(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 49-50)

พระยอกรกายวิลาสพาดพักตร์	ถวิลถึงน้องรักจินตะหรา
โหมงามทรามสวาทเพียงบาดตา	ใต้ฟ้าหาไหนไม่ทัดเทียม
งามจรติกิริยาเป็นน่านาม	แต่บังคมพี่ชายก็อายเหนียม
ที่ลอบแลโฉมน้องลองเลียม	งามเสงี่ยมเจียมจิตพิศดูใจ
เมื่อชะม้ายมาสหลบเนตรหนี	ท่วงทีที่ทำยังจำได้
ยิ่งแสนเสน่หาอาลัย	เร่าร้อนฤทัยเกรียมตรม
จะพ่อนผันฉันทนเอย	จะได้เซยชวนชิตสนิทสนม
แต่ระลึกกรีกตราเป็นอารมณ์	จนบรรทมหลับไปกับไสยา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ครั้นถึงเวลาอัญเชิญพระโกศของลงในชั้นสูงชิงตะกอน พร้อมกับจุดเพลิง กษัตริย์ทุกองค์ร้องให้คร่ำครวญด้วยความอาลัยอาวรณ์ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 64)

เมื่อนั้น	โหมยงองค์ประโหมสุหรี
ทั้งระเด่นจินตะหราวาตี	ดูเปลวอัคคีชัชวาล
นางยิ่งระทศสลตจิต	อาลัยให้คิดสงสาร
ต่างองค์ยกหัตถ์ถ่มมัสการ	เขาวมาลย์ช้อนทรงงเข้าโคกา
ไฉ่ว่าพระทูลกระหม่อมเอ๋ย	พระคุณเคยปกเกล้าเกศา
เผ้าถนอมกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงลูกมา	ไม่นิราศคลาดคลาลักคีนวัน
พระพี่นางทั้งสองมาเชิญไป	ก็มีได้จำนงพ่ายผัน
เพราะรักใคร่ในลูกผูกพัน	ประโลมเลี้ยงหลานขวัญทุกเวลา
ที่นี้ตั้งแต่จะแลลับ	ที่ไหนจะได้กลับมาเห็นหน้า
รำพลาถนางทรงโคกา	กัลยาเพียงจะสิ้นสมประดี
เมื่อนั้น	พระผู้ผ่านหมันหยากรุงศรี
ครั้นเสรีจส่งสักการะพระอัยกี	ภูมีสร้อยไคร้ราเปล่าวิญญู
จึงชวนมเหสีโหมยง	กับองค์บุตรีเสนหา
พร้อมฝูงกำนัลกัลยา	ลีลาเข้ายังวังใน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายอิเหนาเมื่อกลับยังที่ประทับก็ทรงรู้สึกไม่สบายใจ ให้อาลัยอาวรณ์คร่ำครวญหาแต่นางจินตะหราวาอยู่ไปมา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 65)

ครั้นถึงห้องสุวรรณบรรจง	ทอดองค์ลงกับที่บรรจงจรณ
ถวิลถึงวินดาอิงอาวรณ์	พลางสะท้อนถอนใจไปมา
กรกรอดเขนยข้างไว้หว่างทรง	สำคัญว่าพุ่มพวงดวงยิวหา
เคลิ้มเคล้นเหมือนจะเห็นกัลยา	พระหลงใหลไขว่คว้าม่านมอญ
ครั้นรู้สึกสมประดีว่ามีใช้	ก็ไคร้เสียพระทัยหม่นหมอง
ให้โคกคัลย์รัญจวนถึงนวลน้อง	นั่งนึกตรึกตรองจนหลับไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

และอิเหนายิ่งทุกข์ใจเป็นหนักหนาที่ต้องเดินทางกลับนครกูเรป็นตามคำสั่งของบิดา ยิ่งทำให้อิเหนาโคกไคร้อาลัยอาวรณ์ เผ้าทอดถอนใจจนหลับไป ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 70)

ทอดองค์ลงกับที่ไสยาสน์	ยอกรกายวิลาศถวิลหา
ที่นี้เสรีจการจะนานช้า	จึงจะได้เห็นหน้านางเทวี
จะผ่อนผันฉันใดนะอกกุ	จะได้อยู่หมั้นหยากรุงศรี
พระบิดาให้กลับไปธานี	มีรู้ที่จะทำประการใด
ยังมีได้สนิทเสนาหา	จะนิราศคลาดคลากะไรได้
แม้มีสมดังจิตที่คิดไว้	ก็ไม่ไปพาราถูเรปัน
แต่ครวญคร่ำกำสรดสลดจิต	ต้องติดฤทัยใฝ่ฝัน
แสนสวาทมาดหมายผูกพัน	จนบรรทมหลับไปกับไสยา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ครั้นได้ประลองกระบี่ให้ท้าวหมั้นหยาดเห็นแล้วก็กลับมาอยู่ที่ประทับ อิเหนาก็ยังมีความ
รื้อนรุ่มกุ่มใจเป็นอย่างยิ่ง ไม่ยอมกินยอมนอน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน
ภาลัย, 2506, หน้า 75)

ครั้นถึงลงจากม้าที่นั่ง	ให้กลุ่มคลังฤทัยไหลหลง
ไม่ทันจะเปลื้องเครื่องทรง	เสด็จตรงไปที่ไสยา
ทอดองค์ลงกับที่บรรจจรณ์	ให้อาวรณ์หวังถวิลถึงจินตะหรา
องค์อ่อนถอนฤทัยไปมา	มิได้ตรัสจ่านรธาพาที
ลืมนเฉยเสวยทรงสุคนธ์	แต่พลิกกลับสับสนบนที่
ไม่เป็นอารมณ์สมประดี	ภูมิกัดกุ่มคุ่มใจ
พระหัตถ์ซ้ายกายเขนยคะเนิงคิด	เจ็บจิตประชวรเช่นเป็นไข้
แสนกระสันรันทดฤทัย	พระมิได้วายอวรณ์รื้อนรอน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อกลับมาอยู่ที่ประทับก็ยังคงคิดหาทางที่จะได้นางจินตะหรามาชေชม และมีอาการเศร้า
สร้อยเหมือนเดิม ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 80)

พระนั่งนึกตรึกคิดพิศวง	ตะลึงหลงอาลัยใฝ่ฝัน
ทอดองค์ลงกับที่แท่นสุวรรณ	แสนวิโยคโคกคัลย์รัฐจวน
ไฉ่จะคิดผ่อนผันฉันใด	จึงจะได้โฉมงามทราชมสงวน
พลางสะท้อนถอนใจใคร่ครวญ	บ่นปวนไม่เป็นสมประดี

ไอ้ดวงยิวหาพาใจพี่	แต่นี้ไม่นานเช้าจะมาเห็น
จะทุกข์ถึงคะนึ่งนางไม่วางเว้น	ด้วยจำเป็นจำใจโคลคลา
พระเสด็จมาในพิชัยรถ	เร่งรันทตฤทัยถวิลหา
รีบรัดจัดรุ่งค์ตรงมา	เดินโดยมรคาพนาตร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ระหว่างประทับแรมกลางป่าอิเหนาก็คร่ำครวญอาลัยถึงนางจินตะหรา จนเพลอหลับไป
 ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 97-98)

พระกรกายพักตราจาบัลย์	หวนหวนถวิลถึงจินตะหรา
ปานจะหนีโหมตรอยู่พารา	จะนิทราหลับแล้วหรือฉันใด
เจ้าจะมีมิตรจิตคิดคะนึ่ง	รำลึกถึงพี่บ้างหรือหาไม่
เห็นทีขนิษฐาพาใจ	จะโหยหาอาลัยถึงพี่ชาย
แต่ครุ่นครวญรวนเรคะเนนีก	จนยามตึกเดือนส่องแสงฉาย
พระเผยม่านสุวรรณพรรณราย	ลมชายตามช่องมาต้ององค์
น้ำค้างพร่างพรมสุมาลย์	เบ่งบานแย้มกลีบกลิ่นส่ง
หอมละม้ายคล้ายกลิ่นโอมยง	พระเคลิ้มองค์หลงขับขึ้นฉับพลัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายองค์ประไหมสุหรีก็เรป่นพอดตั้งครรภ์ได้สิบเดือน ยิ่งให้รู้สึกเจ็บปวดทรมานเป็นอย่าง
 มาก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 98)

เมื่อนั้น	ฝ่ายประไหมสุหรีลี้ไส
แต่ละห้อยคอยหาพระदनัย	นางไม่เป็นสุขสักเวลา
พระครรภ์สิบเดือนโดยกำหนด	จะประสูติโอรสเสนาหา
ให้เจ็บปวดรวดร้าวทั้งกายา	ประหนึ่งว่าโหมฉายจะวายปราณ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ตั้งแต่อิเหนาจากนางจินตะหรามาก็อาลัยไฝหาแต่นาง ยิ่งคิดยิ่งสะทอนใจ ความว่า
 (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 106)

เมื่อนั้น	พระโอมยงวงศ์อัสสัมแดหว่า
แต่จากเขาวมาลย์ช้านานมา	ไม่วายถวิลหาอาลัย

ยามเข้าไสยาในราตรี	ยิ่งทวิทุกข์ทนมหม่นไหม้
บรรทมชมเชยแต่สไบ	แทนองค์อรทัยทุกเวลา
โอ้อ่าอืหวาของพี่เอ๋ย	เมื่อไรเลยจะได้เห็นหน้า
ยังมีทันสู่สมภิรมยา	เวราสิ่งใดให้ไกลกัน
แม้ซ้ำอีกสักห้าราตรี	เห็นที่จะได้ดั่งไฟฝัน
พระรำลึกตริกตราจาบัลย์	แสนวิโยคโคกคัลย์ไม่เสื่อมคลาย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่ออิเหนาทราบว่าบิดาจะทำการแต่งงานกับนางบุษบาให้จึงร้อนรุ่มกุ่มใจมากขึ้นไปอีก จึงคิดหาทางหนีการแต่งงานครั้งนี้ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 108)

เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีเฉิดฉัน
แจ้งว่าบิดวงศ์ทรงธรรม	ใช้ให้ตะหมังนั้นไปนัดการ
จัดแจงที่จะแต่งสุมพร	พระเร่งร้อนหฤทัยดั่งไฟผลาญ
แต่ไต่กาครวญคร่ำรำคาญ	จะคิดอ่านผ่อนผันฉันใดดี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

อิเหนาเข้าไปอุ้มนางจินตะหรา พร้อมกับทอดถอนอาลัยที่จะต้องจากนางไปอีก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 110)

...

แล้วโอบอุ้มประคองพระน้องรัก	มาไล่ตักเซยชมมารศรี
ชั้นขยยังไม่ถึงกึ่งปี	อนิจาพินี้จะจากไป
พระสะท่อนถอนจิตจาบัลย์	สุดที่จะกลั่นกันแสงได้
ชลเนตรคลอเนตรภูวไนย	ผินไปทรงซบเสียดับพลัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ระตูบันจะระกาและระตูปักมาหงันทรงทราบข่าวว่าอิเหนาได้สิ้นพระชนม์ด้วยฝีมือของบันหยี่ จึงเศร้าโศกเสียใจเป็นอย่างมาก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 139)

ครั้นถึงที่สำนักตำหนักไพร จึ่งเสด็จคลาไคลเข้าไปในห้อง
ให้คิดครวญคะนึ่งถึงพระน้อง ชลเนตรพุ่มพองนองนัยน์
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

สองระตูพร้อมมเหสีต่างยินดียกโอรสและธิดาเป็นเครื่องบรรณาการถวายแก่ปิ่นหยี
ด้วยเกรงกลัวฤทธิ์เดชฯ จึ่งตรัสสั่งสอนแก่สองธิดา ครั้นได้ฟังความของมารดาที่ยิ่งโศกเศร้าคร่ำ
ครวญยิ่ง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 141)

เมื่อนั้น	ทั้งสองธิดามารศรี
กราบบาทพิตุราชนนี	ไต่กีครวญคร่ำรำไป
ไฉ่ว่าพระทูลกระหม่อมแก้ว	ไม่เอ็นดูลูกแล้วฤไฉน
จะสลัดซัดเสียให้จำไกล	ตกไปเป็นข้าปัจจามิตร
จะมีแต่เกรียมตรมระทมทุกข์	เสียมสุขโศกเศร้าเปล่าจิต
ควรฤพระองค์ไม่ทรงคิด	ช่างปลดปลิดอาลัยไม่เมตตา
นิจจาเอ๋ยเคยเฝ้าอยู่เข้าเย็น	จะนับวันว่างเว้นไม่เห็นหน้า
รำพลางซ่อนทรวงเข้าไต่กา	ปี่มว่าชีวิตจะวายปราณ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

องค์ประไหมสุหรีได้ปลอบโยนธิดาพร้อมกับอุ้มกุมารใส่ตักพลางจ้องมองหน้าลูกน้อยก็
ยิ่งละห้อยให้และอาศูรถวิลหา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า
142)

แล้วอุ้มพระกุมารขึ้นใส่ตัก	พิศพิศตรึงลูกน้อยละห้อยให้
สุดสวาทของแม่ผู้ร่วมใจ	เจ้าจงไปเป็นเพื่อนพินาง
ทั้งสามอุตุสำหรับรักษา	อย่าเดียดฉันท์ขุ่นข้องหมองหมาง
สักษัตริย์ตรัสพลางกรรแสงพลาง	ปี่มปางจะสิ้นสมประดี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

สักษัตริย์ได้มาส่งธิดาของตน พร้อมกับรำลาอาลัยจึงได้แต่อำนวยอวยชัยแก่โอรสและ
ธิดา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 144)

เมื่อนั้น	สองกษัตริย์สุริย์วงศ์นาถา
เห็นโอรสราชาธิดา	มาภิวัตน์วันทาจะลาไป

ให้สร้อยเศร่ากำสรดโคก	จะวิโยคลูกยาน้ำตาไหล
ต่างตรัสอำนวยอวยชัย	เจ้าไปเป็นสุขสวัสดิ์
สารพัดไภยอันอันตราย	อย่าระคายเคืองช่องหมองศรี
ว่าพลางย่างเยื้องจรลี	ไปส่งพระบุตรแลไอรส

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

สองระตูเศร่าโคกอาลัยอนุชายิ่งนัก จากนั้นก็พากันไปรับศพเพื่อประกอบพิธีกรรมตาม
ประเพณี ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 149-150)

เมื่อนั้น	สองกษัตริย์กำสรดโคกคัลย์
เนาในพลับพลาพานาวัน	ครั้นรุ่งแสงสุริยันตรัจไตร
จึงเข้าที่ชำระสระสรง	จะแต่งองค์ทรงเครื่องก็หาไม่
มาขึ้นรถสุวรรณทันใด	รีบไปยังศพพระอนุชา
เลี้ยวเหลี่ยมภูผาปะราปี	เห็นโยธิตายกลาดอยู่นักหนา
ให้แสนสังเวชวิญญา	ชลนาไหลหลังถึงลง
เหลือบเห็นอนุชาสิ้นชีวี	นอนเหนือบัลลังก์พิรุณ
สลดจิตตั้งชีวิตจะปลดปลง	ต่างทรงโคกจาบัลย์

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายนางดรสามเหสีระตูบุคสีหนาได้เข้าไปเคารพศพภักศดา พร้อมกับคร่ำครวญด้วย
ความโศกอาดูร ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 151)

ครั้นถึงจึงเข้าไปนอนบ	บังคมพระศพแล้วโคกคัลย์
ความรักสลักใจจาบัลย์	พิโรธรำพันโคก
ไ้ว่าพระทูลกระหม่อมเอ๋ย	โฉนเลยมาม้วยสังขาร์
ทั้งช้าน้อยไว้ให้เวทนา	หนีไปพากฟ้าดุขฎิ
น้องละบิตูเรศมารดา	สุริยวงศ์พงศาบุรีศรี
โดยเสด็จมาในพนาลี	ด้วยรักดีต่อองค์พระทรงธรรม์
หวังเอาเบื่องบาทภูวเรศ	ปกเกิดไปกว่าจะอาสัญ
พระจากเมืองเมียมมาได้ห้าวัน	มาจำตายจากกันด้วยโจรไพร

แม้พระองค์ทรงฟังน้องว่า
รำพลางโคกกาอาลัย

จะสุดสิ้นชีวกก็หาไม่
อรไทไม่เป็นสมประดี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางดรสาได้ขอถวายบังคมลาตายตามภัสดา พร้อมอธิษฐาน แล้วนางก็โจนเข้ากองไฟที่
ปลงพระศพนั้น บรรดานางสนมเห็นดังนั้นก็รู้สึกโศกเศร้า ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธ
เลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 151)

เมื่อนั้น
กำสรดโคกคัลย์พันทวี
บัดนั้น
เห็นพระราชธิดานารี
บ้างตีกอกตกใจตะลึงหลง
ตื่นโดยโหยให้อาลัยลาญ

นวลนางดรสามารถรี
อัญชลีทั้งสองกษัตรา
พระพี่เลี้ยงนางนมสาวศรี
สุดสิ้นชีวีวายปราณ
รำรักโหมมยงด้วยสงสาร
ปี่มปानจะม้วยชีวา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายองค์ประไหมสุหรีดาหาแสนสงสารนางบุษบาถึงนักที่อิเหนามาตัดรอนการสมรส
ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 215)

ไฉ่ว่าลูกรักของแม่เอ๋ย
สุดแสนจะเจ็บช้ำระกำใจ
เสียทีที่เจ้าเกิดมา
รูปทรงยังยิ่งนวลลักษณ์
แม่เห็นสมสุริยวงศ์จึงปลงใจ
จะได้คู่โพธิ์ฟ้าประชาชน
ในแวงแคว้นแดนชวาจะภักทั่ว
รำพลางทางสลตระทศกาย

ไม่เห็นเลยว่าจะป็นเช่นนี้ได้
เวราสิ่งใดนะลูกรัก
ในตระกูลเทวาอันสูงส่ง
แต่อาภัพอัปรัลักษณ์กว่าฝูงคน
ควรฤช่างไม่เป็นพักผล
ไหนจะพันอภัยศอดอายุ
จะนิทานว่าชั่วไม่รู้หาย
โหมฉายกำสรดโคก

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายองค์มะเดหวีดาหาเห็นบุตรสร้อยเศร้าเป็นหนักหนา จึงใคร่อยากเห็นนางคลายทุกข์
ระทมจึงชวนนางเที่ยวชมอุทยาน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506,
หน้า 227)

เมื่อนั้น ฝ่ายองค์มะเดหวิดาคาหา
นางเห็นระเด่นบุษบา พักตราสร้อยเคร้าแสนทวี
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางบุษบานั่งเคร้าสร้อยอยู่อย่างนั้น จนไม่ยอมทำอะไร สร้างความไม่สบายใจแก่พี่เลี้ยง
เป็นอย่างมาก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 228-229)

บัดนั้น นवलนางสาวสวรรค์ซ้ายขวา
บรรดาซึ่งตามเสด็จมา หน้าตาเคร้าหมองทุกคนไป
นั่งถอนใจใหญ่ตั้งไขเจ็บ จะเที่ยวเก็บบุหงาก็หาไม่
แต่กำลัสน้อยน้อยนั้นไซ้รู้ เที่ยวไปเก็บบุหงาประสาถิ่น

เมื่อนั้น ระเด่นบุษบาสาวสวรรค์
นางตื่นจากที่บรรทมพลัน บาหยันถวายเป็นเครื่องสุคนธา
พระบุตรเสด็จนั่งเหนืออาสน์ มิได้ประพาสพฤกษา
มีแต่หมองไหม้ในอุรา กัลยาฝันตั้งตะลึงไป
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

กล่าวถึงระตู่จรกาครั้นเมื่อเห็นรูปวาดของนางบุษบาทรงให้เสนาหาพราห์เพื่อหาแต่นาง
บุษบา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 234)

...

ครั้นได้คิดพิศดูก็มีไซ้ เสียฤทัยละห้อยสร้อยเคร้า
พระแสนโคกคัลย์ไม่บรรเทา แล้วลุกขึ้นกอดเข้ารำพึงคิด
ไฉ่ว่าอกกูเมื่อไรเลย จะได้เซยดวงยิวหายาจิต
เพียงเอยเทवासูราฤทธิ ขอให้ได้สมสนิทเขาวมาลย์
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายระตู่วิหยาสะกำเองนั้นครั้นได้เห็นรูปวาดของนางบุษบาก็ทำให้หลงใหลคลั่งไคล้
ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 252-253)

จึงปิดใบตาลทวารทอง อยู่สองแต่กับกะหมั้นหรา
นึ่งนอนกร่ำกายพักตรา ไต่ก่ากำสรดระทดองค์

แต่เวียนคลีกระดาษาวาครูปนาง	ดูพลางพินิจพิศวง
ทำไฉนจะได้นางโฉมยง	เหมือนดั่งใจจงจำนงคิด
แม้รู้ว่าอยู่บุรีใด	จะตามไปภิรมย์สมสนิท
ไม่อาลัยใยดีแก่ชีวิต	นี้สุดรู้สุดฤทธิ์สุดอารมณ์
เอารูปเนบอุระประทับไว้	อกเอ๋ยคิดไฉนจะได้สม
แสนถวิลวิตกอกตรม	รำไรไม่บรรทมแต่ใดก็

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายท้าวกะหมังกุหนิงกับองค์ประไหมสุหรีทราบข่าวโอรสมีความเศร้าโศกรำไห้จนไม่เป็นอันกินอันนอนก็ยิ่งไม่สบายใจ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 255)

เมื่อนั้น	วิหยาสะกำรำไห้
บังคมกัมพัคตร์แล้วถอนใจ	พลางทูลทูลนัยไปพลัน
อันความที่ทุกข์ทนนี่พันคิด	เห็นจะวายชีวิตเป็นแม่นมั่น
ขอลาบาทบงสุ์พระทรงธรรม์	ทูลพลางโคกคัลย์ไค้

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายอิเหนาจำใจจะต้องจากนางจินตะหราเพื่อยกทัพไปช่วยท้าวดาหา สามนางได้ฟังยิ่งโหยหวนครวญคร่ำด้วยความเศร้าใจ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 307-308)

เมื่อนั้น	สองนางแ่งน้อยเส่นหา
ได้ฟังดั่งจะม้วยชีวา	กัลยาครวญคร่ำรำพรรณ
ไอ้อนิจจันะอกเอ๋ย	กะไรเลยไม่วายที่โคกคัลย์
จากบิดามารตามานั้น	ก็โคกจาบัลย์พันทวี
ได้ฟังบาทบงสุ์พระทรงเดช	ดั่งฉัตรแก้วกั้นเกศเกศี
หรือจะซ้ำจำจากพระภูมิ	ครั้งนี้จะบ่ายหน้าไปหาใคร
จะกินแต่น้ำตาต่างอาหาร	ทนทุกข์ทรมานหม่นไหม้
ชะรอยเวรกรรมทำไว้	จึงจำให้ไ้ความเวทนา

ไอ้แต่นี้มันจะลับเนตร
 ไร้อาตมาบังอราค่อนอุรา
 แสนทวยเศรั้าสร้อยละห้อยหา
 กอดบาทภัสตาเข้าโคกกี
 (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายนางจินตะหราเองนั้นก็เศรั้าสร้อยละห้อยหาอิเหนาเป็นอย่างยิ่งเช่นกัน ความว่า
 (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 228-311)

อุ้มองค์นงลักษณ์ใส่ตักไว้	ลูบไล้โลมนางพลงรับขวัญ
จำเป็นจำพราวจากกัน	สาวสวรรค์ค่อยอยู่สวัสดิ
เมื่อนั้น	นวลนางจินตะหรามารศรี
ให้ละห้อยสร้อยเศรั้าแสนทวี	สงสารที่ถ้อยคำพระอำลา
ก้มพักตร์ลงเช็ดชลเนตร	พลงทูลภูวเรศเชษฐา
น้องจะอยู่ผู้เดียวเปลี่ยววิญญูณณ์	ทุกข์ถึงคะนึ่งหาไม่เว้นวาย
เสด็จไปจงดีมีสุข	ให้ห่างภัยไกลทุกข์ทั้งหลาย
อันศัตรูนอกกายในกาย	สารวัตรแพ่พ่ายอย่าฟ้องพาน
แม่นเสร็จศึกนีกกลับหมั้นหย่า	ให้สมซึ่งสัญญาได้ว่าชาน
อย่าลืมคำลืมนเคยที่โปรดปราน	เขาวมาลย์ทูลพลงทางโคกกี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อกองทัพอิเหนาเคลื่อนออกจากเมืองหมั้นหย่า อิเหนาเศรั้าสร้อยอาลัยหาสามนาง
 เป็นอย่างมาก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 314)

ครั้นออกมานอกนครเศ	พระทรงเดชเศรั้าสร้อยละห้อยให้
เหลียวหลังตั้งตาดูเวียงชัย	ฤทัยหวนหวนถึงกัลยา
ไอ้ว่าเจ้าดวงยิหวาพี่	ปานนี้จะคร่ำครวญหวนหา
ใครจะปลอบโหมงามสามสุตา	แต่พอพาใจเศรั้าบรรเทาคลาย
สงสารน้ำคำที่พร่ำสั่ง	คิดถึงความหลังแล้วใจหาย
ครวญพลงกำสรดระทดกาย	แล้วคิดอวยพวงพลมนตรี
จึงชักมานทองทั้งสี่ทิศ	ดังจะปิดบังแสงพระสุริย์ศรี
ลมหวนอวลกลิ่นสุมาลี	เหมือนผ้ายาหยีซึ่งเปลี่ยนมา

แว่วเสียงสำเนียงบุหร่งร้อง	ว่าเสียงสามนิ่มน้องเสนาหา
พระแยมเยียมมานทองทศนา	เห็นแต่ป่าพุ่มไม้ใบบัง
เอนองค์ลงอิงพิงเขนย	กรเกยกายพักตร์ถวิลหวัง
รสรักร่อนรณพันกำลัง	ชลนัยน์ไหลหลั่งลงพรังพราย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

อิเหนาและสังคามาระตาได้ฆ่าทำวกะหมังกุหนึ่งกับวิหยาสะกำลั้งพระชนม์ สองระตู
อนุชาทำวกะหมังกุหนึ่งเห็นศพทั้งสององค์ก็โคกเศร่าเป็นหนักหนา ต่างพากันรำพึงด้วยความ
อาลัย ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 341)

เมื่อนั้น	สองระตูวิโยคโคกคัลย์
กอดศพเชษฐาเข้าจาบัลย์	พิโรธาพรณโคกกา
ไฉ่ว่าพระองค์ผู้ทรงยศ	พระเกียรติปราภาในแหล่งหล้า
สงครามทุกครั้งแต่หลังมา	ไม่เคยอปราแก่ไพรี
ครั้งนี้ควรหรือมาพินาศ	เบาจิตต์คิดประมาทไม่พอที่
เพราะรักบุตรสุดสวาทแสนทวี	จะตัดทานภูมิไม่เชื่อฟัง
อนิจจาวิหยาสะกำเอ๋ย	เวรสิ่งใดเลยแต่หนหลัง
เสียแรงเรื่องฤทธิมีกำลัง	มาอดควายชีวังแต่ยังเยาว์
ตั้งแต่นี้ไปไม่เห็นหน้า	กลับคืนพาราจะเจียบเหงา
สองกษัตริย์กำสรดซบเซา	ให้ละห้อยสร้อยเศร่าวิญญาณ์

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายอิเหนาเมื่อเสร็จการศึกษาเมืองดาหากก็ให้คร่ำครวญอาลัยอาวรณ์ถึงสามนางที่เมือง
หมันหยายิ่งนัก ใครจะกลับไปลอบประโลมให้คลายความโคกเศร่า ความว่า (พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 345-346)

ครั้นถึงจึงเสด็จขึ้นเหนืออาสน์	ภูวนาททุกขันทนหม่นหมอง
คะนึ่งสามทราวมสงวนนวลน้อง	ตริกตรองแต่จะคืนไปพารา
พระสุริยาสายัณห์สิ้นแสง	ศศิธรแจ่มแจ้งเวหา
พระคูเด็อนเหมือนผิวพักรธา	ระเด่นจินตะหรายาใจ

ไอ้ว่าเจ้าดวงยิหาวาฬ	อนิจจาปานนี้จะเป็นไฉน
จะตั้งแต่อาวรณ์ร้อนฤทัย	คร่ำครวญหวนไห้ไม่เว้นวัน
สรลงเสวยเคยสุขจะทุกข์ร้อน	ยามนอนจะวิโยคโศกคัลย์
ใครจะปลอบบอภัยวิไลวรรณ	ให้สร้างกรรแสงเศร้าโศกา
จะได้แต่ปรับทุกข์กันทั้งสาม	จะนับวันคืนยามคอยหา
อกเอ๋ยจำใจไกลสุดา	เพราะต้องมาปราบราชไพรี
บัดนี้การศึกษาก็เสร็จสรรพ	พี่จะเร่งรีบกลับไปสมศรี
พระครวญคร่ำกำสรดแสนทวี	คิดอยู่แต่ที่จะคลาไคล

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

อิเหนาเมื่อเห็นนางบุษบาถึงกับตะลึงหลงไหล พอกลับยังที่ประทับอิเหนาก็ได้แต่คร่ำครวญรำพึงรำพันด้วยความโศกเศร้า ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 364)

ทอดองค์ลงบนที่บรรจจรรณ	จะเปลื้องเครื่องอาภรณ์ก็หาไม่
ให้ระทวยระทศสลดใจ	แต่ตริตริกนิกในไปมา
ไอ้ว่าโฉมฉายเขาเวลักษณะ	เสียตายคักคืออัสัญแดหวา
จะระคนปนคักดีจรรกา	อนิจจาพี่จะทำประการใด
จะคิดโหมคืนั้นอกเอ๋ย	จะได้เซยชมชิตพิสมัย
พระเร่งร้อนรันทะยานใจ	ตั้งเพลิงกาลผลาญไหม้ทั้งกายา
มาจุกใจได้คิดสิการแล้ว	ตั้งดวงแก้วตกต้องแผ่นผา
ร้าวระย้าซ้าจิตต์เจ็บอุรา	ประหนึ่งว่าจะวายชีวี
นึ่งนอนถอนฤทัยไหลหลง	คะนึ่งองค์บุษบายาหยา
ลืมนามสุดานารี	ภูมิล้อยเศร้าโศกาลัย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ด้วยความอาลัยคิดถึงนางบุษบาอิเหนาจึงชวนบรรดาพี่เลี้ยงเที่ยวชมศาลเทพารักษ์ พอถึงระหว่างทางได้ยินเสียงคนร้องไห้คร่ำครวญอยู่ จึงเดินตามเสียงนั้นไปทันที ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 410)

ชวนองค์อนุชาพาประพาส	ชมพรรณรุกรกชาติที่เชิงผา
พอได้ยินเสียงโศกา	พระตริกตราประหลาดหลากใจ
หยุดยั้งฟังศัพท์สำเนียงนั้น	สำคัญที่ทางไม่สงสัย
จึงห้ามคนทั้งปวงไว้แต่ไกล	แล้วเสด็จคลาไคลดำเนินมา
ครั้นถึงจึงเห็นทาสี	โคกี่ร่ำไรอยู่ในป่า
จึงซักใช้ได้ถามกิจจา	เองมาร้องให้อยู่ไย
บัดนั้น	นางยุบลโศกาน้ำตาไหล
ครั้นเห็นพระองค์ผู้ทรงชัย	ความที่ดีใจเป็นสุดคิด
บังคมก้มกราบกับบาทา	ตั้งอมฤตย์ฟ้ามายาจิต
ที่นี้จะรอดชีวิต	ทูลแถลงแจ้งกิจทุกประการ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

องค์ดาหาเมื่อเห็นหน้าตาของธิดาเศร้าหมองอย่างนั้น จึงได้ถามด้วยความห่วงใยธิดา

ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 435)

เมื่อนั้น	พระปิ่นปักนัคเรศดาหา
ครั้นเห็นระเด่นบุษบา	พักตราเศร้าหมองมัวไป
จึงถามว่าเป็นไรนะลูกรัก	ผิวพัศตร์พิกลหม่นไหม้
เจ้าเจ็บป่วยเป็นประการใด	ฤใครทำไมให้ชดแต่ัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายธิดาไม่ยอมกลับบ้านเมืองคอยเฝ้าแต่คร่ำครวญไฝ่หานางบุษบา คิดใคร่ครวญหาทางที่จะได้นางมาเชยชม พลงงโศกเศร้าไม่ยอมกินอะไรจนร่างกายซูบผอม ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 448)

นอนนั่งดังอยู่ในเพลิงกัลป์	ให้รำคาญชุนหมองไม่ผ่องใส
กอดเข้าเหงางวงตะลึงไป	ชลนัยน์ไหลอาบพักตรา
ยามเสวยเลยตะลึงลี้มเคี้ยว	หลงเหลือวชะเง้อแลหา
ทำไฉนจะได้เห็นกัลยา	สักหน่อยหนึ่งราให้ยาใจ
ยามสรงไปสรงสาคร	น้ำต้องกายร้อนดังเพลิงไหม้
ร้อนทั้งภายนอกภายใน	มิได้มีสุขสักเวลา

ยามเช้าไสยาอิงอาวรณ์	เร้าร้อนฤทัยถวิลหา
คลุ้มคลั่งดังพิกลกิริยา	พระราชาชูบพอมตรอมใจ
อกเอ๋ยจะคิดฉันใดดี	จึงจะได้แก้วพีมาพิสมัย
มะเดหวิสัยญาว่าไว้	จะให้ได้สมถวิลจินดา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ครั้นใกล้ถึงงานสมรสของระตูลูกกับนางบุษบา อิเหนาก็ยิ่งร้อนรุ่มกลุ้มใจ เฝ้าไต่กา
จาบัลย์ทุกค่ำคืน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 466)

ทอดองค์ลงกับที่บรรจรรณม์	เร้าร้อนฤทัยถึงโฉมศรี
ไฉ่ดวงดอกฟ้าสุมาลี	ครั้งนี้กำหนดงานเห็นการจวน
ยอกรเปื้อนซำขึ้นกายพัคตร์	สุดรักแสนเสียดายไม่หายหวน
นีกคะนึ่งถึงนางครางครวญ	ทรงกำสรवलสะท้อนถอนใจ
อกเอ๋ยจะคิดไหนดี	จึงจะได้แก้วพีมาพิสมัย
แต่เดือนเดือนก็เชือนเฉยไป	เร้งแปลกเปลี่ยนใจเป็นพันคิด
ถึงมะเดหวิสัยมิเมตตา	อันจะเสียวาจาก็เห็นผิด
จะเดือนไปกว่าจะสุดฤทธิ	มิสมคิดไม่อยู่ไยดี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่ออิเหนาทราบว่างค์มะเดหวิสัยยอมช่วยเหลือตนตามที่รับปากไว้ สร้างความทุกข์ใจ
มากถึงกับสลบล้มลงกับที่บรรทม ระตูลูกหวยเร้าร้อนใจดังจะมอดม้วยเสียให้ได้ ความว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 468)

ไฉ่ว่าครานี้จะออกกู	จะคงชีวิตอยู่อย่าสงสัย
แม้ว่าแต่งการกันวันใด	จะกลั่นใจให้ม้วยมรณา
เมื่อได้ต้องถือถึงมือแล้ว	กลืนแก้วยังติดนาสา
เนื่อนวนนวนแนบแอบอุรา	ยังอุ้นอกพี่ยาไม่เว้นวาย
งามพัคตร์งามโฉมประโลมจิต	ยังเดือนติดตาอยู่ไม่รู้หาย
บุญใดได้ต้องประคองกาย	บาบใดพรากรสายสมรไกล
ฤปางก่อนเราเคยพรากรัสต์ว์	ให้คู่เกล้าเขาพลัดฤาเอน
เวรามาเดือนภวนัย	จึงพรากรน้องไปให้จรกา

ถูกใจได้คิดลึกลับนัก	ไปพะวงหลงรักจินตะหรา
ประยูรหงส์ไม่จงเจตนา	ไปหลงชมสกุณาว่าดี
ไอ้แสนเสียดายสายสวาท	ไม่สมมาดหมายมิ่งमारศรี
จะอาลัยโยเล่าแก่ชีวี	ชาตินี้มีได้ชิตสนิทนวล
พระไม่สรงเสวยกระยาหาร	ทรมานหม่นไหม้ให้หวน
ไม่ขึ้นฝ้าเข้าค้ำแต่คร่ำครวญ	พระทอดองค์ลงกำสรวลโคกกา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ครั้นไม่รู้จะแก้ไขอะไรได้อิเหนาจึงสั่งอำลาทัพที่เลี้ยงว่า อยู่ไปก็ไร้ความหมายจะตายเสีย
ให้รู้แล้วรู้รอด ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 469)

เมื่อนั้น	พระโสมยงทรงโทมนัสสา
จึงว่าเมื่อไม่สมดังจินดา	จะกินโภชนาไปว่าไร
น้องจะใคร่กลับใจให้ดับจิต	สุดคิดที่จะทนทานได้
อันความร้อนรนเป็นพันไป	ดั่งนอนอยู่ในอศศิกาล
หนักอกดังยกภูเขาหลวง	มาทับทรวงให้แยกแตกฉาน
แม้มาตรม้วยมุตสุดปราณ	ก็ดีกว่าทรมานไม่สมคิด

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

บรรดาพี่เลี้ยงต่างพากันปลอบประโลมให้คิดไตร่ตรองอย่างถ้วนถี่ จงคิดถึงบิดามารดา
หากจะตายก็ขอตายไปพร้อมกัน ต่างพากันร่ำไห้คร่ำครวญ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธ
เลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 470)

เมื่อนั้น	จึงองค์ระเด่นทั้งสองศรี
กับสี่พี่เลี้ยงผู้รักดี	กอดบาทงูมีเข้าโคกกา
ไฉ่ว่าพระทูลกระหม่อมเอ๋ย	พระคุณเคยปกเกล้าเกศา
ดั่งหนึ่งบิดุเรศมารดา	บำรุงเลี้ยงมาไม่มีภัย
จะหาไหนได้เหมือนพระปิ่นเกล้า	ตายแล้วเกิดเล่าไม่หาได้
แม้พระสู่อสุวรรค์วันใด	จะพากันบรรลัยไปตาม
อันพระเดชเลื่องฤทธิ์ปวยศ	ปรากฏใต้ฟ้าย่อมเกรงขาม
เสียด้วยทรงเยาว์เบาความ	เพราะเวราติดตามมาทัน

เพ็ญให้องค์ศรีปัทมรา
ว่าพลางโคกกาจาบัลย์

โกรธาตตรอนไม่พอนผัน
พากันร่ำโรไปมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พอถึงวันสมรสของระตูลูกกับนางบุษบา ได้มีเสียงกลองเสียงฆ้องแห่แห่นดังไปทั่วเมือง ก็ยิ่งทำให้อิเหนากลัดกลุ้มใจเป็นหนักหนาจนเป็นลมสลบไป ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 471-472)

เมื่อนั้น
ได้ยินเสียงฆ้องกลองก้องไป
ทั้งอดโภชนามาหลายวัน
วาทะปะทะขึ้นมา

ระเด่นมนตรีเร่งหมั้นใหม่
ยิ่งกลัดกลุ้มคลุ้มคลั่งในวิญญา
กำลังนั้นก็ถอยลงหนักหนา
พระราชารู้สมประดี

เมื่อนั้น
กับพี่เลี้ยงผู้ร่วมชีวิต
ต่างตกใจวุ่นวิงหา
บ้ำงบอออกอาการไปข้างใน

จึงองค์ระเด่นทั้งสองศรี
เห็นระเด่นมนตรีสลบไป
หมอนวดหมอยามาแก้ไข
ทูลไทปิตุเรศมารดา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

องค์ประไหมสุหรีก็เร่ปันคิดว่าอิเหนาลิ้นพระขนม จึงทรงร่ำไห้ร่ำฟุ้งร่ำพันประหนึ่งจะขาดใจ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 472)

เมื่อนั้น
คิดว่าโอรสาชิวาวาย
ไฉ่ว่าลูกรักของแม่เอ๋ย
เลี้ยงเจ้ามาจนจำเรียววัย
เข้าค้ำบำรุงผดุงเจ้า

ประไหมสุหรีก็เร่ปันชวัญหาย
ก็ทอดกายช้อนทรงเข้าร่ำโร
ทราชมเชยผู้ยอดพิสมัย
แม่มิให้มดไต่ไรต่อม
ชวัญข้าวแม่สุดแสนถนอม

บัดนี้วงศ์ก็มาพร้อม
พ่อไม่ผินพักตร์มาทักทาย
มาทึงวียะดาน้องไว้

ห้อมล้อมชวัญแม่ผู้ปลื้มใจ
ตายจากแม่แล้วฤๅไหน
หนีไปกระยาหงันชั้นฟ้า

มเหสิกรูปนทั้งสี่

อีกประโหมสุหรืดาหา

ต่างองค์ก็ทรงโคกกา

ปี่มว่าจะพินาศขาดใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

อิเหนาค่อยคลายทุกซัดได้ พอหายป่วยก็ได้ออกเที่ยวในป่า แต่ก็ยังมีวายคร่ำครวญคิดถึงนางบุษบาอยู่ทุกคืนวัน ความว่า(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 496-497)

ทอดองค์ลงกับที่ไสยาสน์

ร้อนราชฤทัยหม่นหมอง

พระเพยม่านสุวรรณอันเรืองรอง

ผันพักตร์สู่ส่องแสงเดือน

ทรงกลดหมดเมฆบริสุทธิ

นวลละอองน้องนุชละม้ายเหมือน

ยิ่งคิดติดต้องอารมณ์เดือน

แสนสวาทไม่เคยลือนคลายคะเนิง

ยอกรกายพาดนลาภไว้

ห้วนห้วนฤทัยถวิลถึง

ตั้งครคักดีปักทรวงตราตรึง

ปิ่นประหนึ่งจะสิ้นสมประดี

ลมหวนอวลกลิ่นสุมาลย์มา

จับกับกลิ่นฟ้าสไบศรี

หอมตระหลบอบซาบอินทรี

แต่ฝ้าดมหม่มคลี่คลุมองค์

ไฉ่ดวงยิวหาของพี่เอ๋ย

เมื่อไรเลยจะได้ชมสมประสงค์

ร่าร้อนรัญจวนถึงนวลอนงค์

รำพึงตะลึงหลงจนหลับไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายนางบุษบาก็โคกเศร่าเป็นยิ่งนักที่อิเหนาได้ลักพานางมา ก็พรวดตอบอิเหนาด้วยน้ำตานองหน้า ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 514)

อกเอ๋ยน่าน้อยใจนัก

ชั่วช้าอัปลักษณ์บัดสี

ช่างกระไรไม่มีความดี

เสียที่ที่กำเนิดเกิดมา

ทำให้เคืองเป็องบาทพิตุรงค์

เหมือนมิใช่เชื้อองค์อัสัญญา

แม้นม้วยมุดสุดสิ้นชีวา

จะดีกว่าที่ได้อัปมาณ

ทั้งเจ็บทั้งอายทั้งชายหน้า

อยู่ชั่วกัลปาวสาน

ตั้งชาติกาละหนาสาธารณ์

ผิดพงค์วงศ์วานทั้งปวงไป

เขาจะค่อนนินทาทุกแห่งหน
ว่าพลางนางซกสายสไบ

จะอยู่ดูหน้าคนกระไรได้
ปิดพัทตร์รำไรโคเก็

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อนางบุษบาได้ฟังคำที่เลี้ยงก็กอดที่เลี้ยงรำไห้ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
หล้านภาลัย, 2506, หน้า 520)

เมื่อนั้น
ได้ฟังก็สะท้อนถอนใจ
กอดสองที่เลี้ยงเข้าโคกา
สะอื้นให้พิโรธรำพัน
น่องนี้มีรู้ที่จะคิด
ทั้งนี้ก็ตามแต่เวลา
ท่าหน้าซัดเสียก็จะก้มหน้าตาย
ว่าพลางทางทรงโคกาลัย

บุษบาเยาววยอดพิสมัย
ชลนัยน์นงหน้าจาบัลย์
ฟางเพียงชีวาจะอาลัย
จะอดอ่อนผ่อนผันสุดปัญญา
ซัดสนจนจิตเป็นน้กหนา
ได้สร้างมาแล้วจะโกรธโทษใคร
มิให้คนทั้งหลายนินทาได้
ทรมวยไม่เป็นสมประดี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

องค์ประไหมสุหรีดาหารำไห้โคกาอาลัยถึงนางบุษบา จึงได้แต่คร่ำครวญอยู่ไปมา ความ
ว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 529)

เมื่อนั้น
เกรงท้าวกูเรป็นทรงฤทธิ์
ออกเอียนน่าน้อยใจนัก
ทั้งหลายเขามีบุตรธิดา
นี่ชะรอยเจ้ากรรมเกิดมา
แต่ครุ่นแค้นแสนเชยเป็นไป
เมื่อจะได้ไฟร้ฟ้าเป็นสามี
พริ้วบวงสรวงทุกแห่งแพรงพราย
กินแต่น้ำต่างดั่งอาหาร
ต่อรู้ข่าวสารจรรกา

ประไหมสุหรีดาหาแจ้งจิต
สุดคิดก็รำโคกา
อัปมงคลกรรมกระไรเป็นน้กหนา
เป็นที่ยาจิตจำเริญใจ
จะล้างผลาญมารดาจนได้
ดั่งอกใจจะแยกแตกตาย
แม้นี้อกสั่นขวัญหาย
เพราะเสียดายสุริยวงศ์เทวา
ทรมานทุกข้โถมนี้สสา
แมจึ่งค่อยผ่าสุกใจ

แล้วเกิดณรงค์สงครามเล่า	ก็รื้อได้ร้อนเร้ามาใหม่
ร้อนทุกเส้นหญ้าแลใบไม้	ครั้นค่อยคลายใจจึงตั้งการ
ชาวกะหมังกูหนึ่งมันสอดรู้	จู่มาจำนงจงผลาญ
มันแก้งซึ่งซังจันทาล	จะให้อัประมาณแต่เดิมมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายระตุจรรกาเมื่อทราบว่านางบุษบาถูกลักพาตัวไปก็ตกใจพร้อมร้องให้คร่ำครวญหา
 ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 530)

เมื่อนั้น	จรรกาตกใจเห็นหนักหนา
ชลเนตรไหลหลังตั้งธารา	พักตราเศร้าซีดลงทันใด
เพียงองค์พระกาฬชาญฤทธิ	มาแต่ดวงชีวิตไปได้
ความรักความเสียดายเป็นพันไป	จึงตริตรีนึ่งในเหตุการณ
ดีร้ายอึเหนากูเรป็น	ใครอื่นนอกนั้นมีอาจหาญ
ครั้นจะว่าก็เกรงพระภูบาล	แต่เดียดดาลร่นร้อนดั่งอัคคี

จึงทูลถวายเป็นบังคมลา	จะไปตามบุษบามารศรี
แม้มิได้องค์พระบุตร	จะสู้ม้วยชีวิไม่กลับมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ระตุจรรกา ก็หวนละห้อยคิดถึงนางบุษบา ได้แต่รำพึงรำพันด้วยความเศร้าสลดสุดจะ
 พรรณนา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 531-532)

จรรกาเดินทางพลางคะเน	ถวิลถึงบุษบามารศรี
แสนวิโยคโศกศัลย์พันทวี	โศกก็ครวญคร่ำรำพัน
ไ้อ้วาเสียดายดวงยิวา	งามเหมือนนางฟ้ากระยาหงัน
พี่รักเจ้าเท่าเทียมชีวัน	หมายมันในองค์นงลักษณ์
จะได้น่องไปครองธารา	ให้เกื้อหน้าปรากฏทั้งยศศักดิ์
จวนจะได้สู่สมภิรมย์รัก	มีหมู่ปรีภักษ์มาห้กราน
ลอบล้างกลางการภิเษกศรี	ดังทรวงพีจะแยกแตกฉาน
มันแก้งริษยาสาธาณ	ทำการอาจองทะนงใจ

เป็นชายฤมาหมีนชาย	แม่นพบโคมฉายอยู่ที่ไหน
จะพันตุลู้กันจนบรรลัย	ให้ภู่ชื้อไว้ทั้งธาตรี
ครวญพลางทางทรงกำสรด	ยิ่งรันทดฤทัยถึงโคมศรี
รีบรัดจตุรงค์โยธี	ข้ามศิริห้วยธารด้านดง

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายอิเหนาเมื่อนอนหลับก็ได้ฝันว่า มีนกอินทรีตัวใหญ่มาจิกเอาดวงตาของตนไป พลังสะดุ้งตื่นและคิดใคร่ครวญสะท้อนถอนใจ และรำไห้ด้วยความโศกเศร้าอาลัยอาวรณ์ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 533)

ครั้นพระบรรทมหลับสนิท	จึงบังเกิดนิมิตฝันไผ่
ว่าปีกอินทรีเกรียงไกร	กายใหญ่กำยำมहिมา
จับลงตรงพักตร์ภูวเรศ	จิกเอานัยเนตรเป็องขวา
แล้วบินโฉบไปโดยบุรพา	พระผวาตื่นขึ้นด้วยพลัน
ต้องดูดวงเนตรก็ตืออยู่	จึงรู้ว่าเกิดนิมิตฝัน
เห็นเหตุมหัศจรรย์	เป็นมหัศจรรย์ยิ่งนัก
อันนกอินทรีมहिมา	จะเป็นจรกาอัปลักษณ์
นัยเนตรคือองค์นงลักษณ์	มันแค้นนักจักตามมาชิงชัย
อันในสุบินนิมิตนี้	เหมือนจะชิงยาหยีฟี่ไปได้
คิดพลางสะท้อนถอนใจ	ภูวนัยกำสรดไค้

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

อิเหนาได้เล่าความฝันให้นางบุษบาฟัง และคิดว่าน่าจะเป็นฝันร้ายเป็นแน่ จึงไม่สามารถกลั่นความเศร้าสลดไว้ได้ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 534)

ฤเจ้านีกินแหวงแคลงจิต	ว่าฟี่คิดถึงนางจินตะหรา
ด้วยเห็นว่าฟี่นี้ไค้กา	กัลยาจึงละห้อยน้อยใจ
ฟี่มิได้ตริตริกนีกตั้งนั้น	อย่ามุ้งมั้นพะวงสงสัย
ถึงมาตรแม่นชีวันจะบรรลัย	ก็ไม้นายแหวงใจไกลนาง

ซึ่งโศกานั้นเพราะฝันร้าย โหมฉายอย่าคิดดวงขนาง
 ตรีศพลางทางทรงกรรแสงพลาง แล้วเล่าความให้นางแจ้งใจ
 เพราะที่ฝันพรั่นนักนะเทวี พันที่จะกลั่นกำสรดได้
 ว่าพลางกอดประทับกับทรวงไว้ สะอื้นให้โศกาจาบัลย์

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่ออิเหนาทราบว่าสองระตุมาคอยอยู่ที่พลับพลาที่ยิ่งรุ่มร้อนใจคล้ายกับความฝันที่ต้อง
 จำจากนางบุษบาไป ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 537)

เมื่อนั้น ระเด่นมนตรีเรื่องศรี
 ฟังข่าวฟ้าวรอนดั่งดั่งอัคคี กอดเทวีไว้แล้วรำพัน
 ใ้อว่าโหมเฉลาเยาวลักษณ์ นำจะจริงประจักษ์เหมือนฝัน
 พलगชบพักตราจาบัลย์ รับขวัญบังอรแล้วถอนใจ
 ให้ประหวั่นพรั่นจิตแสนเทวี เหมือนจะชิงยาหนีทีไปได้
 แม่นเจ้าพรากจากอกวันใด จะแบหลาบรล้วยไปตามน้อง

เมื่อนั้น บุษบาทรงโคกเศร้าหมอง
 ชลนัยน์ไหลอาบเนตรนอง นวลละของชบพักตร์ลงโศกา
 (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

อิเหนาจะเดินทางไปแก้สงสัยแก่สองระตุ ทำให้อิเหนามีความอาลัยอาวรณ์ต่อนาง
 บุษบาเป็นยิ่งนัก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 538)

เมื่อนั้น พระสุริยวงศ์สัจญ์แหวน
 ปลอมพลางทางเข็ดชลนา เสนหาฟางเพียงขาดใจ
 สรวมสอดกอดประทับไว้กับทรวง เจ้าดวงยิวหาอย่าโหยให้
 ครั้งนี้เป็นกรรมจะจำไกล ถึงพี่ไปไม่ช้านานนัก
 พระอุ้มน้องประคองขึ้นบนเพลา พี่แสนทุกข์ด้วยเจ้าเพียงอกหัก
 แต่อาวรณ์ถอนจิตแล้วพิศพักตร์ เหมือนจะไกลน้องรักสักร้อยปี
 มิไปเล่าเขาจะเห็นแยบคาย จะอุบายมิให้สงสัยพี่
 โหมเฉลาเจ้าค่อยอยู่จงดี อย่าทวิเทวศโศกา
 จึงเรียกสองกัลยาเข้ามาสั่ง พี่อยู่หลังระวงษนิษฐา

ลั้งเสรีจเสด็จโคลคลลา	แล้วผันพักตรามาคุณ้อง
กลับมาสรวมสอดคอกอดนางไว้	ไยกรรมจำใจจะไกลห้อง
พี่พาเจ้ามาไว้ในถ้ำทอง	แล้วสลัดซัดน้องไว้เดียวตาย
พระลูปหลังสั่งความทรมามสวาท	จะนิราศฉันใดน้ำใจหาย
คิดถวิลหวาดหวั่นถึงฝันร้าย	พระโฉมฉายสะท้อนถอนใจ
กระระตาหลาซ้าทูลเตือน	มิใคร่เยื้อนรับวาทาได้
จำเป็นจำจิตคลาโคล	ออกไปจากที่ศรีไสยา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางบุษบาได้ฟังอิเหนากล่าวล่ำลวดังนั้น ประหนึ่งดวงใจนางจะขาดสะบั้น พลังพร้า
รำพันด้วยความรวดร้าวใจ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า
542-544)

สถิตที่แท่นสุวรรณบรรจง	นั่งแนบแอบองค์ขนิษฐา
จึงมีมธุรสพจนานา	ตรัสเล่ากิจจาทั้งปวงไป
อันจรกาล่าสำพี่น้อง	ดูที่ทั้งสองไม่สงสัย
แต่บอกข่าวว่าชาวเวียงชัย	เขาไม่กินแหنگแคลงใจอยู่ไม่วาย
จำจะแก้สงสัยเสียก่อน	ยกย่อนช่อนเงื่อนให้เกลื่อนหาย
จึงจะสิ้นนิทานว่าร้าย	โฉมฉายค่อยอยู่จะขอลา
รุ่งแสงสุริยาเวลาเช้า	จะจากเจ้าเยาวยอดเสนหา
ระกำใจด้วยจะไกลกัลยา	คิดมาฤหนึ่งมิใคร่ไป
พระแสนโคกโคกทิวเทวศ	ชลเนตรแฉวงถึงหลังไหล
อนิจจาเป็นกรรมจะจำไกล	ดวงใจเจ้าค่อยอยู่จงดี
เมื่อนั้น	นวลนางบุษบามารศรี
ได้ฟังวาทาพาตี	เทวีฟางเพียงจะมรณา
กรรแสงพลงทางทูลสนองไป	คิดไฉนโยฉะนี้พระเชษฐา
ทำการหาญหักลักน้องมา	สถิตอยู่คูหาห้องทอง
น้องนิราศมาตรงค้บิตุเรศ	ยังไม่คลายวายเทวศหม่นหมอง
เห็นแต่ภูวนัยได้ปกครอง	ฤจะสลัดซัดน้องไว้เดียวตาย

ไหนนั่นสัญญาพาที
 อันถ้อยคำยามั้นบรรยาย
 จะไปแก้สงสัยในเมือง
 แม้นพระเสด็จโคลคลา
 พระแก้งนิราศคลาดแคล้ว
 ทูลพลาญโศกจาบัลย์
 เมื่อนั้น
 ปลอดภัยประคองพระองค์ไว้
 พี่รักเจ้าเท่าเทียมชีวิต
 มิให้เสียคำมั่นสัญญา
 พี่ทำการหาญหักเพราะรักนุช
 ได้สมปรารถนาพยายาม
 ครั้งพี่มิไปในครั้งนี้
 จำเป็นจะลาคลาโคล
 ว่าพลาญทางกระถกเข้าใกล้
 พระลูปหลังบังอรกรตรระกอง
 ถนอมแนบแอบอุ้มจุมพิต
 เสน่ห์นุชสุดใจจะโคลคลา
 พระวิโยคโศกคัลย์กรแสงสั่ง
 พอเสร็จแก้สงสัยในธานี
 เมื่อนั้น
 เห็นพระโคกเศรักรักเข้าใจ
 แฉ่งในรสรักประจักษ์จิต
 กราบก้มบังคมทูลพระโหมยง
 น่องระลึกรักถึงคະนึ่งนัก
 แม้นไปพาราคราณี

ว่าจะครองไมตรีไม่หนีหน่าย
 ไม่รู้เลยว่าจะกลายเป็นมารยา
 ฤจะไปแก้เคืองเมืองหมั้นหย่า
 จะกลับมาฤมิมาก็เท่ากัน
 รู้แล้วว่าจะทิ้งให้อาลัย
 ผินผันพัศตร์เสียมิได้ไป
 พระโหมยงทรงฤทธิ์พิศมัย
 อนิจจาใจช่างเจรจา
 อย่าควรคิดว่าจะคืนไปหมั้นหย่า
 วนิดาอย่าแหยงแคลงความ
 ถึงสิ้นสุดชีวิตไม่คิดขาม
 แล้วจะทิ้งโหมยงามเสียฉันใด
 จะสมชาวบุรีเขาสงสัย
 แต่ใจไม่พรากจากนวลน้อง
 เจ้าเคืองพี่ยาโยมิให้ต้อง
 นางปิดป้องช่องชัตอัธยา
 ชมชิตประจักษ์แก้มแนบนาสา
 ตั้งอุราจะแตกตายวายชีวิ
 โหมยงจงฟังคำพี่
 จะคืนศิริบริบูรณ์ไม่อนใจ
 บุษบาเยาวยอดพิศมัย
 ว่าอาลัยผูกพันมั่นคง
 ค่อยคลายแหยงแคลงคิดพิศวง
 ด้วยองค์วิยะดานารี
 พระทรงศักดิ์จงโปรดเกศี
 ปราณีน้องด้วยช่วยพามา

เมื่อนั้น	พระทรงโฉมประโลมเสนาหา
รับค้ำนั้นปลอบชอบอัชฌา	เจ้าอย่าอาวรณ์ร้อนฤทัย
จะไปทูลเบี่ยงบายให้หายแห่ง	มิให้พระเคลือบแคลงสงสัย
อันอนงค์ขนิษฐาญาติ	พี่จะพามาให้ปรารมภ์
ว่าทางพระทางอิงแอบ	ถนอมแนบนวลสองสม
นาสาแนบปรางทางชม	ค่อยคลายทุกข์ระทมวิญญา
พระตระโบมโลมลูบปฤษฎางค์	จะจำเป็นเว้นว่างเสนาหา
พระสั่งความทราวม้วยอาลัยลา	แล้วออกมาจากแท่นบรรทมใน
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จากนั้นนิเหนักก็ได้สั่งพี่เลี้ยงให้ดูแลคอยปลอบประโลมนางบุษบาอย่าให้ต้องหม่นหมองว่าแล้วจึงเปลี่ยนช่าโปิ๊ะและแหวนกับสไบของนางบุษบาไว้ดูต่างหน้า แล้วพากันร่ำให้โตกาอาดูร ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 544-545)

พระเผยม่านกำบังสั่งสองนาง	พี่คอยอยู่พลางอย่าหม่นไหม้
พรั่งนี้ห้องจะลาคลาโคล	ไปแก้สงสัยในนคร
...	
สั่งเสด็จเสด็จเข้าห้องทอง	นั่งแนบแอบน้องเสนาหา
จึงกล่าวมธุรสพจนา	พี่จะจากดวงยิวหาไปเองค์
จะขอเปลี่ยนสไบทรงนงลักษณ์	ไปชมพลางต่างพักตร์นวลหง
จึงเปลื้องช่าโปิ๊ะเปลี่ยนสไบทรง	โฉมยงแย่งยุดจุดไว้
พระเห็นบแนมแกมกลไขว่คว้า	ปลอบเปลื้องเปลี่ยนผ้ามาได้
แล้วเปลื้องข้อมรงค์ให้อรไท	สอดใส่นิ้วก็อยกัลยา
ถ้าน้องนึกคะเนถึงพี่	แหวนนี้ชมพลางต่างหน้า
ตรัสพลางทางทรงโตกา	พระราชาเศร้าสร้อยละห้อยใจ

เมื่อนั้น	บุษบาเศร้าหมองไม่ฟ้องใส
ทอดองค์ลงทรงโตกาลัย	ทราวม้วยโคกคัลย์ร่ำพันทูล
พระจะซัดน้องไว้ผู้เดียวนี้	เหมือนแกล้งตัดไม้ตรีให้เสียมสูญ
อยู่หลังตั้งแต่จะอาดูร	เพิ่มพูนทุกข์เทวศถึงภูมิ

ลั้งเสรีจเสด็จจรลี

ภูมิเหสียวกลับมารับปล้น

อวรณ์รื้ออนจิตจาบัลย์

ทรงธรรม์ถอนใจแล้วโคลคลา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายวิยะดาเมื่อได้ยินอิเหนามาร่ำลาก็อพลอยร้องไห้วิ่งมากอดอิเหนาใครจะติดตามไปด้วย องค์ประไหมสุหรีเห็นบุตรโคกเศร้าอย่างนั้นจึงตรัสอนุญาตให้อิเหนาพาน้องไปด้วย ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 552-553)

เมื่อนั้น

ระเด่นวิยะดาเสนาหา

ได้ยินพระพี่ทูลลา

วิ่งมากอดเอาพระศอไว้

ทำดีนรื่องให้จะไปตาม

ใครห้ามจะฟังก็หาไม่

น้องจะไปเล่นป่าพนาลัย

ชมพรรณมิ่งไม้นานา

พี่เลี้ยงเอาเครื่องเล่นล่อ

ก็ไม่วางพระศอเชษฐา

เขาไม่เล่นแล้วอย่าเอามา

เป็อนพักตราเสียไม่ดูไป

เมื่อนั้น

องค์ประไหมสุหรีศรีใส

เห็นอะหะวิยะดาโคกาลัย

อรไทจึงกล่าววาจา

รำคาญวานอย่าให้รื่องให้

เอาไปด้วยเถิดฟังแม่ว่า

จะได้ชมพนมพนาวา

สักหน่อยหนึ่งจึงพามาธานี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ครั้นเวลาล่วงเลยไปหลายวัน นางบุษบาตั้งตารออิเหนากลับมาหาด้วยความทุกข์ทรมานใจเป็นที่สุด ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 556)

เมื่อนั้น

บุษบาเยาวยอดเสนาหา

เนาในถ้ำทองห้องไสยา

กับสองรานารีพี่เลี้ยง

แต่ละห้อยคอยหาพระโหมยง

จนเย็นลงบุหรงรื่องก้องเสียง

ไม่เห็นกลับคืนหลังจากวังเวียง

นางฟางเพียงจะวินาศหาวาวิญญา

สร้อยเศร่าเปล่าใจไม่สบาย

โหมฉายชะแง้แลหา

ทุกข์รื้ออนถอนฤทัยไปมา

กัลยาอิงสลดระทดใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จะกล่าวถึงองค์ปะตาระกาหลาได้สำแดงเดชให้ลมพายุพัดพาราชรถของนางบุษบาล่องลอยไปยังเมืองประมอดันทันที นางบุษบาพร้อมพี่เลี้ยงตกใจเสียขวัญต่างรำให้พม่าเพื่อปานจะขาดใจ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 561)

เมื่อนั้น	บุษบาตกใจไม่มีขวัญ
ซบพักตร์ไคกาจาบัลย์	สองพี่เลี้ยงนั้นเข้ากอดไว้
มิได้เห็นพี่เลี้ยงภูวนาถ	เยวราชซ่อนทรวงเข้ารำให้
ไฉ่ว่าเวราสิ่งไร	จึงเผชิญเป็นไปดังนี้
น่าที่ชีวิตจะวอดวาย	จะจำตายอยู่ในพนาศรี
เห็นจะไม่ได้คืนไปธานี	ว่าพลางเทวีก์ไคกา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ครั้นองค์ปะตาระกาหลาหายตัวไปแล้วนางก็ยิ่งรู้สึกเปล่าเปลี่ยว อีกทั้งต้องมาทนทุกข์ทรมานอยู่ในป่าอีก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 563-564)

เมื่อนั้น	อุณากรรณกระหมั้นวิยาทยา
ครั้นไม่เห็นองค์พระอัยกา	กัลยาเปลี่ยวเปล่าเศร้าใจ
จึงปรึษาพี่เลี้ยงทั้งสองศรี	เราจะอยู่ที่นี้ก็ได้
จำจะเที่ยวชอกซอนสัญจรไป	จะได้พบประเทศธานี
ว่าแล้วก็พากันคลาไคล	ดำเนินในแนวป่าพนาศรี
บุหลันทรงกลดหมดราศี	เหมือนจะชวนให้ลีลาไป
ลมหวนอวลกลิ่นบุหงา	หอมทะเลบอบมาในป่าใหญ่
เหมือนเมื่ออยู่ในถ้ำอำไพ	รวยรื่นชื่นใจด้วยมาลา
คิดพลางนางทรงกรรแสงรำ	ชะรอยกรรมทำให้เป็นน้กหนา
เดิมพลัดกำจัตจากพารา	มาอยู่คูหาค้อยคลายใจ
มิสามาซ้ำให้จำจาก	พลัดพรากถ้ำทองผ่องใส
อกเอ๋ยไม่เคยเดินไพร	เคยสำราญแต่ในพระบุรี
ครั้งนี้ตกไร่ไต้ยาก	ลำบากชอกซ้ำบาศรี
แต่เกือกจะรองก็ไม่มี	จะเหยียบย่างจรลี้กลไค

จำจิตจึงจำลีลา	เจ็บบาทหนักก็ร้องไห้
ย่างย่องจ้องจุกันคลาไคล	มรคาจะไปก็ไม่มี
ไต่ยีนสำเนียงเสียงปีกษา	ร้องชมจันทร์อาอยู่อิงมี
เหมือนจะถามข่าวมาด้วยปรานี	มารศรีได้ฟังวังเวงใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อราชรถของอิเหนาเคลื่อนมายังถ้ำทองก็พบประสันตาและกระตาดหลาวร้องไห้มา ก็ยิ่งตกใจ พลงถามพี่เลี้ยง ครั้นได้ทราบความแล้วอิเหนาก็เป็นลมสลบลงข้าง ๆ นางวิยะดาทันที (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 573)

มาพบประสันตาทะระตาดหลาว	วิ่งมาชลบลงแล้วร้องไห้
สะดุ้งจิตประหลาดหลากใจ	เอออะไรจึงเป็นดังนี้
คิดพลางทางตรัสถามไป	เกิดเหตุเภทภัยสิ่งไรที่
จึงรีบร้อนมาในราตรี	ทิ้งเทวีไว้ในถ้ำทอง
บัดนั้น	จึงพระพี่เลี้ยงทั้งสอง
สะอื้นโศกาน้ำตามอง	บังคมทูลสนองไปพลัน
เดิมที่ขนิษฐามาประพาส	รูกษชาติที่ในสะตาดหมัน
บังเกิดพายุพัดอัศจรรย์	นางนั้นกับพี่เลี้ยงหายไป
ข้าเทียวค้นคว้าหาจบ	จะพานพบก็ลยากี่หาไม่
จึงรีบมาแจ้งเหตุเภทภัย	ทูลพลางรำไห้ไปมา
เมื่อนั้น	พระโฉมยงทรงโทมนัสสา
สลบลงข้างองค์วิยะดา	ปูนตาเข้าประคองพระองค์ไว้

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

บรรดาพี่เลี้ยงต่างเข้าประคองพร้อมกับเอาน้ำมาซับหน้าอิเหนาให้ฟื้นตื่น สังคามาระดาเข้าไปปลอบโยน อิเหนานั้นกล่าวตอบด้วยความเศร้าโศกหนักหนา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 574)

เมื่อนั้น	พระโฉมทรงสร้อยเศร้า
ฟังอนุชาทูลโลมเล้า	ทรงธรรม์บรรเทาโศกา

จึงว่าน้องรักผู้ร่วมจิต

เจ้าคิดนี้ชอบนักหนา

ที่นี้เคลิ้มก้มอุรา

ดั่งพิทกสิริยาบ้าใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ระหว่างทางอิเหนาก็เฝ้าคร่ำครวญถึงนางอยู่รำไปเหมือนคนไร้สติ ความว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 577)

ครวญพลาญพระทางคิดคะนึง	ถวิลถึงนวลน้องแล้วร้องไห้
กัลดก ลุ่มค ลุ่มเคลิ้มสติไป	ภูวนัยชวณชบสลบลง
เมื่อนั้น	สังคามาระตาตะลึงหลง
ตกใจขึ้นไปบนรถทรง	เข้าประคองพระองค์อุ้มไว้
เมื่อนั้น	เกนหลงหนึ่งหรัดละห้อยให้
จึงเอาสुकนธามาลูบไล้	ภูวนัยได้สมประดีมา
เมื่อนั้น	พระสุริยวงศ้อสัตย์แหว
พี่น้องค์แล้วทรงโคกกา	ไ้อ้แก้วแววตาของเรียมเอย
ปานจะนี้จะอยู่แห่งใด	ทำไฉนจะรู้ระอกเอย
ฤเทวาพาน้องไปชมเซย	ใครเลยจะบอกเหตุร้ายดี
สองกรพระช้อนอุรารำ	ชะรอยเวรกรรมของพี่
ได้สมน้องแต่สองราตรี	ฤมิงมารศรีมาจากไป
พระยี่งเศรำสร้อยละห้อยหา	จะสรงเสวยโภชนาก็หาไม่
แต่ครวญคร่ำกำสลดระทดใจ	ละอื่นให้โคกกาจบัลย์

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

สังคามาระตาพร้อมด้วยไพร่พลต่างพากันโคกเศรำ และร้องไห้ด้วยความสงสารบันหยี่
เป็นอย่างยิ่ง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 578)

เมื่อนั้น	สังคามาระตาก็โคกคัลย์
บรรดาคนเดินข้าวรณนั้น	เห็นทรงธรรมกรรมแสงรำไร
ต่างร้องไห้ด้วยรักด้วยรักดี	มิอาจที่จะกลั้นน้ำตาได้
เงียบเหงาเศรำโคกสลดใจ	ทั่วไปทุกหมู่โยธี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ปันหยีพบนางกันจะหนาซึ่งมีรูปร่างหน้าตาคล้ายกับนางบุษยามาก ปันหยีจึงมีใจเสนาหา แต่นางทั้งกลัวทั้งอับอายปันหยี จึงได้แต่เศร้าโศกร่ำไห้อยู่ไปมา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 587)

เมื่อนั้น	ระเด่นกันจะหนาโฉมฉาย
ได้ฟังบาทหยันอภิปราย	ทั้งกลัวทั้งอายเป็นพันไป
มิรู้ที่จะตอบวาทจา	กัลยาโศกทรงกรรแสงไห้
กลุ่มกัลลัษต์ซ้องหมองใจ	อรไทหนึ่งนึ่งไม่ตึงองค์

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายมิสสารปันหยีพร้อมพี่เลี้ยงเดินทางมายังเมืองมะละกา หยุดตั้งพลับพลายังป่าใหญ่ พอดตกค่ำปันหยีก็รุ่มร้อนรัญจวนใจด้วยความอาลัยหานางบุษบา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 607)

ทอดองค์ลงกับที่บรรจจรรณ	เราร้อนรัญจวนหวนไห้
คิดถึงบุษบายิ่งอาลัย	เที่ยวหาแห่งใดไม่พานพบ
พระเนนอนถอนจิตเจ็บใจ	ทั้งบกเรือเหนือไต่ก็ไปจบ
จนสิ้นแดนมะละกามหารณพ	ไม่พานพบพนิดาดวงจันทร์
ฤๅชะรอยเทวพาน้อง	ไปสู่อ้อมวิมานเมืองสวรรค์
ฤๅสิงสัตว์พศัฒาในอารัญ	พาไปขบคั้นให้บรรลัษ
จึงสูญสิ้นชื่อระบือนาม	จะมีใครบอกความก็หาไม่
แม้ตายก็ตายตามไป	ไม่อยู่ให้หนักพินพิสุธา

ครวญพลางพระทางคะนึ่งใน	ทำไฉนจะพบดวงยิวหา
อย่าเลยจะไปปะตาปา	สำรวจมจิตรักษาอารมณ
เดชะบุญบวชเคร่งบำเพ็ญฌาน	จะบันดาลให้พบประสบสม
พระอวารณร์ร้อนใจเกรียมตรม	จนบรรทมหลับไปกับไสยา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จะกล่าวถึงอุณากรรณตั้งแต่พลัดพรากจากอิเหนามาอยู่เมืองประมอดัน นางก็ยังอดที่จะคร่ำครวญอาลัยหาอิเหนาอยู่ทุกคืนวัน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 610)

โอ้อ่าปานแก้สงสัยมา	จะโคกเศร้างรัฐจวนทวนหา
ตั้งแต่ไปแก้สงสัยมา	ไม่เห็นขนิษฐาในถ้ำทอง
พระจะแสนโคกสร้อยละห้อยให้	ร้อนราชเหตุภัยหม่นหมอง
จะดั้นด้นค้นคว้าที่ยวหาน้อง	ทุกประเทศเถื่อนท้องพนาลี
อกเอ๋ยทำไมจะได้รู้	ว่าน้องอยู่ประมอดตันกรุงศรี
แม้ใครทูลแถลงแจ้งคดี	เห็นที่จะรีบมาด้วยอาลัย
ฤาสุดคิดที่จะติดตามหา	จะคืนสมจิตตะหระธาฤาไฉน
ทั้งน้องไว้เดียวเปลี่ยนใจ	ว่าพลางร่ำให้ไปมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

บันหยีใครสงสัยว่าอุณากรรณช่างละม้ายนางบุษบายิ่งนัก ยิ่งได้พุดคุยก็ยิ่งรู้สึกพอใจ เมื่อครั้นกลับยังที่ประทับ บันหยีก็รู้สึกเร้าร้อนใจใฝ่ถวิลหานางบุษบา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 691-692)

ขึ้นบนตำหนักน้อยในสวน	เอนองค์ลงรัฐจวนครวญหา
ยอกรขึ้นกายพักตรา	ถวิลถึงบุษบายาใจ
โอ้อ่ายาเหยียของพี่เอ๋ย	ไฉนเลยจะรู้ว่าอยู่ไหน
ให้กลางแกลงแห่งจิตเป็นพันไป	สงสัยในองค์อุณากรรณ
ให้ละม้ายคล้ายคลึงพระน้องรัก	ทั้งรูปทรงวงพักตร์ไม่ผิดผัน
เขาก็มีสุริยวงศ์พงศ์พันธุ์	จะสำคัญมั่นใจก็ใช่ที่
แต่เรรวนครวญคิดไปมา	จนจันทราเลื่อนลับอัปศรี
จึงเสด็จจากสวนมาลี	ไปเข้าที่บรรทมภิรมยา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ทำวกาหลังพร้อมกับองค์ประโหมสุหรี่รู้สึกเศร้างรัฐให้อาลัยอุณากรรณยิ่งนัก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 780)

เมื่อนั้น	ทำวกาหลังสุริยวงศ์นาถา
ได้ฟังอุณากรรณทูลลา	พระราชาศร้างรอยละห้อยใจ
จำเป็นจึงมีพระบัชชา	แก้วตาของพ่อผู้พิสมัย
เป็นการร้อนแล้วเจ้าจำรีบไป	ทำวคาลัยเมื่อไรเร่งกลับมา

พ่อเคยเห็นหน้าเจ้าอยู่เจ้าเย็น

แต่นี้จะเปล่าใจเปล่าตา

เมื่อนั้น

จึงสนองบัญชาพระภูมิ

ด้วยพระองค์ทรงคุณนี้สุดแสน

ถึงมาตรจะนิราศแรมไกล

ทูลพลางชลเนตรนองพักตร์

ละอื้นร่ำกำสรดโคกกา

เมื่อนั้น

ทั้งลืมหูลีบังอร

ฟังคำร่ำว่าจะลาไป

โหมยงองค์ระเด่นบุตรีนั้น

นิจจาเอ๋ยเคยเล่นอยู่ด้วยกัน

ไปแล้วเมื่อไรจะกลับมา

บรรดาสาวสรรคักำนัลนาง

แล้วชวนกันอำนวยอวยชัย

หมายเหมือนหนึ่งเป็นโอรสา

จะคิดถึงทุกทิวาราตรี

อุณากรรณผู้รุ่งรศมี

ลูกนี้มิใคร่จะจากไป

ยังไม่ทดแทนสนองได้

ไม่ลืมนุญภวณัณฑ์เมตตา

ด้วยความรักองค์ศรีปัททรา

สุดแสนเสนหาอาวรณ์

องค์ประไหมสุหรีศรีสมร

ให้อาวรณ์เมตตาอุณากรรณ

ต่างสลดระทดใจโคกคัลย์

ก็ครวญคร่ำร่ำพันโคกกา

นับวันจะเว้นว่างห่างเห็นหน้า

จะทุกข์ทนบ่นหาด้วยอาลัย

ต่างคนก็ต่างร่ำให้

จงไปเป็นสุขสวัสดิ์

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายมิสาร์ปันหยี สังคามาระตาพร้อมด้วยบรรดาพี่เลี้ยงต่างพากันเศร้าสร้อยละห้อยหา
เมื่ออุณากรรณได้ร่ำลากลับยังประมอดัน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย,
2506, หน้า 786)

เมื่อนั้น

ได้ฟังอุณากรรณจ่านรรจา

ทั้งสังคามาระตาชาญชิต

พี่เลี้ยงกิดาหยันนั้นไซ้

ทั้งหลงหนึ่งหรัตอรไท

อันนางกษัตริย์แลกำนัล

มิสาร์ปันหยีสูกาหรา

พระผ่านฟ้าสลดระทดใจ

ก็รำนจิตร้อนรดั่งเพลิงไหม้

ก็อาลัยด้วยรักอุณากรรณ

นางเร่งละห้อยให้โคกคัลย์

ชวนกันเศร้าสร้อยละห้อยใจ

ต่างคิดถึงองค์อุณากรรณ

จะกลับไปประมอดันกรุงใหญ่

เคยเล่นเป็นสุขสำราญใจ

ไปแล้วเมื่อไรจะเห็นกัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ตามะหงประมอดันครั้นเห็นสารร่ำลาของอุณากรรณแล้วพากันร่ำไห้ด้วยอาลัย
อาวรณในตัวอุณากรรณยิ่ง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า
792-793)

ครั้นอ่านสารทราบเหตุการณ์

ตามะหงสงสารละอื่นให้

บรรดาเสนาทั้งนั้นไซ้

ทั้งนายไพร่พลพลโยธา

ต่างคนวิโยคโศกศัลย์

ร่ำรักอุณากรรณถ้วนหน้า

กำสรดระทดใจไปมา

โศกาไม่เป็นสมประดี

เมื่อนั้น

นางจินตะหรากุสุมาโฉมศรี

กับบรรดาระเด่นบุตรี

หน่อกษัตริย์ธิดีทั้งนั้น

รู้ว่าอุณากรรณหายไป

ต่างตระหนกตกใจไม่มีขวัญ

สองกรซ່อนทรวงเข้าจาบัลย์

โศกศัลย์ครวญคร่ำร่ำไร

ไ้อ้วาพระทูลกระหม่อมแก้ว

ทั้งข้าเสียแล้วฤโฉน

จึงให้เทวามาพาไป

อยู่ในปากฟ้าดุษฎี

ข้าไกลปีตุเรศมารดา

มาเป็นข้าอยู่ใต้บาศรี

คิดว่าจะได้ฟังพระภูมิ

มิรู้ว่าหนีเข้าไป

แต่นี้ที่ไหนจะมีสุข

ตั้งแต่จะทนทุกข์หม่นไหม้

ต่างแสนโศกาอาลัย

ร่ำไรรักองค์อุณากรรณ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ท้าวประมอดันและองค์ประโหมสุหรี่ต่างทรงโศกเศร่ำร่ำไห้หาด้วยอาลัยอุณากรรณเป็น
หนักหนา ความว่า(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 796-797)

เมื่อนั้น

องค์ท้าวประมอดันเป็นใหญ่

ได้ฟังก็ตระหนกตกใจ

ภูวนัยเพียงม้วยวายปราณ

รับสารมาจากตามะหง

พระองค์จึงคลี่ออกอ่าน

เห็นลายหัตถ์อุณากรรณมีทันนาน

ภูบาลจำได้ประจักษ์ใจ

ครั้นทรงเสด็จสิ้นสารา	ชลนาแถวถั่งหลังไหล
ถ้อยคำซึ่งร่ำว่าไว้	ให้อาลัยเป็นพันพันทวี
แล้วพระจึงแจ้งความไป	แก่องค์ประไหมสุหรี
อันราชโอรสของเรานี้	มีบุญประเสริฐเลิศไกร
มิใช่มนุษย์ในธานี	พื้นที่ตัวเราจะเลี้ยงได้
เทวาจึงพาขึ้นไป	อยู่ในสวรรค์ชั้นฟ้า
เมื่อนั้น	องค์ประไหมสุหรีเสนาหา
ได้ฟ้าพระราชบัญชา	กัลยาซ้อนทรวงเข้าร่ำไร
ไฉ่ว่าอุณากรรณเจ้าแม่เอ๋ย	กรรมสิ่งใดเลยมาขัดให้
เวรมาทันจึงชักไป	สุดใจแม่แล้วนะลูกรัก
แม้ว่ามารดาหนีไปได้	จะตามเจ้าไปในไตรจักร
จะพาโฉมยงนงลักษณ์	คืนมานัดเรตตั้งจินดา
ตัวแม่ก็แก่ชราแล้ว	จะได้ฟังลูกแก้วไปภายหน้า
ตั้งใจจะให้ผ่านพารา	เป็นปิ่นไพร่ฟ้าในกรุงไกร
คิดว่าเจ้าเกิดมาในครรภ์	จะว่าบุตรบุญธรรมก็หาไม่
จะได้สืบวงศ์พงศ์พันธุ์ไป	ด้วยไร้อรสแลธิดา
หมายจิตคิดจะฝากผีเจ้า	เทวาเขาแกลิ่งริษยา
พรากลูกเข้าไปยังเมืองฟ้า	ไม่มีความเมตตาปราณี
ฤว่าบุญแม่ที่น้อยนัก	ลูกรักจึงเอาตัวหนี
จะคิดผ่อนผันฉันใดดี	แม่นี้จะตรอมใจตาย
ไฉ่ว่าอุณากรรณเจ้าแม่อา	กลับมาหาแม่ก่อนนะโฉมฉาย
แม่จะได้เชยชมให้สบาย	สายสวาทอย่าตัดอาลัย
เจ้าจากไปทั้งรักดังนี้	แม่จะมีความสุขก็หาไม่
ร่ำพลางซ้อนทรวงโคกาลัย	อรไทพิลาปไปมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายมิสสารป็นหยินนั้นรู้สึกเสียใจมากที่เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ จนทำให้บิดามารดาเสียชื่อเสียงเกียรติยศ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 855-856)

เมื่อนั้น	ปันทยไคร้ำสร้อยละห้อยให้
คิดถึงขนิษฐายาใจ	พระพิโรธำพันโศกา
ไฉ่ว่าพระชนกชนนี	จะตีโทษลูกนี้หนักหนา
เสี้ยแรงพระเลี้ยงลูกมา	ทำให้เคืองบาทาถึงสามที
ครั้งลูกไปเลี้ยงจินตะหรา	ผ่านฟ้าก็ได้หมองศรี
แล้วลูกพาบุษยามานี้	พระชนกชนนีก็ร้อนใจ
ครั้งนี้ลูกพาพระน้องมา	ไม่พิทักษ์รักษาไว้ได้
ให้มาปนศักดิ์ด้วยชาวไพร	แม่นพระองค์แจ่งไปจะได้อาย
เสี้ยแรงเรื่องฤทธิสิทธิ์ศักดิ์	อัปรัลक्षणยิ่งคนทั้งหลาย
เสี้ยที่ที่เกิดมาเป็นชาย	มาทำความอายถึงเพียงนี้
แม่นพบบุษบายาใจ	ก็ไม่กลับคืนไปกรุงศรี
จะพากันชอกชอนนอนหงพิ	ไปกว่าชีวีจะบรรลัย
อันจะอยู่ในกรุงกาหลังนี้	จะดูชาวบุรีกระไรได้
ยิ่งคิดยิ่งแค้นแน่นทรวงใน	ให้ละห้อยน้อยใจจาบัลย์

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

กล่าวถึงนางเกนหลงหนึ่งหรือที่รำให้ปานจะขาดใจเมื่อตื่นขึ้นมาไม่เห็นหน้าย่าหรันในที่
บรรทม ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 886)

เมื่อนั้น	เกนหลงทรงโคกเป็นหนักหนา
ซักสไบเข้าปิดพักตรา	ยอกรซ้อนอุรารันท
ทอดองค์ลงกับที่บรรทมใน	ถอนฤทัยครวญคร่ำกำสรด
ไฉ่ว่าพระโคมยงทรงยศ	ไม่ปรากฏว่าเสด็จไปแห่งใด
อกเอ๋ยอนิจจาครานี้	อันจะคงชีวีอยู่ที่ไหน
รำพลางโศกาอาลัย	ทราวม้วยสลบซบลง

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางจึงได้แจ่งให้มิสารปันทยทราบความ พร้อมรำให้รำพันว่าหากไม่พบภัสดานางจะ
ตายตามไป มิสารปันทยเห็นนางรำให้ก็พลอยให้เศร้ำโศกไปด้วย ความว่า (พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 887-888)

เมื่อนั้น
 เคนหลงหนึ่งหรวดเจ็ดฉันทัน
 กราบกับบาทหลวงพระทรงธรรม
 กำสรตโคกคัลย์แสนทวี
 สะอื้นพลางทางทูลพืงยา
 จงเมตตาโปรดเกล้าเกศี
 นื่องจะแบหลาครานี้
 ตายตามพระที่ที่หายไป

เมื่อนั้น
 ปันหยีเศร่าสร้อยละห้อยให้
 สรว่มสอดกอดองค์พระน่องไว้
 แล้วโลมเล้าเอาใจไปมา
 จงฟังวาจาพืงยาก่อน
 ดวงสมรอย่าเพอแบหลา
 พืงจะให้ไปเที่ยวค้นคว้า
 ทิวทุกพาราแลพงไพร
 แม้นย่ำหรั้นนั้นม้วยชีวา
 จงแบหลาเกิดพืงหาขัดไม้
 ว่าพลางหยิบกริชนั้นมาไว้
 แล้วเสด็จคลาไคลออกไปพลัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

แอหน้งกับพืงเลี้ยงกอดกันร่ำให้ด้วยความโคกเศร่าที่จ้งต้องพลัดพรากจากกันไป ความ
 ว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 898)

เมื่อนั้น
 แอหน้งติหลาอรสา
 กอดสองพืงเลี้ยงโคก
 กัลยาครวญคร่ำร่ำไร
 เราพลัดพรากจากเมืองมาด้วยกัน
 ตัดต้นอรัญวาป่าใหญ่
 เป็นเพื่อนทุกข์เพื่อนยากลำบากใจ
 ไม่เคยไกลสักทิวาราตรี
 ร่ำพลางทางกล่าววาจา
 ดูก่อนเทวาในราศี
 แอหน้งพืงซ้าทั้งสองนี้
 ก็เนาในศิริปะตาปา
 จะตามไปได้ด้วยฤมิได้
 เทพไทจงโปรดเกศา
 เคยร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วยกันมา
 สองราจะใคร่ไปด้วยกัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จากนั้นนางก็หวนคิดถึงบิดามารดาที่จ้งต้องพรากจากกันไปยังสวรรค์วิมาน พร้อม
 ร้องไห้คร่ำครวญด้วยความทุกข์ใจเป็นที่สุด ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย,
 2506, หน้า 899)

ไอ้พระบิดุเรตมารดาเจ้า
 จะวิโยคโคกเศร่ากรรแสงหา
 ทำไฉนจะได้แจ้งกิจจา
 ว่าลูกไปเมืองฟ้าสุราลัย

พระคุณล้ำลอบจบดินแดน	ยังไม่ทันทดแทนสนองได้
มิสาซ้าจำจากพระเวียงชัย	นิราศร้างห่างไกลบทมาลัย
ที่นี้ตั้งแต่จะแลลับ	โหนเลยจะได้กลับคืนสถาน
จะเปลี่ยวเปล่าเศร้าจิตเป็นนิจกาล	ทนทุกข์ทรมานหมองใจ
ไ้อว่าปານนี้พระพี่เจ้า	จะอาวรณ์ร้อนเราหม่นไหม้
สี่ยะตราจะอ่อนอ่อนอาลัย	วิยะดาจะร่ำให้ทุกเวลา
ถึงชาตินี้มิกรรมจะจำไกล	ขอแต่ให้ได้ส่งพระเชษฐา
ได้กราบบาทสองราชกษัตรา	ถึงจะไปไม่อาลัยนัก
ต่างไกลไม่แจ้งแห่งเหตุผล	ต่างแสนทุกข์ทนเพียงอกหัก
ร่ำพลางชลเนตรนองพักตร์	นงลักษณ์กำสรดโคก

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

แอหนั่งติหลายอรสาณันรู้สิกร่ำร้อนใจเป็นอย่างมาก เมื่อมิสารบั้นหิได้ลักขโมยกริชของนางไป นางรู้สึกท้อแท้สิ้นหวังจึงร่ำฟังก่ำพันด้วยความเสียใจ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 924-925)

ทอดองค์ลงแล้วก็โคก	กัลยาแค้นชดกัลจิต
ไ้อพระโถมยงทรงฤทธิ์	น้องคิดว่าจะครองตัวไว้
ให้ผ่องแผ้วเพียงแก้วจินดา	กว่าจะพบผ่านฟ้าพิศมัย
ไม่เหมือนคิดพิศหวังตั้งใจ	ชะรอยกรรมทำไว้แต่โรมา
อยู่ไปก็ไม่จรั้งกาล	จะม้วยมุตสุดปราณเสียดีกว่า
สืบไปได้พบพระพี่ยา	จะเอาหน้าไปไว้แห่งไร
ถึงมาตรแมนม้วยดินสิ้นฟ้า	จะสิ้นความนิินทาก็หาไม่
ยิ่งคิดยิ่งแค้นแน่นทรวงใน	อรไทรันทดกำสรดทรง
แล้วสั่งพี่เลี้ยงทั้งสอง	ว่าน้องจะชำระสระสง
วันนี้ชีวิตจะปลิดปลง	พี่จงจัดเครื่องสนานมา
บัดนั้น	สองนางพี่เลี้ยงเสนาหา
ได้ฟังดังจะสิ้นชีวา	ต่างคนโคกร่ำไร

แล้วทูลว่าข้าน้อยทั้งสองนี้
ถึงมาตรแมนจะเป็นประการใด
เคยร่วมสุขร่วมทุกข์ร่วมเข็ญ
แมนตายจะตายด้วยโถมงาม

จะคิดแก่ชีวิตนั้นหาไม่
แมนแม่ตกไหนจะไปตาม
ร่วมลำบากยากเย็นด้วยเป็นสาม
ว่าแล้วก็ตามกันออกมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ครั้นแหม่นติหลาอรสาได้ชมการเชิดหนังของบรรดาพี่เลี้ยงมิสาร์ป็นหยีนั้น ในตอนหนึ่ง
ซึ่งเป็นเรื่องราวตรงใจของนางพอดี นางจึงร้องไห้และสั่งให้เลิกเล่นทันที ความว่า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 930)

เมื่อนั้น
ดูหนึ่งฟังพากษ์พาที
เป็นความในใจจริงของนาง
ข้าไม่ขอเห็นอย่าเล่นไป

ติหลาอรสาโฉมศรี
ก็กรรแสงโคกที่รำไร
ตรัสห้ามไปพลางทางร้องไห้
ว่าแล้วทราวม้วยก็โคกกา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จนกระทั่งการเชิดหนังจบลง แหม่นสะอื้นให้ปานใจจะขาด ความว่า (พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 933)

เมื่อนั้น
สะอื้นรำกำสรดแสนทวี

แหม่นฟังแจ้งถ้วนถี่
มารศรีพ่างเพียงจะขาดใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ต่อไปจะกล่าวถึงระตุมะงาดาเมื่อทราบข่าวตรีหายตัวไป จึงร้องคร่ำครวญอาลัยหาบุตร
แพบจะขาดใจ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 949)

เมื่อนั้น
ตกใจมิได้จำนรรจา
แสนอาลัยพระธิดาดังชีวิต
แสนทุกข์แทบว่าชีวาวย

ระตุมะงาดาได้ฟังว่า
ผ่านฟ้าตะลึงไปทั้งกาย
นึ่งหวนครวญคิดแล้วใจหาย
พระพุ่มฟายชลนจาบัลย์

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางระดาหวันเองก็รู้สึกเศร้าโศกด้วยความสงสารบิดาที่ต้องโทษครั้งนี้นั้นเป็นเพราะนาง
เป็นต้นเหตุ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 966–967)

ไอ้ว่าบิดุเรศของลูกอา	พระคุณพันคณนาเหนือเกศิ
ทรงถนอมกล่อมเลี้ยงลูกนี้	อารีสารพัดไม่ขัดใจ
เพราะลูกนี้ชั่วเอาตัวหนี	จึงได้มาหาที่ตักษัย
เหมือนลูกฆ่าฟันให้บรรลัย	จะอยู่ไปก็เคืองอัประมาณ
จะมีแต่ติฉินยินร้าย	อับอายไปจนอวสาน
ขอทูลลาเบื่องบาทบทมาลย์	วายปราณไปตามพระบิดา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางระเด่นตระราห์วันตรงเข้ากอดบิดา พลังกราบขอขมาลาโทษและร่ำให้พรำร่ำพัน
เศร่ำสร้อยปานใจจะขาด ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 970)

ตรงเข้ากอดบาทบิดุเรศ	ชลเนตรพร้งพรายทั้งซ้ายขวา
นางวิงวอนงอนง้อขอขมา	เพราะลูกยาทำเหตุเภทภัย
ให้พระบิดุรงค์ทรงยศ	ต้องรันทนต์ทุกซทนมหม่นไหม้
โทษข้าควรถึงบรรลัย	ขอพระองค์จงได้ปราณี
ถ้าหากพระบิดาต้องอาสัญ	ลูกไม่ครองชีวันให้บัดสี
ร่ำพลงทางทรงโคเกี	พ่างเพียงเทวีจะขาดใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายระตูมะงาดาก็เศร่ำโคกไม่แพ้กัน พลงกล่าวด้วยความเสียใจที่ต้องทำให้เดือดร้อน
กันไปทั่ว ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 970)

เมื่อนั้น	ระตูเศร่ำสร้อยละห้อยให้
กอดราชชิตาโคกาลัย	ว่าพ่อเองผิดไปนะลูกรัก
ทุจริตคิดร้ายต่อเขาก่อน	จึงเดือดร้อนกรรมเวรเห็นประจักษ์
หากเจ้าช่วยไว้ด้วยใจรักดี	คุณของลูกรักเป็นพันไป
ถึงว่าอย่าหรั้นสามีเจ้า	คุณของเขาก็มีเป็นข้อใหญ่
พ่อสิ้นคิดเคียดตรง์เกียดใจ	แต่นี้ไปจะสมัครักดี
เจ้าจงไปบอกเขาเล่าแถลง	ให้แจ้งคำบิดาว่าแต่ก็
อันเมืองมะงาดาทานี	แต่นี้ย่อมออกแก่เขานั้น

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

กล่าวถึงตำมะหงงประมอดตันเมื่อจำองค์ดีหลาอรสาได้ว่าคือ อุณากรรณ ธิบคลานไป
อภิวัตคร่ำครวญด้วยความสลดใจ ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506,
หน้า 984)

บัดนั้น	ตำมะหงงเงยหน้าขึ้นแปรผัน
พิศทูลจำได้ทุกสิ่งอัน	ว่าองค์อุณากรรณผู้คักดา
ดีใจคลานไปอภิวัต	จับบาทขึ้นทูลเกศา
ครวญคร่ำกำสรดไปมา	องค์ดีหลาอรสาก็ไคก็
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

องค์ประมอดตันจึงยอมให้ระตูทั้งหกพบบิดาและโอรส ต่างเฝ้าเข้ากอดพลางรำให้โศกา
อาลัยอาวรณ์ถึงกันเป็นอย่างยิ่ง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506,
หน้า 995)

เมื่อนั้น	ทักหกกษัตริย์หมองศรี
ต่างกอดลูกรักไว้ทันที	ภูมิจำไรไปมา
อนิจจาเป็นกรรมวิบาก	ตั้งแต่จากชานานพึงเห็นหน้า
รอดตายจึงได้พบลูกลยา	ว่าพลางวันทาทูลไป
ซึ่งพระองค์โปรดเกศทั้งนี้	พระคุณหาที่สุดไม่
ขอเอาพระเดชภูวนัย	ปกไปกว่าจะม้วยชีวี
แม่นจะส่งลูกรักของข้า	ไปให้มิสาระปันหยี
พระองค์ผู้ดำรงธรณี	จงมีมิตรภาพกรุณา
โปรดช่วยโอวาทฝากฝัง	ถ้าผิดพลังจงโปรดเกศา
ล้วนไกลบิตุเรศมารดา	ไม่มีที่พึ่งพาผู้ใด
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อเหตุการณ์ทุกอย่างสงบลง ย่าหรรันรู้สึกคิดคะเนถึงบิดามารดา จึงทำให้โศกเศร้าใจ
เป็นอย่างมาก ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1010)

เมื่อนั้น	ฝ่ายองค์ย่าหรรันเรื่องศรี
คิดถึงพระชนกชนนี	มีแต่เศร้าสร้อยละห้อยใจ

จึงปรึกษาเกนหลงหนึ่งหรัต
 ตัดขาดไม้คีนเวียงชัย
 จะมีให้อยู่ด้วยพระพินาง
 เราอ่อนวอนก็สุดปัญญา
 แต่เราจากปิตุเรศมารดา
 แม้นจะลากลับไปธานี
 ก็พาพินางซ่อนซุ่ม
 ถึงสองพระองค์ทรงนัครา
 ก็พลัดพรากกันอยู่ฉนี้
 ลอบไปถวายพระภูบาล
 เมื่อนั้น
 ได้ฟังพียาก็อาลัย
 แล้วทูลไปด้วยใจรักดี
 เห็นกษัตริย์ทั้งสองพารา

บัดนี้พระเชษฐาเป็นใหญ่
 เพราะกลัวสองภวนัยจะโกรธา
 อางขนางข้อนี้เป็นหนักหนา
 จะกล่าวว่อย่างไรไปโยตี
 ก็น่านซำมิได้กราบบทศรี
 เห็นกะกั้งป็นหียจะสงกา
 เทียวไปมะงุมมะงาหรา
 เสด็จมาที่ไหนจะพบพาน
 พี่คิดจะใครมีอักษรสาร
 เยาวมาลย์จะเห็นประการใด
 เกนหลงหนึ่งหรัตศรีใส
 อรไทกราบลงกับบาทา
 ซึ่งดำรินี้ชอบหนักหนา
 จะมารับพียาไปธานี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ครั้นเมื่อองค์กูเรป่นกับห้ามเหสีได้สวมกอดโอรสและธิดา พลังร่ำไห้คร่ำครวญ
 หลังจากทีพลัดพรากจากกันเป็นเวลานาน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย,
 2506, หน้า 1028)

เมื่อนั้น
 กับห้ามเหสีโสภา
 เห็นท้าวกูเรป่นเรื่องศรี
 อันท้าวดาหาทรงธรรม์
 ฝ่ายสองประโหมสุหรี
 ต่างคิดผิดประหลาดหลากใจ

ท้าวกาหลังสุริยวงศนาถา
 สองราชธิดาลาวลย์
 กอดมิสาระบั้นหียกรรแสงศลย์
 กอดย่ำหรีนเข้าโคกาลย์
 กอดสองอิสตรีละห้อยให้
 ตะลึงไปมิได้จำนรรจา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หลังจากกษัตริย์วงศ์เทวาทูกองค์ต่างทราบเหตุการณ์ความเป็นมาต่าง ๆ ของโอรสธิดา และพระนัดดาทุกองค์ที่ต้องพลัดพรากจากกันจนไม่สามารถจะกลับความโศกได้ พวกกันร่ำไห้ รันทดสลดใจไปตาม ๆ กัน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1033)

เมื่อนั้น	พระทรงภพกูเร็นเรื่องศรี
ทั้งท้าวดาหาธิบัติ	กับราชเทวีทั้งสิบองค์
ได้ฟังโอรสบุตรี	มีความละห้อยจิตพิศวง
ชลนัยน์ไหลหลังถึงลง	ต่างทรงดรแสงร่ำไร
ท้าวกาหลังทั้งห้ามเหลี่	จะกลับความโศกก็มีได้
ร่ำรักนัดตายาใจ	แซ่ไปทั้งสนมনারี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

กล่าวถึงเมื่อได้ฟังสาส์นจากท้าวดาหาให้ไปทำการสมรสกับอียะนียงเมืองกาหลัง ทำให้นางจินตะหารารู้สึกค้างแค้นอียะนียงเป็นหนักหนา ส่วนนางมาหยารค์มีกับนางสการะวาตีนั่งต่าง พวกกันร่ำไห้ พร้อมกับร่ำพันถึงเวรกรรมและวาสนาของตน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1051)

เมื่อนั้น	ระเด่นมาหยารค์มี
ทั้งนางสการะวาตี	ได้ฟังเสาวนีย์ก็อาลัย
ยิ่งคิดถึงตัวก็ใจหาย	โหมฉายไม่กลั่นน้ำตาได้
กราบพลางทางทูลร่ำพันไป	ไ้อกรรมสิ่งใดได้ทำมา
จึงจากพิตุเรตมารดร	ตั้งแต่อาวรณ์ถวิลหา
ได้เห็นแต่หน้าอนุชา	ก็เข้ามาพลัดไปเสียหลายปี
เป็นบุญได้ฟังพระพี่นาง	ค่อยเสียมสร้างขุ่นข้องหมองศรี
แต่เมื่อมาเป็นเช่นนี้	มิรู้ที่จะคิดประการใด
อันที่จะไปเหมือนใจเบา	ครั้นจะนั่งอยู่เล่าก็ไม่ไ้
แม้พี่นางเสด็จคลาไคล	น้องก็จะไปตามเวร

ถึงยากง่ายกระไรก็ไม่ทิ้ง

ไม่ขอไกลได้เบื่องบาบา

จะฟังฟังไปกว่าจะสังขาร

ว่าพลางโคกาทันทวี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายนางจินตะหราได้ฟังสองนางพรำรำพันโคกเคราะห์อย่างนั้นยิ่งทำให้นางเศร้าสลดใจ เป็นอย่างยิ่ง พลังกอดกันร่ำไห้ปานใจจะขาด ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1082)

เมื่อนั้น

ฟังสองนางรำโคก

จึงว่าวิบากกรรมของเราแล้ว

มาไปเกิดตามกรรมซึ่งทำไว้

อันจะไปครั้งนี้เจ้าพี่เอ๋ย

จะกินแต่น้ำตาไม่ราวัน

ระเด่นจินตะหรามารศรี

เทวีสลตระทศใจ

พี่จะทิ้งน้องแก้วอย่าสงสัย

ทุกซักร้อนจะได้เห็นหน้ากัน

ที่ไหนเลยจะวายโคกคัลย์

ว่าพลางกอดกันเข้าโคก

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

องค์ประไหมสุหรีตาหาได้ว่ากล่าวนางบุษบาที่ไม่ยอมให้อิเหนาไปหานางจินตะหรา นางบุษบาได้ฟังดังนั้น จึงร้องไห้ด้วยความเสียใจที่ถูกต่อว่าต่อขาน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1100-1101)

เมื่อนั้น

ชลเนตรคลอเนตรนางเทวี

ลูกได้ทูลเตือนเป็นหลายครั้ง

เมื่อพระไม่ได้เสด็จคลาไคล

เมื่อนั้น

น้อยใจชลนัยน์พุ่มพ่าย

เดินตรงเข้าห้องไสยา

ไม่ควรเป็นฤมาเป็นเช่นนี้ไป

ระเด่นบุษบามารศรี

จึงซูลีกรสนองไปทันใด

กะกั๋งเครื่องขัดอัชฌาฉลย

ก็จุนใจเป็นพันคณนา

ระเด่นบุษบาโฉมฉาย

นางถวายเป็นบังคมคลาไคล

ชลนาแถวถ้งหลังไหล

นางพิโรครวญคร่ำรำโคก

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ในเมื่อนางจินตะหราไม่ยอมคืนดีกับอิเหนา องค์ประโหมสุหรืดาหาจึงสั่งให้มะเดหวิคุมตัวนางบุษบาไว้ไม่ให้อิเหนาเข้ามาหา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1127-1128)

เมื่อนั้น	บุษบาเวยอดสงสาร
ก้มเกล้าประณตบทมาลย์	นงคราญครวญคร่ำรำทูลไป
เข้าได้ทูลเตือนเป็นหลายครั้ง	พระจะเชื่อฟังก็หาไม่
เป็นกรรมแล้วก็จำจนใจ	ว่าพลางรำให้ไคกา
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ครั้นอิเหนาทราบความดั่งนั้นให้รู้สึกร้อนรุ่มใจ ดั่งเอาไม้ตมมารีดใจ จึงได้แต่คร่ำครวญหาด้วยอาลัยรักนางบุษบา ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1128-1129)

เมื่อนั้น	อิเหนาได้ฟังนั่งง่วง
ราวกับใครเอาไม้ตมมารีดทรวง	เด็ดดวงชีวิตปลิดเอาไป
มิได้ตรัสกับบาหยันกัลยา	ให้ขัดข้องนาสาเหมือนคนไข้
เสด็จลุกเข้าห้องบรรทมใน	พระครวญคร่ำรำไรจาบัลย์
ไฉ่ว่าเจ้าดวงอิหฺวาพี่	ปานนี้จะทรงกรรแสงคัลย์
ทำไฉนจะได้พบกัน	ไฉ่เจ้าขวัญตาพี่จะเปลี่ยวใจ
ยามนอนเจ้าจะนอนระทวยเทวศ	ยามเสวยชลเนตรจะหลังไหล
ใครจะช่วยเข็ดชลงนัยน์	พระทอดองค์ลงให้ไคกา
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางวิยะดาได้เล่าเรื่องราวต่าง ๆ ให้มารดาฟัง พนางสะอื้นให้ไปมา และองค์ประโหมสุหรืเองก็ยิ่งเศร้าสร้อยพลอยสังเวชบุตรีเป็นอยู่อย่างยิ่ง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1134-1135)

เมื่อนั้น	วิยะดากราบก้มบังคมเฉลย
กับพระพี่นั้นก็ดีอยู่ตามเคย	มิได้ว่าเกินเลยให้เดือนร้อน
แต่องค์ประโหมสุหรืดาหา	พรากพีนางบุษบาดวงสมร
เอาไปไว้ในวังมิให้จร	พระเชษฐาเร้าร้อนดังนอนไฟ

ไม่สรงเสวยโภชนามาหลายวัน
 อยู่เองค้สงสารเป็นพันไป
 หวังจะแกล้งแสรังเสเพทุบาย
 ตรัสพลางนางทรงโคกา
 เมื่อนั้น
 ได้ฟังบุตรีทูลรำพัน
 ใ้อว่าลูกรักของแม่เอ๋ย
 แสนเวทนาเป็นพันไป
 คนทั้งหลายเขามีคู่แล้ว
 แต่นี้แลให้เกิดกุสยัค
 ครั้นว่ามาพบกันเข้า
 ตรัสพลางทางรำกรรแสงทรง

ผิวพรรณเศรำหมองไม่พ่องใส
 ลูกจึงได้นิราศตลาดคลา
 ที่ซัดซ้องเคื่องระคายคลายโทษา
 สะอื้นให้ไปมาจาบัลย์
 องค์ประโหมสุหรืก็โคกคัลย์
 นางกรรแสงทรงรำไร
 กรรมสิ่งใดเลยมาซัดให้
 เกิดมามีแต่ได้ความทุกข์
 ก็พ่องแผ้วปริดีเปรมเกษมสุข
 จากเมืองเทียวกุกป่าดง
 กรรมเจ้าทำไว้มาตามส่ง
 ทั้งสององค์ออกกันรำพันไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายสียะตราเมื่อไม่ได้พบนางวิยะดา ทรงรุ่มร้อนใจถวิลหา จนไม่ยอมกินยอมนอน
 ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1135-1136)

ทอดองค์เหนือที่บรรทม
 ใ้อเจ้าดวงยิหาวายาใจ
 ฝื่อดออกมกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงเจ้า
 ความผิตนิตหนึ่งก็ไม่มี
 ออกเอ๋ยไหนเลยจะพบเจ้า
 ไม่สรงไม่เสวยเลยเวลา

ให้เกรียมกรมทุกข์ทนมหม่นไหม้
 เหตุไฉนจึงมาเป็นเช่นนี้
 ยุพเยาว์มาระคางขนางหนี
 ทำให้พี่ฟางเพียงมรณา
 ให้ร้อนเร่าแต่ดินถวิลหา
 ตั้งแต่โคกาจาบัลย์

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จากนั้นองค์ประโหมสุหรืตาหาได้มาเยี่ยมสียะตราอยู่ที่ประทับ เห็นโอรสนอนหลับด้วย
 ใบหน้าที่หมองเศร้า ร่างกายผ่ายผอม ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย,
 2506, หน้า 1137)

เมื่อนั้น
 แ่ววเสียงสมเด็จพระชนนี

สียะตราโคกเศรำหมองศรี
 ภูมิลีลามาทอดคาล

แล้วกลับเข้าห้องไสยาสน์

ร้อนราชฤทัยตั้งโพลลาญ

ให้คิดถึงวิยะดาอุพาพาล

ทรมานพระกายมาหลายวัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อนางวิยะดาไปหานางบุษบา จึงได้เล่าถึงอาการของอิเหนาว่าเศร้าโศกเพียงใด ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1141)

ครั้นถึงกราบกรานพระมารดา

ทูลองค์บุษบาศรีใส

พระชนนีโปรดแล้วอย่าร้อนใจ

เชิญเสด็จคลาไคลออกไปวังข

พระเชษฐาทรงโศกแสนเทวด

ชลนัยน์นงเนตรไหลหลัง

ทุกข์ตรอมผอมซุบแทบทรวงพัง

เร่งกลับไปวังอย่าช้าการ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางจินตะหราได้แต่รำไห้เมื่อบิดามารดาจะต้องเดินทางกลับยังเมืองหมันหย้า ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1165)

จินตะหราว่าไ้อ้พระทรงเดช

ได้ปกเกล้าเลี้ยงดูอยู่จนใหญ่

ไม่เคยพรากจากเข้ามาแต่ไร

กรรมใดได้ทำจึงจำเป็น

บุษบาวว่าไ้อ้พระทรงศักดิ์

แต่ลูกรักจากบิดาพึ่งมาเห็น

ได้บังคมก้มเกล้าอยู่เข้าเย็น

จะว่างเว้นเปล่าจิตคิดไม่วาย

จินตะหราทูลว่านิจจาเอ๋ย

แต่ก่อนเคยเฝ้าบาทไม่ขาดสาย

ทั้งเข้าเย็นเป็นสุขสนุกสบาย

โหมฉายครวญคร่ำรำพันไป

บุษบาถอนจิตคิดอนาถ

ต้องนิราศทุกข์ทนมั่นไหม้

ทั้งสององค์ต่างทรงโศกาลัย

ครวญคร่ำรำไรไปมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

บรรดาสามกษัตริย์จึงชวนโอรสธิดา และพระนัดดาทั้งหลายมาร่ำลาด้วยความอาลัย อารมณ์ซึ่งกันและกัน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1172)

เมื่อนั้น

สามกษัตริย์ปัดทราเป็นใหญ่

ชวนโอรสนัดดาอย่าใจ

มเหลื้ทำวไท้ทั้งนั้น

ขึ้นสู่สุวรรณพลับพลา

ต่างองค์สนทนาแล้วโศกคัลย์

ด้วยจะต้องพลัดพรากจากกัน

ครวญคร่ำรำพันไปมา

บุษบาว่าไอ้พระทรงศักดิ์	แต่ลูกรักจากสถานนานักหนา
พึ่งได้พบพระบิดรมารดา	กลับจะมาพลัดไปให้ได้ทุกข
วิยะดาทูลว่ามารดาเจ้า	จะโคกเครั้เปล่าใจไม่มีสุข
กรรมใดมามีกสิยศ	ให้เงินลูกเรีสร้างห่างกัน
ร่ำพลางนางทรงกรรแสงไห้	สาวสนมกรรมในพลอยโคกคัลย์
มเหสีทั้งสามเมืองนั้น	ก็ชวนกันโคกกาอาดูร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายนางมาหยารัศมีและนางสการะวาตีเองก็เครั้สรั้อยละห้อยหาอนุชาสังคามาระตา เช่นกันที่จะต้องจากกัน ความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2506, หน้า 1182-1183)

เมื่อนั้น	สองนางต่างโหมนัสสา
จึงตรัสร่ำรำพันจำนรรจา	ด้วยว่าอาลัยใจผูกพัน
ไ้ว่าอนุชามาจำจาก	กรรมวิบากอย่างไรไฉนนั้น
แต่พลัดพรากจากบิดามาด้วยกัน	จะนับวันที่ได้อยู่กันน้อยนัก
เจ้าจะไปใจพื้นี้จะขาด	ด้วยไกลบาทพิตุรงค์ทรงศักดิ์
ยังจะซ้่าเครั้หมองด้วยน้องรัก	ร่ำพลางซบพักตร์ทรงโคกกา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จากที่ผู้วิจัยได้วิเคราะห์วรรณคดีไทยที่ปรากฏในกลอนบทละครเรื่อง อีเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พบว่า มีวรรณคดีไทยครบทั้ง 4 รส ซึ่งเป็นรสที่ครอบคลุมอารมณ์ความรู้สึกพื้นฐานของมนุษย์ คือ รัก โกรธ เกลียด เครั้ใจได้เป็นอย่างดีจึงแสดงให้เห็นถึงวรรณคดีไทยที่ถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ ของผู้แต่งให้เกิดขึ้นในใจของผู้อ่านได้อย่างลึกซึ้งกินใจและสะท้อนอารมณ์ไปพร้อม ๆ กัน ดังนั้นจะเห็นได้ว่ากลอนบทละครเรื่องอีเหนา ฉบับหอสมุดแห่งชาติ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยถือเป็นวรรณคดีมรดกของไทยอีกเรื่องหนึ่งที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง

บทที่ 5

บทสรุป

การศึกษารสวรรณคดีไทยที่ปรากฏในกลอนบทละครเรื่อง อิเหนา มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์รสวรรณคดีไทยในกลอนบทละครเรื่อง อิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งประกอบด้วยรสวรรณคดีไทยทั้ง 4 รส ได้แก่ เสาวรรชนี นารีปราโมทย์ พิโรธวาหัง และสัลลาปังคพิสัย ซึ่งรสวรรณคดีดังกล่าวเป็นส่วนสำคัญในการสร้างอารมณ์สะเทือนใจให้กับผู้อ่าน ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ความรู้สึกคล้อยตาม อันเป็นผลให้วรรณคดีมีคุณค่า และมีความงดงามมากขึ้น

สรุปผลการวิจัย

การศึกษารสวรรณคดีไทยในกลอนบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ฉบับหอสมุดแห่งชาติ พบว่า มีรสวรรณคดีไทยปรากฏในเรื่องครบทั้ง 4 รส ดังนี้

1. **เสาวรรชนี** (บทชมโฉม) ประกอบด้วยการชมความงามของตัวละคร ความงดงาม ความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง การยกย่องชื่นชมสวดดีวีรกรรมและพระบารมีของกษัตริย์ มีจำนวนทั้งสิ้น 471 บท
2. **นารีปราโมทย์** ประกอบด้วยข้อความที่แสดงความรักระหว่างตัวละครชายกับตัวละครหญิง การเกี่ยวพาราสี การโอบโอบประโลมก่อนจะถึงบทสังวาส มีจำนวนทั้งสิ้น 589 บท
3. **พิโรธวาหัง** ประกอบด้วยข้อความที่แสดงอารมณ์ ฉุนเฉียว ประชดประชัน โกรธเคือง โกรธแค้น เยาะเย้ยถากถาง กระทบกระเทียบเปรี้ยบเปรย และตัดพ้อต่อว่า มีจำนวนทั้งสิ้น 349 บท
4. **สัลลาปังคพิสัย** ประกอบด้วยข้อความที่แสดงความเศร้าโศกเสียใจ คร่ำครวญ ท้อแท้สิ้นหวัง และอาลัยอาวรณ์ต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีจำนวนทั้งสิ้น 371 บท

อภิปรายผลการวิจัย

การศึกษารสวรรณคดีไทยทั้ง 4 รสและปรากฏว่ามีครบทั้ง 4 รส นารีปราโมทย์ 589 บท รองลงมาคือ เสาวรจณี 471 บท สัลลาปังคพิสัย 371 บท และพิโรธวาหัง 349 บท ตามลำดับ ซึ่งตรงตามอารมณ์ความรู้สึกพื้นฐานของมนุษย์ คือ รัก โกรธ เกลียด โศกเศร้า และ ลุ่มหลง เนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์กลอนบทละคร เรื่อง อิเหนาขึ้น โดยได้มีการนำวรรณคดีเรื่องนี้มาเป็นบทละครในที่มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับกษัตริย์ กลวิธีการดำเนินเรื่องจึงยึดรูปแบบอย่างเคร่งครัด อาทิ ปกิริยาของตัวละครต้องสง่า มีลีลางดงามตามแบบแผนของละครใน โดยเฉพาะการแสดงศิลปะการรำที่ต้องมีความงดงาม ภาษาที่ใช้มีความไพเราะเหมาะสมกับตัวละคร มีการแสดงออกถึงอารมณ์ต่าง ๆ ของตัวละคร ไม่ว่าจะเป็นความอาลัยอาวรณ์ ความโกรธ ความรัก การประชดประชัน และการตัดพ้อต่อว่า เป็นต้น ผลการศึกษายังพบว่าวรรณคดีบางรสจะมีลักษณะก้ำกึ่งกัน เนื่องจากเป็นอารมณ์ที่ต่อเนื่องกันมา เช่น เสาวรจณีกับนารีปราโมทย์ ที่เป็นการชมความงามแล้วตามด้วยการเกี่ยวพาราสาด้วย อีกทั้งยังทำให้เข้าใจถึงรสวรรณคดีไทยในวรรณคดีไทย คือ กลอนบทละครเรื่อง อิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้อย่างลึกซึ้ง อันนำไปเป็นแนวทางในการศึกษารสวรรณคดีไทยที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ อีกหลายเรื่อง ดังเช่น **เสาวรจณี** ที่ปรากฏจากบทชมหรือการยอพระเกียรติพระบารมีของพระมหากษัตริย์เรื่อง โคลงนิราศนรินทร์ การชมโฉมความงามของนางอุษาจากบทละครเรื่อง ทำวแสนปม การชมความงามของไก่อแก้วในเรื่อง ลิลิตพระลอ บทชมความงามของกวางในบทละครเรื่อง ศกุนตลา และการชมความงามของปราสาทราชวังเมืองราชคฤห์ในเรื่อง สามัคคีเภทคำฉันท์ เป็นต้น **นารีปราโมทย์** ที่เป็นบทบาทในเกี่ยวพาราสาของศรีสุวรรณสลักใบตองเป็นสารรักถึงนางเกษราในวรรณคดีเรื่อง พระอภัยมณี บทโศกโศกและบทอัศจรรย์ของพระลอบกับพระเพื่อนพระแพงในวรรณคดีเรื่อง ลิลิตพระลอ และบทอัศจรรย์ระหว่างพระอภัย-มณีกับนางผีเสื้อสมุทรหรือนางเงือกในเรื่อง พระอภัยมณี **พิโรธวาหัง** ที่ปรากฏในเรื่อง ขุนช้างขุนแผนซึ่งเป็นบทบาทของขุนช้างที่โกรธแค้นขุนแผน หรือความโกรธของนางวันทองที่มีต่อขุนแผนที่ขุนแผนนอกใจ รวมทั้งการเยาะเย้ยถากถางของพระพี่นางซึ่งหึงหวงได้พุดจาตุถกนางรจนานาที่เลือกเจ้าเงาะเป็นคู่ครอง ในบทละครเรื่อง สังข์ทอง **สัลลาปังคพิสัย** ดังเช่น บทพรรณนาถึงความเศร้าโศกอาลัยอาวรณ์

ของพระรามถึงนางสีดาที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่อง รามเกียรติ์ บทคร่ำครวญอาลัยอาวรณ์ของสิงห์ไตรภพที่หนีพราหมณ์เทพจินดาออกตามหาบิดามารดาจากวรรณคดีไทยเรื่อง สิงห์ไตรภพ และความเสียใจทำให้ทุกข์เวทนาของกัณหาชาติที่ถูกชุกเขียนตัวอย่างโหดร้ายทารุณ เรื่อง มหาเวสสันดรชาดก นอกจากนี้การคร่ำครวญโหยไห้ที่ต้องพลัดพรากจากผู้เป็นที่รัก เช่นบทบาทของสุดสาครที่ต้องจากนางเงือกเพื่อติดตามหาพระอภัยมณี หรือสินสมุทรกับพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร จากวรรณคดีเรื่อง พระอภัยมณี

นอกจากจะใช้วิเคราะห์วรรณคดีดังกล่าวแล้ว ผลการศึกษาวิจัยยังเป็นแนวทางให้นำไปปรับประยุกต์ใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเรื่อง การศึกษารสวรรณคดีไทยที่ปรากฏในวรรณคดีไทยเรื่องอื่น ๆ สำหรับนักเรียนและผู้สนใจศึกษาค้นคว้า เช่น เสาวรณีในวรรณคดีเรื่อง มัทนะพาธา ของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 นารีปราโมทย์ในวรรณคดีเรื่อง พระอภัยมณี ของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 พิโรธวาทังในวรรณคดีเรื่อง รามเกียรติ์ ของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 และสลลุปังคพิสัยในวรรณคดีเรื่อง มหาเวสสันดรชาดก ของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-5 เป็นต้น

ผลของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ยังทำให้เข้าใจอารมณ์ความรู้สึกที่กวีถ่ายทอดออกมาพร้อมทั้งเข้าใจปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่านอย่างละเอียด นับว่าได้รับประโยชน์ด้านรสวรรณคดีไทยอย่างเต็มที่ในการศึกษาอารมณ์ความรู้สึกของกวีและผู้อ่านวรรณคดีไทยเรื่องอื่น ๆ จากการศึกษารสวรรณคดีไทยที่ปรากฏในกลอนบทละครเรื่อง อิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ฉบับหอสมุดแห่งชาติ อย่างละเอียดเพื่อศึกษาเกี่ยวกับรสวรรณคดีไทยนั้น ผู้วิจัยได้รับความเพลิดเพลินและมึอารมณ์คล้อยตามเนื้อหาของวรรณคดี ได้รับทั้งความสุข ความสนุกขบขัน เศร้าสร้อย ซาบซึ้งและโกรธเกลียดไปตามบทบาทและการดำเนินเรื่องของตัวละครแต่ละตอน นั้นเป็นเพราะกลอนบทละครเรื่อง อิเหนา พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีคุณค่าในด้านต่าง ๆ มากมาย โดยเฉพาะคุณค่าในด้านวรรณศิลป์ ที่มีความเหมาะสมทั้งด้านเนื้อเรื่องและรูปแบบ ภาษาที่ใช้มีความไพเราะเหมาะสมกับตัวละคร แสดงออกถึงอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร ไม่ว่าจะเป็นความอาลัยอาวรณ์ ความโกรธ ความรัก การประชดประชัน นอกจากนี้ยังมีการใช้บรรยายโวหารและการพรรณนาโวหารที่มีความละเอียดชัดเจนเกิดจินตภาพ ไม่ว่าจะเป็นฉาก สถานที่ เหตุการณ์ สภาพบ้านเมือง ลักษณะภูมิประเทศ รวมทั้งอารมณ์และความรู้สึกของตัวละครที่ชัดเจนและ

ลึกซึ้ง จึงทำให้กลอนบทละครเรื่อง อิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสร ว่าเป็นยอดของกลอนบทละครรำ เมื่อปีพุทธศักราช 2459

ผู้วิจัยเห็นว่าผลการวิเคราะห์ครั้งนี้จะช่วยให้ผู้ที่สนใจได้ประจักษ์ในคุณค่าของวรรณคดีไทยในแง่ของรสวรรณคดีมากขึ้น เนื่องจากรสวรรณคดีนั้นนับว่าเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เนื้อเรื่องติดตราตรึงใจผู้อ่าน สามารถเข้าใจเนื้อเรื่องได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น ช่วยอธิบายให้ผู้อื่นเข้าใจความได้ชัดเจนขึ้น และเป็นแนวทางในการวิเคราะห์วิจารณ์อย่างเป็นระบบ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

ควรนำหลักการวิเคราะห์ไปปรับประยุกต์ใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนในการศึกษาเกี่ยวกับรสวรรณคดีไทยที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ สำหรับนักเรียนและผู้สนใจศึกษาค้นคว้า

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรวิเคราะห์รสวรรณคดีที่ปรากฏในวรรณคดีไทยและวรรณคดีที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ
2. ควรวิเคราะห์ข้อคิดเห็น คำคม หรือโวหารดีเด่นที่ได้รับจากวรรณคดีกลอนบทละครเรื่อง อิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ฉบับหอสมุดแห่งชาติ

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กระแสร้ มาลาษาภรณ์. (2516). **วรรณคดีเปรียบเทียบเบื้องต้น**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
เนติศึกษา.
- กัลยา พลายุชม. (2538). **วิเคราะห์อุเทนคำฉันท์ของพระสมุห์หนุ ฉบับศูนย์วัฒนธรรม
ภาคใต้**. ปรินญาณินพนธ์ กศ.ม., มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาคใต้. สงขลา.
- กาญจนา เรืองทุ่ง และธีราพร ชวีญคง. (2549). **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยจากเนื้อร้อง
เพลงไทยเดิมที่มาจากวรรณคดีไทยเรื่อง ขุนช้างขุนแผน อิเหนา และพระอภัย
มณี**. ปรินญาณินพนธ์ ศศ.ม., มหาวิทยาลัยนเรศวร. พิษณุโลก.
- กฤษมา รัชชมณี. (2534). **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**.
กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- กุหลาบ มัลลิกามาส. (2534). **ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดี** (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.
- จิตรลดา สุวัตติกุล. (2538). **องค์ประกอบทางสุนทรียศาสตร์ สุนทรียภาพในความ
ในเอกสารประกอบการสอนชุดภาษาไทย 7 หน่วยที่ 1-8 (หน้า 189-244)**.
นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ดวงมน จิตรจันงค์. (2536). **สุนทรียภาพในภาษาไทย** (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ศยาม.
- เบญจมาศ พลอินทร์. (2526). **พื้นฐานวรรณคดีและวรรณกรรมไทย**. กรุงเทพฯ: โอเดียน
สไตร์.
- ธันด์ พิลัยสวัสดิ์. (2531). **การวิเคราะห์วรรณคดีอีสานเรื่อง ขุนทิง**. ปรินญาณินพนธ์ กศ.ม.,
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก. พิษณุโลก.
- นงลักษณ์ แซ่มไซติ. (2521). **หาสรสในวรรณกรรมร้อยกรองของไทย สมัยรัตนโกสินทร์
พ.ศ. 2325-พ.ศ. 2475**. ปรินญาณินพนธ์ กศ.ม., มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
กรุงเทพฯ.
- เบญจวรรณ ส่งสมบุรณ์. (2540). **บทละครเสภาขุนช้างขุนแผน: การศึกษาในเชิงวรรณคดี
วิเคราะห์**. ปรินญาณินพนธ์ กศ.ม., มหาวิทยาลัยบูรพา. ชลบุรี.

ประสิทธิ์ กาพย์กลอน. (2518). **แนวทางการศึกษาวรรณคดี ภาษาากวี การวิจักษ์ณ์และ**

วิจารณ์ (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. (2506). **กลอนบทละครอิเหนา ฉบับหอสมุด**

แห่งชาติ (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ.

ภาวิณี โชติมณี. (2543). **การวิเคราะห์วีรสติในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาล**

ที่ 2. ปริญาานิพนธ์ กศ.ม., มหาวิทยาลัยทักษิณ. สงขลา.

มนตรี มีเนียม. (2550). **วิเคราะห์กลวิธีในการดัดแปลงวรรณคดีไทยเป็นบทละคร**

สมัยใหม่ที่สอดคล้องกับการตัดความของผู้เขียนบท. ปริญาานิพนธ์ กศ.ม.,

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. กรุงเทพฯ.

วงเดือน สุขบาง. (2524). **การศึกษาพระปฐมโพธิกถาในแนวสุนทรียะ. ปริญาานิพนธ์**

กศ.ม., มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. กรุงเทพฯ.

วาทฎ. (ม.ป.ป.). **อสังการศาสตร์. แปลโดย** ป.ส. ศาสตร์. ม.ป.ท

ศศิธร แสงเจริญ. (2537). **การวิเคราะห์ศฤงคารรสในพระนลคำหลวง สาวิตรี ศกุตลา**

มันทะพาธา. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม., มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ปัตตานี.

สายทิพย์ นุกูลกิจ. (2523). **เอกสารประกอบการสอนวิชาภาษาไทย 321. กรุงเทพฯ:**

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน, กรุงเทพฯ.

ลิทธา พิณภูวดล. (2520). **ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย. กรุงเทพฯ: ดวงกมล.**

เสาวภา ธานีรัตน์. (2553). **วรรณกรรมศึกษา ตอนการศึกษาวรรณคดี. นครศรีธรรมราช.**

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช.

โสมาตรมี สินธุวณิกการ. (2547). **การเปรียบเทียบเรื่องดาหลังและอิเหนากับเรื่องปันทย์**

มลาญ. ปริญาานิพนธ์ กศ.ม., มหาวิทยาลัยศิลปากร. กรุงเทพฯ.

หลวงธรรมาภิมณฑ์. (2472). **การศึกษาวรรณคดีแง่วรรณศิลป์. กรุงเทพฯ: ศยาม.**

ประวัติผู้ศึกษาค้นคว้า

ประวัติผู้ศึกษาค้นคว้า

ชื่อ นามสกุล	นุชรี ชุนน้ำ
วัน เดือน ปี เกิด	28 เดือน มีนาคม พ.ศ. 2515
ที่อยู่ปัจจุบัน	211 หมู่ที่ 1 บ้านดาวเรือง ต.จำป่าหวาย อ.เมืองฯ จ.พะเยา
ที่ทำงานปัจจุบัน	โรงเรียนดอกคำใต้วิทยาคม ต.ดอนศรีชุม อ.ดอกคำใต้ จ.พะเยา
ตำแหน่งหน้าที่ปัจจุบัน	ครูผู้สอนกลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย ระดับชั้นมัธยมศึกษา ตอนปลาย (ม.4)
ประสบการณ์การทำงาน	
พ.ศ. 2552	โรงเรียนดอกคำใต้วิทยาคม อ.ดอกคำใต้ จ.พะเยา
พ.ศ. 2540	โรงเรียนจำเมืองวิทยาคม อ.ดอกคำใต้ จ.พะเยา
พ.ศ. 2538	โรงเรียนวังชันวิทยา อ.วังชัน จ.แพร่
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2538	ครุศาสตรบัณฑิต เอกภาษาไทย วิทยาลัยครูเชียงราย

